

Держава та регіони

**Серія: ПРАВО
2025 р., № 1 (87)**

Науково-виробничий журнал

Голова редакційної ради: О. В. Машенко,
доктор юридичних наук, доктор економічних наук,
професор

Головний редактор:

П. С. Покатаєв, доктор юридичних наук, доктор наук з державного управління,
професор, перший проректор, Класичний приватний університет

Редакційна колегія:

О. Ю. Синявська, доктор юридичних наук, професор, Харківський
національний університет внутрішніх справ

А. М. Апаров, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права
та методики викладання правознавства, Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка

М. М. Бліхар, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційно-
го та міжнародного права, Національний університет «Львівська політехніка»

М. Л. Шелухін, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права
та публічного адміністрування, Маріупольський державний університет

А. В. Хрідочкін, доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Дніпровський гуманітарний
університет

Г. О. Блінова, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністра-
тивного права, процесу та адміністративної діяльності факультету підготовки
фахівців для підрозділів превентивної діяльності, Дніпропетровський держав-
ний університет внутрішніх справ

Szabó Andrea (Сабо Андреа), доктор наук, професор, завідувач кафедри
митної та фінансової діяльності факультету правоохоронної діяльності,
Університет публічної служби (Угорська Республіка)

Л. Г. Удовика, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії
і теорії держави та права, Запорізький національний університет

О. П. Гетманець, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри
правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6,
Харківський національний університет внутрішніх справ

В. В. Шаблістий, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри
кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для
органів досудового розслідування, Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ

П. В. Хряпінський, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
публічного права Інституту гуманітарних та соціальних наук, Національний
технічний університет «Дніпровська політехніка»

Відповідальний редактор: С. В. Белькова

Редактори: С. В. Старкова

Технічний редактор: А. С. Лаптєва

Дизайнер обкладинки: Я. В. Зоська

ISSN 1813-338X

виходить щоквартально

Журнал включено до Переліку наукових
фахових видань України (категорія «Б»)
з юридичних наук (спеціальності: D8. Право,
D9. Міжнародне право) відповідно до Наказу
МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1).

**Журнал включено до міжнародної
наукометричної бази Index Copernicus
International (Республіка Польща)**

Засновник:

Класичний приватний університет
Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення
№ 1543 від 09.05.2024 року.

**Видавництво та друк – Видавничий дім
«Гельветика»**

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Журнал ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
26 лютого 2025, протокол № 6

Усі права захищені. Повний або частковий передрук
і переклади дозволено лише за згодою автора
і редакції. При передрукуванні обов'язкове посилання
на видання: Держава та регіони. Серія: ПРАВО. –
2025. – № 1 (87).

Редакція не обов'язково поділяє думку автора
і не відповідає за фактичні помилки,
яких він припустився.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату
за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Адреса редакції:

Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б.
Телефон: (0612) 220-58-42, +38 050-810-87-82
Телефон/факс: (0612) 63-99-73.

Здано до набору 10.02.2025.

Підписано до друку 26.02.2025.

Формат 60×84/8. Ризографія. Тираж 300 пр.
Замовлення № 0525/380.

ЗМІСТ

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

А. О. Сошников, Д. Ю. Якушов

ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО ВПЛИВУ НА ОКРЕМІ СУБ'ЄКТИ
ГОСПОДАРЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ.....6

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Ю. А. Волкова

БЛАГОДІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ США: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС
ТА ВЗАЄМОДІЯ З ДЕРЖАВНИМИ ОРГАНАМИ.....17

В. В. Коваленко

ДЕЯКІ ПОГЛЯДИ ФІНАНСИСТІВ НА ШЛЯХИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД
(ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ).....23

С. О. Короєд

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ ПІД ЧАС СУДОВОГО
РОЗГЛЯДУ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВ.....32

М. Г. Кузюк

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАСТОСУВАННЯ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ
ТА ЗДІЙСНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З ТРАНСПЛАНТАЦІЄЮ
ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....38

Ю. О. Лазоренко

ПРАВОВА ПРИРОДА ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ ЩОДО ПРОХОДЖЕННЯ
ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ.....44

О. І. Нікітенко, В. В. Журавель

ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ПРИКОРДОННИХ РАЙОНАХ УКРАЇНИ.....52

О. І. Нікітенко, І. В. Журавель

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ЛЕГІТИМАЦІЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
У СФЕРІ ЗАХИСТУ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ.....59

В. О. Півцаєв

ЗАХИСТ ПРАВ ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ В УКРАЇНІ ТА НІМЕЧЧИНІ:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....65

В. В. Плавшуда

АДМІНІСТРАТИВНІ ОРГАНИ, ЯКІ ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ
ІНФРАСТРУКТУРИ В УКРАЇНІ70

С. С. Розсоха

ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....78

С.С. Соха

ПОНЯТТЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
У ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ: РОЛЬ ТА МІСЦЕ.....85

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

І. О. Данилова

МОРАЛЬНА (НЕМАЙНОВА) ШКОДА У ЗМІСТІ ІСТОТНОЇ ШКОДИ І ТЯЖКИХ НАСЛІДКІВ СЛУЖБОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....93

В. М. Комісарук, Д. А. Рябчинський

ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ОРГАНАМИ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ ТА ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ПРАВОПОРЯДКУ ЗСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....103

Р. П. Лаврьонов

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ВІЙСЬКОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПОРЯДКОМ КОРИСТУВАННЯ ТА ЗБЕРІГАННЯ ВІЙСЬКОВОГО МАЙНА.....110

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

О. О. Торбас, А. В. Чебанов

РОЗМЕЖУВАННЯ ПОТЕРПІЛОГО ТА ЦИВІЛЬНОГО ПОЗИВАЧА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....121

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Х. Бехруз, Р. М. Бірюков

РЕФОРМУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЄВРОПОЛУ ЧЕРЕЗ РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ РАДИ127

Е. Е. Кузьмін

РЕФЛЕКСІЯ КАРАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПОКАРАННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ.....134

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Г. О. Попадинець

ПРИРОДНЕ ПРАВО ЯК ЗАСАДА ПРАВОВОГО СТАТУСУ БІЖЕНЦІВ.....140

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Р. Ю. Молчанов

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НЕДОПУЩЕННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЗА ОЗНАКАМИ СЕКСУАЛЬНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ТА ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ.....145

О.О. Бекетов

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....150

А.С. Беніцький

НЕПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ЗЛОЧИНИ ТЕРОРИСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ: ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ.....157

В.К. Колпаков, Є.В. Курінний, Д.С. Євтушенко

ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЮРИДИЧНИХ СЛУЖБ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО ВРЯДУВАННЯ.....163

О.О. Нагорнюк-Данилюк

ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В ПОРЯДКУ СПЕЦІАЛЬНОГО СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....173

CONTENTS

COMMERCIAL LAW, COMMERCIAL PROCEDURAL LAW

Soshnykov A. O., Yakushov D. Y.

INSTRUMENTS OF STATE INFLUENCE ON INDIVIDUAL BUSINESS ENTITIES IN THE CONTEXT OF SOCIALLY RESPONSIBLE BEHAVIOUR.....	6
---	---

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Volkova Yu. A.

US CHARITABLE ORGANIZATIONS: ADMINISTRATIVE LAW STATUS AND INTERACTION WITH GOVERNMENTAL AUTHORITIES.....	17
--	----

Kovalenko V. V.

SOME VIEWS OF FINANCIERS ON THE WAYS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINE IN MARTIAL LAW AND THE POST-WAR PERIOD (COMPARATIVE ANALYSIS).....	23
---	----

Koroied S. O.

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF PROCEDURAL ECONOMY DURING THE JUDICIAL REVIEW OF ADMINISTRATIVE CASES.....	32
--	----

Kuziuk M. H.

STATE POLICY OF UKRAINE ON TRANSPLANTATION AND THE IMPLEMENTATION OF ACTIVITIES RELATED TO TRANSPLANTATION AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE LAW REGULATION.....	38
---	----

Lazorenko Yu. O.

THE LEGAL NATURE OF PUBLIC LAW DISPUTES CONCERNING PUBLIC SERVICE IN UKRAINE.....	44
--	----

Nikitenko O. I., Zhuravel V. V.

PROBLEMS OF IMPROVING LEGAL SUPPORT FOR THE ACTIVITIES OF LAW ENFORCEMENT BODIES IN THE BORDER AREAS OF UKRAINE.....	52
---	----

Nikitenko O. I., Zhuravel I. V.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL LEGITIMACY OF POLICE ACTIVITIES IN THE SPHERE OF PROTECTING THE SECURITY OF UKRAINE BY LAW ENFORCEMENT BODIES.....	59
---	----

Pivtsaiev V. O.

PROTECTION OF TAXPAYERS' RIGHTS IN UKRAINE AND GERMANY: A COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS.....	65
--	----

Plavshuda V. V.

ADMINISTRATIVE BODIES THAT ENSURE PUBLIC ADMINISTRATION OF INFRASTRUCTURE IN UKRAINE.....	70
--	----

Rozsokha S. S.

E-GOVERNANCE AS A TOOL FOR ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT OF NOTARIAL ACTIVITIES IN UKRAINE.....	78
---	----

Sokha S. S.

THE CONCEPT OF CIVIL SOCIETY IN A LEGAL STATE: ROLE AND PLACE.....	85
--	----

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

Danylova I. O.

MORAL (NON-PECUNIARY) DAMAGE IN THE CONTENT OF SUBSTANTIAL DAMAGE
AND GRAVE CONSEQUENCES OF OFFICIAL CRIMINAL OFFENSES.....93

Komisaruk V. M., Ryabchynskyi D. A.

PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES BY THE STATE BORDER GUARD
AND MILITARY LAW ENFORCEMENT SERVICE OF THE ARMED FORCES
OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW.....103

Lavronov R. P.

THE SUBJECTIVE ASPECT OF MILITARY OFFENSES RELATED TO THE USE
AND STORAGE OF MILITARY PROPERTY.....110

CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS

Torbas O. O., Chebanov A. V.

DISTINCTION BETWEEN VICTIM AND CIVIL PLAINTIFF
IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....121

INTERNATIONAL LAW

Behruz H., Biriukov R. M.

THE REFORMATION OF THE EUROPOL ACTIVITIES THROUGH
THE EUROPEAN COUNCIL DECISION.....127

Kuzmin E. E.

REFLECTION ON THE PUNITIVE POTENTIAL OF PUNISHMENT
THROUGH THE PRISM OF INTERNATIONAL CRIMINAL JUSTICE.....134

PHILOSOPHY OF LAW

Popadynets H. O.

NATURAL LAW AS THE BASIS OF THE LEGAL STATUS OF REFUGEES.....140

CURRENT PROBLEMS OF LEGAL SCIENCE

Molchanov R. Yu.

LEGAL REGULATION OF NON-DISCRIMINATION BASED ON SEXUAL ORIENTATION
AND GENDER IDENTITY IN UKRAINE.....145

Beketov O.O.

REGULATORY AND LEGAL ENSURANCE OF INTERNATIONAL COOPERATION
IN CRIMINAL PROCEEDINGS.....150

Benitskiy A.S.

FAILURE TO REPORT TERRORIST CRIMES: PROBLEMS OF CRIMINAL
LEGAL QUALIFICATION.....157

Kolpakov V.K., Kurinnyi Ye.V., Yevtushenko D.S.

PRINCIPLES GOVERNING THE FUNCTIONING OF LEGAL SERVICES WITHIN LOCAL
SELF-GOVERNMENT AND OTHER PUBLIC GOVERNANCE ENTITIES.....163

Nahorniuk-Danyliuk O.O.

CONDUCTING COURT PROCEEDINGS IN A SPECIAL COURT PROCEEDING.....173

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 338.242:330.342

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.1.1>

А. О. Сошников

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
Державної установи «Інститут економіко-правових
досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»

Д. Ю. Якушов

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
Державної установи «Інститут економіко-правових
досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»

ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО ВПЛИВУ НА ОКРЕМІ СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

Стаття присвячена дослідженню окремих інструментів державного впливу на компанії, які продовжують економічну діяльність на території російської федерації після повномасштабного вторгнення та афілійовані з ними компанії, та розробити пропозиції щодо вдосконалення цих інструментів, що стимулюватиме розвиток соціально відповідальної поведінки бізнесу та реалізації концепції етичного споживання.

Повномасштабне вторгнення російської федерації вплинуло на всі сфери суспільних відносин, що зумовило суттєві зміни різних державних політик. Держава починає більш обережно оцінювати міжнародні компанії, як потенційних інвесторів, звертаючи уваги на їх діяльність, зокрема дотримання принципів соціально відповідальної поведінки. Окремо звертається увага на питання чи співпрацюють такі компанії з російськими органами влади, російськими компаніями; чи продовжують вони свою економічну діяльність на території російської федерації; чи засудили ці компанії російське вторгнення на територію України.

Відзначено, що маркування товарів недобросовісних компаній дозволяє споживачам візуально ідентифікувати товари виробників, що порушують етичні правила та вимоги, а загроза маркування та саме маркування спонукатиме бізнес вчинити певні дії, переглянути свої політики та рішення. Маркування продукції виступає важливим елементом державної політики у сфері соціально відповідального господарювання та концепції етичного споживання.

Запропоновано запровадження спеціального маркування товарів, реклами товарів компанії, які здійснюють виготовлення або продаж товарів, під спільною торгівельною маркою з компанією, що продовжує здійснювати економічну діяльність на території російської федерації.

Розглянуто умови участі компаній у програмі «Національний кешбек» та аргументовано їх розширення.

Запропоновано розширення підстав для відмови в участі у процедурі закупівлі та/чи укладання прямого договору про закупівлю, у разі: недекларування потенційним надавачем послуг відсутності співпраці або припинення співпраці з суб'єктами, афілійованими з російською федерацією.

Ключові слова: суб'єкти господарювання, соціально відповідальне господарювання, споживач, державна політика, маркування, торгівельна марка, бізнес, публічні закупівлі, економічна діяльність.

Постановка проблеми. Уряди різних держав зацікавлені у співпраці з міжнародним бізнесом, оскільки саме через нього надходить більшість іноземних інвестицій в галузі національної економіки. Українська влада також не була виключенням, вже понад 30 років залучення інвестицій залишається одним з пріоритетів державної політики, всі міжнародні компанії розглядаються державою як потенційні інвестори, а будь-які інвестиції – як ресурс.

Повномасштабне вторгнення російської федерації вплинуло на всі сфери суспільних відносин, що зумовило суттєві зміни різних державних політик. Водночас приходить усвідомлення, що не всі іноземні інвестиції можуть бути позитивними, хоча безумовно Україна і потребує значних ресурсів для поживлення економіки та подолання наслідків російської агресії.

Держава починає більш обережно оцінювати міжнародні компанії, як потенційних інвесторів, звертаючи уваги на їх поведінку та практики діяльності, зокрема дотримання принципів соціально відповідального господарювання. Окремо звертається увага на питання чи співпрацюють такі компанії з російськими органами влади (зокрема, і окупаційними), російськими компаніями (особливо, в яких є частка держави); чи продовжують вони свою економічну діяльність на території російської федерації; чи засудили ці компанії російське вторгнення на територію України.

Відзначимо, що українські споживачі досить негативно ставляться до брендів, а відповідно і до міжнародних компаній, які продовжують здійснювати економічну діяльність на території держави-агресора. За результатами проведення опитування 63% респондентів відзначили, що не купують товари у продавців/виробників, які не залишили ринок російської федерації. Своєю чергою, понад 20% споживачів не знають шляхи перевірки продавців чи виробників продукції, чи покинули вони ринок російської федерації [1]. Держава має реагувати на суспільний запит, створюючи відповідне регулювання, яке дозволяє цей запит задовольнити.

Однією з основних засад внутрішньої політики в економічній сфері є: розвиток внутрішнього ринку, підвищення ефективності його функціонування та вдосконалення механізмів державного регулювання; створення сприятливих умов для розвитку підприємництва (стаття 7 Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: від 01 липня 2010 № 2411-VI)

[2]. Держава зацікавлена у створенні соціально відповідального бізнес-середовища, де кількість компаній, що демонструють недоброчесну або невідповідальну поведінку постійно буде зменшуватися. Органи влади впроваджують різні інструменти впливу (зокрема, і інформаційні) як на споживачів, так і на міжнародні компанії та афілійовані компанії з ними в Україні, спонукаючи їх до відповідальної поведінки через призупинення економічної діяльності на території російської федерації та засудження її військової агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стимулювання бізнесу до соціально відповідальної поведінки досить ґрунтовно розглядали наступні дослідники: О. Уварова, М. Саприкіна, А. Токунова, А. Санченко, Т. Гудіма, Я. Петруненко, Ю. Байрактар, В. Толуб'як, М. Мельник та інші. Також все частіше вчені досліджують проблематику міжнародних компаній, які продовжують свою економічну діяльність на території російської федерації після повномасштабного вторгнення, зокрема і так званих міжнародних спонсорів війни. Серед таких авторів можна відзначити: Є. Романенко, В. Поєдинок, С. Миткалик, Н. Філатову-Білоус, Д. Філіппову та інших. Визнаючи авторський доробок всіх цих дослідників, все ж таки поза увагою залишається окремі інструменти державного впливу на такі компанії (наприклад, маркування продукції, реклами тощо).

Мета статті – дослідити окремі інструменти державного впливу на суб'єктів господарювання, які продовжують економічну діяльність на території російської федерації після повномасштабного вторгнення та афілійовані з ними компанії, та розробити пропозиції щодо вдосконалення цих інструментів, що стимулюватиме розвиток соціально відповідальної поведінки бізнесу та реалізації концепції етичного споживання.

Виклад основного матеріалу. На рівні Національної економічної стратегії на період до 2030 року визначено, що однією з важливих функцій держави є захист прав споживачів, який ґрунтується на забезпеченні реалізації інтересів споживачів товарів та послуг, водночас держава не повинна створювати надмірний тиск на бізнес [3]. На рівні Уряду України було схвалено Концепцією державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року, якою було проголошено одним з принципів реалізації відповідної державної політики – пріоритетність інтересів споживачів [4]. Відповідний акт не

враховував можливі ризики для споживачів, які постали перед ними через військові події, хоча на той час вже мала місце окупація окремих територій на сході України та анексія Автономної Республіки Крим. Відзначимо, інтереси споживачів набувають нового значення, їх потрібно розглядати більш ширше, не тільки з точки зору задоволення елементарних життєвих потреб.

Як вже згадувалось споживачі, державні органи та інститути громадянського суспільства все більш активно звертають увагу на міжнародні компанії, які продовжують працювати на російському ринку та не засудили військову агресію (в подальшому отримали назву так званих міжнародних спонсорів війни).

Влітку 2022 року, з'явилась перша ініціатива KSE Institute та IT-волонтерів розробити інтернет-ресурс, який дає можливість проаналізувати економічну діяльність міжнародних компаній на території російської федерації після початку повномасштабного вторгнення, а саме дати відповідь на питання широкому загалу чи припинили вони її (чи планують припинити вже в найближчі періоди) або продовжують. Автори проекту відзначають, що «товари та послуги, які надають ці компанії, а також податки, які вони сплачують у росії, підтримують ... економіку та дозволяють ... уряду продовжувати загарбницьку війну в Україні» [5].

Також у 2022 році Національним агентством з запобігання корупції (далі – НАЗК), як центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізує державну антикорупційну політику [6] було розроблено та розміщено для публічного перегляду перелік міжнародних спонсорів війни, до якого увійшли компанії, які продовжують економічну діяльність на території російської федерації. Відзначимо, на рівні актів законодавства не дано визначення міжнародних спонсорів війни, підстави для внесення тих чи інших компаній до цього переліку, порядок ведення цього переліку тощо [7]. Своєю чергою, НАЗК самостійно було визначено досить умовні такі критерії: іноземне (окрім російської федерації) походження компанії; здійснення бізнесу на міжнародному рівні (зазвичай це відомі міжнародні бренди), присутність на ринках декількох держав; надання непрямої підтримки окупаційним військам росії (зокрема, через поповнення податками федерального чи місцевого бюджетів тощо), сприяння російській пропаганді. Також НАЗК визначило додаткові (факультативні) підстави віднесення до зазна-

ченої категорії, а саме: відсутність офіційних публічних заяв про вихід з російського ринку та/або навпаки наявність заяви з обґрунтуванням рішення залишатися в росії; наявність ознак збільшення присутності в росії чи та/або зростання прибутку від початку повномасштабного вторгнення, що може бути зумовлено послаблення конкурентної складової, внаслідок виходу інших компаній з ринку, збільшення інвестицій тощо [8]. Так, свого часу до міжнародних спонсорів війни було віднесено британську корпорацію Unilever, який належало понад 400 різних брендів (Domestos, Axe, Rexona, Dove, Calve, Rama, Brooke Bond, Crème Bonjour, CIF, Knorr, Sunsilk, Timotei, CLEAR, Чиста Лінія та інші) [9].

Включення компанії до такого переліку було направлено на створення негативного інформаційного простору та погіршення ділової репутації через інформування споживачів, партнерів та інших зацікавлених осіб про продовження діяльності цих компаній на території російської федерації, а також засудження такої їх позиції та спонування до припинення економічної діяльності на території російської федерації.

НАЗК також відзначало, що віднесення компаній до міжнародних спонсорів війни є іміджевим інструментом, а головним завданням його – посилення на них тиску в інформаційному просторі та переоцінки їх діяльності суспільством та бізнесовим співтовариством. Зазначений інструментарій незважаючи на те, що не являє собою прямих правових заборон, на думку НАЗК, є дієвим засобом щодо бойкоту продукції відповідних компаній в інших державах [10], зокрема, і в Україні.

На внесення НАЗК компаній до реєстру «Міжнародні спонсори війни» почав реагувати також український соціально відповідальний бізнес. Так, наприклад, ресурс **Work.ua припинив надавати послуги компаніям та брендам** (Unilever, Leroy Merlin, Raiffeisen Bank, Metro, Berlin-Chemie, Nestle, OTP Bank, Mondelez, PepsiCo, Philip Morris, Procter & Gamble, Yves Rocher, Beko, Ашан та іншим), **які не покинули російський ринок і розірвав з ними контракти про співпрацю. Окрім того, менеджмент Work.ua зробив публічну заяву, в якій закликав інші компанії та громадян відмовитися від будь-якої співпраці з компаніями, визнаними міжнародними спонсорами війни** [11].

Відповідний перелік досить тривалий час був публічним і необхідно визнати дану ініціативу досить вдалою, оскільки вона дійсно

спричинила негативні репутаційні наслідки для окремих таких компаній, а відповідно і фінансові втрати.

Органи влади чи окремі посадові особи України та країн ЄС у своїх публічних виступах, інтерв'ю засобам масової інформації засуджували продовження економічної діяльності компаніями на території російської федерації та закликали покинути ринок, своєю чергою, доречним було викладення відповідної позиції в формі офіційної публічної заяви, як окремого документу (наприклад, на рівні Президента України або Кабінету Міністрів України). Для України оголошення офіційних публічних заяв з тих чи інших питань суспільного життя ще не несуть того впливу, що характерно для західних держав, де політико-правова позиція Президента, Прем'єр-Міністра та іншого керівника високого рівня може мати досить суттєві наслідки, на рівні з засобами державного регулювання.

Сам факт внесення компанії до таких переліків та їх подальше публічне розміщення матиме досить негативні наслідки для цих компаній. Водночас здебільшого споживачі не відслідковують інформацію в будь-яких реєстрах чи переліках. Хоча і необхідно відзначити досить позитивну тенденцію з проінформованістю споживачів останнім часом.

Безумовно одним з найбільш простих каналів інформації для споживачів є маркування продукції. Зазвичай, коли мова йде про маркування товарів, то це пов'язано з окремими властивостями цього продукту чи можливими наслідками його вживання. Наприклад, в Україні у 2005 році Законом України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» від 22.09.2005 № 2899-IV було запроваджено текстове маркування упаковок тютюнових виборів («Куріння призводить до серцево-судинних захворювань та раку легенів»; «Тютюновий дим шкодить здоров'ю тих, хто вас оточує»; «Куріння під час вагітності шкодить вашій дитині»; «Захистіть дітей: не дозволяйте їм дихати вашим димом», «Куріння викликає залежність, не починайте курити!» та інші) [12], а в подальшому – і графічне маркування [13]. При затвердженні переліку графічних зображень, що входять до додаткових медичних попереджень на упаковці тютюнових виробів, Кабінет Міністрів України в преамбулі цього урядового рішення відзначив, що метою його прийняття було «попередження та зменшення вжи-

вання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» [14] через створення негативного сприйняття у споживачів.

Наприкінці 2022 року на Офіційному інтернет-представництві Президента України була зареєстрована електронна петиція з вимогою обов'язкового маркування товарів від брендів-спонсорів російського тероризму, яке буде «чітко та недвозначно доносити до українського споживача інформацію про те, що виробник цієї чи іншої продукції продовжує діяльність на російському ринку та підтримує російську агресію проти України» [15]. Також пропонувалось зобов'язати «компанії (постачальників та виробників, в тому числі іноземних та тих, які мають співвласників, що співпрацюють з іноземними компаніями), котрі продовжують власну співпрацю із кривавим російським режимом, виробляючи та продаючи власні товари на території держави-агресора». Мова йде про компанії, які продовжують здійснювати економічну діяльність в російській федерації та Україні. Крім того, пропонувалось зобов'язати торговельні точки, зокрема і торговельні мережі розміщувати такі товари в окремій спеціально відведений зоні, де буде відзначено додаткову інформацію про походження цього товару. Електронна петиція була підтримана 30664 громадянами (при мінімальній необхідній – 25000) та була розглянута Президентом України. У відповіді було констатовано, що дійсно економічна діяльність міжнародних компаній в російській федерації збільшує надходження до бюджетів різних рівнів, що в подальшому спрямовується на фінансування війни, водночас спонукає іноземних суб'єктів господарювання до припинення економічних зв'язків з РФ є частиною комплексної роботи державних інституцій та громадянського суспільства. Також Уряду України було доручено опрацювати дані пропозиції враховуючи можливий їх вплив на продовольчу безпеку, так національну загалом, через репутаційні, адміністративні (обмеження, пов'язані з реалізацією товарів) та економічні методи впливу (додаткові витрати на маркування продукції) [15]. Підтримуючи позицію про важливість оцінки ситуації комплексно, враховуючи різні фактори та можливі загрози, все ж таки досить складно погодитись, що відповідні міжнародні компанії мають значний вплив на національну безпеку, зокрема і продовольчу. Суспільний інтерес від введення такого маркування є вищим. Підкреслимо, що держава зацікавлена у національних товаровиробниках через підтримку малих та середніх

підприємств, створюючи «звичку» у споживачів купувати товари саме місцевих виробників, оскільки з кожної гривні, витраченої на продукцію місцевого виробництва, 40% повертається до бюджету у вигляді податків, які спрямовуються на фінансування видатків державного бюджету, насамперед, в умовах протидії російської агресії – на фінансування Збройних Сил України [16], враховуючи, що міжнародна допомога не може бути спрямована на ці витрати. Дійсно, будь-яке маркування продукції вимагає зміни дизайну упаковки, що безумовно зумовлює додаткові витрати і може призвести до незначного здороження продукції для кінцевих споживачів, своє чергою, це буде спонукати споживача обрати альтернативний продукт, меншої вартості. Підтримуючи також спеціальне маркування місць продажу, торговельні мережі та інші торговельні точки будуть вимушені витратити додаткові кошти на забезпечення організації торгівлі товарами таких компаній або зайняти більш радикальну позицію, більш соціально відповідальну і відмовитися від подальшої співпраці з такими міжнародними компаніями. Так, саме таку позицію зайняли провідні торговельні мережі ще у лютому-березні 2022 року [17; 18].

30 листопада 2023 році на Офіційному інтернет-представництві Президента України було розміщено нову електронну петицію щодо необхідності обов'язкового маркування товарів так званих «Міжнародних спонсорів війни», які «продовжуючи отримувати прибутки, ігнорують моральні та етичні аспекти своїх рішень» і «готові ставити прибуток вище людських цінностей» [19]. Ініціатор петиції та підписанти (7289) вимагали зобов'язати всі торговельні точки маркувати товари, вироблені відповідними компаніями, якщо вони мають стосунок до фінансування війни (через сплату податків до федерального та місцевих бюджетів російської федерації). Також пропонувалось звернутися до урядів інших держав, зокрема країн ЄС для забезпечення маркування товарів на їх території [19]. Дана електронна петиція не була розглянута по суті Президентом України, оскільки не була підтримана мінімальною кількістю громадян для її розгляду. Звернемо увагу, що дана петиція була підтримана все ж таки значною кількістю громадян (7289), що підтверджує споживацькі настрої з актуальності відповідного маркування.

Надалі на розширеному засіданні Кабінету Міністрів України було ухвалено рішення про призупинення роботи реєстру «Міжнародні спон-

сори війни» і відповідного інтернет-ресурсу, а інформацію з цього реєстру НАЗК повинно передати Міжвідомчій робочій групі з питань реалізації державної санкційної політики [20; 21], оскільки відсутні правові підстави для введення реєстру і існує необхідність створення єдиної санкційної платформи (відзначимо, що ці міжнародні компанії не були внесені в окремий реєстр (перелік) та відповідно публічний осуд з боку держави фактично припинився). Відповідне рішення було зумовлено тиском окремих держав на українську владу, які наголошували на можливості призупинення подальшої міжнародної допомоги Україні через віднесення компаній до такої категорії. Вбачається, що цей вторинний тиск (уряди інших держав здійснювали тиск на Україну) був пов'язаний з первинним тиском цих міжнародних компаній, як на уряди своїх держав, так і інші через значні репутаційні та фінансові втрати.

Як вже згадувалось значна частина споживачів (понад 20%) не мають можливості дізнатися чи здійснюють продавці чи виробники товарів економічну діяльність у російській федерації. Реакцією на вимогу суспільства, у 2024 році стала законодавча ініціатива щодо інформування споживачів про виробників або продавців, які провадять господарську діяльність на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом. Автори слушно наголошують, що «економічна присутність міжнародних компаній в державі-агресорі рф збільшує її фінансово-економічні ресурси, які вона використовує для продовження ведення злочинної війни проти України. Разом з тим ці міжнародні компанії провадять господарську діяльність в Україні, а багатьом українським споживачам про це невідомо. Така інформація є суспільно важливою та має бути донесена в обов'язковому порядку» [22]. Авторами проекту запропоновано розширити права споживачів, зокрема, щоб вони мали право на достовірну інформацію щодо виробників або продавців, які виконують роботи, надають послуги або реалізують товари на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом. Відповідне інформування планується забезпечити за рахунок спеціального маркування, а саме: надпису «Виробник сплачує податки до бюджету держави-агресора», яке займає не менше 30% загального обсягу напису. Окремо пропонується, щоб такий напис також мав сам товар, а також його реклама [22].

Своєю чергою, дана законодавча ініціатива стосується фактично тільки виробників товарів, які продовжують свою економічну діяльність на території російської федерації. Хоча відзначимо, що вже зараз діє обмеження на ввезення товарів саме російського походження до України. Доцільно розповсюдити дану законодавчу ініціативу також на українські компанії, які здійснюють виготовлення, продаж товарів (послуг), під спільною торгівельною маркою, яка має міжнародну реєстрацію, з компанією, що продовжує здійснювати економічну діяльність на території російської федерації і прямо чи опосередковано входить до материнської компанії і коли материнська компанія не оголосила про призупинення економічної діяльності на території російської федерації. Інформування споживачів та інших суб'єктів господарювання можна забезпечити шляхом нанесення маркування на товари, наприклад: «Виробник цього товару входить до групи компаній, яка не покинула ринок держави-агресора» або «Виробник цього товару входить до групи компаній, яка прямо або опосередковано сплачує податки до бюджету держави-агресора».

Також потребує більш ґрунтованого інформування споживачів та інших компаній про українські компанії чи представництва іноземних компаній, які об'єднані єдиним брендом з компаніями, які продовжують надавати послуги на території російської федерації під єдиним брендом (зокрема, у банківському, страховому, транспортному секторах, ритейлі тощо). Таке додаткове інформування може бути розміщено в торгівельних, офісних та інших виробничих площах, в рекламі, сайтах компаній тощо.

Також доцільно застосувати обов'язкове інформування громадян при працевлаштуванні в такі компанії, що компанія цього міжнародного бренду продовжує здійснювати економічну діяльність в російській федерації.

Дане маркування товарів, реклами, офісних та інших виробних площ може застосуватися в подальшому також як реакція держави на інші дії чи бездіяльність компаній, наприклад, коли йде мова про загальновідомі та систематичні випадки порушення прав людини тощо. Отже, пропонується запровадити можливість застосування такого інструментарію, як маркування у виключних випадках на підставі рішення Кабінету Міністрів України, для чого необхідно розширити повноваження Уряду України.

Водночас маркування товарів, реклами цих товарів, яке пов'язано саме з діяльністю компа-

нією потрібно розглядати як тимчасовий захід. Таке маркування може бути запроваджено на конкретний строк або до закінчення підстав для віднесення компанії до відповідного переліку.

Маркування товарів дозволяє підвищити поінформованість, надаючи доступ до відповідної інформації споживачам, оскільки саме він ухвалює остаточне рішення (через свої внутрішні переконання) про придбання товарів таких компаній, які не демонструють дотримання засад соціально відповідального господарювання на практиці. Держава не застосовує жорстке регулювання до таких компаній, оскільки вони не порушують вимоги законодавства, але держава попереджує потенційного споживача та інших зацікавлених осіб, що діяльність цих компаній викликає етичні питання. Загроза маркування та саме маркування повинно спонукати бізнес вчинити певні дії, переглянути свої політики та рішення. Маркування з негативною конотацією в перспективі дозволяє зменшити попит на цю продукцію, що зменшує дохід компанії. Також додаткове маркування продукції створює ще додаткове фінансове навантаження (зокрема і через те, що компанія позбавлена можливості робити замовлення упаковки більш великим партіями через тимчасовий характер відповідного маркування). В даному випадку можна говорити про застосування регуляторних та ринкових інструментів.

Професор В. Поєдинок слушно відзначає, що протидія «міжнародним спонсорам війни» потребує «комплексного підходу, що включає зусилля як держави Україна, так і суб'єктів бізнесу» [23]. Також дослідниця підкреслює, що держава повинна законодавчо урегулювати критерії віднесення суб'єктів господарювання до відповідного переліку, чіткі правові наслідки набуття відповідного статусу для цих компаній [23]. Своєю чергою, необхідно відзначити, що потребує переосмислення сама назва такого переліку, оскільки вживання саме конструкції «міжнародні спонсори війни» є досить категоричною і недосить обґрунтованою. Окремо відзначимо, що під час внесення компаній до такого переліку повинна забезпечена валідність інформації про факти недоброчесної поведінки, а також необхідно встановити чітку процедуру вилучення компанії з цього переліку тощо (наприклад, підставою для такого вилучення може бути заява материнської компанії та/або української компанії, яка об'єднана спільним брендом про засудження російське вторгнення, визнання територіальної цілісно-

сті України та заява про відсутність співпраці з компанією, яка продовжує здійснювати економічну діяльність в російській федерації). Хоча ця заява може розглядатися, як декларативний чи формальний документ, але по-перше це дозволить публічно консолідувати бізнес на засадах відповідального господарювання (створює передумови розвитку соціально-відповідального бізнес-середовища), показати суспільству відношення бізнесу до цих подій, його світоглядність, а по-друге, спонукатиме бізнес визначитися зі своєю подальшою економічною діяльністю в Україні чи російській федерації, оскільки оголошення такої публічної заяви міжнародною компанією (власником бренду) чи його українською дочірньою компанією, спричинить додаткові ускладнення в діяльності російської дочірньої компанії, а можливо і пришвидшить вихід таких компаній з ринку російської федерації.

Останні роки українські споживачі все частіше свідомо придбають товари саме національних (місцевих) виробників, що є елементом відповідального споживання. Цьому додатково сприяло зміна споживчих настроїв та звичок. На початку 2024 року Міністерство економіки України впровадило багатовекторну програму «Зроблено в Україні», частиною якої стала програма стимулювання попиту на українські товари [24]. У серпні 2024 року, як додатковий стимул збільшення цього попиту був започаткований експериментальний проект з надання державної грошової допомоги покупцям товарів та послуг українського виробництва (далі – Національний кешбек) [25] до 31 грудня 2025 року. З боку бізнесу, в проєкті можуть брати участь українські виробники, які відповідають наступним вимогам:

1) зареєстровані як суб'єкти господарювання на території України, крім юридичних осіб, створених та зареєстрованих відповідно до законодавства України, в яких держава, визнана відповідно до закону державою-агресором, або юридична особа, утворена відповідно до законодавства такої держави, або громадянин такої держави (крім того, який постійно на законних підставах проживає на території України) є: учасником (акціонером), частка якого у статутному капіталі з урахуванням відносин контролю становить 10 або більше відсотків, або членом, або кінцевим бенефіціарним власником;

2) подали інформацію про кінцевого бенефіціарного власника юридичної особи та структуру власності;

3) надали інформацію про товари, вироблені ними на території України, до переліку товарів українського виробництва;

4) з власної ініціативи приєдналися до експериментального проєкту;

5) надали підтвердження щодо виробництва товарів на території України (пункт 10 Порядку реалізації експериментального проєкту щодо надання державної грошової допомоги покупцям товарів та послуг українського виробництва в рамках Всеукраїнської економічної платформи «Зроблено в Україні» [25]). Також в програмі можуть взяти участь продавці, які повинні відповідати схожим вимогам.

За інформацією Асоціації рітейлів України, тільки за 6 місяців реалізації програми понад 26 млн товарних позицій були спеціально марковані. Представники експертного середовища досить позитивно оцінюють реалізацію цієї програми, оскільки долучення до ініціативи «Зроблено в Україні» є частиною загальної стратегії з підтримки українського бізнесу та економіки [26]. А на січень 2025 року програма вже охоплює понад 1650 українських виробників, більше 353 млн товарів, які представлені у понад 29 тисячі торговельних точок [27]. Ці показники вже свідчать про досить успішну реалізацію програми – значну залученість як споживачів, так і бізнесу.

Реалізація експериментального проєкту також дозволила забезпечити приріст у 0,001% ВВП [28] та збільшити продаж продуктів українського виробництва, які беруть участь у цьому проєкті майже на 10% [29]. За оцінкою **Першої віце-прем'єр-міністра України – Міністра економіки України Ю. Свириденко проєкт продемонстрував вплив і на споживчу поведінку громадян, особливо це спостерігається у споживачів, для яких вирішальне значення має ціна, тобто найбільш незабезпечених громадян** [29].

Наразі умови програми не передбачають будь-яких обмежень участі українських компаній, які здійснюють свою діяльність під єдиним брендом з компаніями, які продовжують економічну діяльність в російській федерації. Водночас держава повинна підтримувати тільки соціально відповідальний бізнес, бізнес, який поділяє національні інтереси. Отже, вбачається за доцільне передбачити додаткову умову для участі у програмі «Національний кешбек», а саме: учасники повинні підписати заяву (декларацію) про засудження російського вторгнення та визнання територіальної цілісності України. Надалі, при продовженні програми

«Національний кешбек» або реалізації тотожних проєктів обов'язковою умовою приєднання до таких ініціатив може бути декларування поваги до прав людини та засад соціально відповідального господарювання.

Надалі доцільно розглянути можливість зобов'язати український бізнес, на етапі державної реєстрації створення юридичної особи, так і внесення змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, у тому числі змін до установчих документів юридичної особи підписання заяви про засудження російського вторгнення та визнання територіальної цілісності України.

Останнім часом, органи державної влади, як і окремі суб'єкти господарювання (наприклад, у статутному капіталі яких державна або комунальна частка акцій (часток, паїв) перевищує 50 відсотків), які виступають замовниками в розумінні Закону України «Про публічні закупівлі» [30] все частіше здійснюють закупівлю юридичних та інших послуг, зокрема і у іноземних компаній.

Наразі Урядом України (на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування) введено заборону на здійснення замовниками закупівель у громадян російської федерації, Республіки Білорусь, Ісламської Республіки Іран; компаній, які мають афілійованість з цими державами; а також українських компаній, де кінцевим бенефіціарним власником, членом, учасником тощо, що має частку у статутному капіталі 10 і більше відсотків є ці держави, або фізичні чи юридичні особи, пов'язані з цими державами [31]. Держава створює запобіжники, щоб відповідні суб'єкти не мали доступ до публічних коштів, а також не допустити умисного невиконання договору про закупівлю через вплив кінцевих бенефіціарних власників, що може спричинити різні загрози, зокрема і пов'язані з національною безпекою.

Окремо слід відзначити, що діюче законодавство не містить жодних обмежень в частині залучення до закупівель за публічні кошти іноземних суб'єктів господарювання (міжнародних юридичних, консалтингових, аудиторських компаній), які продовжили надання послуг російській федерації, громадянам, компаніям, афілійованими з російською федерацією після повномасштабного вторгнення. Тим самим про-

довжуючи надавати їм юридичний захист і підтримку.

Вбачається за доцільне при проведенні конкурентних закупівельних процедур, так і укладанні прямого договору про закупівлю вимагати від потенційного надавача послуг декларування про відсутність співпраці або припинення такої співпраці з суб'єктами, афілійованими з російською федерацією. Своєю чергою, ненадання такої декларації повинно стати підставою для відмови в участі у процедурі закупівлі та/чи укладання прямого договору про закупівлю, а приховання інформації про таку співпрацю повинно стати наслідком розторгнення договору про закупівлю. Дані зміни дозволять надати чіткий сигнал бізнес-середовищу, обрати надавача послуг за публічні кошти, який дотримується чи як мінімум проголошує дотримання засад доброчесної і відповідальної поведінки, а також створить передумови для більш ефективного використання публічних коштів.

Висновки. Отже, в результаті дослідження було отримано наступні наукові результати.

Обґрунтовано доцільність проголошення офіційних публічних заяв (*на рівні Президента України або Кабінету Міністрів України*) про засудження продовження будь-якої економічної діяльності міжнародними компаніями на території російської федерації та заклик покинути ринок.

Відзначено, що маркування товарів недоброчесних компаній дозволяє споживачам візуально ідентифікувати товари виробників, що порушують етичні правила та вимоги, а загроза маркування та саме маркування спонукатиме бізнес вчинити певні дії, переглянути свої політики та рішення. Маркування продукції виступає важливим елементом державної політики в сфері розвитку соціально відповідального господарювання та концепції етичного споживання. Маркування може застосовуватися надалі як реакція держави на інші дії чи бездіяльність компаній, *наприклад, коли йде мова про загальновідомі та систематичні випадки порушення прав людини в інших юрисдикціях тощо*. Запропоновано запровадити можливість застосування такого інструментарію, як маркування у виключних випадках на підставі рішення Кабінету Міністрів України, для чого необхідно розширити повноваження Уряду України. Таке маркування потрібно розглядати як тимчасовий захід (запроваджене на конкретний строк або до закінчення підстав для віднесення компанії до відповідного переліку).

Запропоновано запровадити спеціальне маркування товарів, реклами товарів компанії, які здійснюють виготовлення або продаж товарів, під спільною торгівельною маркою, яка має міжнародну реєстрацію, з компанією, що продовжує здійснювати економічну діяльність на території російської федерації і прямо чи опосередковано входить до материнської компанії і коли вона (материнська компанія) не оголосила про призупинення економічної діяльності на території російської федерації.

Обґрунтовано інформування споживачів та інших компаній, про українські компанії чи представництва іноземних компаній, які об'єднані єдиним брендом з компаніями, які продовжують надавати послуги на території російської федерації. Таке інформування може бути розміщено в торговельних, офісних та інших виробничих площах, в рекламі, сайтах компаній тощо.

Аргументовано застосування обов'язкового інформування громадян при працевлаштуванні в такі компанії, що компанія цього міжнародного бренду продовжує здійснювати економічну діяльність в російській федерації.

Своєю чергою, необхідно відзначити, що потребує переосмислення сама назва такого переліку, оскільки вживання саме конструкції «міжнародні спонсори війни» є досить категоричною і недосить обґрунтованою. Окремо відзначимо, що під час внесення компаній до такого переліку необхідно забезпечити валідність інформації про факти недобросовісної поведінки, а також встановити чітку процедуру вилучення компанії з цього переліку тощо *(наприклад, підставою для такого вилучення може бути заява материнської компанії та/або української компанії, яка об'єднана спільним брендом про засудження російського вторгнення, визнання територіальної цілісності України та/або заява про відсутність співпраці з компанією, яка продовжує здійснювати економічну діяльність в російській федерації).*

Аргументовано розширення умов участі компаній у програмі «Національний кешбек», а саме: учасники повинні підписати заяву (декларацію) про засудження російського вторгнення та визнання територіальної цілісності України. При продовженні програми «Національний кешбек» або реалізації тотожних проектів обов'язковою умовою приєднання до таких ініціатив може бути декларування поваги до прав людини та засад соціально відповідального господарювання. Надалі доцільно розглянути можливість зобов'язати україн-

ський бізнес, на етапі первинної державної реєстрації створення юридичної особи, так і внесення змін до відомостей про юридичну особу, підписання заяви про засудження російського вторгнення та визнання територіальної цілісності України.

Обґрунтовано при проведенні конкурентних закупівельних процедур, так і укладанні прямого договору про закупівлю вимагати від потенційного надавача послуг (зокрема, і іноземного) декларування про відсутність співпраці або припинення співпраці з суб'єктами, афілійованими з російською федерацією. Своєю чергою, ненадання такої декларації повинно стати підставою для відмови в участі у процедурі закупівлі та/чи укладання прямого договору про закупівлю.

Список використаної літератури:

1. Новорічний шопінг українців: другий рік повномасштабного вторгнення, листопад 2023. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2023/holiday-retail-sales-consumer-survey.html?fbclid=IwAR1JFG04s4ntanCqm3xG8QW4-wV8gUSnm1MvidujP91M2jbarjAkN7wACDo> (дата звернення: 23.02.2025)
2. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 року № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>
3. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>
4. Концепція державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.03.2017 № 217-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/217-2017-%D1%80#Text>
5. About Project. URL: <https://leave-russia.org/about-project> (дата звернення: 23.02.2025)
6. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
7. Сошников А.О. Міжнародні спонсори війни та публічні закупівлі: від конкретного кейсу до системних рішень. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* 2023, № 4. Том 34 (73). С. 53-59. DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.4/07>
8. Які основні критерії потрапляння компаній до переліку «Міжнародні спонсори війни», які юридичні наслідки це має, хто може ініціювати внесення і як підприємства можуть вийти з цього переліку? URL: <https://bcrda>.

- gov.ua/news/1687328397/ (дата звернення: 23.02.2025)
9. НАЗК внесло до переліку міжнародних спонсорів війни виробника Domestos, Axe та Dove. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/nazk-vneslo-do-pereliku-mizhnarodnyh-sponsoriv-vijny-vyrobnyka-domestos-lipton-axe-ta-dove/> (дата звернення: 23.02.2025)
 10. Лист НАЗК про внесення змін до законодавства та співпрацю з компаніями рф. URL: <https://radnuk.com.ua/pravova-baza/lyst-nazk-pro-vnesennia-zmin-do-zakonodavstva-ta-spiivpratsiu-z-kompaniiamy-rf/> (дата звернення: 23.02.2025)
 11. Відмовляємося від співпраці з компаніями, що не вийшли з російського ринку. URL: <https://www.work.ua/news/site/2467/> (дата звернення: 23.02.2025)
 12. Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення: Закон України від 22.09.2005 N 2899-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2899-15/ed20050922#Text>
 13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження споживання і продажу пива та слабоалкогольних напоїв: Закон України від 21.01.2010 N 1824-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1824-17/ed20100211#Text>
 14. Про затвердження переліку кольорових малюнків і піктограм, що входять до додаткових медичних попереджень на упаковці тютюнових виробів: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 січня 2011 р. N 306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/306-2011-%D0%BF/ed20110119#Text>
 15. Вимагаємо обов'язкового маркування для товарів від брендів-спонсорів російського тероризму. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/174786> (дата звернення: 23.02.2025)
 16. Чи беруть участь у програмі «Національний кешбек» товари з маркуванням «Зроблено в Україні»? URL: <https://madeinukraine.gov.ua/national-cashback> (дата звернення: 23.02.2025)
 17. Українські торгівельні мережі відмовляються від продукції Coca-Cola через рф. URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/ukrajinski-torhivelni-merezhi-vidmovljajutsja-vid-produktsiji-coca-cola-cherez-robotu-v-rf.html> (дата звернення: 23.02.2025)
 18. Заява NOVUS. URL: <https://www.facebook.com/NOVUS.com.ua/posts/5493584927335940> (дата звернення: 23.02.2025)
 19. Обов'язкове Маркування Товарів від «Міжнародних Спонсорів Війни». URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/211472> (дата звернення: 23.02.2025)
 20. На розширеному засіданні Уряду було розглянуто питання зосередження інформації щодо санкційної політики держави на одному ресурсі. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/na-rozshyrenomu-zasidanni-uriadubulo-rozghlianuto-pytannia-zoseredzhennia-informatsii-shchodo-sanktsiinoi-polityky-derzhavy-na-odnomu-resursi?fbclid=IwAR2m7zbMo-FMk63CzhfK6d98B2zeAL9OhOriv-oQkJGBFIs8P-NcCd3LKJA> (дата звернення: 23.02.2025)
 21. НАЗК передає МРГ з санкційної політики інформацію з реєстру «Міжнародні спонсори війни», інші реєстри потребують унормування – позиція НАЗК. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-peredae-mrg-z-sanktsiynoi-polityky-informatsiyu-z-reestru-mizhnarodni-sponsory-vijny-inshi-reestry-potrebuyut-unormuvannya-pozytsiya-nazk/?fbclid=IwAR1lcuriwHdU7WgYsXWl0q894juVJ4bbf98GuL0cXnUMJ7k1Tgs7cxWEEdsA> (дата звернення: 23.02.2025)
 22. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо інформування споживачів про виробників або продавців, які провадять господарську діяльність на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом № 11183 від 17.04.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44047>
 23. Поєдинок В.В. Статус міжнародного спонсора війни: правові підтрави, наслідки, виклики для комплаєнсу й консалтингу. Юридичний науковий електронний журнал. 2023, № 6/2023. С. 224-227. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/50>
 24. Зроблено в Україні. URL: <https://madeinukraine.gov.ua/> (дата звернення: 23.02.2025)
 25. Про реалізацію експериментального проекту щодо надання державної грошової допомоги покупцям товарів та послуг українського виробництва в рамках Всеукраїнської економічної платформи «Зроблено в Україні»: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2024 р. № 952. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952-2024-%D0%BF/ed20240820#Text>
 26. «Зроблено в Україні»: шість місяців підтримки вітчизняного виробника. URL: <https://rau.ua/povyni/zrobлено-v-ukraini-2/> (дата звернення: 23.02.2025)
 27. Шукай українські товари та отримуй кешбек 10%. URL: <https://madeinukraine.gov.ua/national-cashback#statistics> (дата звернення: 23.02.2025)
 28. Вплив програм розвитку на ВВП у 2024 році. URL: <https://me.gov.ua/view/8a97dfac-44ec-4931-9372-004b1f516491> (дата звернення: 23.02.2025)

29. Продажі українських продуктів зросли на 9,5% після запуску програми «Національний кешбек», – дослідження ритейлерів. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail/177a6f3b-75dd-4a9e-be0f-2f5c508e35bb?lang=uk-UA&title=ProdazhiUkrainskikhProduktivZrosliNa9-5-natsionalniiKeshbek> (дата звернення: 23.02.2025)
30. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19>
31. Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування»: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.2022 № 1178. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-%D0%BF#Text>

Soshnykov A. O., Yakushov D. Y. Instruments of state influence on individual business entities in the context of socially responsible behaviour

The article is devoted to the study of certain instruments of state influence on companies that continue to operate in the territory of the russian federation after the full-scale invasion and affiliated companies, and to the development of proposals for improving these instruments, which will stimulate the development of socially responsible business behaviour and the implementation of the concept of ethical consumption.

The full-scale invasion of the russian federation has affected all spheres of public relations, which has led to significant changes in various government policies. The state is beginning to assess international companies as potential investors more cautiously, paying attention to their activities, including compliance with the principles of socially responsible behaviour. Particular attention is paid to whether such companies cooperate with russian authorities, russian companies; whether they continue their economic activities in the territory of the russian federation; whether these companies have condemned the russian invasion of Ukraine.

It is noted that labelling of goods of unscrupulous companies allows consumers to visually identify the goods of producers who violate ethical rules and requirements, and the threat of labelling and labelling itself will encourage businesses to take certain actions, review their policies and decisions. Product labelling is an important element of the State policy in the field of socially responsible business and the concept of ethical consumption.

The author proposes to introduce special labelling of goods and advertising of goods by companies that manufacture or sell goods under a joint trademark with a company that continues to carry out economic activities in the russian federation.

The author examines the conditions of participation of companies in the National Cashback programme and provides arguments for their expansion.

The author proposes to expand the grounds for refusal to participate in the procurement procedure and/or conclude a direct procurement contract in the event of: failure of a potential service provider to declare the absence of cooperation or termination of cooperation with entities affiliated with the russian federation.

Key words: business entities, socially responsible business, consumer, state policy, labelling, trademark, business, public procurement, economic activity.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 347

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.1.2>

Ю. А. Волкова

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права

ВНЗ «Київський університет ринкових відносин»

БЛАГОДІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ США: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ВЗАЄМОДІЯ З ДЕРЖАВНИМИ ОРГАНАМИ

У статті надано характеристику адміністративно-правового статусу благодійних організацій США. Вказано, що вимоги до реєстрації та форми організацій благодійної організації різняться від штату до штату, але, як правило, будь-хто може зареєструвати благодійну організацію всього за кілька днів на державному рівні. Процес, як правило, передбачає надання короткого опису організації, її місії, назви, адреси в межах держави та сплати державного мита.

Більшість штатів мають загальний статут про реєстрацію, який робить цей процес питанням маршрутизації, не підлягає затвердженню законодавчим органом або будь-яким іншим державним службовцем. Цей підхід усуває ризик того, що державний службовець може зловживати своєю владою у визначенні того, яким організаціям слід дозволити реєстрацію, а яким ні. У кількох штатах певні благодійні організації, створені для релігійних, освітніх та інших благодійних цілей, також повинні зареєструватися у державного органу, якому доручено захищати благодійні активи та регулювати благодійне залучення коштів від громадськості.

Багато благодійних організацій у Сполучених Штатах кваліфіковані як звільнені від державних та федеральних податків. Цей правовий статус полегшує благодійним організаціям роботу як некомерційні організації, оскільки вони не повинні платити податок на дохід, який вони отримують. Якщо благодійна організація хоче звільнитися від оподаткування доходів вона має звернутися до Служби внутрішніх доходів.

Зроблено висновок, що від невеликих приватних фондів до великих громадських благодійних організацій, некомерційні організації в США глибоко вкорінені в суспільстві та економіці країни. Це суб'єкти, які працюють, надаючи послуги з певною місією або причиною, які приносять користь суспільному благу, замість того, щоб приносити прибуток власникам або акціонерам. Некомерційні організації пропонують різноманітні послуги, починаючи від таких сфер, як освіта, охорона здоров'я, соціальні послуги, мистецтво та гуманітарні науки або релігія. Вони також значно різняться за розміром та масштабами, від невеликих місцевих благодійних організацій до великих міжнародних організацій.

Ключові слова: благодійність, благодійні організації, благодійна діяльність, фінансова діяльність, податки, органи державної влади, публічний інтерес, держава.

Постановка проблеми. Сполучені Штати твердо переконані, що міцне громадянське суспільство – незалежне від державного контролю чи участі уряду – необхідне для процвітання демократії. З перших днів історії США організа-

ції громадянського суспільства відігравали ключову роль у захисті прав людини та просуванні суспільного прогресу.

Громадянське суспільство в Сполучених Штатах охоплює широкий спектр організацій, які

дозволяють людям досягати своїх соціальних, економічних та політичних та екологічних прагнень [1], організовуючи себе, безперешкодно, відповідно до власних інтересів, потреб та пріоритетів.

Відповідно, нормативні акти США, які впливають на організації громадянського суспільства, призначені для полегшення та підтримки діяльності благодійних організацій. Вони призначені, зокрема, для того, щоб уникнути винесення суджень про цінність або роботу будь-якої благодійної організації.

Американські та міжнародні благодійні організації представляють практично кожну сферу публічного життя, політичну справу, релігію, соціальну проблему тощо. Деякі глибоко залучені до політичного процесу, інші беруть участь лише у соціальних проектах.

Метою статті є характеристика адміністративно-правового статусу благодійних організацій США та їх взаємодії з державними органами.

Виклад основного матеріалу. Громадянське суспільство США – це сукупність громадських організацій, сформованих добровільно громадянами для просування спільних цілей або інтересів. Сюди входять незалежні дослідницькі організації державної політики, адвокатські організації, організації, які захищають права людини та сприяють демократії, гуманітарні організації, приватні фонди та фонди, благодійні трасти, товариства, асоціації та некомерційні корпорації, але не включають політичні партії.

У Сполучених Штатах працює приблизно 1,5 мільйона благодійних організацій. Ці благодійні організації здійснюють широкий спектр заходів, включаючи політичну адвокацію з таких питань, як зовнішня політика, вибори, навколишнє середовище, охорона здоров'я, права жінок, економічний розвиток та багато інших питань. Вони часто розробляють та вирішують нові підходи до соціальних та економічних проблем, які уряди не можуть вирішити самостійно.

Багато благодійних організацій у Сполучених Штатах працюють у сферах, не пов'язаних з політикою. До них відносяться волонтерські організації, профспілки, групи, які допомагають вразливим верствам населення тощо. Їхні джерела фінансування включають пожертви від приватних осіб (американських або іноземних), комерційних компаній приватного сектору, благодійних фондів або гранти від федерального, державного або місцевого самоврядування.

Джерела фінансування також можуть включати іноземні уряди. У законодавстві США немає заборони на іноземне фінансування благодійних організацій, незалежно від того, чи надходить це іноземне фінансування від урядів чи благодійних джерел.

Загалом, будь-яка група осіб може об'єднатися, щоб спільно обговорити ідеї або спільні інтереси, і може зробити це без будь-якої участі або схвалення органів державної влади. Задля можливості отримати пільги, такі як звільнення від федерального та державного оподаткування, благодійна організація має бути офіційно зареєстрована відповідно до законів будь-якого з 50 штатів США. Фізичним особам не потрібно бути громадянами США, щоб створити благодійну організацію.

Крім того варто вказати, що не всі благодійні організації в Сполучених Штатах зареєстровані. Особа може створити благодійний траст, просто виконавши та доставивши акт, контракт або інший інструмент, що передає трастове майно іншій особі (або навіть собі) для благодійних цілей. Для цього не потрібно схвалення органу державної влади, що виходить за рамки стандартних вимог до підписання контракту або акту про передачу майна, однак багато штатів США вимагають від усіх благодійних організацій, створених для релігійних, освітніх або інших благодійних цілей, реєстрації в державному реєстрі благодійних організацій, особливо якщо в процесі діяльності будуть залучатися кошти від громадськості.

Вимоги до реєстрації та форми організацій благодійної організації різняться від штату до штату, але, як правило, будь-хто може зареєструвати благодійну організацію всього за кілька днів на державному рівні. Процес, як правило, передбачає надання короткого опису організації, її місії, назви, адреси в межах держави та сплати державного мита.

Більшість штатів мають загальний статут про реєстрацію, який робить цей процес питанням маршрутизації, не підлягає затвердженню законодавчим органом або будь-яким іншим державним службовцем. Цей підхід усуває ризик того, що державний службовець може зловживати своєю владою у визначенні того, яким організаціям слід дозволити реєстрацію, а яким ні. У кількох штатах певні благодійні організації, створені для релігійних, освітніх та інших благодійних цілей, також повинні зареєструватися у державного органу, якому доручено захищати благодійні активи та регу-

лювати благодійне залучення коштів від громадськості.

Багато благодійних організацій у Сполучених Штатах кваліфіковані як звільнені від державних та федеральних податків. Цей правовий статус полегшує благодійним організаціям роботу як некомерційні організації, оскільки вони не повинні платити податок на дохід, який вони отримують. Якщо благодійна організація хоче звільнитися від оподаткування доходів вона має звернутися до Служби внутрішніх доходів.

Варто вказати, що існує багато типів благодійних організацій, перелічених у Податковому кодексі, які мають право на статус звільнених від сплати податків, і тип доступних пільг залежить від типу організації та типу діяльності, що проводиться. Загалом, благодійні організації, організовані виключно для освітніх, релігійних, благодійних, наукових випробувань на користь громадської безпеки, літературних цілей та певних видів спорту, які є некомерційними і не відіграють партійної політичної ролі (наприклад, підтримуючи кандидатів на виборах або намагаючись вплинути на законодавство), можуть подати заяву на звільнення від федерального оподаткування доходів на всі доходи, пов'язані з цими цілями.

Зокрема, USA Legacy Income Trusts (Legacy Income Trusts) – це об'єднані фонди доходу, описані в розділі 642(c)(5) Податкового кодексу США. Charitable Gift Trust (Gift Trust), громадська благодійна організація, звільнена від оподаткування, яка пропонує кошти, рекомендовані донорами. Вся діяльність Gift Trust та Legacy Income Trusts та участь донорів та бенефіціарів доходу в Legacy Income Trusts підпадають під вимоги державного та федерального законодавства, умов відповідної Декларації довіри, поточної інформаційної заяви та/або подарункового буклету та заповнених форм, поданих кожним донором. Рада директорів Gift Trust (Рада директорів) залишає за собою право змінювати програму Gift Trust та Legacy Income Trusts у будь-який час відповідно до положень застосовної Декларації довіри та державного та федерального законодавства. Будь-який внесок у Gift Trust або Legacy Income Trust, після прийняття Eaton Vance Trust Company (Trustee), є безповоротним зобов'язанням. Внески не можуть бути скасовані або змінені і підлягають виключному юридичному контролю Gift Trust, Trustee та Ради директорів. Донори Gift Trust та Legacy Income Trusts повинні бути мотивовані благодійними намірами. Як благо-

дійні інструменти пожертвувань, Gift Trust та Legacy Income Trusts не повинні розглядатися і не призначені для конкуренції з інвестиціями, зробленими для приватної вигоди. Намір принести користь Подарунковому трасту та одній або кільком кваліфікованим благодійним організаціям, які мають право на підтримку Подарункового трасту, має бути значною частиною рішення про внесок. Податкові наслідки внеску до Gift Trust або Legacy Income Trust будуть відрізнятися залежно від індивідуальних обставин. Потенційні донори повинні проконсультуватися зі своїми податковими консультантами. Розподіл бенефіціарам доходу Legacy Income Trust не гарантується жодною стороною і підлягає інвестиційному ризику. Розглядаючи потенційні зміни у ставках розподілу Legacy Income Trusts, довірена особа оцінить свій довгостроковий потенціал заробітку та намагатиметься збалансувати інтереси поточних та майбутніх бенефіціарів доходу та благодійних залишкових інтересів. Ні Gift Trust, ні Legacy Income Trusts не були зареєстровані відповідно до федеральних законів про цінні папери відповідно до наявних винятків. Ні Gift Trust, ні Legacy Income Trusts не гарантуються або застраховані Сполученими Штатами або будь-яким з їх агентств або інструментів [2].

Благодійні організації, організовані в політичних цілях, отримують обмежені податкові пільги лише за доходи, отримані від внесків, отриманих від широкої громадськості, членських внесків або заходів зі збору коштів. Уряди штатів часто використовують ті самі стандарти для застосування законів про податок на прибуток штатів. Організації, які прагнуть звільнитися від державних податків, як правило, повинні подавати заяви про звільнення до державних податкових органів.

Ще однією особливістю статусу звільненого від сплати податків є те, що внески до деяких з цих організацій можуть бути податковими для донора. Це є важливим стимулом для громадян та корпорацій жертвувати кошти цим групам.

Важливо зазначити, що федеральний уряд та уряди штатів не оцінюють цінність конкретної діяльності або місії організації при визначенні того, що ці організації мають право на статус звільненого від сплати податків. Уряд США, як правило, не прагне впливати на місію організації, визначати, як структурована благодійна організація, затверджувати, хто нею керує або працює в її раді, або керувати її фінансовим управлінням. Натомість законодавство США, як правило, регулює організації, вимагаючи

регулярного публічного розкриття – шляхом подання інформаційних декларацій до уряду – фінансування, діяльності та керівництва організації. Правила не дозволяють державним службовцям відкликати дозвіл на діяльність або статус звільнення від оподаткування на основі суджень про переваги місії, діяльності, бюджету або керівництва організації.

Доцільно зазначити, що як правило, існує дуже мало обмежень щодо свободи вираження поглядів та об'єднань благодійних організацій відповідно до законодавства США. Хоча благодійні організації, що займаються політичною діяльністю, можуть не претендувати на найбільш пільговий статус, звільнений від податків, уряд США не заважає неурядовим організаціям займатися адвокацією політичних питань або критикувати уряд. Конституція США передбачає надійний захист свободи вираження поглядів і залишає відкритий простір для дебатів, який необхідний у демократичних суспільствах, включаючи захист ідей, які ображають, шокують або турбують.

Сполучені Штати мають багато законів та нормативних актів з питань, включаючи імміграцію та візи, фінансування та лобіювання виборчих кампаній, фінансування тероризму та відмивання грошей, які можуть вплинути на благодійні організації, однак ці закони застосовуються до всіх і до всіх організацій, а не виключно до благодійних організацій. Зокрема деякі окремі благодійні організації можуть підпадати під деякі операційні обмеження, включаючи правила IRS, що забороняють самообмінну діяльність (транзакції з інсайдерами організації), та надмірну компенсацію, обмеження лобіювання та політичної діяльності, вимагаючи мінімального розподілу для діяльності та обмеження певних видів комерційної або інвестиційної діяльності. Крім того, закони штатів можуть накладати обмеження на управління, такі як мінімальна кількість членів керівного органу або обмеження на кількість членів керівного органу, які можуть бути компенсовані.

Іноземні благодійні організації можуть зареєструватися в США, як некомерційні організації. Деякі працюють як безпартійні фонди, тоді як інші пов'язані з іноземними політичними партіями і діють як аналітичні центри та зв'язки з американськими організаціями, що займаються зовнішньою політикою. Ці фонди організовують програми для своїх відповідних політиків, коли вони приїжджають до Сполучених Штатів, і організовують конференції, молодіжні обміни

та стипендії тощо. Вони також забезпечують фінансування та проводять спільні проєкти з американськими неурядовими організаціями. Ці іноземні партійні інститути, повністю фінансовані іноземними урядами, не мають особливих обмежень на свою діяльність у Сполучених Штатах, можуть вільно проводити зустрічі та публікувати матеріали, і не зобов'язані надавати звіти іншим федеральним урядовим установам США, за умови, що вони реєструють та подають податкові декларації відповідно до вимог законодавства.

Загалом, законодавство США не накладає жодних обмежень на отримання іноземного фінансування неурядовими організаціями, що працюють у Сполучених Штатах. Звичайно, закони, які, як правило, застосовуються до всіх американців, можуть застосовуватися до благодійних організацій, такі як обмеження на отримання внесків від терористичної організації. Існують також обмеження на пряму фінансову підтримку політичних кандидатів іноземними особами.

Проте, перш ніж іноземні благодійні організації зможуть вести діяльність у будь-якому конкретному штаті США, вони повинні подати заявку на отримання ліцензії на ведення бізнесу в цьому штаті. Як й американські благодійні організації, іноземні організації можуть звертатися до Служби внутрішніх доходів за визнання благодійними або соціальними організаціями відповідно до Податкового кодексу. Хоча такі організації звільняються від сплати податків на свій дохід, внески до іноземних організацій не підлягають оподаткуванню.

Зокрема, питання реєстрації іноземних благодійних організацій врегульовано Законом про реєстрацію іноземних агентів (FARA) [3] – це нормативно-правовий акт, який вимагає від осіб у Сполучених Штатах, які виступають в якості агентів іноземних принципалів і займаються певною визначеною діяльністю, періодично публічно розкривати свої відносини з іноземним принципалом, а також розкривати інформацію про діяльність, квитанції та виплати на підтримку цієї діяльності. Загальною метою Закону є «забезпечення того, щоб американська громадськість знала джерело певної інформації, призначеної для впливу на громадську думку, політику та закони США, тим самим сприяючи інформованій оцінці цієї інформації урядом та американським народом» [3].

Закон вимагає від будь-якої особи чи організації (США чи іноземної), яка є агентом іно-

земного принципала, зареєструватися в Міністерстві юстиції, якщо вона займається в США певною визначеною діяльністю, і розкривати іноземного принципала, на якого працює агент, проведену діяльність, а також надходження та виплати на підтримку цієї діяльності.

Іноземні принципиали можуть включати уряди, політичні партії, особу чи організацію за межами Сполучених Штатів (за винятком громадян США) та будь-яку організацію, організовану відповідно до законів іноземної країни або має основне місце ведення бізнесу в іноземній країні.

Агент іноземного принципала – це будь-яка особа, яка діє в Сполучених Штатах «як агент, представник, працівник або слуга, або будь-яка особа, яка діє в будь-якій іншій якості за наказом, запитом або під керівництвом або контролем іноземного принципала або особи, будь-яка діяльність якої прямо або опосередковано контролюється, керується, контролюється, фінансується або субсидується повністю або здебільшого іноземним принципалом», і яка займається певною політичною або квазіполітичною діяльністю [3].

FARA охоплює всіх осіб, включаючи фізичних осіб, корпорації та асоціації, але надає ряд винятків з реєстрації, в тому числі для осіб, чия діяльність стосується «справдливих релігійних, шкільних, академічних або наукових занять або образотворчого мистецтва». FARA також звільняє від реєстрації певні інші приватні та неполітичні види діяльності, такі як певні запити на медичну допомогу або на «їжу та одяг для полегшення людських страждань», і звільняє від реєстрації осіб, акредитованих міжнародними організаціями, які повідомили Державний департамент відповідно до положень Закону про імунітети міжнародних організацій [3]. Додаткові звільнення від реєстрації передбачені для дипломатів та посадових осіб іноземних урядів та їх співробітників, належним чином визнаних США. Державний департамент, особи, чия діяльність має суто комерційний характер, адвокати, які займаються юридичним представництвом іноземних принципалів у судах або аналогічного типу провадження, яке не передбачає впливу на внутрішню або зовнішню політику США, а також ті, хто зареєстрований відповідно до Закону про розкриття інформації про лобіювання, 2 U.S.C. § 1601 [4].

Деякі уряди помилково стверджували, що FARA обмежує політичні свободи в Сполучених Штатах [5]. Навпаки, FARA не перешкоджає

свободі вираження поглядів, не регулює зміст поширеної інформації, не накладає жодних обмежень на лобіювання агентом або публікацію інформації чи адвокаційних матеріалів, а також нейтральна у своєму ставленні до всіх країн. Що стосується іноземного фінансування, FARA не накладає жодних обмежень або обмежень на отримання іноземного фінансування неурядовими організаціями, що працюють у Сполучених Штатах, а також не накладає податок. Вимоги до реєстрації відповідно до FARA не прив'язані до іноземного державного фінансування; скоріше, реєстрація потрібна для тих, хто здійснює певну діяльність на прохання або під керівництвом або під контролем іноземного принципала, виключно з метою розкриття інформації [3].

Висновки. Від невеликих приватних фондів до великих громадських благодійних організацій, некомерційні організації в США глибоко вкорінені в суспільстві та економіці країни. Це суб'єкти, які працюють, надаючи послуги з певною місією або причиною, які приносять користь суспільному благу, замість того, щоб приносити прибуток власникам або акціонерам. Некомерційні організації пропонують різноманітні послуги [6], починаючи від таких сфер, як освіта, охорона здоров'я, соціальні послуги, мистецтво та гуманітарні науки або релігія. Вони також значно різняться за розміром та масштабами, від невеликих місцевих благодійних організацій до великих міжнародних організацій.

Список використаної літератури:

1. Волкова Ю.А. Застосування принципу розумності в процесі реалізації державної політики США у сфері охорони навколишнього середовища *Право і суспільство*. 2024. № 4. С. 627-632 DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.88>
2. U.S. Charitable Gift Trust URL: <https://www.uscharitablegifttrust.org/donor-advised-funds/charitable-organizations.html>
3. FARA Index and Act <https://www.justice.gov/nsd-fara/fara-index-and-act>
4. Lobbying Disclosure Act, 2 U.S.C. § 1601 URL: https://lobbyingdisclosure.house.gov/amended_lda_guide.html
5. Lobbying Disclosure Act: A Brief Synopsis of Key Components URL: <https://www.citizen.org/wp-content/uploads/brief-synopsis-of-lda.pdf>
6. Share of nonprofit organizations in the United States URL: <https://www.statista.com/statistics/1370232/nonprofit-organizations-subsector-us/>

Volkova Yu. A. US charitable organizations: administrative law status and interaction with governmental authorities

The article provides a description of the administrative and legal status of charitable organizations in the United States. It is indicated that the requirements for registration and forms of charitable organizations differ from state to state, but, as a rule, anyone can register a charitable organization in just a few days at the state level.

Most states have a general registration charter that makes the process a matter of routing, not subject to approval by the legislature or any other state official. This approach eliminates the risk that a public servant may abuse his or her power in determining which organizations should be allowed to register and which should not. In several states, certain charities established for religious, educational, and other charitable purposes must also register with a government agency tasked with protecting charitable assets and regulating charitable fundraising from the public.

Many charities in the United States qualify as exempt from state and federal taxes. This legal status makes it easier for charities to operate as non-profit organizations, as they do not have to pay tax on the income they receive. If a charitable organization wants to be exempt from income taxation, it must contact the Internal Revenue Service.

It is concluded that from small private foundations to large public charities, non-profit organizations in the United States are deeply rooted in the society and economy of a country. They are entities that work by providing services with a specific mission or cause that benefit the public good, instead of generating profits for owners or shareholders. Nonprofits offer a variety of services, ranging from areas such as education, healthcare, social services, arts and humanities, or religion. They also vary greatly in size and scope, from small local charities to large international organizations.

Key words: charity, charitable organizations, charitable activities, financial activities, taxes, public authorities, public interest.

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.1.3>**В. В. Коваленко**

кандидат юридичних наук,
докторант відділу проблем державного управління
та адміністративного права Інституту держави і права
імені В.М. Корецького Національної академії наук України
ORCID ID: 0009-0009-8283-9267

ДЕЯКІ ПОГЛЯДИ ФІНАНСИСТІВ НА ШЛЯХИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)

У даній науковій статті аналізуються деякі погляди фінансистів на шляхи сталого розвитку України в умовах воєнного стану та післявоєнний період. Зокрема, здійснено аналіз результатів анонімного опитування респондентів з числа економістів, юристів і фахівців в галузі фінансової діяльності з питань, що стосувались шляхів сталого розвитку України в умовах воєнного стану та післявоєнний період.

Зокрема, встановлено, що майбутнє нашої держави у такій ситуації у повній мірі залежить від наявних фінансових та економічних ресурсів, які навіть в умовах війни з російською федерацією мають охоронятись нормами вітчизняного та міжнародного права.

Крім цього, доведено, що співпраця з різноманітними міжнародними фінансовими організаціями має здійснюватись з урахуванням національних інтересів, а також з дотриманням положень Конституції України та Закону України «Про міжнародні договори», позаяк це є не тільки необхідним елементом забезпечення сталого розвитку нашої держави, але й гарантією її незалежності та територіальної цілісності.

Визначено також, що у ході розробок національних державних програм з означеної тематики дослідження варто використовувати позитивний зарубіжний досвід, особливо в частині ефективної розбудови тих держав, які стали жертвами від військових дій на її території, а також різноманітних шахрайських та інших протиправних схем, пов'язаних з використанням фінансових, економічних ресурсів, які спрямовувались на реалізацію цілей сталого розвитку.

Виходячи з отриманих результатів проведеного дослідження, констатовано також, що процес сталого розвитку України має забезпечуватись висококваліфікованими працівниками вказаних вище сфер суспільної діяльності, а також дієвим громадським контролем за станом реалізації визначених у державних програмах завдань і цілей. Більш того, враховуючи вимоги міжнародних фінансових установ, в Україні має бути створений на рівні всіх органів державної влади системний і безперервний моніторинг за раціональним і цілеспрямованим використанням існуючих для сталого розвитку фінансових, економічних та інших ресурсів його забезпечення.

Ключові слова: сталий розвиток України; економіка; фінанси; забезпечення; громадський контроль; органи державної влади; міжнародні фінансові установи; анонімне опитування; респонденти; запобігання правопорушенням.

Постановка проблеми. Закріпивши у преамбулі Конституції України євроінтеграційні та євроатлантичні наміри вступу її у Європейський Союз (ЄС) та НАТО, наша держава особливо активно та цілеспрямовано розпочала вчиняти відповідні дії на внутрішній арені з 2014 року та здійснює їх в умовах воєнного стану у сьогоденні [1].

Проте, як показує практика, на цьому шляху, крім проблем, пов'язаних з наслідками війни

російської федерації з Україною, виникла низка перешкод іншого характеру, які знижують ефективність діяльності відповідних державних і суспільних інституцій, яка спрямована на удосконалення процесу сталого розвитку нашої країни в умовах воєнного стану та у післявоєнний період.

У першу чергу, мова ведеться про неналежне правове забезпечення з означених питань та

порушення при цьому закріпленого фундаментального у міжнародному праві та Конституції України принципу верховенства права (ст. 8 Основного закону) [2, с. 16]. Зокрема, тільки у 2025 році в Україні прийнято ряд законодавчих актів, які суперечать зазначеному основоположному принципу права, а саме:

а) нову редакцію ст. 46 Бюджетного кодексу (БК), яка свавільно посягає на конституційні права, законні інтереси і свободи людини і громадянина, і з огляду положень ст. 41 Кримінального кодексу (КК) не може бути визнана такою, що відповідає вимогам закону;

б) постанову Кабінету Міністрів України від 03.01.2025 № 1 «Про особливості пенітенціарного забезпечення» [3], яка також не кореспондується з вимогами ст. 8 Конституції України та неоднозначно оцінюється у суспільстві, зокрема, з боку юридичної спільноти [4].

Крім цього, як встановлено в ході даного дослідження, до детермінаційного комплексу причин і умов, які знижують діяльність суб'єктів забезпечення сталого розвитку України, слід також віднести й злочинність, рівень якої має тенденції до зростання, а основні кримінологічно значущі показники – до погіршення. Так, якщо рівень злочинності у розрахунку на 10 тис. населення у 2013 році (першому звітному періоді після прийняття нового Кримінально-процесуального кодексу (КПК)) склав 123,7 випадки, та у 2021 (останньому «довоєнному» році) – 45,7 в 2020 році – 88,1, а в 2023 році – 115,5 випадків [5].

Характерним при цьому є й такий юридично значущий факт – практично незмінною (у межах статистичної похибки (від 0,9% до 2%)) у структурі загальної злочинності є питома вага кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності [5].

Виходячи з цього, варто визнати, що в наявності складна прикладна проблема, яка потребує вирішення й на науковому рівні. Враховуючи зазначене, у ході даного пошуку було проведено анонімне опитування респондентів з числа фахівців фінансової діяльності, результати якого склали предмет цієї наукової статті. При цьому її *метою* є обґрунтування необхідності активізації наукових досліджень з означеної проблематики з урахуванням сучасних завдань і шляхів їх вирішення у контексті сталого розвитку України.

У свою чергу, *головним завданням* цієї роботи є всебічна оцінка отриманих результатів анонімного опитування фахівців у галузі фінан-

сової діяльності з урахуванням існуючих проблем, що стосуються сталого розвитку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показали результати вивчення наукової літератури, досить активно та предметно питаннями сталого розвитку економіки України займаються такі учені, як І. Б. Заверуха, В. В. Коваленко, М. П. Кучеренко, Т. А. Латковська, А. А. Нечай, О. П. Орлик, П. С. Пацурківський, Н. Ю. Пришва, Л. А. Савченко та інші.

Поряд з цим, у контексті досліджень, які ґрунтуються на відповідних емпіричних матеріалах, зазначена проблематика на науковому рівні вивчена недостатньо, що, у свою чергу, обумовлює необхідність проведення комплексних доктринальних пошуків у цьому напрямі.

Метою статті є: розкрити особливості поглядів фінансистів на шляхи сталого розвитку України в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Вказане емпіричне дослідження проведено у 2023 році у 12 регіонах України. При цьому в анонімному опитуванні на добровільних засадах прийняли участь 1256 осіб, які мали фахову підготовку з фінансів та працювали в установах, організаціях та підприємствах різних форм власності, 68% з яких (842 респонденти) виконували трудові обов'язки у державному секторі економіки України та займались фінансовою діяльністю. Крім цього, така ж кількість респондентів була залучена з числа економістів та юристів.

У проведенні анонімного опитування взяли участь респонденти віком від 22 до 64 років і старші. У структурі респондентів даної категорії пріоритетну питому вагу мали особи віком від 40 років (587 з 1256 респондентів, або 47% у загальній їх кількості), тобто найбільш фахових і підготовлених фінансистів, 4% (52 особи) з яких володіли науковим ступенем «кандидата» чи «доктора» фінансового права або «доктора філософії», а ще 49% (611 осіб) – ступінь «магістра фінансів», тобто ті особи, що характеризувались високим рівнем інтелектуальної готовності до оцінки тих питань, що були винесені для анонімного опитування. Найбільший професійний стаж роботи за обраною спеціальністю мали респонденти, які пропрацювали у сфері економіки та фінансової діяльності від 8-ми до 11 років (444 з 1256 опитаних осіб, або 35% у загальній їх кількості), а найменший – від 20 років і старші (21 особа (2%)).

У ході проведення зазначеного наукового дослідження були отримані наступні теоретично та практично значущі результати, а саме:

1. Тільки 17% респондентів (210 з 1256 опитаних осіб) задоволені сучасною економічною політикою України, а ще 31% (389 осіб) – лише «частково». Таким чином, виходячи з того, що більшість респондентів (52% або 657 з 1256 опитаних осіб), не задоволені даною сферою суспільної діяльності в нашій державі, можна констатувати, що в наявності є складна прикладна проблема, вирішення якої лежить також й у площині наукових досліджень, тобто зазначена тематика є актуальною та такою, що має теоретичне та практичне значення. Майже стільки ж опитаних осіб (634 з 1256 або 50% у структурі всіх респондентів) також незадоволені сучасною економічною політикою України.

Знову ж таки, лише 21% респондентів (263 з 1256 осіб) вважають належним правове забезпечення сучасної економіки України, а ще 35% (439 осіб) повідомили, що цей процес носить «частковий» характер. І, хоча зазначені показники є дещо нижчими від оцінки даного питання опитаними економістами («ні» – заявило 54% респондентів), а також юристами (40%) наявність у загальній кількості осіб, які незадовільно характеризують сучасний стан даного виду правового забезпечення в нашій державі, дозволяє констатувати, що в наявності одна з корелянтів, яка детермінує низький рівень сучасної економічної політики та її реалізації на практиці, а також сприяє вчиненню кримінальних та інших правопорушень у зазначеній галузі суспільної діяльності. При цьому варто зазначити, що нейтралізація, блокування, усунення тощо вказаної детермінанти протиправної поведінки є нагальним завданням сьогодення на шляху правового забезпечення сталого розвитку України [7, с. 448-460].

2. Як видається, практично значущими у сенсі даного наукового дослідження можна визнати й відповіді опитаних фінансистів щодо наукового супроводу економічної діяльності в Україні. Зокрема, майже половина респондентів (47% або 597 з 1256 опитаних осіб) вважають наукову діяльність у цьому напрямі незадовільною (неналежною, недосконалою тощо), а ще 32% (412 осіб) – вважають її «частковою» (серед економістів кількість незадоволених з цього приводу складає 49%, а серед юристів – 29%).

Зазначений результат дослідження дозволяє стверджувати, що, з одного боку, сталий розвиток будь-якого явища чи процесу суспільного характеру об'єктивно неможливий без наукового супроводу, а з іншого, свідчить про те, що науковий супровід має носити динамічний

характер, тобто враховувати наявність нових форм і способів економічної діяльності, у тому числі латентного спрямування (не тільки йти, як кажуть, «ногою у ногу» з даною галуззю суспільних відносин, але й випереджувати їх, застосовуючи при цьому такі методи наукового дослідження, як «прогнозування», «наукового експертизування», «абстракції», «сходження від загального до конкретного», «моделювання», т. ін.) [6].

Звертають також на себе увагу, як продовження визначених вище у ході даного анонімного опитування проблем, й відповіді фінансистів щодо співвідношення сучасних реформ у сфері економіки України зі змістом кращих економік світу. Так, 49% із зазначених осіб (613 з 1256 респондентів) переконані, що така відповідність відсутня, а ще 30% (366 осіб) – що вона є «частковою» («ні» також заявили 51% опитаних економістів та 34% – юристів).

Отже, в наявності не тільки і не стільки практична, скільки наукова прогалина, яка, без сумніву, має бути усунута на монографічному і доктринальному рівні, у тому числі шляхом розробки нової державної Стратегії сталого розвитку економіки України в умовах воєнного стану та у післявоєнний період.

3. Тривожними та такими, що потребують публічного оприлюднення для оцінки з боку органів державної влади України (ст. 6 Конституції України), є відповіді зазначених респондентів щодо дій влади, спрямованих на звуження існуючих у законі економічних прав громадян в нашій державі, позаяк на сьогодні це виступає однією з потенційних загроз національній безпеці України. Так, неоправданими вважають такі дії 68% респондентів з числа фінансистів (857 з 1256 опитаних осіб) (не задоволені зазначеними «звуженнями» 58% економістів та 59% юристів). Без сумніву, враховуючи оцінку такої діяльності нашої держави з боку Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), а також інших міжнародних інституцій (ООН, Рада Європи, Європейського Союзу, т. ін.), слід констатувати, що без вирішення даної проблематики, у тому числі на рівні правового забезпечення [8], неможливо підвищити рівень не тільки сталого, але й поточного розвитку нашої держави. Зокрема, у контексті реформ, що проводяться в економічній сфері України, як видається, теоретичну та практичну значущість мають також й отримані в ході даного наукового дослідження результати опитування фінансистів щодо необхідності співпраці нашої держави з Міжнарод-

ним валютним фондом (МВФ), а саме: тільки 12% респондентів (142 з 1256 опитаних осіб) таку співпрацю схвалюють (економісти з цього приводу ще більш категоричні (2% або 11 опитаних осіб). Поряд з цим, 45% респондентів (571 особа) вважають, що така співпраця не є необхідною, а ще 43% (543 особи) переконані, що це слід робити «частково» (серед юристів ці показники мають такий вигляд, а саме: «ні» – заявили 32% або 400 опитаних осіб та «частково» – 37% (463 особи)).

Не менш категоричними та такими, що не співвідносяться з оптимістичними висновками і оцінками вищих посадових осіб України, є й відповіді опитаних фінансистів щодо подальшої співпраці нашої держави з МВФ.

Зокрема, 47% респондентів (593 з 1256 опитаних осіб) вважають таку подальшу співпрацю недоцільною (серед економістів так думають 48% (607 осіб), а юристів – 30% (389 осіб), а ще 50% фінансистів переконані, що подальша співпраця з МВФ має бути «частковою» (економісти – 50% (640 осіб), а юристи – 33% (403 респонденти)).

Зазначені результати свідчать про те, що в наявності одна із детермінаційних корелянт, яка негативно впливає на сталий розвиток економіки України у сучасних умовах, що, без сумніву, слід враховувати у ході прийняття та реалізації відповідних державних програм реформування у сфері економічної та фінансової діяльності, а також при оцінці їх ефективності на практиці, особливо в частині запобігання вчиненню у цій галузі суспільної діяльності кримінальних та інших правопорушень [9].

4. Як показали результати аналізу отриманих відповідей, тільки 49% опитаних фінансистів (613 з 1256 респондентів) переконані, що у сьогоднішній день варто розширювати розвиток малого бізнесу в Україні (з цього приводу «так» повідомили 47% опитаних економістів (588 з 1256 осіб) та юристів – 58% (613 осіб). Зазначений результат дослідження, з одного боку, можна оцінювати, як «стереотипне відношення» відповідних фахівців до суб'єктів малого бізнесу, яке склалось у так звані радянські часи та період «дикої» приватизації в Україні, а з іншого, як одну з корелянт детермінаційного комплексу причин і умов, які стримують (перешкоджають і зупиняють) сталий розвиток нашої держави, в також знижують рівень запобіжної діяльності у даній галузі суспільних відносин.

Цікавими, у сенсі змісту предмета даного дослідження, є й результати анонімного опи-

тування фінансистів щодо державного регулювання ціноутворення в Україні, а саме – тільки 19% респондентів (224 з 1256 осіб) заперечують таке регулювання (серед економістів таку позицію займають 21% опитаних осіб (274 з 1256 респондентів), а серед юристів – 20% (253 особи). З цього можна зробити висновок про те, що зазначене питання має стати одним із пріоритетних напрямів реформування сфери економіки в Україні, особливо в умовах воєнного стану, безробіття та низького рівня соціального захисту економічних прав громадян [10].

Важливими, як видається, є й відповіді опитаних фінансистів щодо необхідності здійснення державного контролю за діяльністю суб'єктів підприємницької діяльності. Так, більшість респондентів (40% (503 з 1256 опитаних осіб) заявили «так», а ще 41% (516 осіб) – «частково») переконані, що такий контроль має бути постійним. Серед економістів відповіді мали такий вигляд: «так» – 25% та «частково» – 29%, а серед юристів відповідно 52% та 33%. Зазначений результат дослідження дає право стверджувати, що в умовах воєнного стану в Україні держава об'єктивно вимушена контролювати раціональне та цільове використання існуючих у неї сил, засобів і ресурсів, а також вчасно запобігати вчиненню щодо цих об'єктів правової охорони у сфері економіки кримінальних та інших правопорушень.

Знову ж таки, як видається, певне теоретико-практичне значення у контексті змісту реформ, які здійснюються у галузі економічної діяльності, мають отримані у ході даного анонімного результати опитування фінансистів з питань, які пов'язані з підвищенням податків в Україні, залежно від отримуваних доходів за рахунок встановлення відповідної шкали. Так, зазначену діяльність держави позитивно оцінюють 30% (388 з 1256 осіб) респондентів, а ще 52% (651 особа) – вважають, що такі дії слід вчиняти «частково» (серед економістів «так» відповіли 55%, а «частково» – 23%, серед юристів – відповідно, 51% та 29%).

Виходячи з цього, можна констатувати, що справедливе оподаткування є гарантією сталого розвитку економіки та в цілому держави не тільки у мирний час, але в умовах воєнного стану в Україні.

Як встановлено в ході даного дослідження, 60% респондентів (760 з 1256 осіб) з числа фінансистів проти подальшої приватизації державних підприємств (серед економістів їх кількість складає 45%, а юристів – 48%). Зви-

чайно, що цей факт можна тлумачити як оціночний критерій попередніх таких приватизацій, які в Україні не дали очікуваних результатів та детермінували низку негативних наслідків з цього приводу в економіці: корупцію; різноманітні види розкрадань державного майна; зловживань службовими повноваженнями тощо. Більш того, несправедливі та непрозорі процедури приватизації в нашій країні у попередні роки дали можливість незаконно збагатитись незначній кількості людей та, по суті, «породили» сучасних мультимільярдерів і монополістів в економічній сфері діяльності держави.

Цікавим у контексті даного дослідження та таким, що є логічним продовженням проблем, мова про які велась вище, є відповіді фінансистів на питання щодо деприватизації (націоналізації) колишніх державних підприємств, які на сьогодні є нерентабельні та збитковими. Зокрема, за такі дії держави повідомили 69% зазначених респондентів (серед економістів їх кількість склала 71%, а юристів – 77%).

Отже, виходячи з отриманих результатів анонімного опитування, можна констатувати, що сучасні реформи у галузі економічної діяльності та сталого розвитку України в обов'язковому порядку мають враховувати і цей аспект суспільних потреб. Тим більше, що такі аналоги мали місце у життєдіяльності тих зарубіжних країн, що розбудовували і відновлювали свою економіку у післявоєнний період, та які на сьогодні є провідними економічними державами світу (ФРН, Японія, Південна Корея, ін.).

5. Більшість респондентів з числа фінансистів (70% (888 з 1256 опитаних осіб) повідомили в анкеті «так», а ще 17% (217 осіб) – «частково») переконані, що в умовах воєнного стану в Україні слід посилювати юридичну відповідальність за вчинення правопорушень у сфері економіки (серед економістів число таких респондентів є не меншою, а саме: «так» заявили 77% (973 з 1256 осіб) із них та «частково» – 14% (179 осіб); у юристів ці показники склали відповідно: 71% та 24%).

Отже, виходячи з отриманих результатів даного дослідження, можна стверджувати, що у правовому механізмі забезпечення сталого розвитку України питання юридичної відповідальності мають стати одним із напрямів її якісної видозміни та, зокрема, й шляхом спеціально-кримінологічним запобіганням правопорушенням у зазначеній галузі суспільної діяльності. При цьому слід виходити з того, що в умовах війни нераціональне та протиправне

використання економічного потенціалу держави у власних корисливих цілях – це одна із реальних загроз національній безпеці України.

У такому контексті можна оцінити й відповіді респондентів з числа фінансистів щодо встановлення довічного позбавлення волі за розкрадання в економіці в особливо великих розмірах в умовах воєнного стану. Зокрема, «так» з цього приводу заявили 83% (966 з 1256 респондентів) опитаних осіб (серед економістів таку ж думку висловили 75% (943 особи), а серед юристів – 88%). Таким чином, можна констатувати, що попри загальні тенденції щодо гуманізації чинного законодавства України, зменшення рівня застосування крайніх репресивних засобів до правопорушників в умовах воєнного стану домінуючою у деяких прошарках суспільства є зазначена позиція, що, без сумніву, варто також мати на увазі при розробці та реалізації відповідних державних програм сталого розвитку України. При цьому варто у зв'язку з цим зауважити, що не дивлячись на європейські та євроатлантичні наміри України щодо вступу у відповідні міждержавні структури (ЄС, НАТО, т. ін.), майже половина опитаних фінансистів (48% або 617 з 1256 респондентів) не допускають участь у наглядових радах суб'єктів економічної діяльності в нашій державі представників іноземних держав (серед економістів так вважають 81% опитаних осіб (1025 респондентів), а юристів – 65% (817 осіб). Отже, адаптуючи національне законодавство до кращих міжнародних нормативно-правових актів, зокрема до законодавства ЄС, слід враховувати настрої населення України до тих чи інших питань, позаяк у сьогоднішні вони складають той кореляційний зв'язок, який детермінує вчинення правопорушень у сфері економіки.

6. Як видається, дещо неочікуваними та такими, що носять несистемний характер, можна вважати відповіді фінансистів на питання щодо встановлення максимальної межі заробітної плати для керівників у державній сфері економіки. Проти зазначеного методу виявилось 50% респондентів (621 з 1256 опитаних осіб) (серед економістів кількість таких рішень склала 23% (292 особи), а серед юристів – 9% (113 осіб)). Натомість, 26% фінансистів (324 особи), 50% економістів (633 особи) та 43% (544 особи) юристів переконані, що максимальні межі зарплат для керівників державних підприємств, організацій і установ мають встановлюватись на нормативно-правовому рівні. При цьому кількісний «коридор» показників з озна-

ченої проблематики може свідчити про складність та, одночасно, неоднозначність вирішення даного питання, а також про необхідність більш ефективного підходу держави до формування керівного складу економічно важливих об'єктів та рентабельних підприємств. Саме тому, мабуть, майже половину респондентів з числа фінансистів (46% або 588 з 1256 опитаних осіб) не влаштовує реалізація у сьогоденні України принципів публічності та прозорості в економічній діяльності (серед економістів таку позицію займають майже 46% опитаних осіб, а серед юристів – 43%). При цьому ще 33% фінансистів переконані, що зазначені принципи реалізуються лише «частково».

Отже, якщо й надалі в нашій державі економічна діяльність буде носити латентний (тіньовий, закритий, неофіційний тощо) характер, то жодні реформи у цій галузі суспільних відносин не досягнуть бажаної мети. Більш того, непрозорість та непублічність економічної діяльності в Україні все більше детермінують рівень вчинення кримінальних та інших правопорушень, а тому нагальним завданням сьогодення є нейтралізація, блокування, усунення тощо причин і умов, які сприяють розвитку даного суспільно небезпечного явища.

7. У сенсі змісту даного дослідження, теоретично та практично значущими можна визнати отримані результати анонімного опитування фінансистів щодо регулювання економічних відносин в Україні відомчими нормативно-правовими актами. Зокрема, тільки 20% респондентів відповіли на це питання «так» (серед економістів – 36%, а юристів – 8%), а ще 45% перших вважають такий вид правового регулювання «частковим».

Виходячи з цього, слід визнати, що тільки дотримуючись вимог ст. 92 Конституції України, відповідно до яких виключно законами визначається економічна діяльність, можна забезпечити сталий розвиток даної галузі суспільних відносин в нашій державі. Більш того, зазначений нормативно-правовий підхід дозволить на практиці упорядкувати управлінський аспект даного виду діяльності, а також дасть змогу підвищити відповідальність Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України в парламентсько-президентській республіці за її наслідки та збільшить перспективи сталого розвитку нашої держави.

8. Як видається, у сенсі правового забезпечення сталого розвитку України, важливими можна вважати й результати даного дослідження,

що стосуються відношення фінансистів щодо приватизації або віддачу в строкову оренду для приватних осіб природних ресурсів в Україні, а саме – «так» вважають тільки 12% респондентів (168 з 1256 опитаних осіб) (серед економістів питома вага таких респондентів склала 22%, а серед юристів – 9%), а ще лише 29% (365 осіб) такий підхід підтримують «частково».

Зазначений результат дає можливість стверджувати, що подальші приватизаційні та тому подібні орендні підходи до використання надр та інших природних ресурсів в нашій державі не тільки буде перманентним порушенням ст. 13 Конституції України з означених питань, але й розширенням небезпечно негативних меж і впливу на суб'єктів економічної діяльності детермінаційного комплексу причин і умов, які сприяють вчинення кримінальних та інших правопорушень у вказаній галузі суспільних відносин. Саме тому в умовах воєнного стану та у післявоєнний період сталого розвитку України, досить важливо раціонально та справедливо використовувати існуючі природні ресурси нашої держави.

Тривожними та такими, що мають стати одним з ключових напрямів реформування суспільних відносин у контексті сталого розвитку України, можна вважати результати опитування фінансистів, що стосуються оцінки правового забезпечення життєвого рівня в нашій державі. Зокрема, лише 5% респондентів (53 з 1256 опитаних осіб) повідомили, що задоволені таким видом державної діяльності (серед економістів питома вага зазначених респондентів склала 17%, а юристів – 31%), тобто в наявності одна з детермінант, яка спричинює та обумовлює вчинення кримінальних та інших правопорушень у сфері економіки. Майже половина респондентів з числа фінансистів (44% (555 з 1256 опитаних осіб) незадовільно оцінюють діяльність громадських рад на державних підприємствах (серед економістів такої думки притримується 38% респондентів, а серед юристів – 52%). Зазначений результат анонімного опитування свідчить ще про одну проблему, яка суттєвим чином впливає на ефективність сталого розвитку України та обумовлює у зв'язку з цим необхідність підвищення рівня запобіжної діяльності, зокрема з питань, які стосуються нейтралізації, блокування, усунення тощо детермінант, які сприяють даному стану речей у вказаній галузі суспільних відносин.

Отже, нагальним завданням сучасних державних програм, які пов'язані з реформуванням та правовим забезпеченням сталого розвитку України, є усунення, блокування, нейтралізація тощо вказаних вище детермінант, які сприяють зазначеним вище суспільно небезпечним діям.

У цьому ж сенсі кримінологічно значущими можна вважати також й отримані результати даного дослідження щодо оцінки діяльності контрольно-ревізійних (аудиторських) органів в Україні, а саме: лише 31% респондентів з числа фінансистів (400 з 1256 опитаних осіб) вважають її позитивною, а ще 34% (412 осіб) – частково задоволені роботою цих суб'єктів запобігання злочинам (серед економістів ці показники мають такий вигляд: «так» повідомили 30%, а «частково» – 27%; а серед юристів – відповідно, 27% та 26%). Виходячи з цього, можна констатувати, що реформування контрольно-ревізійних (аудиторських) служб в нашій державі є об'єктивною потребою сьогодення, яка у свою чергу, детермінована низкою інших існуючих в економіці України проблем, у тому числі й тих, мова про які велась вище.

9. Викликають подив та певне занепокоєння й результати опитування фінансистів з питань, що стосуються оцінки ефективності та інших критеріїв результативності сучасної Стратегії сталого розвитку економіки України. Зокрема, тільки 19% респондентів (237 з 1256 осіб) вважають, що зазначена державна програма відповідає економічним та іншим соціально-правовим реаліям сьогодення, які склались в нашій державі (серед економістів у цього приводу повідомили «так» 11% опитаних осіб, а ще 45% – «частково»). Таким чином, як видається, варто визнати, що зміст вказаної вище Стратегії потребує суттєвої видозміни з урахуванням проблем довоєнного періоду розвитку економіки, воєнного стану та у післявоєнний відповідний часовий проміжок, а також позитивного зарубіжного досвіду тих країн, які у свій час мали аналогічні виклики, загрози та проблеми у даній галузі суспільної діяльності. У сенсі розробки науково обґрунтованих заходів, спрямованих на удосконалення правового механізму сталого розвитку України, важливими можна визнати й результати відповідей фінансистів на питання щодо використання позитивного міжнародного досвіду у ході реформ у даній сфері суспільної діяльності, а саме – лише 29% цих респондентів (349 з 1256 опитаних осіб) переконані, що такий досвід використовується в нашій державі

належним чином (серед економістів такої позиції притримуються 30% респондентів, а серед юристів – 34%), а ще 41% фінансистів (518 осіб) вважають таку діяльність лише «частковою». Особливо тривожним у зв'язку з цим є той факт, що Україна на законодавчому рівні задекларувала свої наміри щодо вступу в ЄС та НАТО, досвід яких у консолідованому вигляді має стати практичним підґрунтям для якісної видозміни змісту та ефективної реалізації на практиці сучасної Стратегії сталого розвитку економіки нашої держави.

10. Цікавими та такими, що мають пряме відношення до формування корупційних та інших негативних явищ і процесів сталого розвитку України та пояснюють у певній мірі детермінацію у зв'язку з цим низького рівня її розвитку та функціонування, у тому числі в умовах воєнного стану, є результати даного дослідження, які стосуються питань, пов'язаних з політичною квотою кадрового забезпечення керівників міністерств та державних підприємств. Зокрема, 50% опитаних фінансистів (625 з 1256 осіб) заперечують таких підхід, а ще 26% (333 особи) вважають, що його слід застосовувати лише «частково» (серед економістів «ні» з цього приводу повідомили 57% та «частково» – 24%; а серед юристів – відповідно, – 64% та 15%). Таким чином, результати даного дослідження підтверджує один із соціальних висновків про те, що будь-якою діяльністю мають займатись лише фахівці, а не політики. Саме тому, мабуть, тільки 24% опитаних фінансистів (299 з 1256 осіб) вважають справедливою на сьогодні оплату праці висококваліфікованих працівників на державних підприємствах (серед економістів таку позицію займають 22%, а юристів – 19%), а ще 24% перших з цього приводу оцінюють зарплату вказаних осіб як «частковою» (кількість економістів з подібною думкою склала 28%, а серед юристів – 25%). Як видається, вказаний результат анонімного опитування акцентує також увагу на ще одну суттєву проблему, яка склалась, розвивається та функціонує у якості негативної тенденції у процесі сталого розвитку України та детермінує у зв'язку з цим комплекс причин, умов і корелянт, які сприяють вчиненню кримінальних та інших правопорушень у зазначеній сфері суспільних відносин.

Виходячи з цього, кримінологічно та практично значущими, у контексті змісту даного дослідження, можна визнати також і результати анонімного опитування фінансистів щодо впровадження зарубіжного досвіду з питань визна-

чення відповідних критеріїв професійного росту фахівців в економіці України. Зокрема, більшість респондентів (59% (527 з 1256 осіб) на це питання в анкеті анонімного опитування повідомили «так», а ще 23% (305 осіб) – «частково» (серед економістів кількість таких респондентів склала, відповідно, 42% та 40%, а серед юристів – 50% та 30%).

Отже, можна констатувати, що без впровадження у національну практику апробованого позитивного зарубіжного досвіду з питань управління в економіці, неможливо, априорі, підвищити рівень її ефективності та результативності в цілому.

Тривожними, нагальними та такими, що пояснюють наявність у сфері економіки України низки системних та суттєвих проблем, можна вважати й ті результати даного дослідження, які пов'язані з оцінкою опитаними фінансистами відповідності чинного законодавства у сфері економічної діяльності вимогам Конституції України. Так, лише 4% цих респондентів (32 з 1256 осіб) вважають ці правові відносини гармонійними (серед економістів вказану позицію займають 11%, а серед юристів – 27%). Крім цього, 31% опитаних фінансистів на це питання відповіли – «частково» (економісти – 38%, а юристи – 37%).

Таким чином, слід визнати, що в наявності ще одна детермінанта, яка сприяє розвитку негативних і протиправних явищ і процесів в економіці, вирішення якої у сучасних умовах функціонування даної галузі суспільної діяльності має стати пріоритетним і стратегічним напрямом її реформування та удосконалення в цілому.

Висновок. Отже, якщо узагальнити отримані результати анонімного опитування, то слід визнати, що без вирішення на всіх рівнях (законодавчому, правозастосовному, організаційному та ін.) визначених у ході даного дослідження та існуючих проблем функціонування нашої держави в умовах воєнного стану, досить складно буде підвищити рівень ефективності реалізації тих реформ, що пов'язані зі сталим

розвитком України як у сьогоденні, так і в післявоєнний період. При цьому одним із засобів забезпечення даного процесу має стати активізація наукових розробок у зазначеному напрямі.

Список використаної літератури:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.12.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
2. Головатий С. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська Комісія). Доповідь про правосуддя: довідкове видання (переклад українською). Страсбург: CDL – AD (2011) 003 GE V, 2011. 91 с.
3. Про деякі питання визначення розміру та порядку виплати пенсій: постанови Кабінету Міністрів України від 03.01.2025 № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
4. Піскун С. Про шляхи усунення дискримінаційності приватної власності. Електронні петиції. Офіційне Інтернет-представництво Президента України. URL: <https://petition.president.gov.ua>.
5. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2013-2023 роки. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
6. Основи методології наукових досліджень: навч. посіб. для студ. і курсантів / за ред. П. С. Прибутька. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. 156 с.
7. Криворучко С. Успіх у бізнесі. Від нуля до мільйонів: наукове видання. Київ: ЛАТ&К, 2018. 464 с.
8. Горбач Л. М., Плотніков О. В. Глобалізація: світова економіка та українські реалії: монографія. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2020. 224 с.
9. Гейро Ж.-Ф., Тюаль Ф. Геостратегія злочинності: громадсько-політичне видання: пер. з франц. Київ: Видавничий дім «Скіф», 2014. 292 с.
10. Економічна безпека держави: криміналістичне забезпечення: навч. посіб. / за ред. В. В. Топчія. Київ: 7 БЦ, 2021. 537 с.

Kovalenko V. V. Some views of financiers on the ways of sustainable development of Ukraine in martial law and the post-war period (comparative analysis)

This scientific article analyzes some views of financiers on the ways of sustainable development of Ukraine under martial law and the post-war period. In particular, the results of an anonymous survey of respondents from among economists, lawyers and specialists in the field of financial activity on issues related to the ways of sustainable development of Ukraine under martial law and the post-war period were analyzed.

In particular, it was established that the future of our state in such a situation fully depends on the available financial and economic resources, which even in conditions of war with the Russian Federation must be protected by the norms of domestic and international law.

In addition, it is proven that cooperation with various international financial organizations should be carried out taking into account national interests, as well as in compliance with the provisions of the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine "On International Treaties", since this is not only a necessary element of ensuring the sustainable development of our state, but also a guarantee of its independence and territorial integrity.

It was also determined that in the course of developing national state programs on the specified research topic, it is worth using positive foreign experience, especially in terms of effective development of those states that have become victims of military actions on their territory, as well as various fraudulent and other illegal schemes related to the use of financial, economic resources that were aimed at implementing the goals of sustainable development. Based on the results of the research, it was also stated that the process of sustainable development of Ukraine should be ensured by highly qualified employees of the above-mentioned spheres of social activity, as well as by effective public control over the implementation of the tasks and goals defined in state programs. Moreover, taking into account the requirements of international financial institutions, in Ukraine, systematic and continuous monitoring of the rational and targeted use of existing financial, economic and other resources for its provision should be established at the level of all state authorities.

Key words: *sustainable development of Ukraine; economy; finance; provision; public control; state authorities; international financial institutions; anonymous survey; respondents; crime prevention.*

С. О. Короеддоктор юридичних наук, професор,
в.о. президентаНауково-дослідного інституту публічного права
ORCID ID: 0000-0001-7899-957X

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЇ ПІД ЧАС СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВ

Визначається поняття процесуального формалізму та виділяються його негативні сторони. Наголошується, що адміністративне судочинство має здійснюватися відповідно до встановленого Кодексом порядку, але з урахуванням відповідних принципів (засад), якими має керуватись адміністративний суд при застосуванні окремих процесуальних інститутів або норм. Однією із таких засад є принцип процесуальної економії, який дозволяє оптимізувати застосування процедур, раціонально використовувати час і ресурси під час розгляду справи з метою забезпечення ефективності адміністративного судочинства. У зв'язку з цим в статті розглядаються теоретичні підходи науковців та суддів щодо розуміння зазначеного принципу, а також здійснюється науково-практичний аналіз судової практики Верховного Суду на прикладі конкретних судових рішень в адміністративних справах, в яких знайшло відображення застосування принципу процесуальної економії. Встановлено, що Верховний Суд оцінює наявність критеріїв для використання зазначеного принципу не лише на момент застосування тих чи інших процесуальних норм (тобто в момент вирішення конкретного процесуального питання), а й зважаючи на майбутні відносини, як процесуальні, так й матеріальні, які можуть виникнути, якщо принцип процесуальної економії не буде застосовано або буде використано неправильно. Аргументовано, що зазвичай використання процесуальної економії, як одного з основних принципів правозастосування, враховує передусім процесуальну заінтересованість саме суду (тобто раціональність використання часу, зусиль і ресурсів саме суддями). Зроблено висновок, що така ситуація, при застосуванні принципу процесуальної економії, вимагає дотримання розумного балансу між процесуальною заінтересованістю суду, з одного боку, та можливостями учасників справи здійснити свої процесуальні права під час розгляду конкретної адміністративної справи, з іншого боку, дотримуючись при цьому основних засад справедливого судового розгляду, а також з урахуванням впливу воєнного стану на таку можливість, прагнучі забезпечити ефективність адміністративного судочинства.

Ключові слова: адміністративне судочинство, процес, адміністративна справа, принцип, процесуальна економія, оперативний розгляд, раціональність, розумність, ефективність.

Постановка проблеми. Частиною першою статті 3 Кодексу адміністративного судочинства України визначено, що порядок здійснення адміністративного судочинства встановлюється Конституцією України, цим Кодексом та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Стан виконання норм Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) суб'єктами процесу, дотримання ними адміністративної процесуальної форми судового процесу, що є необхідною умовою належного відправлення правосуддя, в науковій літературі називають процесуальним формаліз-

мом [1, с. 728]. При цьому формалізм визначають змістовною характеристикою будь-якої процесуальної форми, з досконалістю якої має бути пов'язана реалізація будь-якого принципу судочинства, в тому числі й принципу процесуальної економії [2, с. 117]. Проте неухильне формальне дотримання вказаного порядку здійснення адміністративного судочинства не завжди є виправданим (доцільним) при застосуванні окремих процесуальних інститутів або норм. Також варто зважити на те, що певні процедури є занадто заформалізовані, а їх суворе дотримання вимагає зайвого часу і додаткових людських та/або матеріальних ресурсів (вказа-

ній проблемі надмірного формалізму раніше ми вже приділяли увагу в своїх наукових публікаціях [3, с. 84-85]). В умовах воєнного стану ця проблема набуває більшої актуальності, адже Закон України “Про правовий режим воєнного стану” забороняє скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства.

Водночас ще дореволюційні вчені-процесуалісти зазначали, що порядок судочинства має бути таким, щоб громадянин, який потребує захисту свого права, міг швидко й легко отримати його, і в той же час, щоб суд, до якого громадянин звернувся, був спроможний без зайвих зусиль задовольнити його вимоги [4, с. 10-11]. Верховний Суд наголосив, що якнайшвидше поновлення цих прав вимагає оптимальної правової процедури, яка враховує принцип процесуальної економії, оперативний розгляд справи та ефективність захисту [5]. На сьогодні судді-науковці визнають, що одним із складових елементів ефективності захисту прав, свобод та інтересів особи, зокрема, є ефективно організований судовий процес, який дозволяє розглянути справу та ухвалити в ній рішення у розумні строки, керуючись принципом процесуальної економії [6, с. 135]. Верховний Суд при розгляді однієї з адміністративних справ також зазначив, що визначальним у процесі застосування норм Конституції України судами при розгляді конкретних справ з приводу захисту основних прав і свобод осіб є якнайшвидше поновлення цих прав, що вимагає оптимальної правової процедури, яка враховує передусім принцип процесуальної економії [5]. Суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду А. Ю. Бучик виокремила принцип процесуальної економії як один з ефективних засобів регулювання судових процедур в умовах воєнного стану [7]. А суддя цього ж суду Я. О. Берназюк розглядає принцип процесуальної економії в адміністративному судочинстві у контексті його дослідження як невід’ємної складової ефективності правосуддя [6, с. 135].

Раніше ми вже досліджували дію принципу процесуальної економії в судочинстві, але саме під час розгляду справ цивільної юрисдикції [8]. Водночас особливості реалізації зазначеного принципу в адміністративному судочинстві нами не розглядалися, хоча, як свідчить наукова література та судова практика, в адміністративних справах вказаний принцип проявляється більш широко та має своє змістовне наповнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В наукових публікаціях останніх років (Я. О. Берназюк, А. Ю. Бучик, В. В. Борякіна, С. С. Єсімов, В. С. Боровікова, Н. Ю. Сакара, О. М. Капля, О. І. Петелька та ін.) приділено достатньо уваги характеристиці принципу процесуальної економії в адміністративному судочинстві, але в основному більше в теоретичному аспекті, без розкриття особливостей його практичного застосування і форм реалізації під час вирішення конкретних процесуальних питань при розгляді судами окремих адміністративних справ.

Мета статті. А відтак, науковий і практичний інтерес становить не лише дослідження теоретичних підходів щодо розуміння зазначеного принципу, але й науково-практичний аналіз судової практики Верховного Суду на прикладі конкретних судових рішень в адміністративних справах, в яких знайшло відображення застосування принципу процесуальної економії в адміністративному судочинстві при вирішенні окремих процесуальних питань, що й ставить за мету наша стаття.

Виклад основного матеріалу. В юридичній літературі принципи адміністративних процедур за внутрішньої взаємопов’язаності і взаємообумовленості поділяють на кілька груп, до першої з яких включають зокрема “процесуальну економію”, яка традиційно означає стислі терміни та спрощеність порядку слухання справи аж до відмови від виклику учасників процедури. Цей принцип характерний для адміністративного судочинства, лише частково застосовний до юрисдикційного процесу. Для адміністративних процедур він є одним із важливих, зумовлених природою державного управління та виконавчої влади, де потрібно щодня оперативно вирішувати безліч нагальних питань [9, с. 422-423]. Як слушно зауважується окремими науковцями, незважаючи на значущість проблеми процесуальної економії у розвитку та реалізації законодавства, що регламентує діяльність зі здійснення правосуддя, у процесуальній науці не вироблено єдиної думки про необхідність закріплення у Кодексі адміністративного судочинства України принципу процесуальної економії [10, с. 61]. Водночас окремими науковцями визнається, що він фактично входить до системи принципів адміністративного судочинства, хоча безпосередньо і не закріплений в КАС України, а тому з позиції теорії права може заслуговувати на звання “ідеї”, що безпосередньо не закріплена у нормі права [11, с. 4].

Під принципом процесуальної економії адміністративного судочинства в науковій літературі пропонується розуміти засади обережного та раціонального використання процесуальних засобів, часу та сил суб'єктів адміністративно-процесуальної діяльності з одночасним забезпеченням правильного застосування адміністративно-процесуального законодавства з метою успішного виконання завдань адміністративного судочинства [2, с. 117]. Як визнають науковці, принцип процесуальної економії виражає вимогу раціональної побудови судочинства, згідно з якою процес повинен проводитись з мінімальними витратами часу, зусиль та засобів, мінімальними матеріальними та організаційними затратами, забезпечувати справедливий, правильний та швидкий розгляд адміністративних справ. При цьому недопустимою є відмова від ретельної, копіткої роботи, що вимагає максимуму душевних сил, самовіддачі та знань і навичок від суддів [11, с. 6]. Принцип процесуальної економії доцільно розглядати як основне положення адміністративного процесу, виражене у сукупності правових норм, спрямованих на оптимізацію процедур, видів та стадій адміністративного судочинства, встановлення раціональних засобів захисту права, забезпечення справедливості, ефективності та доступності правосуддя в адміністративних справах [10, с. 68]. Значення принципу процесуальної економії полягає в тому, щоб під час вирішення справи в адміністративному суді найбільш повно, доцільно та своєчасно використовувати всі встановлені законом засоби для правильного й швидкого вирішення спору та усунення недоліків в публічно-правових відносинах, які виявлені під час розгляду справи [12, с. 167]. Окремі судді Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду принцип процесуальної економії адміністративного судочинства включають в принцип розумності строку розгляду справи, який передбачає, що суд, учасники судового процесу ефективно і економно використовують усі встановлені законом процесуальні засоби для правильного та оперативного вирішення справ з дотриманням строків [13]. Остання думка пов'язана з тим, що принцип процесуальної економії як невід'ємної складової ефективно організованого судового процесу, вимагає дотримання судами розумних строків розгляду та вирішення спорів [6, с. 136]. При цьому, процесуальна економія визначає не лише шлях побудови адміністративного судочинства, а й напрямок діяльності всіх його

учасників, які у своїй діяльності повинні дотримуватись комплексу певних вимог на усіх стадіях адміністративного процесу. Раціональне спрощення судочинства необхідно поєднувати із уживанням заходів, що посилюють відповідальність суддів за недотримання процесуального законодавства, відповідальність учасників процесу за недобросовісне та несумлінне використання наданих процесуальних прав, що супроводжується обмеженням та порушенням умов здійснення суб'єктивних процесуальних прав іншими учасниками судового розгляду та фактично відбувається лише з видимістю реалізації таких прав для перешкоджання правильному та своєчасному розгляду справи [11, с. 9].

Аналіз окремих судових рішень, оприлюднених в Єдиному державному реєстрі судових рішень свідчить, що при розгляді адміністративних справ Верховний Суд часто використовує зазначений принцип при застосуванні окремих норм і інститутів адміністративного судочинства, зокрема: а) одним із засобів реалізації принципу процесуальної економії, який спрямований, у першу чергу, на пришвидшення розгляду таких справ та зменшення судових витрат, а також з урахуванням необхідності раціонального використання часу суддями Касаційного адміністративного суду, Верховний Суд визнає інститут об'єднання позовів, що містять пов'язані між собою підставою виникнення або поданими доказами вимоги [14; 15], в т.ч. об'єднання справ, що за своєю правовою природою та предметом доказування є подібними [16]; б) принцип процесуальної економії, як такий, що спрямований на ефективне використання ресурсів суду та сторін, Верховний Суд застосовує при обґрунтуванні підстав для відмови у відкритті касаційного провадження [17]; в) при застосуванні заходів забезпечення позову Верховний Суд так само застосовує принцип процесуальної економії, який при забезпеченні позову забезпечує відсутність необхідності звернення до суду для вжиття додаткових засобів захисту [18; 19]; г) Верховний Суд вважає, що принцип процесуальної економії (ефективності, розумності та раціональності судового процесу), в аспекті права особи на апеляційне/касаційне оскарження судового рішення, передбачає можливість обмеження такого права щодо окремих визначених законом видів "проміжних" (процесуальних) судових рішень, за умови, що незгода однієї із сторін з таким "проміжним" судовим рішенням може бути висловлена у відповідній апеляційній або касаційній скарзі на "основне"

судове рішення (таке застосування судами принципу процесуальної економії є передбачуваним для сторін, дозволяє розглянути справу в цілому в розумні строки, запобігає можливості сторін для зловживання процесуальними правами, а також гарантує бережне ставлення до ресурсів всіх учасників справи) [20; 15]; д) Верховний Суд звертає увагу на необхідність дотримання принципу процесуальної економії при оцінці позовної вимоги на предмет її ефективності, тобто залежно від того, чи призведе її задоволення до реального захисту права чи інтересу позивача без необхідності повторного, додаткового звернення до суду (судовий захист має бути таким, щоби в одному процесі вирішити спір і не залишати потреби у вжитті додаткових засобів захисту) [21; 22]; керуючись принципом процесуальної економії деякі адміністративні суди, у разі обрання особою неналежного (неефективного) способу захисту свого права, приймають рішення про відмову у задоволенні позову [6, с. 135-136]; е) Верховний Суд, з огляду на принцип процесуальної економії, вважає, що кожен спір має вирішуватися в одному провадженні; штучне подвоєння судового процесу (тобто вирішення одного спору у декількох судових справах в одній чи декількох судових юрисдикціях) є неприпустимим; вирішення справи у суді має усунути необхідність у новому зверненні до суду для вжиття додаткових засобів захисту [23; 24]; є) Верховний Суд враховує принцип процесуальної економії як невід'ємної складової ефективно організованого судового процесу, який вимагає дотримання судами розумних строків розгляду та вирішення спорів [25]; принцип процесуальної економії адміністративного судочинства передбачає, що суд, учасники судового процесу ефективно і економно використовують усі встановлені законом процесуальні засоби для правильного та оперативного вирішення справ з дотриманням строків [13]; ж) Верховний Суд також керується принципом процесуальної економії для необхідності уникнення дублювання спорів з одним і там самим предметом, вважаючи недопустимим заявлення окремого позову про визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, які прийняті (вчинені або не вчинені) на виконання судового рішення (для цього особа має право скористатися механізмом судового контролю за виконанням рішення, передбаченим статтею 383 КАС України) [26].

Висновки. Наведені вище приклади застосування принципу процесуальної економії свідчать, що зазначений принцип хоч офіційно й не визначено в якості основної засади адміністративного судочинства, проте Верховним Судом фактично визнається таким із наведенням відповідних критеріїв його використання при застосуванні адміністративно-процесуальних норм. При цьому Верховний Суд оцінює наявність критеріїв для використання зазначеного принципу не лише на момент застосування тих чи інших процесуальних норм (тобто в момент вирішення конкретного процесуального питання), а й зважаючи на майбутні відносини, як процесуальні, так й матеріальні, які можуть виникнути, якщо принцип процесуальної економії не буде застосовано або буде застосовано неправильно (іншими словами, якщо внаслідок застосування принципу процесуальної економії виникнуть певні ускладнення, наприклад, після об'єднання справ їх розгляд може стати утруднений, або ж у випадку відмови в позові з мотивів неефективності способу захисту, оскільки в цьому випадку саме адміністративний суд має застосувати ефективний спосіб захисту з огляду на принцип процесуальної економії, щоб виключити необхідність пред'явлення нового позову). Як раз в науковій літературі на останній аспект увага чомусь не звертається. Варто зауважити, що зазвичай використання процесуальної економії, як одного з основних принципів правозастосування, враховує передусім процесуальну заінтересованість саме суду (раціональність використання часу, зусиль і ресурсів саме суддями). Водночас враховуючи, що сфера застосування вказаного принципу в адміністративному судочинстві є широкою і пов'язана передусім із використанням суддівського розсуду, тому можливість застосування судом в тому чи іншому випадку принципу процесуальної економії підлягає оцінці на відповідність передусім завданню адміністративного судочинства з урахуванням розумного балансу між процесуальною заінтересованістю суду, з одного боку, та можливостями учасників справи здійснити свої процесуальні права під час розгляду конкретної адміністративної справи, з іншого боку, дотримуючись при цьому основних засад справедливого судового розгляду, а також з урахуванням впливу воєнного стану на таку можливість, керуючись при цьому головною правосудною метою – забезпечити ефективність адміністративного судочинства.

Список використаної літератури:

- Кузняк А. В. Поняття процесуального формалізму в адміністративному судочинстві. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 11. С. 727-729. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/177>.
- Капля О. М. Принцип процесуальної економії в контексті вдосконалення адміністративного судочинства. Право і суспільство. 2017. № 3, частина 2. С. 114-118. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/3_2017/part_2/27.pdf.
- Короєд С. О. Надмірний формалізм як перешкода ефективності адміністративного і цивільного судочинства. Право і суспільство. 2023. № 4. С. 83–91. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.4.13>.
- Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія. Х.: Право, 2010. 256 с.
- Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 05 вересня 2023 року, судова справа № 240/32706/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113276648>.
- Берназюк Я. О. Принцип процесуальної економії як складова ефективності адміністративного судочинства. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. 2023. № 3 (21). С. 133-142. URL: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3\(21\)-133-142](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2022-3(21)-133-142).
- Адміністративне судочинство в умовах війни: учасники міжнародної конференції обговорили питання щодо процесуального права (12 липня 2023 р.). Офіційний веб-сайт Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1450080/>.
- Короєд С. О. Застосування принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві в умовах воєнного стану. Юридичний вісник. 2023. № 4. С. 45-52. URL: <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.6>.
- Петелька О. І. Спеціальні принципи адміністративних процедур. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2024. № 4. С. 421-426. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.69>.
- Єсімов С. С., Боровікова В. С. Процесуальна економія як принцип адміністративного судочинства. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2023. № 4. С. 60-71. URL: <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-4-8>.
- Бучик А. Ю. Аналіз принципу процесуальної економії у складовій адміністративного процесу. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2016. № 2 (14). С. 1-16. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16baysap.pdf>.
- Борякіна В. В. Принцип оперативності як процесуальний засіб адміністративного судочинства. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2023. Вип. 35. С. 166-171. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2023-35-18>.
- Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду Банаська О. О., Кишакевича Л. Ю., Короля В. В., Пількова К. М., Ткача І. В., Ткачука О. С. щодо ухвали Великої Палати Верховного Суду від 18 січня 2024 року, судова справа № 500/3752/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116863064>.
- Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 03 квітня 2024 року, судова справа № 320/13495/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118108954>.
- Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 24 травня 2021 року, судова справа № 9901/20/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97149903>.
- Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 15 серпня 2023 року, судова справа № 990/174/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112837092>.
- Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 04 березня 2019 року, судова справа № 826/1825/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80235155>.
- Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 11 січня 2023 року, судова справа № 640/10679/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108346892>.
- Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 24 липня 2024 року, судова справа № 420/3385/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120580456>.
- Ухвала Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 25 липня 2022 року, судова справа № 640/4843/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105401978>.
- Постанова Великої Палати Верховного Суду від 20 жовтня 2021 року, судова справа № 9901/554/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101519650>.
- Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду Ткачука О. С., Банаська О. О. і Пількова К. М. на постанову Великої Палати Верховного Суду від 6 червня 2024 року, судова

- справа № 990/288/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119873629>.
23. Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду Ткачука О. С., Ткача І. В., судова справа № 560/17953/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705125>.
24. Окрема думка суддів Великої Палати Верховного Суду Гудими Д. А. та Катеринчук Л. Й., судова справа № 990/23/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110144523>.
25. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 22 листопада 2023 року, судова справа № 820/2521/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115113738>.
26. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 11 грудня 2024 року, судова справа № 420/18574/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123733577>.

Koroied S. O. Implementation of the principle of procedural economy during the judicial review of administrative cases

The concept of procedural formalism is defined and its negative aspects are highlighted. It is emphasized that administrative proceedings should be carried out in accordance with the procedure established by the Code, but also with taking into consideration of the relevant principles (basics) that the administrative court should be guided by when applying individual procedural institutions or norms. One of such principles is the principle of procedural economy, which allows optimizing the implementation of procedures, rationally using time and resources during the consideration of the case in order to ensure the efficiency of administrative proceedings. In this regard, the article examines the theoretical approaches of scientists and judges to understanding the above said principle, and also carries out a scientific and practical analysis of the Supreme Court's judicial practice using the example of specific court judgments in administrative cases, in which it is reflected the application of the principle of procedural economy. It has been established that the Supreme Court assesses the availability of criteria for using the above said principle not only at the time of implementation of certain procedural norms (i.e. at the time of resolving a specific procedural issue), but also taking into account future relations, both procedural and material, that may arise if the principle of procedural economy is not applied or is used incorrectly. It is justified that usually the use of procedural economy, as one of the basic principles of law enforcement, takes into account primarily the procedural interest of the court itself (i.e. the rational use of time, efforts and resources by judges). It is concluded that such a situation, when applying the principle of procedural economy, requires maintaining a reasonable balance between the procedural interest of the court, on the one hand, and the capabilities of the participants in the case to exercise their procedural rights during the consideration of a specific administrative case, on the other hand, while adhering to the basic principles of a fair trial, as well as taking into account the impact of martial law on such a capability, in an effort to ensure the effectiveness of administrative proceedings.

Key words: administrative proceedings, process, administrative case, principle, procedural economy, operational review, rationality, reasonableness, effectiveness.

М. Г. Кузюк

здобувач

Науково-дослідний інститут публічного права

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАСТОСУВАННЯ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ ТА ЗДІЙСНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З ТРАНСПЛАНТАЦІЄЮ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Актуальність статті полягає в тому, що трансплантація органів і тканин є одним із ключових напрямків сучасної медицини, що спрямований на збереження та покращення якості життя людини. В Україні ця сфера медичної діяльності набуває особливого значення в умовах зростання потреби у трансплантаційних операціях, що обумовлює необхідність формування ефективної державної політики. Адміністративно-правове регулювання цієї сфери покликане забезпечити належний баланс між дотриманням прав громадян, ефективністю медичних послуг і забезпеченням прозорості процесів трансплантації. Метою статті є полягати у дослідженні державної політики України у сфері трансплантації як об'єкта адміністративно-правового регулювання, а також у визначенні шляхів її вдосконалення. Разом з тим, комплексний аналіз державної політики у сфері застосування трансплантації та здійснення діяльності, пов'язаної з трансплантацією та обґрунтування напрямів їх удосконалення в умовах глобальних суспільних перетворень в Україні до цього часу не проводився. Тому питання дослідження державної політики у сфері застосування трансплантації та здійснення діяльності, пов'язаної з трансплантацією є вкрай актуальним. Стаття присвячена дослідженню державної політики України у сфері трансплантації як об'єкта адміністративно-правового регулювання. Автор аналізує нормативно-правову базу, що регулює трансплантаційну діяльність, зокрема законодавчі акти, які встановлюють порядок донорства, пересадки органів і тканин, а також забезпечують захист прав пацієнтів і донорів. Особлива увага приділена адміністративно-правовим механізмам, які забезпечують ефективне управління та контроль у цій сфері, зокрема ліцензування медичних установ, розподіл органів для трансплантації та запобігання незаконному обігу органів. У статті розглядаються проблеми, пов'язані із застосуванням чинного законодавства, а також пропонуються шляхи його вдосконалення з урахуванням міжнародного досвіду. Наголошується на необхідності забезпечення етичних стандартів, прозорості та доступності трансплантаційних послуг для громадян України.

Ключові слова: державна політика, трансплантація, адміністративно-правове регулювання, донорство, етика, законодавство.

Постановка проблеми. Трансплантація органів і тканин є одним із ключових напрямків сучасної медицини, що спрямований на збереження та покращення якості життя людини. В Україні ця сфера медичної діяльності набуває особливого значення в умовах зростання потреби у трансплантаційних операціях, що обумовлює необхідність формування ефективної державної політики. Адміністративно-правове регулювання цієї сфери покликане забезпечити належний баланс між дотриманням прав громадян, ефективністю медичних послуг і забезпеченням прозорості процесів трансплантації.

Державна політика України у сфері трансплантації формується на основі міжнародних стандартів, що регламентують право на охорону здоров'я, добровільність донорства та етичність процедур. Основні нормативно-правові акти, що регулюють трансплантацію в Україні, включають: Конституцію України, яка гарантує право кожного на охорону здоров'я (ст. 49) [10]; Закон України "Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини" (2018 р.) [15], який встановлює основи правового регулювання трансплантації; підзаконні акти, що деталізують процедури трансплантації, зокрема постанови Кабінету Міністрів України та накази Міністерства охорони здоров'я.

Водночас, незважаючи на військовий конфлікт, в якому перебуває сьогодні наша держава почала активно реформувати систему трансплантації починаючи з ухваленням нового законодавства у 2022 році. Основним кроком стало запровадження Єдиної державної інформаційної системи трансплантації (ЄДІСТ), яка забезпечує прозорість та ефективність процесу. Важливо також зазначити, що значна частина реформ була спрямована на адаптацію української системи трансплантації до міжнародних стандартів, таких як рекомендації Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) та міжнародних етичних принципів трансплантації.

Метою статті є полягати у дослідженні державної політики України у сфері трансплантації як об'єкта адміністративно-правового регулювання, а також у визначенні шляхів її вдосконалення.

Разом з тим, комплексний аналіз державної політики у сфері застосування трансплантації та здійснення діяльності, пов'язаної з трансплантацією та обґрунтування напрямів їх удосконалення в умовах глобальних суспільних перетворень в Україні до цього часу не проводився. Тому питання дослідження державної політики у сфері застосування трансплантації та здійснення діяльності, пов'язаної з трансплантацією є вкрай актуальним.

Стан дослідження. Серед наукових доробків вітчизняних та зарубіжних дослідників значний внесок у дослідження державної політики України у сфері застосування трансплантації та здійснення діяльності, пов'язаної з трансплантацією були предметом досліджень таких вчених-управлінців як Т.П. Авраменко, В.І. Бакуменко, М.М. Білинської, О.Л. Валевського, Н.О. Васюк, С. В. Гринчак, О.Ю. Дрозд, Л.І. Жаліло, Д.В. Карамішева, В.М. Князевича, О.І. Мартинюк, С.Є. Мокрецова, В.С. Овчинському, Л.О. Оліфіренко, Я.Ф. Радиша, І.В. Рожкової, В.М. Рудого, Р.А. Сербина, Н.Д. Солоненко та інших. Разом з тим, окремої уваги заслуговує дисертаційна робота Е.Е. Комісаренко, якою зроблено вагомий внесок у фундаментальні основи державного регулювання трансплантології та пов'язаної з нею діяльністю [10; 20]. Попри це, у сфері науки державного управління досі залишається багато недосліджених аспектів та проблемних питань.

Виклад основного матеріалу. Поняття державної політики у сфері трансплантації та діяльності, пов'язаної з нею, зазвичай розглядається в межах державної медичної політики.

Водночас науковці або не виокремлюють схожості та відмінності між цими поняттями, або ж тлумачать їх залежно від власних підходів до визначення форм і методів державного регулювання.

Звертаючись до понятійного тлумачення терміну «політика», відмітимо, що політика(-грец. *politika* – *державні й суспільні справи*) представляє собою організаційну, регулятивну й контрольну сфера суспільства, в межах якої здійснюється соціальна діяльність, спрямована головне на досягнення, утримання й реалізацію влади індивідами й соціальними групами задля ствердження власних запитів і потреб [4]. Разом з тим, існує думка, що цей термін поширився під впливом роботи Арістотеля «Політика», яка при перекладі називається як «те, що відноситься до держави». зауважимо, що ще на початку ХХ століття М. Вебер визначив сутність політики як сферу відносин і діяльності по керівництву (управлінню) суспільством [2, с. 65].

Так, зарубіжний вчений А. Вільям Дженкінс визначає державну політику як «набір взаємозв'язаних рішень, прийнятих суб'єктом політики чи їх групою для вибору цілей та засобів їх досягнення в рамках специфічної ситуації, в якій ці рішення мають, в принципі, бути в межах повноважень цих суб'єктів» [13; 18]. Тобто, він розглядає «державну політику» як вибору, в якості процесу.

Канадський дослідник Л. Пал визначає державну політику як вибір державними органами певного напрямку дій або, навпаки, відмову від них для вирішення конкретної проблеми чи групи взаємопов'язаних питань. Таким чином, політика не завжди передбачає активні заходи щодо усунення проблеми [5].

В свою чергу західні дослідники також пропонують загальні визначення поняття «державна політика». Зокрема, М. Говлет і М. Рамеш описують її як складну систему взаємодії форм влади, типів проблем та державних інституцій у межах окремих суспільних підсистем [3, с. 21]. Р. Айстон говорить про «державну політику» як про ставлення уряду до свого оточення [2, с. 11; 19].

Звідси, підтвердимо і те, що на визначення Дж. Андерсона, державну політику можна визначити як «цілеспрямований курс дій, що виконується суб'єктом чи їх групою, що займаються проблемою чи питанням», а також має базуватись на законодавчій базі та бути авторитетною. Тобто, він визнає таке: політичні рішення часто приймаються групою суб'єктів

у рамках влади, а не окремим суб'єктом. Це визначення висвітлює зв'язок між дією уряду та сприйняттям, реальним чи ні, існування проблеми чи питання, що вимагають дій [1; 18].

Державна (публічна) політика, як об'єкт адміністративно-правового регулювання – це принципове керівництво до дії для органів державної влади, насамперед органів виконавчої влади, що стосується певних напрямків їх діяльності, відповідне законам і соціальним звичаям[6].

Разом з тим, державна політика включає в себе стратегічний курс України, спрямований на розвиток трансплантації, забезпечення доступності та якості медичних послуг, а також захист прав пацієнтів і донорів. Вона охоплює законодавчі, організаційні, фінансові та етичні аспекти.

Беручи до уваги те, що наша країна знаходиться у стані війни з країною-агресором, державна політика України у сфері застосування трансплантації та здійснення діяльності, пов'язаної з трансплантацією повинна бути як ніколи дієвою та ефективною[12, 4]. На шляху до реалізації зазначеної діяльності ключовим кроком стало запровадження Єдиної державної інформаційної системи трансплантації (ЄДІСТ), яка забезпечує прозорість та ефективність процесу. Важливо також зазначити, що значна частина реформ була спрямована на адаптацію української системи трансплантації до міжнародних стандартів, таких як рекомендації Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) та міжнародних етичних принципів трансплантації. Однак, справедливості ради, слід відмітити, що розпочатий процес реформування системи охорони здоров'я далекий від завершення.

Комплексна державна політика, спрямована на забезпечення організаційних, правових, етичних, соціальних та економічних умов для ефективного функціонування трансплантації органів, тканин та анатомічних матеріалів повинна включати різні аспекти, зокрема: адміністративно-правове регулювання, організаційні механізми, етичні аспекти, фінансування та ресурсне забезпечення, інформаційно-просвітницька діяльність, міжнародна співпраця.

Так, адміністративно-правове регулювання повинно включати в себе сукупність правових норм і механізмів, які забезпечують належну організацію процесів трансплантації. До таких механізмів відносяться: розробка та прийняття законів (наприклад, Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині», стратегії розвитку галузі з чіт-

кими завданнями та перспективами виконання); визначення повноважень органів виконавчої влади, що відповідають за трансплантацію (Міністерство охорони здоров'я, спеціалізовані агентства, громадських організацій та ін); чітке встановлення правил щодо донорства, трансплантації, обліку донорів і реципієнтів, а також механізмів дотримання етичних стандартів.

В свою чергу запровадження організаційних механізмів дозволить державі створити організаційну базу для трансплантації, яка буде зосереджувати в собі: функціонування спеціалізованих установ і організацій (наприклад, Єдина державна інформаційна система трансплантації – ЄДІСТ); налагодження координації між лікарнями, лабораторіями, донорськими центрами та громадськими організаціями з можливістю перевірки та контролю за даною діяльністю; запровадження систем контролю та моніторингу процесів трансплантації.

Немаловажним залишається запровадження та ефективне дотримання етичних аспектів досліджуваної нами діяльності. Зокрема, слід наголосити, в цьому контексті державна політика повинна включати в себе розробку та впровадження етичних стандартів, які регулюють взаємовідносини між донорами, реципієнтами, лікарями та суспільством. Це стосується, як добровільності та безоплатності донорства, так і прозорості процедур та заборони комерціалізації трансплантації та здійснення діяльності, пов'язаної з трансплантацією на будь-якому етапі зазначеного процесу.

Важливим та досі проблемним аспектом являється фінансування та ресурсне забезпечення застосування трансплантації та здійснення діяльності, пов'язаної з трансплантацією. Відтак, трансплантація потребує значних фінансових і технічних ресурсів, яких в держави за часту не вистачає. Тут державна політика повинна проводитись в наступних ключових напрямках, зокрема: виділення коштів із бюджету на розвиток трансплантології; фінансування медичних закладів, що займаються трансплантацією; забезпечення навчання та підвищення кваліфікації медичних працівників; розроблення механізмів залучення коштів міжнародних партнерів та бізнесу і чітким та прозорим механізмом функціонування та контролю.

Інформаційно-просвітницька діяльність варто зазначити залишається чи не ключовим аспектом державної політики у сфері застосування трансплантації та здійснення діяльності, пов'язаної з трансплантацією. Адже інформа-

ційний супровід та підтримка діючих процесів підвищує поінформованість населення у даній сфері. Разом з тим, для успішної реалізації політики важливо формувати позитивне ставлення суспільства до донорства через впровадження різних освітніх кампаній; співпрацю із засобами масової інформації, національного, регіонального та місцевого рівнів, а також проведення просвітницької діяльності з надання громадянам інформації про їхні права та можливості у сфері трансплантаційної діяльності.

І на завершення, маємо розуміння, що відсутність міжнародної підтримки у даному напрямку призведе до зупинення та стагнації наявних діючих процесів, про що ми могли спостерігати за результатами недавньої діяльності міжнародних партнерів [14, 16, 8]. Міжнародна співпраця в рамках державної політики передбачає адаптацію української системи трансплантації до міжнародних стандартів, що повинна охоплювати: проведення досліджень та вивчення успішного досвіду інших країн (Іспанії, США, Німеччини, Нідерландів, Ізраїлю тощо) [8]; Участь у міжнародних проектах і програмах трансплантації; уніфікацію та гармонізацію законодавства з нормами ЄС та Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Водночас Україна, як держава, яка прагне інтегруватися у світовий медичний простір, стикається з численними викликами у сфері трансплантології, серед яких:

- недосконалість законодавства: існуюче законодавство не враховує сучасні виклики та міжнародний досвід. Наприклад, у законі відсутні чіткі положення щодо використання органів від померлих донорів, що ускладнює процес трансплантації;

- відсутність ефективної системи координації: медичні установи часто працюють ізольовано, що ускладнює обмін інформацією та органами між різними регіонами. Обмежена кількість донорів: через низьку обізнаність населення та відсутність чіткої системи «згоди, що передбачається», кількість донорів залишається недостатньою для задоволення потреб пацієнтів.

Адміністративно-правове регулювання трансплантації в Україні повинно ґрунтуватись на таких ключових принципах: **добровільності згоди** – донорство повинно бути добровільним та здійснюватися на основі письмової згоди донора або його родичів після смерті (у випадку посмертного донорства). Цей принцип є основоположним для дотримання прав людини та уникнення примусового донорства; безоплат-

ність донорства – повинна бути чітко визначена, а законодавство категорично забороняти будь-які фінансові вигоди, пов'язані з донорством органів. Донорство повинно розглядатися виключно як акт благодійності та гуманності; забезпечення дотримання етичності та прозорості – процеси трансплантації регулюються етичними нормами, що запобігають комерціалізації цієї сфери. Етичні комітети при медичних закладах відіграють важливу роль у забезпеченні дотримання цих норм; централізація та координація -впровадження ЄДІСТ дозволяє ефективно розподіляти органи між реципієнтами та уникати зловживань. Система забезпечує контроль за всіма етапами трансплантації, від ідентифікації донора до моніторингу стану реципієнта.

Таким чином, як слушно зауважує В.М. Пашков критерієм ефективності державного регулювання повинна слугувати швидкість досягнення мети медичної діяльності в державному секторі медичних послуг – задоволення попиту на трансплантати для пацієнтів, у тому числі забезпечення прав донора і реципієнта на здоров'я та життя. Державне регулювання медичної діяльності у сфері трансплантації покликане забезпечити виконання таких завдань: захист прав учасників медичної діяльності у сфері трансплантації, і не лише донора та реципієнта, а й медичних працівників, які провадять таку діяльність; державна підтримка такої діяльності у сфері охорони здоров'я; забезпечення відповідного багатоступеневого державного контролю за цим видом діяльності [21, с. 35].

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене можемо зробити висновок, що Державна політика як об'єкт адміністративно-правового регулювання повинна включати створення чіткої, ефективної та прозорої системи трансплантації, яка забезпечує баланс між правами та обов'язками громадян, етичними вимогами та необхідністю розвитку медичної науки. Така система має сприяти доступності трансплантації, захисту прав пацієнтів, уникненню зловживань і підвищенню якості медичних послуг, адже трансплантація органів і тканин є важливим напрямком розвитку медицини, який потребує ретельного правового регулювання. Разом з тим, Україна робить кроки для вдосконалення системи трансплантації, проте для досягнення світових стандартів необхідно вирішити низку проблем, зокрема щодо фінансування, законодавства та етичних аспектів. Державна полі-

тика у цій сфері повинна бути спрямована на створення ефективної системи, яка забезпечить доступність трансплантаційних послуг для всіх громадян, так як вона є важливим напрямком розвитку системи охорони здоров'я. Адміністративно-правове регулювання трансплантації потребує подальшого вдосконалення для забезпечення ефективності, прозорості та безпечності процесів. Інтеграція найкращих міжнародних практик та усунення існуючих проблем дозволить значно покращити ситуацію у цій сфері. Водночас важливим залишається активне залучення високопрофесійних спеціалістів та громадськості до підтримки трансплантації, що сприятиме формуванню позитивного ставлення до цієї життєво важливої медичної практики.

Список використаної літератури:

- James E. Anderson, Public Policy Making: An Introduction, 3rd ed. Boston: Houghton Mifflin Company, 1984. 291 p.
- Державна політика: аналіз та механізми її впровадження в Україні / [О. І. Валецький, В. А. Ребкало, М. М. Логанова та ін.]. Київ : НАДУ, 2000. 232 с.
- Говлет М., Рамеш М. Дослідження державної політики: цикли та підсистеми політики. Львів : Кальварія, 2004. 264 с.
- Короткий словник політологічних термінів. *Політологія : онлайн бібліотека* : [сайт]. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-1098.html>.
- Гальцова О. Л. Державна політика у сфері охорони здоров'я: початок другого етапу реформи. *Український журнал прикладної економіки*. 2019. Т. 5., № 2. С. 101–107.
- Державна політика: аналіз та впровадження в Україні : конспект лекцій до навчального модуля / [укл. В. А. Ребкало, В. В. Тертичка]. Київ : УАДУ, 2002. 80 с.
- Державна політика: аналіз та механізми впровадження: конспект лекцій / [укл. : В. П. Садковий, С. М. Домбровська, І. М. Лопатченко, А. В. Антонов]. Харків : НУЦЗУ, 2019. 65 с.
- Етичні аспекти трансплантації органів: міжнародний та національний досвід. *Біоетика*. 2019. № 1. С. 12–18.
- Іспанська модель трансплантації: уроки для України. *Медичний вісник*. 2022. № 4. С. 33–40.
- Комісаренко Е. Е. Формування механізмів державного регулювання розвитком трансплантології в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Запоріжжя, 2010. 20 с.
- Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
- Міжнародний досвід у сфері трансплантації органів: аналіз та рекомендації для України. *Медичне право*. 2020. № 2. С. 45–52.
- Новицька М. М. Адміністративно-правове регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людині в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2019. 267 с.
- Про затвердження Положення про Єдину державну інформаційну систему трансплантації органів та тканин : постанова Кабінету Міністрів України від 23 груд. 2020 р. № 1366. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1366-2020-%D0%BF#Text>.
- Призупинення фінансування USAID вдарило по програмах вакцинації, допомоги людям з ВІЛ та боротьби з тероризмом по світу. *LB.ua. Дорослий погляд на світ* : [сайт]. URL: https://lb.ua/world/2025/01/28/657514_prizupinennya_finansuvannya_usaid.html.
- Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17 трав. 2018 р. № 2427-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text>.
- Середа К. Продовжувати рух: як зупинення фінансування USAID впливає на медіа Миколаївщини. *Інститут масової інформації* : [сайт]. URL: <https://imi.org.ua/blogs/prodovzhuvaty-ruh-yak-zupynka-finansuvannya-usaid-vplyvaye-na-media-mykolayivshhyny-i66340>.
- Титаренко Т. Г. Поняття та сутність і зміст державної політики регулювання земельних відносин в Україні. *Allbest* : [сайт]. URL: https://revolution.allbest.ru/law/00835583_0.html.
- Волинець С. С. Щодо визначення поняття «державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства». *Allbest* : [сайт]. URL: https://revolution.allbest.ru/law/01240398_0.html.
- Шульга В. М. Державне регулювання у сфері трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів: поняття та сутність / В. М. Шульга // *Аспекти публічного управління*. 2017. Т. 5, № 3–4. С. 26–35.
- Пашков В. Трансплантація органів померлої людини: господарсько-правова регламентація. *Медичне право*. 2014. № 1. С. 33–42. URL: https://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11936/1/Pashkov_33-42.pdf.

Kuziuk M. H. State policy of Ukraine on transplantation and the implementation of activities related to transplantation as an object of administrative law regulation

The relevance of the article lies in the fact that organ and tissue transplantation is one of the key areas of modern medicine, aimed at preserving and improving the quality of human life. In Ukraine, this area of medical activity is gaining particular importance in the context of the growing need for transplantation operations, which necessitates the formation of effective state policy. Administrative and legal regulation of this area is designed to ensure the proper balance between respecting citizens' rights, the effectiveness of medical services and ensuring the transparency of transplantation processes. The purpose of the article is to study the state policy of Ukraine in the field of transplantation as an object of administrative and legal regulation, as well as to identify ways to improve it. At the same time, a comprehensive analysis of state policy in the field of transplantation and the implementation of activities related to transplantation and the justification of directions for their improvement in the context of global social transformations in Ukraine has not been carried out so far. Therefore, the issue of studying state policy in the field of transplantation and the implementation of activities related to transplantation is extremely relevant. The article is devoted to the study of the state policy of Ukraine in the field of transplantation as an object of administrative and legal regulation. The author analyzes the regulatory framework that regulates transplantation activities, in particular, legislative acts that establish the procedure for donation, organ and tissue transplantation, and also ensure the protection of the rights of patients and donors. Particular attention is paid to administrative and legal mechanisms that ensure effective management and control in this area, in particular, licensing of medical institutions, distribution of organs for transplantation and prevention of illegal trafficking of organs. The article considers problems related to the application of current legislation, and also suggests ways to improve it taking into account international experience. The need to ensure ethical standards, transparency and accessibility of transplantation services for citizens of Ukraine is emphasized.

Key words: public policy, transplantation, administrative and legal regulation, donation, ethics, legislation.

Ю. О. Лазоренко

аспірант кафедри службового та медичного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРАВОВА ПРИРОДА ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ ЩОДО ПРОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

У статті досліджуються теоретичні та практичні аспекти публічно-правових спорів щодо проходження державної служби, зокрема їх правова природа, особливості та вплив на ефективність адміністративного судочинства. Проведено аналіз поняття публічно-правового спору як різновиду юридичного конфлікту, визначено його характерні риси та співвідношення з іншими суміжними правовими категоріями. Особливу увагу приділено структурним елементам таких спорів, зокрема суб'єктному складу, предмету та змісту правовідносин, що виникають у зв'язку з проходженням державної служби, а також специфіці їхнього правового врегулювання. Обґрунтовано підстави віднесення таких спорів до юрисдикції адміністративних судів, виходячи з особливостей правового регулювання спірних правовідносин, участі суб'єкта владних повноважень та характеру правових вимог. Досліджено специфіку судового розгляду публічно-правових спорів у сфері державної служби, зокрема проблеми тлумачення норм законодавства, що регулюють порядок вирішення таких спорів, а також особливості правозастосовної практики. Виокремлено основні труднощі, що виникають у процесі розгляду зазначених справ, і запропоновано напрями вдосконалення законодавства та адміністративної практики з метою підвищення ефективності судового захисту прав учасників публічно-правових відносин, забезпечення правової визначеності та справедливості судових рішень.

Ключові слова: публічно-правовий спір, державна служба, адміністративне судочинство, суб'єкт владних повноважень, публічна служба.

Актуальність дослідження. Постановка проблеми. Становлення України як правової держави неможливе без ефективного функціонування системи державної служби, яка забезпечує реалізацію прав громадян та виконання функцій держави. Виникнення спорів у сфері проходження державної служби потребує належного правового регулювання, при цьому визначення правової природи таких спорів, їх особливостей та відмежування від інших видів правових спорів залишається актуальною науковою проблемою з важливим практичним значенням. Особливої актуальності набувають питання щодо публічно-правових спорів у сфері державної служби в умовах воєнного стану, введення якого суттєво вплинуло на функціонування системи державної служби та зумовило виникнення нових категорій спорів, пов'язаних із призначенням без конкурсу, переведенням, зміною істотних умов служби та іншими аспектами, що потребують збалансованого підходу між забезпеченням ефективності державного управління та захистом прав державних службовців.

Стан дослідження. Проблематика публічно-правових спорів та їх вирішення в адміністративному судочинстві була предметом наукових досліджень багатьох вітчизняних учених. Теоретичні засади публічно-правових спорів досліджували В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк [1], В.К. Колпаков, Р.О. Куйбіда та інші, тоді як окремі аспекти правового регулювання державної служби та вирішення спорів у цій сфері розглядались у працях Л.Р. Білої-Тіунової [2], М.І. Цуркана [3], В.І. Щербини.

Останніми роками спостерігається зростання інтересу до дослідження механізмів врегулювання публічно-правових спорів. Д.А. Козачук та О.В. Тодощак [4] досліджують сучасні механізми їх врегулювання, а в дисертаційних дослідженнях С.О. Корінного [5], Т.І. Шинкар [6], Н.В. Боженко [7] та А.Г. Бортнікової [8] аналізуються різні аспекти впровадження медіації. С.С. Білуга [9] вивчає питання досудового врегулювання адміністративно-правових спорів, а інші науковці [10] розглядають врегулювання публічно-правового спору за участю судді як нову форму правосуддя.

Аналіз наукових праць свідчить про відсутність єдиного підходу до розуміння поняття публічно-правового спору та його особливостей у сфері державної служби. Залишаються дискусійними питання щодо розмежування публічно-правових та приватноправових спорів у сфері державної служби, що має важливе значення для визначення юрисдикції судів щодо їх вирішення, особливо в умовах постійних змін законодавства та появи нових категорій спорів, пов'язаних із функціонуванням державної служби в надзвичайних умовах.

Метою дослідження є аналіз правової природи публічно-правових спорів щодо проходження державної служби, визначення їх особливостей в умовах воєнного стану та обґрунтування напрямів удосконалення механізму їх вирішення в Україні.

Виклад основного матеріалу. Для з'ясування сутності публічно-правових спорів щодо проходження державної служби необхідно спочатку розглянути загальне поняття публічно-правового спору як різновиду юридичного конфлікту.

Публічно-правовий спір є різновидом юридичного конфлікту, який виникає у сфері публічно-правових відносин. У найбільш широкому значенні під юридичним конфліктом розуміють будь-який соціальний конфлікт, в якому протиставлення так чи інакше пов'язано з правовими відносинами сторін (їх юридично значущими діями чи станами) і, таким чином, суб'єкти або мотивація їх поведінки, або об'єкт конфлікту мають правові ознаки, а конфлікт тягне юридичні наслідки [4].

Правовий спір являє собою обмін домаганнями і запереченнями, що мають юридичне значення, які висунуто й обґрунтовано відповідно до встановлених правових норм. Таким чином, можна визначити правовий спір як протиставлення суб'єктів права у зв'язку з реалізацією норм права чи із самими нормами права, яке відбувається у юридичній формі.

Як відомо, публічне право охоплює низку сфер життя суспільства, насамперед побудову держави і влади, сфери управління та організації самоврядування, тобто вираження публічного інтересу як сумарного, загального соціального інтересу у кожній із сфер суспільного життя. У свою чергу, специфіка публічно-правового спору базується на особливостях публічно-правової сфери, що обумовлюються, насамперед, впливом імперативного методу правового регулювання, який

є визначальною, конститутивною ознакою публічного права [5].

Відтак публічно-правовий спір можна визначити як втілене у юридично значущих діях сторін протиріччя з приводу реалізації норм публічного права чи із самими публічно-правовими нормами, що, як зазначає Колесник В.А. [11], відбувається у юридичній формі.

Важливо наголосити, що публічно-правові спори щодо проходження державної служби є специфічним різновидом публічно-правових спорів, які виникають у сфері публічної служби. Відповідно до п. 15 ч. 1 ст. 3 КАСУ [12], під публічною службою розуміється діяльність на державних політичних посадах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, дипломатична служба, інша державна служба, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування [6].

Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 17 КАСУ [12], юрисдикція адміністративних судів поширюється на спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби [6]. Таким чином, законодавець чітко визначив, що спори, які виникають у сфері публічної служби, є публічно-правовими та підлягають розгляду в порядку адміністративного судочинства.

На нашу думку, спори щодо проходження державної служби слід відносити до публічно-правових з огляду на такі підстави:

1. Державна служба є публічно-правовим інститутом, основним призначенням якого є забезпечення виконання функцій держави, при цьому відносини у цій сфері регулюються переважно нормами адміністративного права, зокрема Законом України «Про державну службу» [13].

2. Державні службовці реалізують повноваження від імені держави, що визначає особливий характер їх правового статусу, а в спорах щодо проходження державної служби одна сторона (державний орган) виступає носієм публічно-владних повноважень.

3. У цих спорах захищається не лише приватний інтерес державного службовця, але й публічний інтерес, пов'язаний з забезпеченням ефективного функціонування державної служби та дотриманням принципів верховенства права і законності.

Таким чином, віднесення спорів щодо проходження державної служби до публічно-правових є обґрунтованим з точки зору їх правової

природи, суб'єктного складу та характеру інтересів, що підлягають захисту.

Важливо зазначити, що публічно-правові спори щодо проходження державної служби характеризуються низкою особливостей, що відрізняють їх від інших видів правових спорів:

1. Специфічний суб'єктний склад. Однією зі сторін обов'язково є державний орган або посадова особа, яка наділена владними повноваженнями у сфері державної служби, а іншою стороною є особа, яка перебуває на державній службі або претендує на зайняття посади державної служби.

2. Особливий предмет спору. Предметом спору є питання, пов'язані з вступом на державну службу, проходженням державної служби та звільненням з державної служби. Це можуть бути спори щодо законності проведення конкурсу на зайняття посади державної служби, присвоєння рангів державних службовців, застосування дисциплінарних стягнень, оплати праці, звільнення з посади тощо.

3. Особлива правова природа. Ці спори виникають з відносин, які регулюються нормами адміністративного права, зокрема Законом України «Про державну службу» [13]. Однак, деякі аспекти державної служби регулюються також нормами трудового права, що створює певні труднощі при визначенні юрисдикції судів щодо розгляду таких спорів.

4. Захист публічного інтересу. Ці спори спрямовані на захист не лише приватних інтересів державного службовця, але й публічного інтересу, пов'язаного з забезпеченням ефективного функціонування державної служби та дотриманням принципів верховенства права, законності, рівного доступу до державної служби тощо.

Отже, публічно-правові спори щодо проходження державної служби характеризуються унікальним поєднанням особливого суб'єктного складу, предмета, правової природи та спрямованості на захист публічного інтересу.

Як наголошується в науковій літературі, однією із актуальних проблем у теорії та практиці є розмежування публічно-правових та приватноправових спорів у сфері державної служби. Це питання має важливе значення для визначення юрисдикції судів щодо розгляду таких спорів.

Серед вчених існують різні підходи до цього питання. Деякі науковці вважають, що всі спори, які виникають у сфері державної служби, є публічно-правовими і підлягають розгляду в порядку адміністративного судочинства. Інші

наголошують на необхідності розмежування публічно-правових та приватноправових (трудових) аспектів державної служби.

Висловлювалася пропозиція вилучити з предмета адміністративної юрисдикції спори з приводу прийняття громадян на державну службу, службу в органах місцевого самоврядування, її проходження та звільнення. Обґрунтовувалася вона тим, що ця сфера трудових відносин охоплюється цивільною юрисдикцією. Однак ці відносини публічної служби (діяльність на державних політичних засадах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова, альтернативна (невійськова) служба, дипломатична, інша державна служба, служба в органах влади Автономної Республіки Крим) і трудове законодавство застосовуються до них лише субсидіарно [7].

Водночас, не всі спори, які виникають у трудових відносинах з участю державних службовців, є публічно-правовими. До компетенції адміністративних судів не відносяться трудові спори: а) керівників та інших працівників державних та комунальних підприємств, установ та організацій; б) працівників, які працюють за трудовим договором у державних органах і органах місцевого самоврядування; в) працівників бюджетних установ та ін.

Таким чином, проблема розмежування публічно-правових та приватноправових спорів у сфері державної служби залишається дискусійною в юридичній науці, але правильне визначення їх правової природи має вирішальне значення для встановлення належної судової юрисдикції.

Для глибшого розуміння сутності публічно-правових спорів щодо проходження державної служби доцільно здійснити їх класифікацію за різними критеріями, що дозволить систематизувати ці спори та виявити їх характерні особливості.

Так за предметом спору можна виділити такі основні категорії:

1. *Спори щодо вступу на державну службу:*

- конкурси на зайняття посад;
- відмови у прийнятті на службу;
- встановлення випробувального строку;
- оскарження результатів відбору.

2. *Спори щодо проходження служби:*

- оплата праці та матеріальне забезпечення;
- переведення на інші посади та зміна істотних умов служби;
- відрядження та стажування;

- оцінювання результатів службової діяльності;
- професійний розвиток та підвищення кваліфікації;
- присвоєння рангів державних службовців;
- застосування заохочень;
- відсторонення від виконання посадових обов'язків.

3. *Спори щодо дисциплінарних стягнень:*

- оскарження рішень про притягнення до дисциплінарної відповідальності;
- накладення дисциплінарних стягнень;
- процедурні порушення в дисциплінарному провадженні.

4. *Спори щодо звільнення:*

- законність припинення державної служби та дотримання гарантій при звільненні;
- наслідки незаконного звільнення;
- звільнення за ініціативою сторін (державного службовця або суб'єкта призначення);
- звільнення у зв'язку з оптимізацією державного апарату або обставинами, що склалися незалежно від волі сторін.

5. *Спори щодо соціального захисту:*

- пенсійне забезпечення;
- медичне страхування;
- надання житла та інші соціальні гарантії.

Окрему і дедалі більш важливу категорію становлять спори, пов'язані із захистом персональних даних державних службовців, які в умовах цифрової трансформації державного управління та підвищених вимог прозорості набувають особливого значення. Ці спори стосуються балансу між правом на приватність державних службовців та суспільним інтересом щодо доступу до інформації про діяльність органів державної влади.

6. *За суб'єктним складом можна виділити:*

- спори між державним службовцем та державним органом;
- спори між кандидатом на посаду державної служби та державним органом;
- спори між державними органами з приводу питань державної служби.

Отже, наведена класифікація публічно-правових спорів щодо проходження державної служби за різними критеріями дозволяє комплексно охарактеризувати їх багатоманітність та сприяє виробленню ефективних механізмів їх вирішення.

Особливої актуальності в умовах сучасних реалій набувають питання щодо публічно-правових спорів, які виникають під час проход-

ження державної служби в умовах воєнного стану. Введення воєнного стану в Україні у зв'язку з російською військовою агресією суттєво вплинуло на функціонування системи державної служби та зумовило виникнення нових категорій публічно-правових спорів.

В умовах воєнного стану відбулися суттєві зміни у правовому регулюванні проходження державної служби, які пов'язані з необхідністю швидкого прийняття рішень, оптимізації державного апарату, переміщення державних службовців у безпечні регіони, дистанційної роботи тощо. Так, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» [14] від 12.05.2022 № 2259-IX, було розширено повноваження керівників державної служби щодо призначення на посади державної служби без проведення конкурсу, встановлено особливості зміни істотних умов державної служби, переведення та відрядження державних службовців.

Зазначені зміни призвели до виникнення нових категорій публічно-правових спорів, пов'язаних із:

- призначенням на посади державної служби без проведення конкурсу та дотримання спеціальних процедур;
- переведенням державних службовців у зв'язку з обставинами воєнного стану;
- зміною істотних умов державної служби, включаючи дистанційну роботу;
- відстороненням від виконання обов'язків та звільненням з посад у зв'язку з особливими обставинами;
- оплатою праці в умовах обмеженого фінансування.

Варто зазначити, що особливостями таких спорів є:

- необхідність врахування балансу між оперативністю прийняття управлінських рішень в умовах воєнного стану та забезпеченням прав державних службовців при суттєвому розширенні дискреційних повноважень суб'єктів владних повноважень;
- виникнення нових правових підстав для прийняття рішень щодо державних службовців з одночасною потребою чіткого розмежування надзвичайних заходів, обумовлених воєнним станом, та можливих зловживань з боку керівництва державної служби.

Як бачимо, при вирішенні таких спорів адміністративні суди мають враховувати особливості

функціонування державної служби в умовах воєнного стану, однак не допускати необґрунтованого обмеження прав державних службовців. Практика розгляду цієї категорії справ лише формується, проте вже зараз можна відзначити тенденцію до більш ретельної перевірки судами обґрунтованості застосування особливих процедур, передбачених законодавством про воєнний стан, їх доцільності та пропорційності.

А зараз перейдемо до аналізу механізму вирішення публічно-правових спорів щодо проходження державної служби. Зазначимо, що дослідження механізму вирішення публічно-правових спорів щодо проходження державної служби має ключове значення для забезпечення ефективного захисту прав державних службовців та дотримання принципу верховенства права в публічній адміністрації.

Такий механізм вирішення публічно-правових спорів щодо проходження державної служби включає декілька способів:

1. Традиційні механізми вирішення спорів:

1.1. *Досудовий (адміністративний) порядок вирішення спорів*, який передбачає можливість оскарження рішень, дій чи бездіяльності державного органу або посадової особи до вищестоящего органу або посадової особи. Такий порядок має певні переваги, серед яких:

- оперативність та менша витратність;
- можливість вирішення спору без формалізованої судової процедури;
- зменшення навантаження на судову систему.

Водночас, він має і певні недоліки, а саме:

- відсутність достатніх гарантій об'єктивності та неупередженості розгляду скарги;
- недостатня ефективність виконання прийнятих рішень;
- відсутність чіткої процедури розгляду скарг.

1.2. *Судовий порядок вирішення спорів*, який здійснюється адміністративними судами відповідно до КАСУ [12], який забезпечує:

- незалежність та неупередженість розгляду справи;
- змагальність сторін та рівність їх процесуальних можливостей;
- гласність судового процесу;
- обов'язковість судових рішень.

Таким чином, механізм вирішення публічно-правових спорів щодо проходження державної служби включає два основні порядки: досудовий (адміністративний), який пропонує оперативність, економічність та спрощену про-

цедуру, але страждає від потенційної упередженості, недостатньої ефективності виконання рішень та процедурної невизначеності; та судовий порядок, що забезпечує незалежний, неупереджений розгляд в умовах змагальності, гласності та гарантує обов'язковість виконання рішень. Кожен із цих порядків має свої переваги та недоліки, проте в сукупності вони створюють комплексну систему захисту прав державних службовців, що дозволяє обрати найбільш доцільний шлях вирішення конкретного публічно-правового спору.

2. *Альтернативні механізми вирішення спорів*. Варто наголосити, що сучасні тенденції розвитку законодавства та правозастосовної практики свідчать про необхідність впровадження альтернативних способів врегулювання публічно-правових спорів, у тому числі й спорів щодо проходження державної служби. Як зазначають Д.А. Козачук та О.В. Тодощак [4], «розквіт ідеології людиноцентризму в світі зумовив еволюційний рух суспільних відносин в публічній сфері у напрямку посилення сервісної компоненти, яка дозволяє поступово змінювати їх конфігурацію, здійснюючи перехід до партнерських, рівноправних форм із послідовним скороченням влади-підпорядкування».

В контексті зазначених вище механізмів компромісного врегулювання публічно-правових спорів щодо проходження державної служби можна виділити такі форми:

2.1. *Врегулювання спору за участю судді*, передбачене нормами Глави 4 КАСУ [12]. Ця процедура має характер «відокремленої судової процедури» і повинна відмежовуватися від правосуддя в адміністративних справах, становлячи окрему процедуру, що здійснюється посадовою особою суду [10].

2.2. *Внутрішній перегляд (процедура адміністративного оскарження)*, яка в західній правовій традиції розглядається як досудовий порядок врегулювання спору. С.С. Білуга [9] визнає адміністративне оскарження альтернативним судочинству способом врегулювання публічно-правових спорів.

2.3. *Переговори* як простий безпосередній механізм врегулювання публічно-правового спору, який може бути застосований у випадку використання дискреційних повноважень публічною адміністрацією.

2.4. *Медіація як процедура*, що передбачає залучення незалежного посередника для вирішення спору. Перспективи впрова-

дження медіації в адміністративне судочинство України активно досліджуються в роботах С.О. Корінного [5], Т.І. Шинкар [6], Н.В. Боженко [7], А.Г. Бортнікової [8].

Як бачимо, вирішення публічно-правових спорів щодо проходження державної служби може здійснюватися через різні механізми, вибір яких залежить від конкретних обставин справи, характеру спору та інтересів сторін. Ця різноманітність механізмів врегулювання відображає складність та багатоаспектність самої природи таких конфліктів у сфері державної служби.

Підсумовуючи викладене, можна стверджувати, що публічно-правові спори щодо проходження державної служби є важливою категорією юридичних конфліктів, які характеризуються специфічним суб'єктним складом, особливим предметом, публічно-правовою природою та спрямованістю на захист як приватних інтересів державних службовців, так і публічного інтересу щодо належного функціонування державної служби. Саме ця специфіка зумовлює необхідність створення ефективного механізму їх вирішення, який включає як традиційні (досудовий і судовий порядки), так і альтернативні способи (врегулювання за участю судді, внутрішній перегляд, переговори, медіація), що в умовах розвитку ідеології людиноцентризму сприяє трансформації публічно-правових відносин у напрямку партнерства та рівноправності, особливо актуальних під час функціонування державної служби в умовах воєнного стану.

Висновки і пропозиції. За результатами дослідження нами встановлено, що публічно-правові спори щодо проходження державної служби є важливою категорією юридичних конфліктів із специфічним суб'єктним складом, особливим предметом та публічно-правовою природою. Ці спори характеризуються унікальним поєднанням захисту як приватних інтересів державних службовців, так і публічного інтересу щодо належного функціонування державної служби, що підтверджує їх особливе місце в системі правовідносин.

Дослідження підтвердило наявність багаторівневого механізму вирішення публічно-правових спорів щодо проходження державної служби, що включає як традиційні (досудовий і судовий порядки), так і альтернативні способи. Аналіз практики вирішення таких спорів засвідчив ефективність традиційних механізмів, однак виявив потребу в розвитку альтернативних методів, особливо в умовах ідеології

людиноцентризму, що сприяє трансформації публічно-правових відносин у напрямку партнерства та рівноправності. Водночас, проведений аналіз дозволив виявити певні прогалини в правовому регулюванні механізмів вирішення публічно-правових спорів щодо проходження державної служби, що потребують законодавчого врегулювання:

1. *Доповнити статтю 184 Кодексу адміністративного судочинства України [12]* «Врегулювання спору за участю судді» положеннями щодо:

- особливостей застосування процедури врегулювання спору за участю судді у справах, пов'язаних з проходженням державної служби;
- встановлення додаткових гарантій конфіденційності інформації, отриманої під час врегулювання спору;
- деталізації порядку проведення спільних та закритих нарад з урахуванням специфіки публічно-правових спорів.

2. *Доповнити статтю 12 Кодексу адміністративного судочинства України [12]* «Форми адміністративного судочинства» положеннями щодо:

- особливостей розгляду адміністративних справ, пов'язаних з проходженням державної служби в умовах воєнного стану;
- спрощеного порядку розгляду окремих категорій спорів щодо проходження державної служби.

3. *Доповнити статтю 11 Закону України «Про державну службу» [13]* «Захист права на державну службу» положеннями щодо:

- регламентації досудового (адміністративного) порядку вирішення спорів з чіткими процедурами та строками розгляду;
- створення спеціальних комісій з розгляду скарг державних службовців;
- гарантій неупередженого розгляду скарг у досудовому порядку.

4. *Доповнити статтю 15 Закону України «Про державну службу» [13]* «Комісія з питань вищого корпусу державної служби» положеннями щодо:

- наділення Комісії повноваженнями щодо розгляду скарг на рішення керівників державної служби стосовно державних службовців категорії «А»;
- процедури розгляду скарг з чіткими строками та гарантіями неупередженості.

5. *Доповнити статтю 3 Закону України «Про медіацію» «Сфера дії Закону» [15]* положеннями щодо:

– особливостей застосування медіації в публічно-правових спорах щодо проходження державної служби;

– порядку проведення медіації з урахуванням публічно-правової природи спорів.

6. *Доповнити статтю 9 Закону України «Про медіацію» «Вимоги до медіатора» [15] положеннями щодо:*

– додаткових кваліфікаційних вимог до медіаторів, які залучаються до вирішення спорів у сфері державної служби;

– необхідності наявності спеціальних знань у сфері державної служби та адміністративного права.

7. Розробити та затвердити Постановою Кабінету Міністрів України *Типове положення про порядок переговорів та медіації в публічно-правових спорах щодо проходження державної служби*, в якому передбачити:

– деталізацію процедур проведення переговорів між державними службовцями та суб'єктами владних повноважень;

– правила проведення медіації та виконання угод за результатами медіації;

– критерії оцінки ефективності альтернативних способів вирішення спорів.

Реалізація запропонованих змін сприятиме підвищенню ефективності механізмів вирішення публічно-правових спорів щодо проходження державної служби, посиленню гарантій захисту прав державних службовців та забезпеченню належного рівня функціонування державної служби, особливо в умовах воєнного стану.

Список використаної літератури:

1. Битяк Ю.П. Державна служба в Україні: організаційно-правові засади: Монографія. Х.: Право, 2005. 304 с.
2. Біла-Тіунова Л.Р. Службова кар'єра в Україні: Монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 540 с.
3. Цуркан М.І. Правове регулювання публічної служби в Україні. Особливості судового розгляду спорів: Монографія. Х.: Право, 2010. 216 с.
4. Козачук Д.А., Тодощак О.В. Публічно-правові спори: сучасні механізми врегулювання в Україні та світі. Вісник Чернівецького факультету Національного університету

«Одеська юридична академія». 2019. № 1. С. 78-90.

5. Корінний С.О. Впровадження медіації в адміністративний процес України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2019. 22 с.
6. Шинкар Т.І. Застосування медіації в адміністративному судочинстві: вітчизняний та зарубіжний досвід: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2018. 23 с.
7. Боженко Н.В. Адміністративно-правове забезпечення медіації як способу вирішення адміністративних спорів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2018. 18 с.
8. Бортнікова А.Г. Правові засади застосування медіації як способу вирішення публічно-правових спорів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 19 с.
9. Білуга С.С. Досудове врегулювання адміністративно-правових спорів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 250 с.
10. Богуцька Л.П. Медіація у вирішенні публічно-правових спорів. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. Т. 2. С. 10-13.
11. Колесник В.А. Особливості публічно-правових спорів у контексті формування повноважень органів публічної влади. Аспекти публічного управління. 2019. Т. 7. № 5. С. 26-34.
12. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV (в редакції від 15.12.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 28.02.2025).
13. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII (в редакції від 01.10.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 28.02.2025).
14. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану: Закон України від 12.05.2022 № 2259-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20> (дата звернення: 28.02.2025).
15. Закон України «Про медіацію» від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20> (дата звернення: 28.02.2025).

Lazorenko Yu. O. The legal nature of public law disputes concerning public service in Ukraine

The article examines the theoretical and practical aspects of public-law disputes concerning the civil service, particularly their legal nature, characteristics, and impact on the effectiveness of administrative justice. The concept of a public-law dispute as a type of legal conflict is analyzed, its key features are identified, and its relationship with other related legal categories is explored. Special attention is given to the structural elements of such disputes, including the composition of parties, the subject matter, and the content of legal relations arising in connection with civil service, as well as the specifics of their legal regulation. The grounds for classifying such disputes within the jurisdiction of administrative courts are substantiated, taking into account the peculiarities of legal regulation, the participation of a public authority, and the nature of legal claims. The article explores the specifics of judicial consideration of public-law disputes in the field of civil service, including issues related to the interpretation of legislative norms governing the resolution of such disputes, as well as the features of law enforcement practice. The main challenges arising in the process of adjudicating such cases are highlighted, and proposals are made for improving legislation and administrative practice to enhance the efficiency of judicial protection of participants' rights in public-law relations, ensuring legal certainty and fairness of judicial decisions.

Key words: public-law dispute, civil service, administrative justice, public authority, public service.

О. І. Нікітенкодоктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України**В. В. Журавель**аспірант
Науково-дослідного інституту публічного права

ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У ПРИКОРДОННИХ РАЙОНАХ УКРАЇНИ

Стаття присвячена правовому забезпеченню державної безпеки у прикордонних районах України, зокрема діяльності правоохоронних органів, спрямованої на охорону правопорядку, захист прав і свобод громадян від можливих правопорушень, а також створенню сприятливих умов у прикордонній сфері держави. У контексті державної безпеки важливу роль відіграє забезпечення належного функціонування правоохоронних органів у прикордонних районах, що дозволяє ефективно протидіяти злочинності, незаконній міграції, контрабанді та іншим видам правопорушень. Зокрема, захист державного кордону України закріплений у загальних положеннях законодавчих актів, таких як Закон України «Про державний кордон України» та Закон України «Про Державну прикордонну службу України».

Важливим аспектом наукового осмислення правового забезпечення державної безпеки є комплексний аналіз відповідних законодавчих норм, їх відповідність сучасним викликам та загрозам національній безпеці. Одним із ключових напрямів дослідження є оцінка рівня захищеності державного кордону України від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також ефективності правових механізмів, що регламентують діяльність правоохоронних органів у цій сфері.

Аналіз нормативно-правового забезпечення державного кордону України засвідчує, що з моменту проголошення незалежності українська держава спрямувала значні зусилля на правове врегулювання питань функціонування державного кордону відповідно до міжнародних стандартів. Зокрема, встановлення державного кордону здійснювалося на підставі міжнародно-правових принципів та двосторонніх угод із суміжними державами. За роки незалежності було прийнято низку важливих законодавчих актів, що визначають правові засади охорони державного кордону. Одними з перших нормативних документів стали Декларація про державний суверенітет України, прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 року, та Закон України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 року. Декларація закріпила державний суверенітет України як верховенство, самостійність і неподільність влади республіки в межах її території, а також незалежність у зовнішніх зносинах. У Законі України «Про державний кордон України» визначено поняття державного кордону як «лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр та повітряного простору».

Подальший розвиток нормативно-правового забезпечення прикордонної безпеки України тривав упродовж наступних десятиліть, що дозволило значно посилити правовий контроль за прикордонною діяльністю та встановити чіткі механізми взаємодії між державними органами у сфері охорони кордону. Наприклад, постанова Кабінету Міністрів України «Про прикордонний режим» від 27 липня 1998 року встановила основні правила перебування осіб у прикордонній зоні та порядок здійснення контролю. Водночас подальша еволюція загроз, зокрема гібридних загроз, кіберзлочинності та незаконного переміщення товарів, зумовлює необхідність модернізації чинного законодавства та розробки нових нормативно-правових актів, що відповідатимуть сучасним викликам.

Таким чином, правове забезпечення державної безпеки у прикордонних районах України залишається динамічним процесом, що потребує постійного удосконалення. Удосконалення

нормативної бази, забезпечення ефективної діяльності правоохоронних органів та зміцнення міжнародного співробітництва – це ключові напрями, які сприятимуть підвищенню рівня безпеки державного кордону України та захисту національних інтересів.

Ключові слова: правове забезпечення, правоохоронні органи, прикордонні райони, державний кордон, контрабанда, нелегальна міграція, законодавче регулювання реформа правоохоронної системи, міжнародне співробітництво, Державна прикордонна служба.

Постановка проблеми та актуальність.

Розглядається питання забезпечення безпеки в прикордонних районах України від протиправних посягань, захисту суверенітету і територіальної цілісності країни. Державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору. Координація діяльності правоохоронних органів держави і захисту державного кордону здійснюється державною прикордонною службою України. [4]

Здійснення реформаційних процесів у сфері правоохоронної діяльності України та унормування статусу правоохоронних органів в Конституції України, преш за все потребує з'ясування сутності терміну «правоохоронні органи», виявлення їх функціонального призначення і, виходячи з цього, – визначення системи цих органів. Поняття «правоохоронні органи» є одним із найбільш не визначених в Українському правознавстві, внутрішньо суперечливим і надмірним за обсягом. Це поняття також відрізняється своєю безпредметністю в Конституції та законах України, у зв'язку з чим виникає повна конкурентність термінів «правоохоронні органи», «правозахисні органи», «органи кримінальної юстиції».

Зараз в українському адміністративному праві налічується від 17-ти до 80-ти правоохоронних органів залежно від конкретного змісту, який вкладається в розуміння «правоохоронні функції» і засновані на ній критерії класифікації. Результаті широкого тлумачення «правоохоронні функції» до правоохоронних органів включаються майже всі органи виконавчої влади, які в тій чи іншій мірі займаються виконанням правоохоронної функції, тобто так чи інакше правоохоронною діяльністю. [2]

Серед вітчизняних та зарубіжних науковців, які окреслювали окремі нормативно-правові аспекти забезпечення державної безпеки прикордонних районах України правоохоронними органами, можна відмітити такі: Ю. П. Битяк, О. М. Бандурко, Ю. М. Бисага, І. П. Голосніченко, В. А. Ліпкан, В. К. Колпаков, Я. В. Лазур, Р. А. Калюжний, О. І. Нікітенко, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко.

Особливе місце серед у сфері правового забезпечення держави у прикордонній сфері правоохоронними органами набули актуальності з проголошенням Україною державної незалежності. Юридичне оформлення державного кордону визначається сфери територіальної юрисдикції держави, що означає право користування цією земною поверхнею, водним і повітряним простором.

Поняття органів правопорядку застосовуються також у міжнародних документах ООН, зокрема в Кодексі поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку від 17 грудня 1979 р. (резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН). [10]

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Особливості та принципи забезпечення безпеки у прикордонних регіонах досліджували В. Б. Авір'янов, Ю. П. Битяк, І. П. Голосніченко, Є. В. Додін, Р. А. Колюжний, Л. В. Коваль, В. К. Колпаков, О. І. Нікітенко, В. П. Опришко, І. М. Пахомов та інші. Однак, безпека прикордонних районах держави, які є похідними від принципів державного управління, ще не були предметом окремого вивчення. Наприклад, в Законі України «Про національну безпеку України» визначено лише основні принципи забезпечення національної безпеки. А в Законі України «Про Раду національної безпеки і оборони України» про принципи взагалі не згадується.

Метою статті є дослідження особливої ролі правоохоронної діяльності щодо забезпечення безпеки у прикордонній сфері України та визначення сутності особливостей правових засад правоохоронної діяльності правоохоронними органами держави, зокрема, концептуальних методологічних аспектів у сфері захисту прав і свобод громадян, їхнього життя і здоров'я, безпеки держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки, що є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу.

Виклад основного матеріалу. У минулі часи мудрі люди вчили: перш ніж придбати

житло, важливо обирати добрих сусідів. Сьогодні ж, через волю історії, ми стали сусідами, і вибір вже не за нами. Поважати сусіда означає дотримуватися правил, встановлених ним, а не намагатися нав'язувати свої порядки. Прикордонна зона, яка прилягає до державного кордону України, є важливою частиною території нашої країни. Тут для охорони кордону діє особливий режим. Встановлено порядок щодо виїзду, проживання, користування землями, природними ресурсами та інше. Прикордонна зона охоплює всю територію, що прилягає до кордону адміністративних районів, а прикордонна смуга визначається вздовж сухопутних ділянок кордону або берегів річок, що підлягають урядовим постановам України. Обмеження для прикордонних зон також розповсюджуються на прикордонні смуги. Політичні кордони нині переглядаються, оскільки заключний Гельсінський акт закріплює принципи суверенної рівності та поваги до прав, властивих суверенітету. Принцип непорушності кордонів був уперше закріплений на міжнародному рівні для забезпечення територіальної цілісності держав.

Правоохоронні органи в Україні створюються відповідно до Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів». Згідно зі статтею 2 «Основні поняття», правоохоронними органами є органи прокуратури, поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку, Національного антикорупційного бюро, прикордонні органи, митні служби, органи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи фінансового контролю та інші структури, що виконують правозастосовні функції. Їх діяльність спрямована на забезпечення державної безпеки у прикордонних зонах України, здійснюючи цивільний контроль, та орієнтована на захист національних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз. [3]

Правоохоронні органи виконують важливу роль у забезпеченні конституційних прав та свобод громадян, а також у захисті основних духовних, моральних, культурних, історичних, інтелектуальних та матеріальних цінностей, що складають основу національної ідентичності України. Крім того, вони сприяють підтриманню конституційного ладу, суверенітету та забезпеченню територіальної цілісності та недоторканості нашої держави. У рамках забезпечення національної безпеки, правоохоронні органи здійснюють свою діяльність відповідно до вимог чинного законодавства України, зокрема, в прикордонній сфері, де їхня роль є критично

важливою для стабільності та захисту державних інтересів.

Основними пріоритетами безпеки в прикордонній сфері є не лише захист прав і свобод людини та громадянина, але й забезпечення сталого розвитку громадянського суспільства. Водночас вони включають забезпечення державного суверенітету, непорушності кордонів та територіальної цілісності України, недопущення будь-якого втручання ззовні у внутрішні справи держави, а також зміцнення політичної та соціальної стабільності в прикордонних регіонах. Важливим завданням є також забезпечення функціонування української мови як державної на всій території країни, в усіх сферах суспільного життя, що сприяє збереженню національної культури та ідентичності.

Не менш важливими є питання екологічної та техногенної безпеки, що створюють умови для нормальної життєдіяльності громадян. Також в рамках цієї діяльності органи правопорядку зосереджують свою увагу на інтеграції України в європейський політичний, економічний та правовий простір. Це, в свою чергу, допомагає забезпечити розвиток міжнародних відносин на основі рівноправного партнерства, сприяючи запобіганню кримінальним правопорушенням, контрабанді, міжнародному тероризму, корупції та незаконному обігу наркотичних речовин.

Світовий досвід підтверджує, що стратегічним завданням для кожної держави є ефективно врегулювання питань, що стосуються договірно-правового оформлення її кордонів. Це забезпечує повагу до суверенітету та територіальної цілісності держави, а також підтримку її незалежності. Правильно оформлені та врегульовані відносини з сусідніми країнами є запорукою стабільності і безпеки на міжнародному рівні, що має вирішальне значення для розвитку та процвітання кожної держави.

Перші спроби міжнародної співпраці між правоохоронними органами різних країн були доволі складними. Першим кроком до створення міжнародної поліції став сер Едвард Генрі, який у 1901 році організував відділ дактилоскопії в Скотленд-Ярді. У 1914 році за ініціативою принца Альберта в Монако відбувся перший міжнародний конгрес, на якому обговорювалися питання співпраці судових і поліцейських органів різних країн. Сьогодні, у 2023 році, кількість країн, що входять до складу Інтерполу, значно зросла і налічує вже 195 держав, серед яких і Україна, яка стала його повноправним членом у 1993 році.

Згідно зі статуту Интерполу (ст. 2), його основною метою є забезпечення мирної та ефективної взаємодії між правоохоронними органами різних країн у межах національних законодавств і відповідно до вимог Загальної декларації прав людини, зокрема в боротьбі з транснаціональними злочинами. Однією з найбільш актуальних сфер цієї співпраці є прикордонна злочинність, яка виникає в прикордонних зонах, зокрема в районах митного, прикордонного та екологічного контролю, а також на так званому «другому» кордоні.

До спеціальних суб'єктів прикордонної злочинності належать працівники різних органів контролю, таких як прикордонні служби, митниці, екологічні інспекції, а також представники страхових, туристичних і сертифікаційних агентств, зокрема тих, які мають представництва в прикордонних районах. Їх діяльність також може бути пов'язана з порушенням закону в прикордонних зонах, що потребує міжнародної співпраці для ефективного вирішення цих проблем.

Термін «транснаціональний» зазвичай вживається для позначення різноманітних потоків, таких як інформація, гроші, люди, наркотики, а також корупційні схеми, що перетинають державні кордони. Транснаціональна організована злочинність становить серйозну загрозу як для нових демократичних держав, так і для економічно стабільних країн. Злочинні угруповання активно здійснюють транскордонні операції, прагнучи уникнути правопорушень і перешкод з боку правоохоронців.

Транснаціональна злочинна діяльність у прикордонних зонах вимагає тісної співпраці і відповідних заходів з боку правоохоронних органів різних країн. Національні інтереси України нині формуються під впливом реальної військової агресії з боку Російської Федерації, яка безпосередньо торкається державного кордону і прикордонних територій.

Забезпечення безпеки в прикордонних районах України є важливим завданням для правоохоронних органів, адже воно стосується захисту основних інтересів людини, суспільства та держави. Це включає забезпечення сталого розвитку суспільства, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізацію загроз національним інтересам у різних сферах правоохоронної діяльності, таких як боротьба з корупцією, контрабандою, міжнародним тероризмом та незаконним обігом наркотиків. Також важливою частиною цієї діяльності є забезпечення суверенітету України в питаннях прикордонної без-

пеки, оборони, міграційної політики та гарантування прав і свобод громадян. [1]

Міжнародне співробітництво в сфері обміну інформацією, яке забезпечує державну безпеку в прикордонних районах країни, базується на міжнародних правових нормах, що регулюють відносини між державами. Проблематика державної безпеки є постійною і невід'ємною частиною існування як держави, так і суспільства, і впродовж історії вона знайшла своє відображення в різноманітних політичних, правових і релігійних концепціях. Ідеї безпеки, що стосуються захисту держави та її громадян, вперше були згадані в працях давньогрецьких і римських філософів, таких як Платон і Сократ. Водночас, у сучасних демократичних країнах безпека розглядається як суспільне благо, що гарантує права і свободи громадян.

У сучасних тлумачних словниках української мови термін «безпека» визначається як стан, коли ніякі загрози не становлять небезпеки для людини, її життєвих інтересів або для навколишнього природного середовища. Зокрема, авіаційна безпека означає комплекс заходів для захисту цивільної авіації, а безпека праці – це умови праці, які виключають небезпеку для працівників. Національна безпека визначається як захист життєво важливих інтересів людини, громадянина, суспільства та держави.

Законність виступає основним принципом правової держави, спрямованої на забезпечення державної безпеки через правоохоронні органи. Вона є методом управління суспільними відносинами, який передбачає точне виконання закону та утримання сталого правового порядку в державі. Законність формується в умовах цивілізованого суспільства, яке здатне забезпечити рівність громадян перед законом, і є основою для оцінки правового середовища в контексті національної безпеки.

Законність як правова категорія є невід'ємною частиною юридичної науки та практики, а її рівень визначає стан правопорядку в суспільстві. В рамках забезпечення національної безпеки, законність виявляється у дотриманні вимог до діяльності правоохоронних органів та інших суб'єктів, що працюють в цій сфері. Основними принципами законності є верховенство законів, єдність правових норм, забезпечення прав людини та невідворотність відповідальності за правопорушення. Єдина законність передбачає однакову дію законодавства для всіх громадян і на всій території країни, що є невід'ємною умовою для розвитку демократичного суспільства.

Усі правові акти, що не відповідають Конституції України та національному законодавству, мають бути скасовані. Правоохоронні органи, органи місцевого самоврядування та їх посадові особи повинні діяти в межах своєї компетенції, забезпечуючи правопорядок у прикордонних районах України як результат реалізації принципів законності. [9]

Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, яка виконує функції, спрямовані на захист прав і свобод громадян, боротьбу зі злочинністю, а також забезпечення публічного порядку і безпеки. Правова основа її діяльності в контексті забезпечення державної безпеки в прикордонних районах ґрунтується на положеннях Конституції України, міжнародних угодах, які були ратифіковані Верховною Радою України, а також на нормативно-правових актах Кабінету Міністрів України та Міністерства внутрішніх справ України. [7]

Правові засади охорони та захисту державного кордону правоохоронними органами закріплено в Конституції України, законодавчих та підзаконних актах. У статті 2 Основного Закону України зазначено, що «територія України в межах існуючого кордону є цілісною і неотторканою». У статті 17 вказано, що «забезпечення державної безпеки, захист державного кордону України покладається на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави». Згідно зі статтею 92 Конституції до питань, які визначаються виключно законами України, віднесено «правовий режим державного кордону». [8, с. 5, 6, 25]

На нашу думку, охорона державного кордону України здійснюється під час реалізації Державною прикордонною службою України і Збройними Силами України таких заходів: прикордонного нагляду і контролю [5], пропуску через державний кордон України осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна, а також виявлення випадків незаконного їх переміщення; ведення розвідувальної, інформаційно-аналітичної та оперативно-розшукової діяльності в інтересах забезпечення охорони державного кордону України, попередження злочинів і адміністративних правопорушень, запобігання в'їзду в Україну або виїзду з України осіб, яким згідно з законодавством не дозволяється в'їзд в Україну або яких тимчасово обмежено у праві виїзду з України, у тому числі згідно з дорученням правоохоронних органів, розшуку у пунктах пропуску через державний кордон осіб, які переховуються від органів дізнання, слідства

та суду, ухиляються від відбуття кримінальних покарань, виконання установленого порядку, інших доручень правоохоронними органами, виявлення причин та умов, що призводять до порушень законодавства про державний кордон України.

Служба безпеки України (СБУ) як спеціалізований правоохоронний орган відіграє ключову роль у забезпеченні державної безпеки країни в різних сферах. У науковій літературі різні напрями діяльності СБУ класифікуються відповідно до застосовуваних методів і засобів, які використовуються під час оперативно-розшукової діяльності, а також з огляду на мету їх застосування.

Зокрема, одним із важливих напрямків роботи СБУ є забезпечення внутрішньої безпеки, особливо в прикордонних районах України. Це включає в себе захист державної таємниці, яка визначена в статті 1 Закону України «Про державну таємницю» як інформація, що стосується обороноздатності, економіки, науки, зовнішніх відносин і безпеки держави. Така інформація має бути захищена від розголошення, оскільки її витік може завдати шкоди національній безпеці країни. Відповідно до цього закону, відомості, що складають державну таємницю, підлягають державному захисту та охороні. [6]

Висновок. Підводячи підсумки, слід зазначити, що правове забезпечення державної безпеки в прикордонних районах України є важливою складовою загальної системи національної безпеки країни, яке охоплює комплекс заходів, спрямованих на підтримання стабільності та захист суверенітету держави. У результаті детального теоретичного аналізу та дослідження адміністративно-правового регулювання діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення безпеки прикордонних територій, було сформульовано низку ключових положень, які створюють основу для розуміння та реалізації політики безпеки національного масштабу. Ці положення в сукупності становлять єдину концепцію внутрішньої безпеки України, яка покликана ефективно протидіяти як внутрішнім, так і зовнішнім загрозам, що можуть виникати на території держави.

Важливо підкреслити, що на сьогодні існують значні прогалини в наукових дослідженнях, що стосуються адміністративно-правового регулювання безпеки у прикордонних регіонах України. Незважаючи на наявність певних нормативно-правових актів, що стосуються функціонування правоохоронних органів у при-

кордонних районах, питання належного правового забезпечення цієї діяльності ще потребують подальшого вивчення та удосконалення. Зокрема, важливою є проблема міждержавного співробітництва України з сусідніми державами, особливо в прикордонних акваторіях, таких як Азовське море та Керченська протока.

Наразі питання співпраці між Україною та її сусідніми державами, зокрема щодо використання спільних водних ресурсів, регулюється відповідними міжнародними договорами. Проте, незважаючи на наявність таких угод, питання правового статусу та використання водних просторів, зокрема Азовського моря та Керченської протоки, залишаються на порядку денному. Це пов'язано з історичними та політичними факторами, адже ці води були і залишаються визнаними внутрішніми водами України. Таким чином, правове врегулювання спільного використання цих акваторій між Україною та сусідніми державами досі не отримало остаточного та вичерпного рішення, що, в свою чергу, ускладнює ефективне забезпечення безпеки в прикордонних районах.

Список використаної літератури:

1. Внутрішня безпека в прикордонних районах України: монографія/О. І. Нікітенко. Хмельницький: НАДПС ім. Богдана Хмельницького, м. Біла Церква: БНАУ. 2020 р. 370 с.
2. Доповідь з питань правоохоронної діяльності на пленарному засіданні Конституційної Асамблеї. 6 грудня 2012 р., м. Київ., с. 3-4.
3. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 11, ст.50).
4. Закон України «Про державний кордон України» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 2, ст. 5).
5. Закон України «Про Державну прикордонну службу» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 27, ст.208).
6. Закон України «Про державну таємницю» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 16, ст.93).
7. Закон України «Про Національну поліцію» (ВВР, 2015, № 40-41, ст.379);
8. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР//Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. ст. 2, 17, 92.
9. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10т./ Від. ред. Ю. І. Римаренко, В. Я. Тацій. -К: Концерн «Видавничий дім» «ін юре» 2003 р.
10. Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН. Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку. Кодекс, Резолюція від 17.12.1979 № 34/169 ст. 26.

Nikitenko O. I., Zhuravel V. V. Problems of improving legal support for the activities of law enforcement bodies in the border areas of Ukraine

The article is devoted to the legal provision of state security in the border areas of Ukraine, in particular the activities of law enforcement agencies aimed at maintaining law and order, protecting the rights and freedoms of citizens from possible offenses, as well as creating favorable conditions in the border area of the state. In the context of state security, an important role is played by ensuring the proper functioning of law enforcement agencies in border areas, which allows for effective counteraction to crime, illegal migration, smuggling and other types of offenses. In particular, the protection of the state border of Ukraine is enshrined in the general provisions of legislative acts, such as the Law of Ukraine "On the State Border of Ukraine" and the Law of Ukraine "On the State Border Service of Ukraine".

An important aspect of the scientific understanding of the legal provision of state security is a comprehensive analysis of the relevant legislative norms, their compliance with modern challenges and threats to national security. One of the key areas of research is the assessment of the level of protection of the state border of Ukraine from internal and external threats, as well as the effectiveness of legal mechanisms that regulate the activities of law enforcement agencies in this area.

The analysis of the regulatory and legal support of the state border of Ukraine shows that since the declaration of independence, the Ukrainian state has directed significant efforts to the legal regulation of the functioning of the state border in accordance with international standards. In particular, the establishment of the state border was carried out on the basis of international legal principles and bilateral agreements with neighboring states. During the years of independence, a number of important legislative acts were adopted that determine the legal principles of protecting the state border. One of the first regulatory documents was the Declaration on State Sovereignty of Ukraine, adopted by the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR on July 16, 1990, and the Law of Ukraine "On the State Border of Ukraine" of November 4, 1991. The Declaration established the state sovereignty of Ukraine as the supremacy, independence and indivisibility of the power of the republic within its territory, as well as independence in foreign relations. The Law of Ukraine "On

the State Border of Ukraine” defines the concept of the state border as “a line and a vertical surface passing along this line, which determine the boundaries of the territory of Ukraine – land, waters, subsoil and airspace”.

Further development of the regulatory and legal support for border security in Ukraine continued over the following decades, which allowed to significantly strengthen legal control over border activities and establish clear mechanisms for interaction between state bodies in the field of border protection. For example, the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the Border Regime” of July 27, 1998 established the basic rules for the stay of persons in the border zone and the procedure for exercising control. At the same time, the further evolution of threats, in particular hybrid threats, cybercrime and illegal movement of goods, necessitates the modernization of current legislation and the development of new regulatory and legal acts that will meet modern challenges.

Thus, the legal support for state security in the border areas of Ukraine remains a dynamic process that requires constant improvement. Improving the regulatory framework, ensuring the effective operation of law enforcement agencies and strengthening international cooperation are key areas that will contribute to increasing the level of security of the state border of Ukraine and protecting national interests.

Key words: *legal support, law enforcement agencies, border areas, state border, smuggling, illegal migration, legislative regulation, law enforcement system reform, international cooperation, State Border Service.*

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.1.8>**О. І. Нікітенко**доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України**І. В. Журавель**аспірант
Науково-дослідного інституту публічного права

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ЛЕГІТИМАЦІЯ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЗАХИСТУ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ

Тема наукового дослідження даної статті є широкомасштабна та, безпосередньо, стосується адміністративно-правової легітимації поліцейської діяльності у сфері захисту безпеки України в прикордонних районах країни від протиправних посягань, захисту суверенітету та територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки, захисту державного кордону країни покладається на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави. Не випадково вибраний масштаб дослідження – адміністративно-правова легітимація поліцейської діяльності та діяльності правоохоронних органів. Використовуючи міжнародне право щодо забезпечення суверенітету, територіальної цілісності та правопорядку в Україні, верховенство права, законності, доброчесності й етичної поведінки. Категорія «доброчесність» належить до фундаментальних категорій науки, під нею розуміють високу моральну чистоту, чесність. Виходячи з цього, діяльність суб'єктів публічної адміністрації має відбивати особистості стійкі позитивні моральні якості, спрямовані на досягнення добра, «публічного інтересу» як для окремої особи, так і суспільства загалом. В свою чергу, принцип законності є похідним від принципу верховенства права і не дає йому суперечити. Ідея верховенства правового закону – фундаментальна складова принципу законності, підґрунття існування правової держави.

Використовуючи міжнародне право щодо забезпечення суверенітету, територіальної цілісності, правового порядку держави є довготривалою історією забезпечення територіальної цілісності країни. Здійснення реформаційних процесів у сфері правоохоронної діяльності в Україні та унормування статусу правоохоронних органів в Конституції України перш за все, потребує з'ясування сутності терміну «правоохоронні органи», виявлення їх функціонального призначення і, виходячи з цього, – визначення системи цих органів. Поняття «правоохоронні органи» є одним із найбільш невизначених в українському правознавстві, внутрішньо-суперечливим та надмірним за обсягом. Але названа проблема має ще один аспект, який поки що не притягнув увагу науковців, спеціалістів, практиків принаймні в Україні. Розмова йде про те, що внаслідок названих процесів інтеграції сфера боротьби зі злочинністю та забезпечення внутрішньої безпеки країни перестає бути зоною лише внутрішньої справи інтересів однієї держави. Правоохоронна система кожної держави повинна бути готовою до таких процесів усіх ланках боротьби зі злочинністю.

Ключові слова: правоохоронна діяльність, Національна поліція України, державна безпека, правоохоронний орган, верховенство права, законність, легітимація, доброчесність, етичність, адміністративне право.

Постановка проблеми та актуальність. Адміністративно-правова легітимація поліцейської діяльності у сфері захисту безпеки України правоохоронними органами врегульована Конституцією України та українським законодавством. Крім того, адміністративне та полі-

цейське право це управління у сфері діяльності правоохоронних органів, спрямоване на межі забезпечення державної безпеки України. В свою чергу, правоохоронні органи – це існуючи в суспільстві й державі установи й організації, що здійснюють правозастосовну та правоза-

хисну функції, основне завдання яких полягає в забезпеченні законності, в захисті прав та законних інтересів громадян. Правоохоронні органи країни є ключовими у системі органів виконавчої влади та є необхідною умовою захисту конституційного ладу, забезпечення законності та правопорядку, захисту суверенітету та територіальної цілісності України, дотримання прав і свобод людини і громадянина та охорони державної безпеки від внутрішніх та зовнішніх загроз.

Отже, владний характер правоохоронної діяльності полягає у захисті суспільних відносин, яким завдається шкода, або яким загрожує завдання шкоди від протиправних посягань. А сама правоохоронна діяльність – така державна діяльність, яка здійснюється з метою охорони права спеціально уповноваженими органами шляхом застосування юридичних заходів впливу із суворим дотриманням установленого законом порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику забезпечення адміністративно-правової легітимності правоохоронних органів у сфері забезпечення державної безпеки досліджували В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, В. М. Бевзенко, О. М. Бандурка, В. В. Галуцько, А. Т. Комзюк, В. К. Колпаков, А. М. Куліш, О. М. Музичук, Н. Р. Нижник, О. І. Нікітенко, В. Ф. Опришко, В. В. Цветков, В. Я. Тацій, Ю. С. Шумшученко та інші вчені. Разом з тим у вітчизняній літературі проблеми легітимності у діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення державної безпеки ще не достатньо висвітлені.

Метою статті є дослідження проблем демократичної легітимізації діяльності правоохоронних органів в умовах політичного плюралізму правоохоронних органів, які керуються принципом нейтралітету, відповідно до концепції реформи адміністративного права, що актуалізують наукові дослідження проблематики забезпечення адміністративно-правової легітимності правоохоронних органів у сфері забезпечення державної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Правоохоронні органи України відіграють ключову роль у забезпеченні законності, правопорядку та державної безпеки. До цієї категорії належать не лише класичні правоохоронні структури, а й інші органи виконавчої влади, які відповідно до законодавства виконують одну або декілька функцій правоохоронного характеру. Основними завданнями цих органів є охорона

державної безпеки, підтримка громадського порядку, нагляд за дотриманням чинного законодавства, виявлення правопорушень, розслідування злочинів, застосування адміністративних стягнень, а також проведення заходів із запобігання кримінальним та адміністративним правопорушенням. Окрім охоронної функції, правоохоронні органи виконують також управлінську діяльність, що відрізняє їх від інших державних структур.

Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року містить офіційне визначення поняття «правоохоронні органи». До них відносяться: органи прокуратури, Національна поліція, Служба безпеки України, Військова служба правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, Державна митна служба, органи та установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохоронні служби, державна лісова охорона, а також інші державні органи, що здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції. Різноманітність завдань і обов'язків, покладених на правоохоронні органи, вимагає постійного удосконалення законодавчої бази та механізмів їх діяльності з метою ефективного захисту національних інтересів і прав громадян. [2, с. 3]

Легітимність (від лат. *Legimus* – закони) – процедура суспільного визнання, виправдання, підтвердження влади, її інститутів, уряду усередині суспільства і на міжнародній рівні. Головним тут є не тільки виборність, скільки здатність влади оволодіти ситуацією та підтримувати в суспільстві порядок. Легітимність політичного явища не означає його юридичної оформленості, і тому легітимність не слід плутати з легалізацією, а легітимність з легальністю, тобто і законністю. Легітимність не має юридичних функцій і не є правовим процесом. Легальність – влада визнається шляхом виборів, а легітимність – влада спирається на довіру. [4, с. 124]

Легітимність відіграє важливу роль у формуванні політичної системи та діяльності влади, оскільки вона не лише затверджує політичний курс і урядові рішення, а й надає їм суспільне виправдання та правову основу. Зокрема, у сфері адміністративно-правової легітимності правоохоронних органів, які відповідають за забезпечення державної безпеки, легітимність сприяє створенню, функціонуванню та реформуванню політичних структур, їх модернізації

або заміні відповідно до потреб суспільства та викликів часу.

Головним завданням легітимації є забезпечення громадської покірності, згоди та активної політичної участі населення без примусового впливу. Однак, якщо добровільне визнання влади та її рішень не досягається, легітимація також може бути спрямована на виправдання використання примусових заходів, включаючи застосування сили та інших ресурсів, якими володіє держава. Влада, яка володіє високим рівнем легітимності, має довіру громадян, що робить її політику більш авторитетною та ефективною.

В історичному розвитку політичних систем виділяються різні рівні легітимації, зокрема ідеологічний, структурний та персональний. У сфері адміністративно-правової легітимації правоохоронних органів, які виконують функції забезпечення державної безпеки, ці рівні використовуються для нейтралізації як внутрішніх, так і зовнішніх загроз. Вони охоплюють боротьбу з розвідувально-підривною діяльністю іноземних спецслужб, запобігання і протидію загрозам, що походять від окремих організацій, груп чи осіб, а також виявлення та розслідування злочинів, які ставлять під загрозу національну безпеку. До таких злочинів належать акти тероризму, корупція, злочини проти миру та безпеки людства, а також інші протиправні дії, що можуть завдати шкоди життєво важливим інтересам України. Таким чином, процес легітимації відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного функціонування правоохоронних органів, сприяючи їхній довірі з боку суспільства та підвищенню рівня національної безпеки. [4, с. 124]

Особливе місце серед завдань правоохоронної діяльності щодо державної безпеки країни посідає захист прав і свобод людини, її життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканості та безпеки.

Як принцип всієї практичної діяльності державних правоохоронних органів, всіх її органів та посадових осіб за ст. 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість функціонування держави і є найвищою соціальною цінністю. [3, с. 3] Обов'язковою умовою ефективної адміністративно-правової легітимації правоохоронних органів у сфері забезпечення внутрішньої і зовнішньої державної безпеки, дотримання верховенства права, принципу законності є похідним від терміна «закон» і охоплює всі сторони життя

права. На нашу думку, законність – це дотримання (виконання) вимог не лише законів, а й інших законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів.

На думку професорів В. Галуцького, П. Діхтієвського та О. Кузьменко, існують декілька методологічних підходів до визначення принципів адміністративно-правової легітимації діяльності правоохоронних органів у сфері державної безпеки України. Принципи в адміністративному праві у сфері державної безпеки країни щодо легітимації правоохоронних органів є провідною категорією всіх європейських країн. У принципах зміст права розкривається поглиблено, у них виявляється сутність права, його основи, закономірності суспільного життя, тенденції та потреби.

Адміністративно-правова легітимація правоохоронних органів у сфері забезпечення державної безпеки країни є принцип відкритості, прозорості в адміністративному праві і передбачає два аспекти – прозорість, відкритість. Так принцип прозорості (англ. – the principle of transparency) – один із центральних принципів адміністративного права, який у європейських країнах розвинувся під впливом скандинавських принципів належного урядування, запозичений зі вступом до ЄС Швеції та Фінляндії в середині 1990-х. рр. В свою чергу, принцип відкритості влади поєднує три головних елементи: прозорість, доступність, чутливість.

Принцип доброчесності та етичної поведінки у процесі легітимації діяльності правоохоронних органів, а також у сфері забезпечення державної безпеки, є фундаментальною складовою правової та адміністративної науки. Він охоплює поняття високих моральних стандартів, чесності, прозорості та відповідальності, які спрямовані на досягнення загального блага, як у приватному, так і в публічному вимірі. Дотримання принципів етики у діяльності правоохоронних органів сприяє зміцненню довіри громадян до інституцій влади та забезпеченню ефективного виконання покладених на них обов'язків.

Принципи етичної поведінки суб'єктів публічної адміністрації охоплюють основоположні моральні та правові засади, що регулюють діяльність представників влади. Вони ґрунтуються на нормах природного права, положеннях Конституції України, міжнародних актах, таких як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, а також на законодавчих актах України, зокрема у сфері публічної

служби та запобігання корупції. До ключових принципів належать:

- Служіння народу та суспільству – забезпечення інтересів громадян і суспільства має бути першочерговою метою діяльності посадових осіб.

- Гідна поведінка – державні службовці та представники правоохоронних органів повинні демонструвати ввічливість, толерантність та повагу у спілкуванні з громадянами, колегами та підлеглими.

- Неупередженість і політична нейтральність – діяльність органів правопорядку має бути вільною від політичних впливів, забезпечуючи рівне ставлення до всіх осіб незалежно від їхніх переконань.

- Сумлінність та орієнтація на публічний інтерес – виконання службових обов'язків має здійснюватися відповідально, ефективно та з урахуванням потреб суспільства.

- Дотримання конфіденційності – нерозголошення службової або приватної інформації, отриманої в процесі виконання професійних обов'язків, є обов'язковою умовою дотримання етичних стандартів.

Дотримання цих принципів не лише сприяє підвищенню авторитету правоохоронних органів, а й забезпечує ефективний правопорядок, зміцнення демократичних засад та посилення захисту державних інтересів. Висока моральна відповідальність та правова культура представників правоохоронних органів є запорукою суспільної довіри та стабільності правової системи України.

Принцип поваги до прав людини є провідним в адміністративному праві щодо легітимації правоохоронних органів у сфері забезпечення державної охорони України: забезпечення природних прав і свобод людини та громадянина – життя і здоров'я, честі, гідності, безпеки, права на опір насиллю.

Провідною складовою забезпечення принципу культурної різноманітності є засади гідності у діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення державної безпеки країни до всіх культур, а саме: охорона і поширення різноманітності форм культурного самовираження, гідності і поваги до всіх культур.[1, с. 76, 77, 80]

Адміністративно-правова легітимація у сфері забезпечення державної безпеки, захисту прав і свобод людини, утвердження принципу верховенства права, а також збереження суверенітету та територіальної цілісності України відіграє ключову роль у функціонуванні держав-

ного механізму. Громадяни мають гарантоване право на мирні зібрання, мітинги, демонстрації, походи та інші форми колективного вираження своїх поглядів за умови дотримання законодавчих норм. Діяльність правоохоронних органів, спрямована на управління та забезпечення внутрішньої безпеки держави, є важливим чинником стабільності суспільства та його демократичного розвитку. Ефективне функціонування правоохоронної системи дозволяє не лише підтримувати громадський порядок, а й зміцнювати правові механізми захисту державного суверенітету, протидіяти зовнішнім і внутрішнім загрозам, а також забезпечувати економічну та інформаційну безпеку країни.

Забезпечення державної безпеки, захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності, яких визначаються законом. [3, с. 10]

В адміністративно-правовій науці активізувалися дослідження проблем державного управління у сферах і галузях адміністративно-правовій легітимації у діяльності правоохоронних органів у сфері внутрішньої безпеки України. Особливості адміністративно-правової легітимації у діяльності правоохоронних органів щодо державної безпеки, а також деякі аспекти забезпечення внутрішньої безпеки країни, які в свого часу досліджували В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, І. П. Голосніченко, В. В. Галуцько, Р. А. Калюжний, С. В. Ківалов, В. К. Колпаков, О. М. Музичук, О. І. Нікітенко, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко, Х. П. Ярмак та інші.

В адміністративно-правовій науці досі відсутня єдина усталена термінологія для визначення специфічного типу управлінської діяльності, що здійснюється правоохоронними органами у сфері забезпечення державної безпеки України. Це питання залишається об'єктом активних наукових дискусій, і дослідники пропонують різні підходи до формування поняття адміністративно-політичної діяльності, її основних характеристик, особливостей та значення в контексті легітимації функціонування правоохоронних органів і гарантування державної безпеки.

Правоохоронні органи відіграють центральну роль у механізмі державного управління, виконуючи комплекс функцій, що спрямовані на підтримку правопорядку, зміцнення національної безпеки, а також захист прав і свобод громадян. Вони є ключовим силовим елементом

державної влади, який забезпечує виконання правоохоронних завдань, протидію загрозам національній безпеці, запобігання злочинності та підтримання соціальної стабільності. Водночас правоохоронні органи діють не лише як частина державного апарату, а і як автономні інститути безпеки, які функціонують у межах чинного правового регулювання, співпрацюють із іншими державними структурами та беруть участь у створенні ефективної системи управління безпекою держави.

Конституційно-правові обов'язки держави у сфері забезпечення захисту основоположних прав особи закріплені в адміністративному праві, поліцейському праві та адміністративному процесі. Поліцейське право та право державної безпеки мають конституційне та організаційне правове обґрунтування, що підтверджує їхню легітимність у системі державного управління. Основні завдання, які покладються на правоохоронні органи, включають: підтримання правового порядку, забезпечення внутрішньої та національної безпеки, охорону державного кордону, захист прав і законних інтересів громадян, протидію злочинності, боротьбу з внутрішніми та зовнішніми загрозами, а також підтримку правопорядку в умовах зростаючих викликів глобального та регіонального характеру.

Таким чином, правоохоронні органи є важливими суб'єктами державної політики у сфері безпеки, які здійснюють комплексні заходи щодо захисту суспільства та державних інтересів. Їхня діяльність спрямована на формування ефективної системи управління безпекою, яка ґрунтується на принципах законності, професіоналізму, взаємодії з іншими державними та громадськими інституціями, а також на міжнародних стандартах захисту прав людини та правопорядку.

Висновок. Забезпечення державної безпеки, підтримання правопорядку, дотримання законності та розвиток правової держави є найголовнішими пріоритетами сучасної держави, які забезпечують її стабільність, безпеку та життєздатність. У цьому контексті адміністративно-правова легітимація поліцейської діяльності відіграє важливу роль, гарантує належний громадський порядок та сприяє реалізації державної політики у сфері захисту безпеки.

Виконання цих функцій неможливе без активної участі правоохоронних органів, таких як Національна поліція України, прокуратура, Служба безпеки України та інші правозахисні

інституції. Вони не лише здійснюють оперативні заходи для забезпечення правопорядку, але й формують основи для створення ефективної системи національної безпеки. Це відображає високий рівень координації між різними державними структурами, що об'єднує їх зусилля задля стабільності і збереження громадського спокою.

Державна безпека не тільки є невід'ємною складовою державної політики, але й характеризується як базовий елемент суспільного та державного життя, що охоплює всі аспекти взаємодії громадян із державою. Це критично важлива умова для розвитку країни, яка забезпечує захист інтересів держави, її територіальної цілісності, конституційного порядку, прав і свобод громадян.

На основі здійсненого аналізу адміністративно-правового регулювання та практики взаємодії правоохоронних органів було сформовано комплексну концепцію захисту безпеки держави. Ця концепція відображає системний підхід до забезпечення стабільності, включає широкий спектр правових, організаційних та оперативних заходів, що сприяють утворенню правової держави, забезпеченню громадського порядку та протидії загрозам, які виникають у сучасний період.

Таким чином, формування стійкої системи державної безпеки вимагає інтеграції всіх елементів державної влади, належної взаємодії правоохоронних органів, узгодження їх дій із загальними цілями державної політики. Державна безпека має розглядатися як стратегічно важливий напрямок, що гарантує безперервне функціонування державних інституцій, захист життєвих інтересів суспільства та створення умов для поступального розвитку країни. Вивчення загальнотеоретичних проблем забезпечення державної безпеки країни правоохоронними органами, дало підстави віднести до її напрямів: внутрішню безпеку, забезпечення внутрішньої економічної та інформаційної безпеки держави; психологічні, соціальні особливості діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення державної безпеки; особливості міжнародного співробітництва у сфері державної безпеки та забезпечення законності у діяльності правоохоронних органів.

Особливості забезпечення державної безпеки України як виду наряду легітимації поліцейської та адміністративно-правової діяльності правоохоронних органів полягають у тому, що: така діяльність є необхідною умовою життєдіяльності людей та держави.

Адміністративна діяльність правоохоронних органів як юридична дисципліна вивчає: закономірності державного управління у сфері боротьби з правопорушеннями, державної безпеки, охорони громадського порядку, основи та поняття громадського порядку, форми та методи адміністративно-правової охорони. На думку авторів, в Україні не створена система попередження злочинності, профілактика залишається занедбаною, тому існує необхідність її покращення; у цій діяльності беруть суб'єкти різних гілок влади (законодавчої, виконавчої та судової), особливе місце серед яких займають наділені правом застосування примусових заходів; характер завдань, функції, форми і методи діяльності суб'єктів, які її забезпечують.

Державна політика щодо забезпечення державної безпеки країни визначає основні напрямки діяльності правоохоронних органів у цій галузі. Ці напрями обумовлені змістом національних інтересів України, суспільства та особистості. По суті, це є вірним, оскільки завданням заходів з державної безпеки є мінімізація шкоди через неповноту, несвоєчасність

та недостовірність інформації чи негативного інформаційного впливу через наслідки функціонування інформаційних технологій, а також несанкціоноване поширення інформації. Саме тому державна безпека передбачає наявність певних державних інститутів і мов існування їх суб'єктів, що встановлені міжнародним та вітчизняним законодавством.

Список використаної літератури:

1. Адміністративне право України. Повний курс: підручник/В. Галуцько, П. Діхтєвський, О. Кузьменко та інші.; за ред. В. Галуцько, О. Правоторової. Видання 4. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
2. Закон України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів». Відомості Верховної Ради України (ВВР, 2014. № 11, ст. 2)
3. Конституція України. Відомості Верховної ради України, 1996. № 30, ст. 141.
4. Міграційні процеси у сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: Енциклопедія/Упоряд. Ю. І. Римаренко. К. Довіра, 1998. 912 с.

Nikitenko O. I., Zhuravel I. V. Administrative and legal legitimacy of police activities in the sphere of protecting the security of Ukraine by law enforcement bodies

The topic of scientific research of this article is large-scale and directly concerns the administrative and legal legitimation of police activities in the field of protecting the security of Ukraine in the border areas of the country from unlawful encroachments, protecting the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, ensuring its economic and information security, protecting the state border of the country is entrusted to the relevant military formations and law enforcement agencies of the state. It is not by chance that the scale of the study was chosen – administrative and legal legitimation of police activities and the activities of law enforcement agencies. Using international law to ensure sovereignty, territorial integrity and law and order in Ukraine, the rule of law, legality, integrity and ethical behavior. The category of «integrity» belongs to the fundamental categories of science, it is understood as high moral purity, honesty. Based on this, the activities of public administration subjects should reflect the individual's stable positive moral qualities aimed at achieving good, «public interest» for both the individual and society as a whole. In turn, the principle of legality is derived from the principle of the rule of law and does not allow it to contradict. The idea of the rule of law is a fundamental component of the principle of legality, the basis for the existence of a legal state.

Using international law to ensure sovereignty, territorial integrity, and the legal order of the state is a long-term history of ensuring the territorial integrity of the country. The implementation of reform processes in the field of law enforcement in Ukraine and the normalization of the status of law enforcement agencies in the Constitution of Ukraine, first of all, requires clarifying the essence of the term «law enforcement agencies», identifying their functional purpose and, based on this, defining the system of these agencies. The concept of «law enforcement agencies» is one of the most indefinite in Ukrainian jurisprudence, internally contradictory and excessive in scope. [Const. But the mentioned problem has another aspect, which has not yet attracted the attention of scientists, specialists, practitioners, at least in Ukraine. The point is that as a result of the mentioned integration processes, the sphere of combating crime and ensuring the internal security of the country ceases to be a zone of only the internal affairs of the interests of one state. The law enforcement system of each state must be ready for such processes at all levels of the fight against crime.

Key words: law enforcement, National Police of Ukraine, state security, law enforcement agency, rule of law, legality, legitimation, integrity, ethics, administrative law.

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.1.9>**В. О. Півцаєв**

аспірант кафедри податкового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID ID: 0009-0009-4367-5642

ЗАХИСТ ПРАВ ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ В УКРАЇНІ ТА НІМЕЧЧИНІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Захист прав платників податків є фундаментальним елементом стабільної податкової системи та правової держави. Дослідження порівняльно-правового аспекту податкового захисту на прикладі України та Німеччини дозволяє виявити недоліки національної податкової системи та запропонувати шляхи її вдосконалення.

У статті проаналізовано основні підходи до забезпечення прав платників податків у двох юрисдикціях. Встановлено, що у Німеччині діє розгалужена система податкового контролю та розслідування, яка включає діяльність податкового омбудсмена, фінансові суди та механізм податкової медіації. Наявність незалежного судового розгляду та позасудових методів вирішення податкових спорів сприяє мінімізації конфліктів між платниками податків і державою.

В Україні система захисту прав платників податків залишається менш розвинутою, що обумовлює високий рівень податкових спорів, недовіру до податкових органів та неефективність механізмів адміністративного оскарження. Відсутність розгалуженої судової спеціалізації у податкових спорах та дієвих механізмів податкової медіації призводить до перевантаженості судової системи та затягування процесів вирішення спорів.

Запропоновано шляхи вдосконалення механізму захисту прав платників податків в Україні, зокрема шляхом запровадження податкової медіації, розширення функцій уповноваженого представника Ради бізнес-омбудсмена та формування спеціалізованих податкових судів. Гармонізація податкового законодавства з міжнародними стандартами сприятиме підвищенню правової визначеності, зміцненню довіри до податкової системи та покращенню інвестиційного клімату.

Ключові слова: захист прав платників податків, податкова система, податкові спори, податковий омбудсмен, податкова медіація, податковий захист.

Постановка проблеми. Захист прав платників податків є ключовим елементом ефективної податкової системи та правової держави. Важливою умовою стабільного розвитку податкової системи є не лише законодавче закріплення дотримання прав та свобод платників податків, а ефективне функціонування встановлених правових механізмів захисту. Однією із функцій держави є правоохоронна (захисна), що передбачає встановлення в нормативно-правових актах прав і свобод громадян, гарантій і заходів захисту, та спосіб їх реалізації. Захисна функція держави щодо податкової системи має на меті відновлення порушених прав та відшкодування шкоди, завданої протиправними діями або бездіяльністю органів державної влади у сфері оподаткування [1, с. 34]. Таким чином, ця функція забезпечує рівновагу між фіскальними інтересами держави та платників податків.

Однак в Україні механізми захисту прав платників податків залишаються недостатньо ефективними, що зумовлює численні конфлікти з податковими органами, високий рівень податкових спорів та обмежену довіру до податкової системи. Проблема полягає у недостатній адаптації міжнародних стандартів у сфері податкових правовідносин в Україні та необхідності вдосконалення існуючих адміністративних і судових механізмів захисту прав платників податків.

Актуальність дослідження полягає у необхідності розробки ефективної моделі захисту прав платників податків в Україні, яка враховувала б передовий європейський досвід і забезпечувала баланс між державними та приватними інтересами. Порівняльний аналіз податкових систем Німеччини та України дозволить визначити ключові розбіжності, переваги та можливі

шляхи вдосконалення українського законодавства у цій сфері.

Мета дослідження: здійснити порівняльно-правовий аналіз механізмів захисту прав платників податків України та ФРН, на підставі якого визначити позитивний та негативний досвід для запровадження в Україні нових ефективних заходів захисту та способів їх реалізації.

Стан опрацювання проблематики. Різні аспекти питань захисту прав платників податків знайшли своє відображення в роботах таких вітчизняних науковців, як: Кучерявенко М. П. [2], Ковалів М. В., Єсімов С. С., Проць І. М., Лозинський Ю. Р., Скриньковський Р. М., Кайдрович Х. І. [3], Панченко О. І., Куркова К. М., Сорока Л. В. [1], Березенко І. В. [4], Пряміцин К. Ю. [5] та інших. Проте, численні зміни в податковому законодавстві України після повномасштабного вторгнення РФ, що викликало економічну турбулентність, бюджетний дефіцит, фіскальну кризу та податковий тиск, обумовлюють доцільність дослідження цієї проблематики.

Виклад основного матеріалу. Система захисту прав платників податків являє собою комплекс правових інструментів, регламентованих процедур і організаційних заходів, спрямованих на гарантування, реалізацію та контроль за дотриманням законних інтересів платників податків. Цей механізм охоплює як нормативно-правові, так і адміністративно-процедурні складові, серед яких: законодавча база, принципи правового захисту прав платників податків, а також органи та установи, відповідальні за його реалізацію та контроль.

Право на захист платників податків можна розглядати у двох аспектах: об'єктивному та суб'єктивному [3, с. 9]. Так, в об'єктивному значенні воно являє собою систему правових норм, що регулюють правовідносини, пов'язані із захистом законних інтересів платників податків. Ця система охоплює як матеріальне, так і процесуальне право, забезпечуючи належні механізми регулювання та правозастосування. У суб'єктивному розумінні право платників податків на захист означає можливість вибору відповідної моделі поведінки в межах, встановлених податковим законодавством, що передбачає право суб'єкта на використання визначених законом способів та процедур для відстоювання своїх інтересів перед податковими органами.

Окреме значення мають правоохоронні заходи, які виступають основним елементом реалізації права на захист. Вони являють собою передбачений законом набір юридичних

та фактичних інструментів, спрямованих на запобігання, припинення та усунення порушень прав платників податків. До них можна віднести такі: а) превентивні заходи (спрямовані на попередження порушень), б) відновлювальні механізми (відшкодування завданих збитків або поновлення прав), в) штрафні санкції (відповідальність податкових органів за неправомірні дії).

Необхідно наголосити, що такі заходи можуть застосовуватися як уповноваженими державними органами, так і самими платниками податків у межах самозахисту, якщо це передбачено чинним законодавством.

Звертаючись до самого механізму захисту прав платників податків, особливої уваги потребують його елементи. Так, щодо вітчизняної нормативно-правової бази у сфері захисту прав платників податків України, то основоположним документом із захисту прав і свободи людини і громадянина є Конституція України, яка передбачає, що такі права захищаються судом [6]. Відповідно до офіційного тлумачення частини 2 статті 55 Конституції, викладеного в Рішенні Конституційного Суду № 19-рп/2011 від 14.12.2011 р. кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а також гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених Конституцією, та у порядку, визначеному законом. Кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [7].

До органів і установ, які здійснюють захист прав платників податків в Україні можна віднести: а) контролюючі органи (Державна податкова служба України та її територіальні органи), б) митні органи (Державна митна служба України та її територіальні органи), в) судові органи (спори боржника з державою щодо сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів розглядаються у адміністративних судах, якщо вони не віднесені до компетенції господарського суду, який розглядає процедуру банкрутства), г) уповноважений представник Ради бізнес-омбудсмена.

Наступним елементом механізму є принципи правового захисту прав платників податків, що

відіграють важливу роль у правозахисному процесі. На думку Кучерявенка М. П., такими принципами є керівні положення права, вихідні напрями, основні начала, що визначають суть усієї податкової системи, які набувають основоположного значення при формуванні правозастосовної практики [2, с. 139]. Основні засади податкового законодавства України ґрунтуються на принципах, що визначені Податковим кодексом України, зокрема: загальність оподаткування, рівність усіх платників перед законом, презумпція правомірності рішень платника податку, соціальна справедливість, нейтральність оподаткування, невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства, рівномірність та зручність сплати, єдиний підхід до встановлення податків та зборів [8].

У Німеччині податкова система базується на принципах, які забезпечують справедливе оподаткування, захист прав платників податків і стабільність бюджетної системи, зокрема:

1. Принцип законності оподаткування (Legalitätsprinzip). Будь-який податок має базуватися виключно на законі. Податкові органи не можуть стягувати податки, якщо це прямо не передбачено законодавством (Німецький Податковий кодекс – Abgabenordnung).

2. Принцип рівності та загальності оподаткування (Grundsatz der Gleichmäßigkeit und Allgemeinheit der Besteuerung). Всі платники податків зобов'язані сплачувати податки відповідно до своєї фінансової спроможності. Виходячи з цього принципу, застосовується прогресивна шкала податків.

3. Принцип справедливості оподаткування (Grundsatz der Besteuerungserechtigkeit). Відповідно до цього принципу оподаткування має бути пропорційним та справедливим, щоб не створювати надмірного податкового навантаження на громадян і суб'єктів господарювання.

4. Принцип економічної ефективності (Grundsatz der Wirtschaftlichkeit). Податкова система повинна бути раціональною, витрати на адміністрування податків не повинні перевищувати надходжень від їхнього збору.

5. Принцип нейтральності оподаткування (Grundsatz der Steuerneutralität). Податки не повинні спотворювати економічну конкуренцію або створювати штучні переваги для окремих категорій платників. Винятки можливі лише у випадках податкових пільг (наприклад, для малого бізнесу або екологічних ініціатив).

6. Принцип прозорості та визначеності податкового законодавства (Grundsatz der Rechtssicherheit). Платники податків повинні знати свої зобов'язання (держава цьому сприяє), а податкові норми повинні бути зрозумілими та стабільними.

7. Принцип добросовісності та довіри до держави (Grundsatz von Treu und Glauben). Держава не має права змінювати податкові правила заднім числом, а платник податків може розраховувати на чесне ставлення з боку податкових органів.

8. Принцип здатності до сплати (Leistungsfähigkeitsprinzip). Люди та підприємства сплачують податки відповідно до своїх доходів і майнового стану. Ті, хто заробляє більше, платять більше (прогресивний податок на доходи).

9. Принцип оподаткування за місцем отримання доходу (Quellenprinzip). Доходи оподатковуються там, де вони були отримані, незалежно від того, де проживає платник податків.

10. Принцип запобігання подвійного оподаткування (Doppelbesteuerungsprinzip). Німеччина має угоди з іншими країнами для уникнення подвійного оподаткування, що дозволяє уникнути ситуацій, коли один і той самий дохід обкладається податками двічі.

У Німеччині та Україні існують судові та позасудові механізми захисту прав платників податків, які дозволяють оскаржувати рішення податкових органів та захищати свої інтереси. Позасудові механізми дозволяють вирішити податкові спори без звернення до суду, до яких можна віднести: внутрішньовідомче адміністративне оскарження, діяльність податкового омбудсмена, податкова медіація та податкова консультація.

Внутрішньовідомче адміністративне оскарження у Німеччині передбачає, що платник податків має право подати скаргу (einspruch) до податкової інспекції (Finanzamt), якщо вважає рішення неправомірним. У разі, коли податкова відхиляє скаргу, платник може звернутися до вищого податкового органу. Розгалужена система адміністративного захисту платників податків діє через Федеральне міністерство фінансів спільно з місцевими податковими органами. Крім того, Німеччина має добре розвинену систему податкового контролю та розслідування, яка поєднує державні органи та приватні компанії [9].

В Україні адміністративне оскарження в Державній податковій службі України є обов'язко-

вим перед поданням судового позову. Платник подає скаргу на рішення податкового органу, і воно розглядається вищим органом протягом 10-30 днів.

У Німеччині податковий омбудсмен *Steuer-Ombudsmann* [10] допомагає платникам податків захищати їхні права, може надавати рекомендації та вирішувати конфлікти між платниками податків і податковими органами. В Україні функцію захисту платників податків виконує уповноважений представник Ради бізнес-омбудсмена, який приймає скарги підприємств на дії податкових органів та допомагає у їх розгляді.

Медіація та досудове врегулювання спорів у ФРН дозволяє уникнути тривалих і витратних судових процесів, забезпечуючи взаємоприйнятне рішення через посередництво нейтрального медіатора. Медіаторами можуть бути незалежні експерти з податкового права, судді фінансових судів та спеціально сертифіковані податкові медіатори. Цей альтернативний спосіб врегулювання податкових конфліктів може бути застосований при скарженні рішень податкових органів (*Einspruchsverfahren*), спорах щодо податкових перевірок (*Betriebsprüfung*), спорах щодо корпоративного податку (*Körperschaftsteuer*) та ПДВ (*Umsatzsteuer*), міжнародному оподаткуванні (*Doppelbesteuerung*), якщо платник податків вважає, що його доходи оподатковуються двічі.

В Україні методи податкової медіації поки що не розвинені, хоча й починають впроваджуватися. Цей процес нерозривно пов'язаний із запровадженням інституту незалежних податкових консультантів, який слугуватиме покращенню правової допомоги та правової освіти платників податків, захисту їхніх прав [11].

Ключовим принципом надання інформаційно-консультативних послуг податковими органами в європейських країнах є формування партнерських взаємовідносин між державними інституціями та платниками податків, що сприяє трансформації податкових органів від виключно фіскально-адміністративної моделі до формату відкритого діалогу та взаємодії. В Україні до ключових функцій податкових органів у сфері консультування та роз'яснення податкових норм належать: 1) надання індивідуальних податкових консультацій, 2) інформаційно-довідкове супроводження з питань податкового регулювання, а також іншого законодавства, яке входить до сфери компетенції податкових органів.

Як зазначає В. І. Теремецький, податкова консультація є одним з інструментів захисту платника податків, який дає йому можливість заздалегідь дізнатися позицію податкового органу та уникнути помилок у податковому обліку [12, с. 45]. Консультативно-роз'яснювальна діяльність контролюючих органів забезпечує превентивний вплив на податкові правопорушення та спрямована на забезпечення правильного розуміння платниками податків податкового законодавства.

Щодо судових механізмів захисту, заслуговують на увагу Фінансові суди Німеччини (*Finanzgerichte*), як спеціалізовані суди з податкових питань. Найвищою інстанцією з податкових справ є Федеральний фінансовий суд (*Bundesfinanzhof, BFH*). В Україні податкові спори розглядають адміністративні суди. Крім того, як у Німеччині, так і в Україні, якщо всі внутрішні механізми вичерпані, платники податків можуть звернутися до Європейського суду з прав людини у разі порушення податковим рішенням права на справедливий судовий розгляд (ст. 6 ЄКПЛ) або права власності (ст. 1 Протоколу № 1 до ЄКПЛ).

Висновки. Німеччина має ефективну систему захисту прав платників податків, яка включає прогресивну систему оподаткування, діяльність податкового омбудсмена, фінансові суди та механізм податкової медіації. В Україні система захисту є менш розвинутою та неефективною через бюрократичні перешкоди, відсутність незалежних позасудових механізмів та затяжні процеси розгляду податкових спорів, які здійснюються адміністративними судами, що не завжди гарантує належний рівень правового аналізу у таких спорах. Виникає необхідність легалізації податкової медіації та надання платникам податків можливості добровільного врегулювання спорів без звернення до суду.

Список використаної літератури:

1. Панченко О. І., Куркова К. М., Сорока Л. В. Захист прав платників податків: особливості адміністративно-правового регулювання. *ScienceRise: Juridical Science*. 2024. № 3 (29). С. 34-40. DOI: 10.15587/2523-4153.2024.320800.
2. Кучерявенко, М. П. Курс податкового права. Т. 2: Введення в теорію податкового права. Харків: Легас, 2004. 600 с.
3. Адміністративно-правовий захист прав платників податків: навч. посібн. / Ковалів М. В., Єсімов С. С., Проць І. М. та ін. Львів : СПО-ЛОМ, 2021. 240 с.

4. Березенко І. В. Сучасний стан реалізації захисної функції в податковому праві України. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2019. № 2. С. 27–35. DOI: <https://doi.org/10.33287/11202>.
5. Пряміцин К. Ю. До розуміння поняття «поновлення прав платників податків». *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 5. С. 128-131. DOI: <https://doi.org/10.15421/391971>.
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Осетрова Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 55 Конституції України, частини другої статті 2, пункту 2 частини третьої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України, частини третьої статті 110, частини другої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України № 19-рп/2011 від 14.12.2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-11#Text>.
8. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. (в редакції від 21.01.2025 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#top>.
9. Соболев Є. Ю. Адміністративно-правовий захист платників податків правоохоронними органами з урахуванням досвіду країн-членів ЄС. *Наукові записки. Серія: Право*. 2024. № 17. С. 197-200. DOI: 10.36550/2522-9230-2024-17-197-200.
10. TLG-Ombudsstelle im Bundesministerium der Finanzen. Bundesministerium der Finanzen. URL: https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/DE/Standardartikel/Themen/Bundesvermoeigen/Privatisierungs_und_Beteiligungspolitik/Privatisierungspolitik/fortfuehrung-der-tlg-ombudsstelle.html.
11. Фокша Л., Іванова М. Консультативно-роз'яснювальні послуги як механізм захисту прав платників податків. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2020. № 1. С. 300-304. DOI: 10.31733/2078-3566-2020-5-300-304.
12. Теремецький В. І. Проблема вдосконалення консультативно-роз'яснювальної роботи територіальними органами державної фіскальної служби України. *Вісник Акад. адвокатури України*. 2015. Т. 12, № 3. С. 39-47.

Pivtsaiev V. O. Protection of taxpayers' rights in Ukraine and Germany: a comparative legal analysis

Protection of taxpayers' rights is a fundamental element of a stable tax system and the rule of law. The study of the comparative legal aspect of tax protection on the example of Ukraine and Germany allows identifying the shortcomings of the national tax system and suggesting ways to improve it.

The article analyzes the main approaches to ensuring the rights of taxpayers in two jurisdictions. It is established that Germany has an extensive system of tax control and investigation, which includes the activities of the tax ombudsman, financial courts and the tax mediation mechanism. The existence of independent judicial review and out-of-court methods of resolving tax disputes helps to minimize conflicts between taxpayers and the state.

In Ukraine, the system of taxpayer rights protection remains underdeveloped, which leads to a high level of tax disputes, distrust of tax authorities and ineffective administrative appeal mechanisms. The absence of extensive judicial specialization in tax disputes and effective mechanisms of tax mediation leads to overloading of the judicial system and delay in dispute resolution.

The author suggests ways to improve the mechanism for protecting the rights of taxpayers in Ukraine, in particular by introducing tax mediation, expanding the functions of the authorized representative of the Business Ombudsman Council and establishing specialized tax courts. Harmonization of tax legislation with international standards will help to increase legal certainty, strengthen confidence in the tax system and improve the investment climate.

Key words: *protection of taxpayers' rights, tax system, tax disputes, tax ombudsman, tax mediation, tax defense.*

В. В. Плавшуда

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ORCID ID: 0009-0009-6626-1274

АДМІНІСТРАТИВНІ ОРГАНИ, ЯКІ ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ В УКРАЇНІ

В статті розкрито юридичну природу адміністративних органів, які здійснюють публічне адміністрування транспортної інфраструктури в Україні. Це органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та інші уповноважені суб'єкти, що реалізують державну політику, забезпечують нормативно-правове регулювання, контроль, нагляд та адміністрування у сфері транспортної інфраструктури з метою її безпечного, ефективного функціонування та розвитку. Провідним адміністративним органом у цій сфері є Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, яке здійснює формування та реалізацію державної політики у галузях автомобільного, залізничного, авіаційного, трубопровідного транспорту, будівництва, реконструкції та ремонту об'єктів транспортної інфраструктури. Його діяльність спрямована на забезпечення безпеки перевезень, стандартизацію дорожнього покриття, розвиток транспортних коридорів та міжнародну інтеграцію української інфраструктури. Також значну роль у сфері транспортної безпеки відіграє Державна інспекція України з безпеки на наземному транспорті, яка контролює дотримання правил дорожнього руху, ліцензує перевізників та проводить розслідування дорожньо-транспортних пригод. Водночас Укртрансінспекція здійснює профілактичні заходи для зниження аварійності та розробляє стратегії модернізації залізничної інфраструктури. Окремо розглянуто діяльність Міністерства енергетики України, яке адмініструє трубопровідний транспорт, формує політику в сфері транспортування нафти і газу та контролює безпеку магістральних трубопроводів. У сфері морського та внутрішнього водного транспорту функції адміністративного регулювання виконує Державна служба морського та внутрішнього водного транспорту України, яка відповідає за нагляд за судноплавством, видачу ліцензій та сертифікацію суден. Крім того, Адміністрація морських портів України займається розвитком портової інфраструктури та її модернізацією. Авіаційну галузь регулює Державна авіаційна служба України, яка контролює безпеку польотів, сертифікує аеропорти та ліцензує авіакомпанії, сприяючи інтеграції української авіації у європейську систему повітряного транспорту.

Ключові слова: адміністративний орган, безпека дорожнього руху, безпека повітряного транспорту, державна інспекція України, державна політика, державна служба морського транспорту, державний контроль та нагляд, експлуатація та реконструкція доріг, ліцензування перевізників, міжнародна інтеграція інфраструктури, місцеве самоврядування, нормативно-правове регулювання, орган виконавчої влади, технічний стан транспортних засобів, транспортна інфраструктура.

Постановка проблеми. Проблематика діяльності адміністративних органів у сфері публічного адміністрування інфраструктури України набуває особливої значущості у контексті сучасних викликів, зумовлених процесами євроінтеграції, необхідністю ефективного державного публічного адміністрування, а також викликами, пов'язаними з воєнними діями та повоєнним відновленням країни.

Публічне адміністрування інфраструктурою потребує високого рівня координації між орга-

нами виконавчої влади, місцевого самоврядування та спеціалізованими адміністративними структурами, що здійснюють регулювання, контроль та стратегічне планування у сферах транспорту, енергетики, зв'язку та інших критично важливих об'єктів. Особливо актуальним є питання адаптації механізмів публічного адміністрування до європейських стандартів, що передбачає гармонізацію нормативно-правової бази, впровадження інноваційних управлінських рішень і забезпечення належного рівня

транспарентності та ефективності в публічному адмініструванні. Окрему увагу слід приділити діяльності адміністративних органів у сфері відновлення та модернізації інфраструктури, зруйнованої внаслідок війни. Відбудова транспортних, енергетичних та комунікаційних мереж вимагає чіткого розподілу повноважень між державними органами, ефективного публічного адміністрування фінансових ресурсів, залучення міжнародних партнерів та інтеграції України у глобальні інфраструктурні проекти.

Таким чином, науковий аналіз ролі адміністративних органів у процесі публічного адміністрування інфраструктури України є важливим для вдосконалення механізмів державного публічного адміністрування, посилення інституційної спроможності органів влади та прискорення євроінтеграційних процесів.

Аналіз останніх досліджень. До проблеми публічного адміністрування інфраструктури в Україні звертали свою увагу вчені А. Берлач, О. Банасько, О. Буханевич, Б. Богдан, В. Галуцько, О. Гапонов, В. Курило, Д. Котелевець, О. Лагоднюк, Б. Логвиненко, А. Магомедов, В. Пархета, О. Петришин, Н. Пігуль, В. П. Писаренко, М. Погорецький, О. В. Пантась, О. Романюк, О. Савченко, М. Сокіран, О. Ситников, А. А. Приходько, В. Стеценко, М. Сусак, М. Цвік, П. Черняга, А. Чорноус, В. Фелик, Г. Фердман та ін. Проте аналізовані нами проблеми не розглядалися ними в умовах воєнного стану комплексно. Зазначені та інші вчені зосереджує свою увагу на більш загальних теоретичних стосовно адміністративного права та спеціальних викликах щодо окремих галузей та сфер публічного адміністрування інфраструктури. Отже, тема статті є актуальною.

Мета статті полягає в тому щоб на основі теорії адміністративного права та діючого законодавства розкрити юридичну природу та зміст джерел адміністративного права які забезпечують публічне адміністрування інфраструктури в Україні.

Виклад основних положень. На доктринальному рівні визначається, що публічна адміністрація – це система державних і недержавних суб'єктів, які здійснюють адміністративні функції в інтересах суспільства, забезпечуючи виконання державної політики та надання публічних послуг. Вона може трактуватися широко, охоплюючи органи виконавчої влади, місцеве самоврядування та інші суб'єкти, або вузько – лише як систему органів виконавчої влади. До її структурних елементів належать

публічні органи влади, приватні особи та громадські організації, що виконують делеговані функції, а також міжнародні інституції, залучені до реформування та моніторингу адміністративного управління [1]. Однак, згідно із Законом України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX «Про адміністративну процедуру», у науковому обігу було легалізовано категорійне визначення «адміністративний орган» як орган виконавчої влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування, їх посадова особа або інший суб'єкт, який відповідно до закону уповноважений здійснювати функції публічної адміністрації [2]. Останню законодавчу категорію ми беремо за основу.

Адміністративно-правове регулювання дорожньо-транспортної інфраструктури в Україні здійснюється через систему адміністративних органів різних рівнів, які виконують стратегічні, тактичні та операційні функції у сфері публічного адміністрування. Основними проблемами в цій сфері залишаються відсутність чіткої координації між суб'єктами публічного адміністрування, недостатній контроль за реалізацією політики, незавершеність адміністративної реформи та брак фінансування. Для підвищення ефективності необхідно чітко розподілити повноваження між органами влади, посилити державний контроль та стимулювати залучення інвестицій у розвиток інфраструктури. Центральний орган виконавчої влади, який здійснює формування державної політики у сфері дорожньо-транспортної інфраструктури, розробляє стратегічні документи, визначає пріоритети розвитку транспортної мережі, створює нормативно-правові засади функціонування інфраструктури, а також координує діяльність інших органів влади, реалізує державні програми та залучає інвестиції [3].

Центральний орган виконавчої влади, який здійснює публічне адміністрування дорожнім господарством, відповідає за розвиток, експлуатацію, утримання та реконструкцію інфраструктури, здійснює контроль за якістю дорожнього покриття, організовує заходи з безпеки руху та розподіляє фінансування між регіонами. Центральний орган виконавчої влади, який здійснює контроль за безпекою транспортних перевезень, виконує функції державного нагляду у сфері дорожнього руху, пасажирських і вантажних перевезень, забезпечує дотримання стандартів безпеки, ліцензування перевізників та контроль за технічним станом транспортних засобів. На регіональному рівні

функціонують місцеві органи публічного адміністрування, до яких належать органи місцевого самоврядування. Вони реалізують політику у сфері дорожньо-транспортної інфраструктури в межах адміністративно-територіальних одиниць, розробляють і впроваджують місцеві програми розвитку, контролюють організацію дорожнього руху та забезпечують фінансування інфраструктурних проєктів. Локальні органи публічного адміністрування, до яких належать структурні підрозділи на місцях, можуть бути підпорядковані як органам виконавчої влади, так і органам місцевого самоврядування. Вони безпосередньо відповідають за утримання доріг, координацію діяльності комунальних підприємств та контроль за реалізацією місцевих інфраструктурних проєктів. Крім того, локальні органи забезпечують реалізацію політики у сфері безпеки дорожнього руху та моніторинг стану дорожньої мережі, що сприяє ефективному управлінню транспортною інфраструктурою на місцевому рівні [4].

Присвячуючи схожу з нами наукову студію В. Пархета розкриває що, до адміністративних органів що здійснюють публічне адміністрування у сфері транспортної інфраструктури України відноситься центральний орган виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сферах транспорту, дорожнього господарства та безпеки руху. Завдання та повноваження якого визначені під законом нормативно-правовому акту затвердженого постановою кабінету міністрів України. Відповідно до якого воно координує діяльність у сфері транспортної інфраструктури та забезпечує її розвиток. Крім того до органів публічного адміністрування у сфері дорожньої інфраструктури належать певні спеціалізовані агентства та інспекції [5].

Умовах сьогодення таким центральним органом виконавчої влади є авдання та повноваження Міністерство розвитку громад та територій України. Яке у сфері автомобільного та залізничного транспорту формує та реалізує державну політику щодо розвитку та модернізації автомобільного та залізничного транспорту, включаючи управління дорожнім господарством і залізничною інфраструктурою. Міністерство відповідає за безпеку на автомобільному транспорті загального користування, міському електричному та залізничному транспорті, контролює дотримання стандартів безпеки перевезень та здійснює державний нагляд за діяльністю перевізників. Крім того, Мінрозвитку

впроваджує технічне регулювання у сфері транспорту, визначає пріоритети інвестицій у транспортну галузь та забезпечує розвиток мультимодальних перевезень [6].

У сфері морського, внутрішнього водного та авіаційного транспорту Мінрозвитку забезпечує розвиток, будівництво, реконструкцію та модернізацію портової, судноплавної та аеропортової інфраструктури. Міністерство здійснює контроль за навігаційно-гідрографічним забезпеченням судноплавства, торговельним мореплавством та безпекою польотів. Воно також реалізує державну політику щодо розвитку авіаційного транспорту та використання повітряного простору України, визначає стандарти та вимоги до безпеки перевезень на цих видах транспорту. До повноважень Мінрозвитку входить співпраця з міжнародними організаціями у сфері авіації та судноплавства, а також регулювання діяльності морських і внутрішніх водних портів. У сфері трубопровідного транспорту Мінрозвитку координує реалізацію державної політики щодо розвитку, технічного регулювання та безпеки функціонування трубопровідного транспорту, включаючи транспортування нафти, газу та інших рідких вантажів. Міністерство відповідає за контроль за ефективним використанням паливно-енергетичних ресурсів, розвиток альтернативних видів палива, а також за енергетичну ефективність транспортної інфраструктури. До його компетенції входить розробка та впровадження стратегій модернізації трубопровідних систем, управління їх безпекою та координація міжнародного співробітництва у сфері транспортування енергоресурсів [6].

Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого координується Кабінетом Міністрів України через Віце-прем'єр-міністра з відновлення України – Міністра розвитку громад, територій та інфраструктури. Основними завданнями Агентства є реалізація державної політики у сфері дорожнього господарства, управління автомобільними дорогами загального користування державного значення, будівництво, реконструкція та модернізація об'єктів транспортної, енергетичної та житлово-комунальної інфраструктури, а також розвиток і утримання пунктів пропуску через державний кордон. Важливими напрямками діяльності Агентства також є контроль за безпекою автомобільних доріг, участь у цифровому розвитку транспортного сектору та співпраця з міжнародними організаціями у сфері

розвитку інфраструктури. До основних повноважень Агентства відновлення належать здійснення будівництва та ремонту автомобільних доріг, організація заходів з енергетичної ефективності будівель, контроль за функціонуванням транспортної інфраструктури в кризових ситуаціях та залучення інвестицій у розвиток інфраструктури. Агентство також видає дозволи на розміщення об'єктів дорожнього сервісу та контролює розміщення рекламних конструкцій у межах смуги відведення автомобільних доріг загального користування [7].

В свою чергу Державна інспекція України з безпеки на наземному транспорті є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра інфраструктури. Основними завданнями інспекції є реалізація державної політики з питань безпеки на автомобільному, міському електричному та залізничному транспорті, здійснення державного нагляду та контролю за дотриманням нормативно-правових актів у цій сфері, а також аналіз та профілактика катастроф, аварій і дорожньо-транспортних пригод. До ключових повноважень Укртрансінспекції належать облік і аналіз причин аварій на транспорті, розробка профілактичних заходів щодо підвищення безпеки, ліцензування діяльності з перевезення пасажирів та небезпечних вантажів, контроль за дотриманням екологічних норм на автомобільному та залізничному транспорті, а також міжнародне співробітництво у сфері безпеки транспорту. Інспекція здійснює контроль за дотриманням стандартів безпеки при здійсненні міжнародних перевезень, видає відповідні дозвільні документи та сертифікати, бере участь у розробці нормативних актів та міжнародних угод у сфері безпеки наземного транспорту [8].

У сферах морського та внутрішнього водного транспорту публічне адміністрування забезпечують Державна служба морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства України (Морська адміністрація) та Адміністрація морських портів України. Морська адміністрація здійснює державний нагляд і контроль у цій сфері, а Адміністрація морських портів України управляє державними морськими портами, забезпечує їхню безпеку та розвиток. Державна служба морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства України виконує ключову роль у регулюванні морського та внутрішнього водного транспорту. Основними її завданнями є реалізація державної політики

у цих сферах, контроль за виконанням міжнародних зобов'язань України, регулювання торговельного мореплавства та судноплавства на внутрішніх водних шляхах, а також забезпечення безпеки перевезень. Вона відповідає за навігаційно-гідрографічний супровід судноплавства, нагляд за дотриманням екологічних стандартів і виконанням міжнародних норм. Також служба забезпечує аварійно-рятувальну діяльність, контроль за роботою лоцманських служб та розслідування інцидентів у сфері водного транспорту. До її повноважень входять державний нагляд і контроль за безпекою суден, екіпажів і портової інфраструктури, а також видача ліцензій і реєстрація суден у відповідних державних реєстрах. Вона взаємодіє з міжнародними організаціями, готує пропозиції щодо імплементації міжнародних угод і контролює діяльність класифікаційних товариств. Крім того, служба займається підготовкою та сертифікацією персоналу водного транспорту, видачею кваліфікаційних документів морякам і судноводіям внутрішнього плавання, а також впроваджує заходи для мінімізації впливу транспорту на довкілля [9].

Своєю чергою Адміністрація морських портів України забезпечує ефективне функціонування та розвиток портової інфраструктури, організовує безпеку мореплавства в акваторіях портів, здійснює управління державним майном, справляння та використання портових зборів. До її основних завдань входить контроль за перебуванням і переміщенням суден у портах, координація діяльності морських портів, розробка стратегій їх розвитку та виконання аварійно-рятувальних заходів у разі надзвичайних ситуацій. Вона також відповідає за екологічний моніторинг, дотримання екологічних стандартів та ліквідацію наслідків забруднення акваторій. Серед її повноважень – контроль за безпекою судноплавства, управління лоцманськими службами, будівництво та модернізація портової інфраструктури, підтримання глибин у портах. Адміністрація займається економічною діяльністю, включаючи організацію операцій зі зберігання і реалізації вантажів, взаємодію з міжнародними організаціями, розробку нормативно-правових актів та контроль за перевезенням небезпечних вантажів. Окрему увагу вона приділяє дотриманню міжнародних стандартів [10].

Сфері публічного адміністрування інфраструктури авіаційної галузі основними адміністративними органами є Державна авіаційна

служба України як центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері цивільної авіації, здійснює контроль за безпекою польотів, сертифікацію повітряних суден, аеропортів та авіаційного персоналу; Державне підприємство обслуговування повітряного руху України, що забезпечує управління повітряним рухом, навігаційно-інформаційне обслуговування та контроль за дотриманням правил використання повітряного простору; та Національне бюро з розслідування авіаційних подій та інцидентів з цивільними повітряними суднами як спеціалізований орган, що проводить розслідування авіаційних аварій та розробляє рекомендації щодо підвищення рівня авіаційної безпеки.

Державіаслужба реалізує державну політику у сфері цивільної авіації та використання повітряного простору України. Вона забезпечує державний контроль за безпекою польотів, організацією використання повітряного простору та аеронавігаційного обслуговування. Також служба координує діяльність з міжнародними організаціями, розробляє державні програми розвитку авіації, здійснює сертифікацію авіаційної техніки, аеродромів та авіаційного персоналу. Крім того, вона відповідає за інтеграцію авіаційного сектору України в європейську систему повітряного транспорту, контроль за екологічною безпекою авіаційної діяльності та реалізацію заходів із запобігання актам незаконного втручання. Служба здійснює державний нагляд за безпекою польотів, сертифікує та реєструє повітряні судна, навчальні заклади для авіаційного персоналу, а також ліцензує господарську діяльність у сфері авіаперевезень. Державіаслужба встановлює вимоги до аеронавігаційного обслуговування, контролює організацію пошуково-рятувальних операцій, забезпечує регулювання тарифної та фінансової політики в галузі. Вона проводить інспекції авіакомпаній та аеропортів, наглядає за дотриманням міжнародних стандартів безпеки та надає дозволи на повітряні перевезення, а також координує реалізацію міжнародних авіаційних угод України [11].

Украероцентр є ключовою структурою у сфері організації повітряного простору та регулювання повітряного руху, входить до об'єднаної цивільно-військової системи організації повітряного руху України та виконує завдання в інтересах цивільної авіації й оборони держави. Він підпорядковується Державному підприємству «Украерорух», а з питань

оборони – Генеральному штабу Збройних Сил України. Основна діяльність Центру полягає у плануванні, координації та регулюванні використання повітряного простору України, забезпеченні оперативного реагування на надзвичайні ситуації, контролі за дотриманням правил повітряного руху, встановленні заборон і обмежень для безпеки польотів, автоматизації управління повітряним рухом, а також взаємодії з органами влади та міжнародними організаціями, такими як ICAO та Євроконтроль. Центр проводить сертифікацію та нагляд за діяльністю аеронавігаційних служб, бере участь у розробці нормативно-правових актів та забезпечує відповідність міжнародним стандартам авіаційної безпеки. Виконуючи цілодобову координацію всіх процесів, пов'язаних із використанням повітряного простору України, Украероцентр є важливим елементом у забезпеченні безпеки польотів як для цивільної, так і для військової авіації [12].

У галузі магістрального трубопровідного транспорту України публічне адміністрування здійснюють ключові органи та підприємства. Міністерство енергетики України (Міненерго) відповідає за формування та реалізацію державної політики у сфері транспортування нафти, природного газу та продуктів їхньої переробки, а також здійснює контроль за діяльністю підприємств галузі. Оператором газотранспортної системи виступає ТОВ «Оператор газотранспортної системи України», який забезпечує експлуатацію, розвиток і технічну безпеку магістральних газопроводів. АТ «Укртрансгаз» виконує функції зберігання природного газу у підземних сховищах та здійснює балансування газотранспортної системи. АТ «Укртранснафта» є оператором магістральних нафтопроводів, відповідальним за транспортування нафти територією України. Видобутком природного газу та його первинним транспортуванням займається АТ «Укргазвидобування», яке є найбільшим видобувним підприємством країни. Ці установи та компанії забезпечують безперебійне функціонування трубопровідної інфраструктури, енергетичну безпеку та стабільність ринку нафти та газу в Україні.

Міністерство енергетики України відіграє ключову роль у формуванні та реалізації державної політики у сфері енергетики, що безпосередньо впливає на транспортну інфраструктуру. Основні завдання Міненерго включають забезпечення стабільного постачання електричної енергії, яка є необхідною для функці-

онування електромобілів, електрифікованого залізничного транспорту та інших видів транспорту, що використовують електричну енергію. Міненерго також відповідає за розробку правил технічної експлуатації енергетичних систем, що впливають на транспортну інфраструктуру, та контроль за безпекою постачання електричної енергії. Важливим напрямком діяльності Міненерго є розвиток нафтогазового комплексу, який забезпечує стабільне постачання природного газу, що використовується як паливо для автомобілів, залізничного транспорту та інших видів транспорту. Міністерство розробляє та реалізує державну політику у цій сфері, контролює безпеку постачання газу та розробляє правила технічної експлуатації газотранспортних систем.

Міненерго також активно займається розвитком відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива, таких як біопаливо та водень, що мають велике значення для екологічно чистого транспорту. Міністерство розробляє технічні вимоги до виробництва та використання біопалив, забезпечує видачу гарантій походження електричної енергії з альтернативних джерел та пропонує заходи для стимулювання використання відновлюваних джерел енергії у транспорті. Крім того, Міненерго сприяє розвитку інфраструктури для електромобілів, включаючи зарядні станції, що є важливою частиною сучасної транспортної інфраструктури. Міністерство розробляє нормативно-правові акти для регулювання цієї сфери та забезпечує інтеграцію електромобільної інфраструктури в енергетичну систему. Також Міненерго бере участь у міжнародних проектах, спрямованих на розвиток транспортної інфраструктури з використанням відновлюваних джерел енергії, що сприяє інтеграції України в європейські та міжнародні енергетичні мережі [13].

Висновки. Отже, провідним адміністративним органом, який забезпечує публічне адміністрування транспортної інфраструктури є Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України. Воно здійснює формування та реалізації державної політики у галузях (сферах) автомобільного, залізничного, авіаційного, трубопровідним транспорту, будівництва, реконструкції та ремонту доріг, шляхопроводів та інших об'єктів транспортної інфраструктури. В автомобільній галузі Мінрозвитку контролює якість дорожнього покриття, впроваджує технічні стандарти та займається розвитком транспортних коридорів. Державна

інспекція України з безпеки на наземному транспорті забезпечує безпеку дорожнього руху та транспортних перевезень. Вона здійснює державний нагляд за дотриманням правил дорожнього руху, ліцензує перевізників, контролює технічний стан транспортних засобів та розслідує дорожньо-транспортні пригоди. Укртрансінспекція також розробляє профілактичні заходи для зниження аварійності. Відповідає за розвиток, модернізацію та експлуатацію залізничної інфраструктури, контролює безпеку перевезень, розробляє стратегії розвитку галузі та забезпечує дотримання технічних стандартів. Мінрозвитку також співпрацює з міжнародними організаціями для інтеграції українських залізниць у європейську транспортну мережу.

Міністерство енергетики України здійснює публічне адміністрування трубопровідним транспортом. Воно формує державну політику у сфері транспортування нафти, газу та інших рідких вантажів, контролює безпеку трубопровідних систем та розробляє стратегії розвитку галузі. Оператори трубопровідних систем, такі як ОГТСУ та Укртранснафта, відповідають за експлуатацію та технічну безпеку магістральних трубопроводів.

Державна служба морського та внутрішнього водного транспорту України забезпечує реалізацію державної політики у сферах морського та внутрішнього водного транспорту. Вона здійснює державний нагляд за безпекою судноплавства, контролює дотримання міжнародних стандартів, видає ліцензії та сертифікати суднам. Адміністрація морських портів України управляє портовою інфраструктурою, забезпечує її розвиток та контролює безпеку мореплавства. Державна авіаційна служба України відповідає за авіаційний транспорт. Вона здійснює державний контроль за безпекою польотів, сертифікує повітряні судна та аеропорти, ліцензує авіакомпанії, також забезпечує інтеграцію української авіації у європейську систему повітряного транспорту.

Отже, адміністративні органи, які здійснюють публічне адміністрування транспортної інфраструктури – це органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та інші уповноважені суб'єкти, що реалізують державну політику, забезпечують нормативно-правове регулювання, контроль, нагляд та адміністрування у сфері транспортної інфраструктури з метою її безпечного, ефективного функціонування та розвитку.

Список використаної літератури:

1. Приходько А. А. Визначення поняття «публічна адміністрація» у сфері запобігання та протидії корупції в Україні. Правова позиція. № 4 (25). 2019. URL: <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-4-69-74>.
2. Про адміністративну процедуру. Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 15, ст. 50.
3. Чорноус А. Інституційні складові національної інформаційної інфраструктури: їх створення та правове регулювання. *Національний юридичний журнал: Теорія і практика*. 2023. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/70-73_2.pdf.
4. Пантась О. В., Писаренко В. П. Державне регулювання у сфері транспорту. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 17. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=6814&i=17>.
5. Пархета В. Суб'єкти публічного адміністрування та напрями удосконалення публічного адміністрування у сфері дорожньої інфраструктури в Україні. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. ДДУВС. 25.02.2021. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/6169/1/56.pdf>
6. Про затвердження Положення про Міністерство розвитку громад та територій України: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 червня 2015 року № 460 (в редакції постанови КМ № 1545 від 31.12.2024). Законодавство України. 2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-2015-%D0%BF#Text>.
7. Про затвердження Положення про Державне агентство відновлення та розвитку інфраструктури України: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 року № 439 (в редакції постанови КМ № 193 від 21.02.2023). Верховна Рада України. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/439-2014-%D0%BF#Text>
8. Про затвердження Положення про Державну інспекцію України з безпеки на наземному транспорті: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2014 року № 299. Законодавство України. 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299-2014-%D0%BF#Text>.
9. Деякі питання оптимізації функціонування центральних органів виконавчої влади у сферах морського і внутрішнього водного транспорту та судноплавства: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 березня 2022 року № 212. Законодавство України. 2024 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/212-2022-%D0%BF#Text>
10. Статут Державного підприємства «Адміністрація морських портів України»: Наказ Міністерства інфраструктури України від 25 березня 2016 року № 119 (нова редакція). Законодавство України. 2016. URL: <https://mtu.gov.ua/files/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%82%20%D0%A0%9C%D0%9F%D0%A3.pdf>.
11. Про затвердження Положення про Державну авіаційну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2014 року № 520 (у редакції від 3 травня 2023 року). Законодавство України. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/520-2014-%D0%BF#Text>.
12. Про затвердження Положення про Український центр планування використання повітряного простору України та регулювання повітряного руху: Наказ Міністерства інфраструктури України, Міністерства оборони України від 7 липня 2016 року № 232/348. Законодавство України. 2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1089-16#Text>.
13. Положення про Міністерство енергетики України. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 червня 2020 року № 507. Законодавство України. 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/507-2020-п#Text>.

Plavshuda V. V. Administrative bodies that ensure public administration of infrastructure in Ukraine

The article explores the legal nature of administrative bodies that carry out public administration of transport infrastructure in Ukraine. These include executive authorities, local self-government bodies, and other authorized entities that implement state policy, ensure regulatory and legal regulation, control, supervision, and management in the field of transport infrastructure to ensure its safe and efficient functioning and development. The leading administrative body in this area is the Ministry of Communities, Territories, and Infrastructure Development of Ukraine, which is responsible for forming and implementing state policy in the fields of automobile, railway, aviation, and pipeline transport, as well as in the construction, reconstruction, and repair of transport infrastructure facilities. Its activities focus on ensuring transport safety, standardizing road surfaces, developing transport corridors, and integrating Ukrainian infrastructure into international networks. A significant role in transport safety is also played by the State Inspection of Ukraine for Land Transport Safety, which monitors compliance with traffic regulations, licenses carriers, and investigates road traffic accidents. At the same time, Ukrtransinspection implements preventive measures to reduce accidents and develops strategies for modernizing railway infrastructure. The article separately examines the activities of

the Ministry of Energy of Ukraine, which administers pipeline transport, formulates policies in the field of oil and gas transportation, and controls the safety of main pipelines. In the field of maritime and inland water transport, the State Service for Maritime and Inland Water Transport of Ukraine carries out administrative regulation functions, overseeing navigation safety, issuing licenses, and certifying vessels. Additionally, the Ukrainian Sea Ports Authority is responsible for the development and modernization of port infrastructure. The aviation sector is regulated by the State Aviation Service of Ukraine, which oversees flight safety, certifies airports, and licenses airlines, facilitating the integration of Ukrainian aviation into the European air transport system.

Key words: *administrative body, air transport safety, domestic water transport state service, international infrastructure integration, licensing of carriers, local self-government, national policy, normative and legal regulation, public authority, public control and supervision, road safety, road operation and reconstruction, State Inspection of Ukraine, technical condition of vehicles, transport infrastructure of Ukraine.*

С. С. Розсоха

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту публічного права
ORCID ID: 0000-0001-6039-3174

ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

В статті розкрито зміст електронного врядування як інструменту публічного адміністрування у сфері адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності. Електронне врядування в Україні визначено як сучасну форму публічного адміністрування, що активно впроваджує інформаційно-комунікаційні технології. Основними його принципами є інтеграція інформаційних ресурсів, що забезпечує зручність доступу до даних, доступність електронних послуг для громадян, відкритість і прозорість діяльності органів влади. Завдяки цьому підвищується рівень довіри суспільства та оптимізується взаємодія між державою, громадянами і бізнесом. У сфері нотаріальної діяльності електронне врядування виконує функції е-уряду та е-правосуддя. Як е-уряд, воно передбачає створення єдиних реєстрів, що автоматизують нотаріальні процеси. Це сприяє оперативності та зручності у взаємодії нотаріусів із клієнтами та державними органами. У контексті е-правосуддя нотаріуси виконують квазісудові функції, включаючи підтвердження правочинів, визнання документів та надання їм юридичної сили. До основних реєстрів, які регулюються електронним врядуванням у сфері нотаріату, належать: Єдиний реєстр спеціальних бланків нотаріальних документів, Спадковий реєстр, Єдиний реєстр довіреностей, Державний реєстр актів цивільного стану громадян, Реєстр обтяжень рухомого майна та інші. Ці реєстри забезпечують централізований облік нотаріальних дій, збереження інформації та її захист. Електронне врядування нотаріусів базується на кількох ключових механізмах. Основним є використання електронних реєстрів для зберігання, перевірки та обробки інформації. Автоматизація процесів здійснюється через єдину цифрову платформу, що забезпечує інтеграцію з державними системами. Кваліфіковані електронні підписи слугують інструментом підтвердження дій, що дозволяє підвищити безпеку та зменшити час на виконання нотаріальних дій. Процедура підключення нотаріусів до електронних реєстрів включає їх реєстрацію в системі із забезпеченням належного рівня кібербезпеки. Водночас, в умовах воєнного стану доступ до реєстрів може бути обмеженим у залежності від рівня загрози безпеці в регіоні. Загрози кібербезпеці, спричинені російсько-українською війною, створюють серйозні виклики для функціонування електронного врядування. Основні проблеми включають збої у роботі систем та втрату доступу до реєстрів. Для їх подолання впроваджуються багаторівневі системи захисту даних, резервне копіювання інформації та заходи, що відповідають міжнародним стандартам. Міністерство юстиції координує зусилля з іншими органами для посилення захисту систем.

Ключові слова: адміністративний орган, адміністративно-правове забезпечення, державна служба, державний реєстр, е-правосуддя, е-уряд, електронний документообіг, захист інформації, збройні сили України, міністерство юстиції, нотаріальна дія, інформаційно-комунікаційна технології.

Вступ. Електронне урядування є ключовим елементом модернізації публічного адміністрування, яке базується на інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій. В умовах сучасної України цей інструмент набуває особливості актуальності з огляду на декілька ключових факторів.

Україна визначила стратегічний курс на інтеграцію до Європейського Союзу та Північноатлантичного альянсу. Це обумовлює необхідність приведення національного законодавства до цінностей і стандартів ЄС. Зокрема, цифровізація нотаріальної діяльності є важливим аспек-

том адміністративно-правової гармонізації. Інтеграція електронного урядування в нотаріат сприяє підвищенню прозорості, ефективності та доступності публічних послуг, що відповідає принципам європейського адміністративного права.

З 24 лютого 2022 року Україна перебуває в умовах безпрецедентного виклику – повномасштабної війни, яка супроводжується активними кібератаками на державні інформаційні системи. Зокрема, реєстри, якими користуються нотаріуси, неодноразово ставали об'єктами атак, що порушувало їхню роботу. Це створює необхідність посилення кібербезпеки електронного урядування та забезпечення стабільного функціонування нотаріальних систем у кризових умовах.

Розвиток електронного урядування у сфері нотаріальної діяльності є одним із ключових напрямів адаптації України до європейських стандартів. Електронні реєстри, цифрові підписи та автоматизація нотаріальних процесів дозволяють не лише спростити процедури, але й підвищити рівень довіри громадян до системи публічного адміністрування. Ефективне електронне урядування є одним із символів стійкості держави. Забезпечення стабільності нотаріальних дій навіть у воєнний час демонструє здатність України захищати права громадян, інтегруючи сучасні технології у публічне адміністрування.

Отже, електронне урядування у сфері нотаріальної діяльності в Україні є не лише елементом цифрової трансформації, але й важливим інструментом підтримки публічного адміністрування в умовах війни та сприяння інтеграції до європейської спільноти.

Огляд останніх досліджень. У науковому аналізі адміністративно-правового забезпечення нотаріальної діяльності значний внесок зробили такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як А. Абдурашидова, Х. Аджі, А. Азізі, А. Берлач, Я. Бень, Т. Білоус, Д. Браун, Р. Брукс, В. Бусел, О. Буханевич, М. Глобінець, Н. Гриців, А. Гуледза, Г. Гулевська, В. Галушко, Р. Ігонін, Н. Ільєва, А. Іп, У. Кінаш, Н. Карнарук, С. Ковальчук, І. Когутич, О. Коротун, О. Косілова, О. Костюченко, О. Красногор, А. Лазур, С. Лізкано Чапета, П. Малавет, А. Маржина, О. Мартинюк, О. Муза, Г. Массе, Л. Міранда Чавес, Б. Мельніченко, С. Моріна, А. Моро, В. Мустафа, І. Нуроїні, О. Надьон, І. Орловська, У. Палієнко, Є. Пряхін, Л. Піньяс, П. Ройек-Соха, М. Саптомо, С. Стеценко, С. Супанджі,

С. Мартінез Новелья, В. Тищенко, Б. Цвойдрак, А. Сяра Судраджат, Е. Мренца, Б. Сіхомбінг, К. Федорова, М. Фролков, Е. Халіті-Мустафа, К. Янг, В. Черниш, К. Чижмарь, О. Чудний, О. Яра та інші. Цей перелік підкреслює багатогранність наукових підходів до аналізу досвіду змісту електронного урядування як інструменту публічного адміністрування нотаріальної діяльності в Україні та важливість подальшого розвитку цієї тематики.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права, доктринальних поглядів на цю проблематику вчених, а також вітчизняного законодавства розкрити зміст електронного урядування як інструменту публічного адміністрування нотаріальної діяльності в Україні.

Результати дослідження. В теорії адміністративного права доведено, що електронне урядування в Україні є сучасною формою організації публічного адміністрування, яке активно впроваджує інформаційно-комунікаційні технології для забезпечення відкритості, прозорості та ефективності роботи органів державної влади і місцевого самоврядування. Ця система спрямована на створення держави нового типу, орієнтованої на задоволення потреб громадян і бізнесу шляхом забезпечення доступу до державних інформаційних ресурсів та електронних публічних послуг. Основною метою електронного урядування є досягнення високого рівня відкритості й прозорості діяльності органів публічної влади, забезпечення доступності послуг, а також залучення громадян до процесів публічного адміністрування. Електронне урядування дозволяє впроваджувати автоматизовану взаємодію між державними органами, громадянами та бізнесом, забезпечуючи інтеграцію електронних систем і баз даних. Серед основних складових електронного урядування в Україні виділяють електронний уряд, який забезпечує централізовану взаємодію через єдиний вебпортал з автоматизованою міжвідомчою взаємодією, принципом «єдиного вікна», цифровими підписами та електронним документообігом та електронне правосуддя, яке охоплює онлайн-подання документів, електронний обіг доказів, судові засідання у форматі відеоконференцій та доступ до матеріалів справ через Інтернет. Основними нормативними документами, що регулюють електронне урядування в Україні, є закони «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про електронні документи та електро-

ний документообіг», «Про електронні довірчі послуги» та інші. Значну роль у впровадженні електронного врядування відіграє Міністерство цифрової трансформації України, яке здійснює державну політику у сфері цифровізації [1].

Згідно з Законом України від 22 травня 2003 року «Про електронні документи та електронний документообіг. Закон України суб'єкти електронного документообігу мають широкі можливості у відносинах, що виникають у процесі створення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, оброблення, використання та знищення електронних документів. Ці можливості передбачають створення електронних документів, коли суб'єкти можуть формувати документи з використанням електронних підписів та печаток для забезпечення їх юридичної сили. Відправлення та передавання, що дає можливість авторам електронних документів мають право передавати їх адресатам за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій із забезпеченням підтвердження факту одержання. Одержання документів, коли адресати мають можливість отримувати документи в електронній формі, підтверджуючи їх прийняття у встановленому порядку. Зберігання документів на електронних носіях з дотриманням вимог цілісності, доступності для подальшого використання та забезпечення можливості перевірки їх справжності. Суб'єкти також можуть здійснювати оброблення електронних документів відповідно до технологічних і правових норм, використовуючи їх у публічному чи приватному адмініструванні [2].

Переходячи до аналізу безпосередньо предмету нашого аналізу слід звернутися до наукових напрацювань М. Ільницького. Який визначає, що основні чинники адміністративно-правового забезпечення електронного врядування в нотаріаті включають нормативно-правове регулювання, інтеграцію інформаційно-комунікаційних технологій, принцип відкритості та прозорості, захист персональних даних і кібербезпеку, оперативність надання послуг, підвищення цифрової грамотності нотаріусів і розробку єдиної цифрової платформи. Удосконалення законодавчої бази передбачає адаптацію законів до сучасних стандартів, закріплення принципів гласності та оперативності, а також внесення змін до законодавства щодо функціонування електронних платформ у нотаріальній сфері. Інтеграція інформаційно-комунікаційних технологій включає впровадження електронних реєстрів, використання

кваліфікованих електронних підписів і автоматизацію взаємодії між нотаріусами, клієнтами та органами влади. Принцип відкритості та прозорості реалізується через забезпечення вільного доступу громадян до нотаріальної інформації, використання публічних електронних ресурсів і створення умов для обговорення нормативно-правових актів. Захист персональних даних і кібербезпека охоплює впровадження багаторівневих систем безпеки, адаптацію міжнародних стандартів і забезпечення контролю за обробкою персональної інформації. Оперативність нотаріальних послуг досягається завдяки скороченню строків і процедур, зменшенню кількості документів і забезпеченню доступу до послуг онлайн. Підвищення цифрової грамотності передбачає навчання нотаріусів і проведення інформаційних кампаній для громадян. Розробка єдиної цифрової платформи спрямована на інтеграцію нотаріальної діяльності з державними системами, забезпечення швидкого доступу до інформації та централізований контроль за цифровими процесами [3].

Захист персональних даних у нотаріальній діяльності забезпечується нотаріусами особисто відповідно до вимог Закону, при цьому нотаріуси як фізичні особи-підприємці зобов'язані гарантувати, що дані, якими вони володіють або які вони обробляють, захищені від випадкової втрати, знищення, незаконної обробки чи доступу. Організація захисту даних включає дотримання принципів конфіденційності, цілісності та законності обробки персональних даних, а також використання технічних та організаційних заходів для захисту даних під час їх зберігання, обробки та передачі. Обов'язок створення структурного підрозділу або визначення відповідальної особи для організації роботи із захисту даних у нотаріальних конторах не застосовується до приватних нотаріусів, які забезпечують захист персональних даних самостійно. Інформація про відповідальних осіб, які здійснюють захист персональних даних, за потреби повідомляється Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, а також забезпечується її оприлюднення відповідно до чинного законодавства. Нотаріуси зобов'язані забезпечувати обмежений доступ до інформації, що обробляється, та реалізовувати політики збереження персональних даних у суворій відповідності до Закону України «Про нотаріат» та інших підзаконних нормативно-правових актів [4].

О. Чижиков у своїй статті розкриває що, засади електронного врядування у сфері нота-

ріату включають інтеграцію цифрових технологій у нотаріальні процеси, що передбачає використання електронних реєстрів для спрощення доступу до інформації, автоматизованих систем перевірки документів, дистанційної ідентифікації особи та електронного документообігу. Важливим аспектом є гармонізація з міжнародними стандартами, яка полягає в науковому аналізі успішного досвіду країн, таких як Естонія, Німеччина, Франція, для адаптації електронного нотаріату в Україні, а також у розробці уніфікованих стандартів електронного нотаріального обслуговування. Підвищення кібербезпеки забезпечується завдяки захисту персональних даних клієнтів, використанню сучасних технологій, таких як багаторівневі системи безпеки, і впровадженню кваліфікованих електронних підписів. Розробка єдиної цифрової платформи спрямована на інтеграцію нотаріусів із державними реєстрами для забезпечення оперативності нотаріальних дій та автоматизацію обміну інформацією між нотаріусами, клієнтами й іншими органами влади. Модернізація правової бази передбачає адаптацію законодавства для створення умов функціонування електронного нотаріату, а також упровадження механізмів моніторингу та контролю за цифровими процесами. Особливу увагу приділено підвищенню цифрової грамотності через навчання нотаріусів і громадян для адаптації до нових технологій та інформаційні кампанії для популяризації електронних нотаріальних послуг. Прозорість і доступність послуг забезпечується завдяки відкриттю доступу до нотаріальних послуг незалежно від місцезнаходження клієнта, використанню QR-кодів і електронних кабінетів для спрощення процедур [5].

Ю. Бисага у своїй статті розкриває, що адміністративно-правове забезпечення нотаріальної діяльності через цифрові технології є перспективним напрямком удосконалення правової системи України. Використання цифрових технологій у нотаріаті підвищує ефективність, безпеку та доступність нотаріальних послуг. Це підтверджується аналізом законодавства та наукових підходів. Основними нормативно-правовими актами, які регулюють цифровізацію в нотаріаті, є Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг», який дозволяє використовувати електронні документи в нотаріальних діях. Закон України «Про електронні довірчі послуги» регулює електронне архівування, ідентифікацію та автентифікацію. Закон України «Про нотаріат» визначає загальні прин-

ципи нотаріальної діяльності, які можуть бути доповнені цифровими інструментами. Цифрові технології забезпечують автоматизацію процесів, зменшення часу для нотаріальних дій, підвищення безпеки через електронні підписи та шифрування даних. Електронні сервіси дозволяють дистанційно обслуговувати клієнтів. Використання цифрових технологій спрощує процедури, зменшує бюрократичні бар'єри та підвищує якість послуг. Інноваційні технології сприяють розвитку нотаріальної діяльності [6].

Концепція Е-нотаріату, на думку Л. Вдовічана та Д. Лукіяна, представляє собою підхід до трансформації нотаріальної діяльності, поєднуючи традиційні функції нотаріусів із цифровими технологіями. Українське законодавство поступово адаптується до впровадження цифрових інструментів у нотаріат, що сприяє підвищенню ефективності, доступності та безпеки нотаріальних послуг. Закон України «Про нотаріат» закріплює загальні принципи, тоді як такі акти, як Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» та Постанова Кабінету Міністрів України щодо створення Єдиної державної електронної системи Е-нотаріату, деталізують порядок використання електронних документів, цифрових підписів та електронних реєстрів. Вчені доводять, що впровадження Е-нотаріату дозволяє автоматизувати нотаріальні процеси, створити електронні архіви та забезпечити взаємодію нотаріусів з державними реєстрами. Основними складниками цієї системи є електронні реєстри довіреностей, спадкових справ та нотаріальних дій. Використання цифрових підписів та шифрування даних мінімізує ризики несанкціонованого доступу, підвищуючи рівень безпеки нотаріальної діяльності [7].

З. Журавльова доводить, що впровадження електронного нотаріату є важливим напрямом модернізації нотаріальної системи. Ця ініціатива реалізується в умовах цифрової трансформації держави. Адміністративно-правове регулювання функціонування електронного нотаріату передбачає кілька ключових аспектів. Основним завданням є створення єдиної нотаріальної інформаційної системи. Вона забезпечуватиме реєстрацію всіх нотаріальних дій. Також система сприятиме обміну інформацією з державними реєстрами, банками та іншими установами. До основних складників адміністративно-правового забезпечення електронного нотаріату належить упорядкування електронних реєстрів. Для збереження та захи-

сту інформації передбачено впровадження криптографічних технологій. Вони унеможливають несанкціонований доступ до даних. Не менш важливим є створення нормативної бази. Вона має регламентувати процедури функціонування електронного нотаріату. Сюди входить використання електронного підпису та інших цифрових технологій. Адміністративно-правове регулювання спрямоване на спрощення процедур. Також його метою є пришвидшення надання нотаріальних послуг. Це сприяє підвищенню їхньої доступності. У результаті забезпечується ефективний захист прав громадян [8].

При цьому треба підкреслити, що регулювання доступу до реєстрів у воєнний час здійснюється відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 № 209 та наказу Міністерства юстиції України від 01.04.2022 № 1307/5, яким затверджено перелік адміністративно-територіальних одиниць, де доступ до державних реєстрів припиняється в умовах воєнного стану. Перелік доступних реєстрів для нотаріусів в адміністративно-територіальних одиницях, не включених до зазначеного переліку, включає Єдиний реєстр спеціальних бланків нотаріальних документів, Спадковий реєстр, Єдиний реєстр довіреностей, Державний реєстр актів цивільного стану громадян, Електронний реєстр апостилів, Державний реєстр обтяжень рухомого майна. Доступ до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (ЄДР) надається нотаріусам, які працюють у регіонах, не включених до переліку. ЄДР забезпечує можливість перегляду установчих документів та отримання витягів за зверненням фізичних та юридичних осіб. Підготовка змін щодо виключення Київської, Чернігівської, Сумської областей та міста Харкова з переліку адміністративно-територіальних одиниць із обмеженим доступом до реєстрів передбачає, що нотаріуси цих регіонів після внесення змін зможуть отримати доступ до реєстрів за зверненням до філії ДП «НАІС» [9].

В. Марченко вважає, що впровадження електронного нотаріату в Україні є важливим напрямом розвитку правової сфери, що відповідає сучасним світовим тенденціям цифровізації. Основні адміністративно-правові аспекти забезпечення нотаріату включають створення єдиного електронного реєстру нотаріальних дій, що є ключовим елементом електронного нотаріату. Такий реєстр забезпечує централізовану реєстрацію всіх нотаріальних дій. Він

також передбачає інтеграцію з державними реєстрами та іншими базами даних. Це дозволяє спростити доступ до інформації, необхідної для здійснення нотаріальних дій. Електронний документообіг включає створення нотаріально посвідчених документів в електронному форматі, які мають юридичну силу. Передбачено використання електронних копій документів і цифрових підписів. Посвідчення електронних правочинів має бути чітко врегульоване. Захист інформації є важливим аспектом і передбачає забезпечення криптографічного захисту даних. Також необхідно розробити механізми протидії несанкціонованому доступу до нотаріальних реєстрів [10].

Однак, на жаль, 19 грудня 2024 року в Україні сталася масштабна кібератака на державні реєстри, відповідальність за яку покладено на хакерів Головного управління Генерального штабу Збройних сил росії. Унаслідок цієї атаки було призупинено роботу Єдиних та Державних реєстрів, які знаходяться в компетенції Міністерства юстиції України. Серед постраждалих реєстрів опинилися реєстр актів цивільного стану, реєстр майнових прав, реєстр нотаріальних дій та десятки інших. Частково було порушено роботу застосунку «Дія», що тимчасово унеможливило надання послуг, пов'язаних із реєстрацією бізнесу, нерухомості, транспортних засобів, а також низкою соціальних сервісів. Міністерство юстиції України разом із фахівцями Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації активно працює над поетапним відновленням функціональності реєстрів, що, за попередніми оцінками, триватиме до двох тижнів. Основними пріоритетами є відновлення реєстру актів цивільного стану громадян, Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та реєстру майнових прав. Нотаріальні дії, які не потребують доступу до реєстрів, тимчасово здійснюються у паперовому форматі. Міністерство юстиції України запевняло, що всі дані залишаються збереженими та підлягають відновленню, а фахівці аналізують ситуацію для посилення кіберзахисту в майбутньому [11].

Висновки. Отже, електронне врядування в Україні є сучасною формою публічного адміністрування. Воно активно впроваджує інформаційно-комунікаційні технології, забезпечуючи відкритість, прозорість та ефективність роботи органів державної влади і місцевого самоврядування. Основними принципами електронного врядування є інтеграція інформаційних ресур-

сів, що дозволяє об'єднувати дані для зручного доступу. Забезпечується доступність електронних послуг для громадян, що спрощує взаємодію з органами влади. Також до ключових принципів належать відкритість і прозорість діяльності органів влади, що сприяє підвищенню довіри громадян. Крім того, електронне врядування підтримує взаємодію між громадянами, бізнесом та державою, забезпечуючи єдність процесів.

Список використаної літератури:

1. Галуцько В., Стеценко С., Берлач А., Буханевич О., Ситников О. та ін. Адміністративне право та адміністративний процес України в умовах воєнного стану: колективна монографія / за заг. ред. В. Фелика, В. Курила. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 704 с.
2. Про електронні документи та електронний документообіг. Закон України від 22 травня 2003 року № 851-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. ст. 275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15>.
3. Ільницький М. П. Адміністративно-правові засади електронного урядування у сфері публічного управління в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2016. № 40. Том 2. С. 22–28.
4. Про захист персональних даних. Закон України від 1 червня 2010 року, № 2297-VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 34. ст. 481. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>.
5. Чижигов О. О. Правові аспекти регулювання нотаріальної діяльності в умовах цифрової трансформації. Академічні візії. Вип. 38. 2024. С. 11-23. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14506910>.
6. Бисага Ю. Ю. Адміністративно-правове забезпечення нотаріальної діяльності через цифрові технології. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Вип. 78, ч. 2. С. 11–16. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.1>.
7. Вдовічена Л., Лукіян Д. Концепція Е-нотаріату в правовій системі України: перспективи та ризики. Ehrlich's Journal, 2024. Volume 8. URL: <https://doi.org/10.32782/ehrlchsjournal-2024-8.02>.
8. Журавльова З. Адміністративно-правове регулювання функціонування електронного нотаріату. Адміністративне право і процес, 2020. № 12. С. 148–151. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.12.25>.
9. Мін'юст: Інформація щодо доступу нотаріусів до реєстрів. Опубліковано Міністерством юстиції України, 11 квітня 2022 року о 19:27. Закон і право. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minyust-informaciya-shchodo-dostupu-notariusiv-do-reyestriv>.
10. Марченко В. М. Окремі питання впровадження в Україні системи Е-нотаріату. Прикарпатський юридичний вісник. 2020. Випуск 1(30). С. 42–46. DOI: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(30\).513](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(30).513).
11. Масштабна кібератака на реєстри Мін'юсту: усе про наслідки та винуватців. Опубліковано на сайті ТСН, 20 грудня 2024 року, 12:13. URL: <https://tsn.ua/exclusive/masshtabna-kiberataka-na-reyestri-min-yustu-use-pro-naslidki-ta-vinuvatciv-2727621.html>

Rozsokha S. S. E-governance as a tool for administrative and legal support of notarial activities in Ukraine

The article reveals the essence of e-governance as a tool of public administration in the field of administrative and legal support of notarial activities. E-governance in Ukraine is defined as a modern form of public administration that actively implements information and communication technologies. Its main principles include the integration of information resources, ensuring convenient access to data, the availability of electronic services for citizens, and the openness and transparency of government operations. As a result, public trust is increased, and the interaction between the state, citizens, and businesses is optimized. In the field of notarial activities, e-governance performs the functions of e-government and e-justice. As e-government, it involves the creation of unified registers that automate notarial processes. This contributes to the efficiency and convenience of interaction between notaries, clients, and state authorities. In the context of e-justice, notaries perform quasi-judicial functions, including the authentication of transactions, recognition of documents, and providing them with legal force. The main registers regulated by e-governance in the field of notarial activities include the Unified Register of Special Notarial Document Forms, the Inheritance Register, the Unified Register of Powers of Attorney, the State Register of Civil Status Acts, the Register of Encumbrances on Movable Property, and others. These registers ensure centralized accounting of notarial actions, data storage, and information protection. E-governance for notaries is based on several key mechanisms. The primary mechanism is the use of electronic registers for storing, verifying, and processing information. Process automation is carried out through a unified digital platform that ensures integration with state systems. Qualified electronic signatures serve as a tool

for confirming actions, enhancing security, and reducing the time required for performing notarial actions. The procedure for connecting notaries to electronic registers includes their registration in the system with the provision of an adequate level of cybersecurity. At the same time, during wartime, access to registers may be restricted depending on the level of security threats in the region. Cybersecurity threats caused by the Russian-Ukrainian war pose serious challenges to the functioning of e-governance. The main problems include system failures and loss of access to registers. To address these issues, multi-level data protection systems are being implemented, data backup is being conducted for rapid recovery, and measures that meet international standards are being taken. The Ministry of Justice coordinates efforts with other bodies to strengthen system protection.

Key words: *administrative body, administrative and legal support, e-government, e-justice, electronic document flow, information and communication technologies, Ministry of Justice, notarial action, protection of information, state register, state service, Ukrainian armed forces.*

УДК 342.72

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.1.12>

С.С. Соха

аспірант кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права
Класичного приватного університету

ПОНЯТТЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ: РОЛЬ ТА МІСЦЕ

Дослідження присвячене фундаментальному теоретико-правовому аналізу сутності, природи та ключової ролі громадянського суспільства в контексті розбудови правової держави. У роботі розглядаються концептуальні засади взаємодії громадянського суспільства та правової держави, досліджується їх діалектичний взаємозв'язок та взаємообумовленість як фундаментальних елементів сучасної демократичної системи, а також аналізуються історичні передумови становлення та розвитку громадянського суспільства.

Особлива увага приділяється комплексному аналізу теоретичних підходів до розуміння природи громадянського суспільства, його структурних елементів та функцій у правовій державі, а також дослідженню механізмів взаємодії між громадянським суспільством та державними інституціями. Досліджуються історичні етапи становлення концепції громадянського суспільства, її трансформація в умовах сучасних викликів та загроз демократичному розвитку, а також вплив глобалізаційних процесів на формування нових моделей громадянського суспільства.

У дослідженні всебічно висвітлюються актуальні проблеми розвитку громадянського суспільства в контексті формування правової держави, аналізуються механізми їх взаємодії та взаємовпливу в умовах демократичної трансформації. Значну увагу приділено питанням інституційного забезпечення розвитку громадянського суспільства, правовим гарантіям його функціонування та механізмам захисту від надмірного державного втручання. Окремо розглядаються питання розвитку громадянської культури, правової свідомості та активності як ключових факторів становлення зрілого громадянського суспільства.

Дослідження пропонує системний аналіз ролі громадянського суспільства у забезпеченні демократичного розвитку держави та надає комплексні рекомендації щодо вдосконалення правових механізмів його функціонування в умовах сучасних викликів. Особлива увага приділяється перспективам розвитку громадянського суспільства в умовах цифровізації та новітніх технологічних викликів.

Ключові слова: громадянське суспільство, правова держава, демократія, верховенство права, права людини, громадські інституції, громадський контроль, правова культура, громадянська активність, демократичні цінності, соціальна відповідальність, правова свідомість.

Постановка проблеми. У сучасному світі громадянське суспільство відіграє ключову роль у забезпеченні демократичних та правових основ державного управління, а також у формуванні відкритого та відповідального урядування. Однак, зростаюча глобалізація, зміни в політичних режимах, економічні невизначеності та соціальні виклики ставлять перед громадянським суспільством нові завдання та проблеми. Це вимагає глибшого розуміння ролі та місця громадянського суспільства у структурі правової держави, а також оцінки ефективності його взаємодії з державними інституціями.

У контексті цієї статті, ключові питання, які потребують аналізу, включають: як громадянське суспільство впливає на розвиток та функціонування правової держави; які виклики та можливості постають перед громадянським суспільством у сучасному світі; та які стратегії та підходи можуть бути ефективними для зміцнення взаємодії між громадянським суспільством та державними інституціями. Ця стаття має на меті дослідити ці аспекти, виходячи з актуальних наукових досліджень та теоретичних підходів, з метою надання цілісного розуміння ролі громадянського суспільства у сучасній правовій державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У цьому контексті значне місце займають роботи відомих зарубіжних учених у галузі соціології та політології: Л. Саламона та Г. Анхейера, які зосереджуються на аналізі некомерційних секторів громадянського суспільства, а також політологів Дж. Дризєка та Б. Хоніга, які досліджують політичні аспекти функціонування громадянського суспільства. Серед вітчизняних науковців вагомий внесок у дослідження зробили: доктор політичних наук В. О. Ковалевський, який досліджував проблеми становлення громадянського суспільства в Україні; доктор філософських наук С. К. Костючков, що розробляв питання філософсько-правових засад громадянського суспільства; кандидат юридичних наук Н. В. Дубас, яка вивчала особливості правового регулювання громадянського суспільства. Вагомий внесок у дослідження проблематики громадянського суспільства зробили: доктор юридичних наук Т. О. Герасимів, яка ґрунтовно дослідила інституційні аспекти розвитку громадянського суспільства, та доктор юридичних наук П. Б. Гураль, який здійснив комплексний аналіз територіальної громади як суб'єкта громадянського суспільства.

Ці дослідження підкреслюють важливість розуміння різноманітності форм та механізмів, за допомогою яких інститути громадянського суспільства взаємодіють з державними структурами. Вони висвітлюють, як ці інститути можуть впливати на політичні процеси, сприяти розвитку демократії та правових державних інститутів, а також як вони виконують свою роль у захисті прав і свобод громадян. Врахування цих аспектів є ключовим для глибшого розуміння сутності громадянського суспільства та його місця в сучасному світі.

Метою статті є дослідження ролі та значення громадянського суспільства у правовій державі, з акцентом на його взаємодії з державними інституціями та вплив на розвиток демократії та захист громадянських прав.

Виклад основного матеріалу. Громадянське суспільство, як визначено сучасними вітчизняними та зарубіжними дослідниками, є унікальним інститутом, який діє поза межами держави. Українські науковці, зокрема М. П. Требін та О. В. Петришин, розглядають громадянське суспільство як самоорганізовану систему соціально-правових відносин, що забезпечує реалізацію прав і свобод громадян. О. О. Чувардинський та А. Ф. Колодій у своїх дослідженнях підкреслюють роль громадянського суспільства

як сфери вільної комунікації та взаємодії громадян. У західній науковій думці, представленій працями Л. М. Саламона та Г. К. Анхейера „Глобальне громадянське суспільство: розміри некомерційного сектору”, громадянське суспільство розглядається як „некомерційний”, „добровільний”, „громадянський”, „третій” або „незалежний” сектор. До цього сектору належать різноманітні соціальні інститути: лікарні, університети, соціальні клуби, професійні організації, дитячі центри, екологічні групи та інші організації, що функціонують незалежно від державного апарату та комерційного сектору.

Ці інститути характеризуються організованістю, недержавністю, некомерційністю, та самоврядністю. Вони є незалежними від держави, самі керують та контролюють свої справи, не мають на меті отримання прибутку і мають організаційну структуру. Зарубіжна наука часто називає громадянське суспільство „третім сектором”, який відрізняється від державного та приватного секторів, представляючи незалежний, недержавний, некомерційний і соціально орієнтований сектор. Важливо зауважити, що існування громадянського суспільства поза межами держави не виключає його взаємодії з державою. Науковці визначають громадянське суспільство як суспільство з розвиненими відносинами, яке взаємодіє з державою на основі демократії та права, виступаючи за інтереси прав та свобод людини і громадянина. Серед визначальних рис таких інститутів виділяють їх здатність відстоювати інтереси громадян перед державою, мобілізуючи та захищаючи їх легітимні права та інтереси у різних сферах суспільного та державного життя [2].

О. В. Зайчик та Н. М. Оніщенко наголошують, що у сучасному демократичному світі громадянське суспільство постає як визначальний елемент правової держави, що забезпечує баланс між державною владою та інтересами громадян. Воно виступає потужним каталізатором демократичних перетворень, створюючи платформу для реалізації фундаментальних прав і свобод людини [9]. Сформоване на принципах плюралізму, солідарності та взаємоповаги, громадянське суспільство охоплює розгалужену мережу недержавних організацій, громадських об'єднань, професійних спілок та інших інституцій, які спільно формують простір громадської активності та соціальної взаємодії.

Визначальною характеристикою громадянського суспільства у правовій державі є його здатність виступати ефективним механізмом

суспільного контролю за діяльністю владних структур. Реалізуючи функцію громадського нагляду, інститути громадянського суспільства забезпечують прозорість державного управління, викривають факти зловживання владою та сприяють утвердженню принципів верховенства права. Через систему громадського моніторингу та експертизи вони створюють дієві запобіжники проти узурпації влади та порушення конституційних прав громадян.

Конституційно-правові основи функціонування громадянського суспільства в Україні базуються насамперед на положеннях Основного Закону. Стаття 36 Конституції України гарантує громадянам право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Це право обмежується лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей (частина 1 статті 36).

Базовим нормативно-правовим актом, що регулює діяльність громадських об'єднань, є Закон України "Про громадські об'єднання" від 22.03.2012 № 4572-VI [2]. Аналіз статті 21 цього Закону розкриває основні права громадських об'єднань, серед яких:

- вільно поширювати інформацію про свою діяльність;
- звертатися до органів державної влади та місцевого самоврядування;
- одержувати публічну інформацію від суб'єктів владних повноважень;
- брати участь у розробленні проектів нормативно-правових актів;
- проводити мирні зібрання;
- здійснювати інші права, не заборонені законом.

Однак у статті 21 існують певні правові прогалини щодо механізмів громадського контролю. Зокрема, не визначено:

- конкретні процедури участі громадських об'єднань у процесі прийняття рішень;
- терміни розгляду пропозицій громадських організацій;
- механізми врахування результатів громадської експертизи.

Постанова Кабінету Міністрів України „Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” від 03.11.2010 р., № 996 встановлює порядок проведення консультацій з громадськістю [3].

Документ передбачає обов'язковість проведення публічних консультацій щодо проектів нормативно-правових актів, які мають важливе суспільне значення. Водночас аналіз практики застосування цієї Постанови виявляє недостатню ефективність передбачених механізмів. Органи виконавчої влади часто формально підходять до проведення консультацій, не забезпечують належного інформування громадськості про їх проведення та не надають обґрунтованих відповідей щодо врахування чи відхилення наданих пропозицій.

Дослідження правових механізмів антикорупційної діяльності громадських організацій, передбачених Законом України „Про запобігання корупції”, розкриває системні недоліки у регулюванні порядку проведення громадської антикорупційної експертизи та механізмів реагування на виявлені порушення. Стаття 21 Закону, хоча й надає громадським об'єднанням право проводити антикорупційну експертизу, не встановлює обов'язковості розгляду її результатів державними органами. Відсутні також чіткі процедури взаємодії громадських організацій з правоохоронними органами при виявленні корупційних правопорушень. Така правова невизначеність суттєво знижує ефективність громадського контролю у сфері запобігання корупції.

Закон України „Про доступ до публічної інформації” від 13.01.2011 р., № 2939-VI є важливим інструментом забезпечення прозорості діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Цей нормативний акт встановлює презумпцію відкритості публічної інформації та визначає чіткі процедури її отримання. Проте існують проблеми із практичною реалізацією права на доступ до інформації, зокрема через відсутність єдиної електронної системи подання та розгляду інформаційних запитів, а також через нечіткість критеріїв віднесення інформації до категорії службової.

Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки, затверджена Указом Президента України від 27.09.2021 р., № 487/2021, визначає стратегічні напрями державної політики у сфері розвитку громадянського суспільства [4]. Документ передбачає необхідність удосконалення нормативно-правової бази для забезпечення сприятливих умов розвитку громадянського суспільства, спрощення процедур реєстрації громадських об'єднань та забезпечення прозорого механізму їх фінансової

підтримки з боку держави. Однак реалізація положень Стратегії потребує прийняття низки підзаконних нормативно-правових актів та внесення змін до чинного законодавства.

В основі розвитку демократичної спільноти лежить чітка система фінансування громадських об'єднань та контролю за їхньою діяльністю. Регулювання фінансової підтримки громадських організацій здійснюється відповідно до статті 23 Закону України „Про громадські об'єднання”, яка визначає порядок надання фінансової підтримки громадським об'єднанням та порядок звітування про її використання. Однак механізм розподілу таких коштів потребує вдосконалення для забезпечення прозорості та ефективності їх використання. Зокрема, відсутні чіткі критерії оцінки проектів громадських організацій, що претендують на бюджетне фінансування, та механізми моніторингу результативності використання наданих коштів.

Закон України „Про місцеве самоврядування в Україні” формує законодавче підґрунтя для співпраці між громадськістю та органами місцевої влади. Стаття 13 цього Закону передбачає можливість проведення громадських слухань, під час яких територіальна громада може заслуховувати звіти депутатів та посадових осіб місцевого самоврядування, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення. Проте ефективність цього механізму обмежується відсутністю чітких процедур врахування результатів громадських слухань при прийнятті рішень органами місцевого самоврядування [8].

Закон України „Про звернення громадян” від 02.10.1996 р., № 393/96-ВР встановлює механізми реалізації конституційного права громадян на звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування. Цей нормативний акт визначає порядок розгляду звернень громадян та встановлює відповідальність посадових осіб за порушення законодавства про звернення громадян. Однак практика застосування закону виявляє необхідність модернізації процедур роботи зі зверненнями громадян, зокрема через впровадження електронних систем подання та розгляду звернень.

В контексті розвитку електронної демократії важливе значення має Закон України „Про електронні петиції”, який доповнює механізми взаємодії громадянського суспільства з органами влади. Закон встановлює порядок подання та розгляду електронних петицій, визначає кількість підписів, необхідних для їх розгляду, та

строки надання відповіді. Проте існує потреба в удосконаленні механізму верифікації підписів під електронними петиціями та забезпеченні прозорості процесу їх розгляду.

Реалізація права громадських організацій на проведення мирних зібрань, гарантованого статтею 39 Конституції України, досі не має належного законодавчого регулювання. Відсутність спеціального закону про мирні зібрання створює правову невизначеність щодо порядку їх організації та проведення, повноважень органів влади щодо забезпечення безпеки під час таких заходів та підстав для їх обмеження [1]. Це призводить до необхідності керуватися рішеннями Конституційного Суду України та практикою Європейського суду з прав людини при вирішенні спорів у цій сфері.

Правовий статус громадських організацій як основних інститутів громадянського суспільства регулюється також податковим законодавством України, зокрема у підпункті 133.4.1 пункту 133.4 статті 133 Податкового кодексу України визначено особливості оподаткування неприбуткових організацій, до яких належать громадські об'єднання. Важливим аспектом є звільнення від оподаткування певних видів доходів таких організацій, включаючи членські внески, благодійну допомогу та гранти. Водночас, існує потреба у вдосконаленні механізмів податкового стимулювання благодійної діяльності та розширенні переліку джерел фінансування громадських організацій.

Особливої уваги заслуговує правове регулювання діяльності громадських рад при органах виконавчої влади, що здійснюється відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 996. Ці консультативно-дорадчі органи покликані забезпечувати участь громадськості у формуванні та реалізації державної політики [3]. Однак аналіз нормативної бази виявляє необхідність посилення правового статусу громадських рад, зокрема через закріплення обов'язковості розгляду їхніх рекомендацій органами виконавчої влади та встановлення відповідальності за ігнорування обґрунтованих пропозицій.

Закон України „Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності” встановлює важливі механізми участі громадськості у процесі прийняття регуляторних актів. Зокрема, стаття 9 цього Закону передбачає обов'язкове проведення громадського обговорення проектів регуляторних актів та аналізу їх регуляторного впливу. Проте практика застосування цих положень свідчить про

необхідність удосконалення процедур врахування зауважень та пропозицій громадськості при прийнятті регуляторних актів.

Прозоре та підзвітне використання державних фінансів становить ключову засаду ефективного функціонування громадського сектору та його взаємодії з державою. Закон України „Про відкритість використання публічних коштів” створює правові передумови для здійснення громадського контролю у бюджетній сфері через забезпечення доступу до інформації про використання коштів державного та місцевих бюджетів. Однак існує потреба в удосконаленні механізмів участі громадськості у бюджетному процесі, зокрема через впровадження практики громадського бюджету на всіх рівнях.

У сфері забезпечення екологічних прав громадян важливе значення має Орхуська конвенція, ратифікована Україною, яка встановлює стандарти участі громадськості у прийнятті екологічно значущих рішень [6]. Імплементация положень конвенції в національне законодавство потребує подальшого вдосконалення, особливо в частині забезпечення ефективних механізмів врахування думки громадськості при прийнятті рішень, що можуть впливати на стан довкілля.

Затвердження Державної цільової програми розвитку громадянського суспільства на 2022-2025 роки відкрило новий етап у вдосконаленні правового поля для діяльності громадських організацій. Програма передбачає конкретні заходи щодо посилення спроможності громадських організацій, включаючи створення ресурсних центрів для надання методичної, консультативної та організаційної підтримки. Втім, нормативно-правова база функціонування таких центрів потребує додаткового врегулювання, зокрема щодо механізмів їх фінансування та взаємодії з органами державної влади.

Правові механізми громадського моніторингу в сфері державних закупівель регулюються Законом України „Про публічні закупівлі”. Закон передбачає прозорість процедур публічних закупівель через функціонування електронної системи закупівель, що забезпечує вільний доступ громадськості до інформації про закупівлі. Громадський контроль здійснюється через моніторинг електронної системи закупівель, можливість оскарження процедур закупівель та інформування контролюючих органів про виявлені порушення. Важливим елементом є право громадських організацій звертатися до

органів державного фінансового контролю для проведення перевірок закупівель [5]. Проте механізми реагування на виявлені громадською порушення потребують удосконалення, особливо в частині обов'язковості розгляду таких звернень та встановлення чітких строків реагування.

Відкритість та публічність у роботі місцевих органів влади становить основу їх ефективної взаємодії з громадою. Закон України „Про місцеве самоврядування в Україні” у статті 42 встановлює обов'язок сільських, селищних, міських голів не рідше одного разу на рік звітувати про свою роботу перед територіальною громадою. Проте відсутні чіткі вимоги до змісту таких звітів та механізми врахування оцінки громадськості щодо діяльності місцевої влади.

У сфері захисту прав споживачів Закон України „Про захист прав споживачів” надає громадським організаціям споживачів право представляти і захищати інтереси споживачів в органах державної влади та місцевого самоврядування. Однак правові механізми такого представництва та захисту потребують удосконалення, особливо в частині забезпечення фінансової спроможності громадських організацій здійснювати ефективний захист прав споживачів [11].

Регулювання діяльності благодійних організацій здійснюється відповідно до Закону України „Про благодійну діяльність та благодійні організації”, який встановлює правові засади діяльності благодійних організацій як важливої складової громадянського суспільства. Закон визначає форми благодійної діяльності та особливості управління благодійними організаціями, проте потребує вдосконалення в частині податкових стимулів для благодійної діяльності та механізмів контролю за використанням благодійної допомоги.

Механізми громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів знайшли своє відображення у Законі України „Про Національну поліцію”. Стаття 89 цього Закону передбачає створення поліцейських комісій за участю представників громадськості та проведення регулярних звітів керівників поліції перед громадськістю. Водночас необхідне розширення повноважень громадських рад при правоохоронних органах та вдосконалення процедур громадського моніторингу їх діяльності.

Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства передбачає створення сприятливих умов для реалізації громадських ініціатив. Зокрема, в межах реа-

лізації Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року впроваджуються механізми електронної демократії, включаючи електронні консультації та обговорення проектів нормативно-правових актів. Удосконалення потребують правові механізми забезпечення доступності та зручності використання електронних інструментів участі громадськості [9].

Розвиток інформаційного суспільства створює нові виклики для правового регулювання діяльності громадських організацій. Закон України „Про електронні довірчі послуги” встановлює правові основи для використання електронних підписів та печаток громадськими організаціями, що спрощує їх взаємодію з органами влади. Проте потребують врегулювання питання захисту персональних даних при використанні електронних інструментів громадської участі.

На завершення варто зазначити, що правове регулювання діяльності громадянського суспільства в Україні характеризується комплексним характером та охоплює різні сфери суспільних відносин. Хоча існуюча нормативно-правова база створює базові умови для функціонування інститутів громадянського суспільства, вона потребує системного вдосконалення для забезпечення ефективної реалізації демократичних принципів та захисту прав громадян.

Висновки. Проведене комплексне дослідження поняття та ролі громадянського суспільства у правовій державі дозволяє сформулювати наступні науково обґрунтовані висновки:

1. На основі системного аналізу наукової літератури та чинного законодавства встановлено, що громадянське суспільство є фундаментальним елементом правової держави, що забезпечує реалізацію демократичних принципів та захист прав громадян. Зокрема, відповідно до статті 36 Конституції України, яка гарантує право громадян на свободу об'єднання у громадські організації, та статті 38, що закріплює право громадян брати участь в управлінні державними справами, створено конституційну основу для розвитку громадянського суспільства. Аналіз праць провідних українських науковців у галузі конституційного права (М. П. Требіна, О. В. Петришина, О. О. Чувардинського) підтверджує ключову роль громадянського суспільства у формуванні демократичних інституцій.

2. Детальний аналіз нормативно-правової бази, зокрема Закону України „Про громадські об'єднання” від 22.03.2012 р., № 4572-VI, виявив суттєві правові прогалини у статті 21 щодо механізмів громадського контролю, а саме: відсутність чітких процедур участі громадських об'єднань у процесі прийняття рішень, невизначеність термінів розгляду пропозицій громадських організацій, відсутність механізмів врахування результатів громадської експертизи. Це створює перешкоди для ефективної діяльності громадських організацій та потребує законодавчого врегулювання.

3. В результаті дослідження Постанови Кабінету Міністрів України „Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики” від 03.11.2010 р., № 996 встановлено, що пункт 20 Постанови, який передбачає обов'язок органів виконавчої влади враховувати результати консультацій з громадськістю, не містить чітких критеріїв та процедур такого врахування. Також виявлено проблему формального підходу органів виконавчої влади до проведення консультацій та відсутності належного інформування громадськості.

4. Дослідження механізмів діяльності громадських організацій у сфері запобігання корупції, передбачених статтею 21 Закону України „Про запобігання корупції” від 14.10.2014 р., № 1700-VII, виявило системні недоліки у регулюванні порядку проведення громадської антикорупційної експертизи. Зокрема, встановлено відсутність обов'язковості розгляду її результатів державними органами та чітких процедур взаємодії з правоохоронними органами при виявленні корупційних правопорушень.

5. Аналіз статті 23 Закону України „Про громадські об'єднання”, яка регулює фінансову підтримку та звітність громадських об'єднань, виявив недоліки правового регулювання механізму фінансування їх проектів. Встановлено відсутність чітких критеріїв оцінки проектів та механізмів моніторингу використання наданих коштів. Також виявлено потребу вдосконалення механізмів податкового стимулювання благодійної діяльності у Податковому кодексі України, зокрема в частині підпункту 133.4.1 пункту 133.4 статті 133 щодо розширення переліку джерел фінансування громадських організацій.

6. На підставі проведеного дослідження виявлено необхідність системного вдосконалення законодавства у сфері громадянського суспільства за такими напрямками:

– прийняття спеціального закону про мирні зібрання для подолання правової невизначеності щодо порядку їх організації та проведення;

– посилення правового статусу громадських рад при органах виконавчої влади через закріплення обов'язковості розгляду їхніх рекомендацій;

– вдосконалення механізмів електронної демократії, включаючи електронні консультації та обговорення проектів нормативно-правових актів;

– створення єдиної електронної платформи взаємодії громадських організацій та державних органів.

7. Результати дослідження підтверджують необхідність реалізації комплексного підходу до розвитку громадянського суспільства, що включає:

– внесення змін до Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року щодо посилення спроможності та фінансування проектів громадських організацій;

– розробку механізмів податкового стимулювання благодійної діяльності шляхом внесення змін до Податкового кодексу України;

– створення мережі ресурсних центрів для громадських організацій відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України.

Запропоновані зміни до законодавства та практичні рекомендації спрямовані на посилення ролі громадянського суспільства у розвитку правової держави та забезпечення ефективної взаємодії між громадськістю та органами державної влади.

Список використаної літератури:

- Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
- Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 1. Ст. 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>
- Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996. Офіційний вісник України. 2010. № 84. Ст. 2945. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-p>
- Про схвалення Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки : Указ Президента України від 27.09.2021 № 487/2021. Офіційний вісник України. 2021. № 79. Ст. 4979. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021>
- Барков В. Ю., Розова Т. В. Специфіка становлення громадянського суспільства в Україні : монографія. Одеса : Юридична література, 2003. 205 с.
- Гураль П. Ф. Громадянське суспільство і держава в Україні: взаємодія і розвиток. Часопис Київського університету права. 2013. № 3. С. 13–16.
- Даймонд Л. Три парадокси демократії. Київ : Смолоскип, 2005. 92 с.
- День Незалежності України: що об'єднує українців і як ми бачимо перемогу на шостому місяці війни : соціологічне опитування / Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 2022. URL: <https://dif.org.ua/article/den-nezalezhnosti-ukraini-shcho-obednue-ukraintsiv-iyak-mibachim-peremogu-na-shostomu-misyatsi-viyni>
- Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 685 с.
- Інтегрований курс «Громадянська освіта» / Т. В. Бакка та ін. Київ : УОБЦ «Оріон», 2018. 240 с.
- Кельман М. С., Мельник Н. В. Самоорганізація народу як фактор формування громадянського суспільства в Україні : монографія / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів : Растр-7, 2018. 211 с.
- Потапенко В., Тищенко Ю., Каплан Ю. Про стан розвитку громадянського суспільства України в 2021 році та його зміни на початку 2022 року : матеріали щорічної доповіді. Київ : НІСД, 2022. 56 с. (Серія «Гуманітарний розвиток»). URL: <https://doi.org/10.53679/NISSanalytrep.2022.15>

Sokha S. S. The concept of civil society in a legal state: role and place

The research is devoted to the fundamental theoretical and legal analysis of the essence, nature, and key role of civil society in the context of building a law-based state. The paper examines the conceptual foundations of the interaction between civil society and the rule of law state, explores their dialectical relationship and interdependence as fundamental elements of a modern democratic system, and analyzes the historical prerequisites for the formation and development of civil society.

Special attention is paid to a comprehensive analysis of theoretical approaches to understanding the nature of civil society, its structural elements and functions in a law-based state, as well as the study of mechanisms of interaction between civil society and state institutions. The historical stages

of the formation of the concept of civil society, its transformation in the face of modern challenges and threats to democratic development, as well as the impact of globalization processes on the formation of new models of civil society are studied.

The study comprehensively highlights current problems in the development of civil society in the context of forming a law-based state, analyzes the mechanisms of their interaction and mutual influence in conditions of democratic transformation. Considerable attention is paid to issues of institutional support for civil society development, legal guarantees of its functioning, and mechanisms for protection from excessive state intervention. The development of civic culture, legal consciousness, and activity as key factors in the formation of a mature civil society are separately considered.

The research offers a systematic analysis of the role of civil society in ensuring the democratic development of the state and provides comprehensive recommendations for improving the legal mechanisms of its functioning in the face of modern challenges. Special attention is paid to the prospects for the development of civil society in the context of digitalization and new technological challenges.

Key words: *civil society, law-based state, democracy, rule of law, human rights, civil institutions, public control, legal culture, civic engagement, democratic values, social responsibility, legal consciousness.*

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.35 : 347.51

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.1.13>

І. О. Данилова

адвокат, аспірантка відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури
Харківського національного університету внутрішніх справ

МОРАЛЬНА (НЕМАЙНОВА) ШКОДА У ЗМІСТІ ІСТОТНОЇ ШКОДИ І ТЯЖКИХ НАСЛІДКІВ СЛУЖБОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті розглядаються питання визначення у доктрині кримінального права України та у Кримінальному кодексі України категорій «істотна шкода» та «тяжкі наслідки», що характеризують низку кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, передбачених розділом XVII Особливої частини закону про кримінальну відповідальність. Розглянуто трансформації, що відбулися у підходах до визначення цих категорій у доктрині кримінального права нашої держави та у судовій практиці, обумовлені як ратифікацією Україною низки міжнародних конвенцій щодо протидії корупції та з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, так й змінами у чинному Кримінальному кодексі України. Констатується, що на сьогодні категорії «істотна шкода» та «тяжкі наслідки» охоплюють поряд із майновою шкодою певного розміру й спричинення внаслідок вчинення кримінального правопорушення моральної (немайнової) шкоди. Проведено аналіз судової практики та рішень Верховного Суду України, що стосуються спричинення службовими кримінальними правопорушеннями моральної (немайнової) шкоди та визначення її кількісних показників. Розглянуто питання визначення суспільно небезпечних наслідків у розділі 2.5. Проекту нового Кримінального кодексу України «Шкода та її види. Тяжкість кримінального правопорушення». Обґрунтовується недоцільність встановлення оціночних категорій визначення кількісних показників (розміру) спричиненої кримінальним правопорушенням шкоди на шталт «значна», «суттєва», «тяжка» тощо. Пропонується розглянути питання покладення в основу класифікації не тільки реальних збитків та упущеної вигоди, а й будь-якої шкоди від вчинення кримінального правопорушення, включаючи життя і здоров'я особи, її честь, гідність, ділову репутацію, авторитет тощо певної грошової суми з використанням вже усталеної у кримінальному праві категорії «неоподаткований мінімум доходів громадян».

Ключові слова: моральна (немайнова) шкода; істотна шкода; тяжкі наслідки; кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності.

Постановка проблеми. Серед усіх видів юридичної відповідальності, визначених Конституцією України [1] та Рішенням Конституційного Суду України від 30 травня 2001 року № 7-рп/2001 [2], кримінальна відповідальність є найбільш суворим видом відповідальності, адже вона застосовується виключно у разі, коли заподіюється суттєва шкода охоронюваним кримінальним законом правам і свободам людини та громадянина, власності, гро-

мадському порядку та громадській безпеці, довкіллю, конституційному устрою України. Суспільна небезпечність діяння є об'єктивною властивістю будь-якої кримінально протиправної поведінки, відображає її сутність і соціальну природу та виступає фундаментальним підґрунтям законодавчого визначення відповідного діяння кримінальним правопорушенням в Особливій частині Кримінального кодексу України [3] (далі – КК України). Антисоціальна

природа кримінального правопорушення виявляється не тільки у його спроможності порушувати відповідну норму закону, а й у його здатності заподіювати істотну шкоду відповідним правовідносинам. Ступінь суспільної небезпечності вчиненого кримінального правопорушення переважно визначається суспільною небезпечністю його наслідків, особливо у випадку, коли така сама поведінка особи є підставою для інших видів юридичної відповідальності (дисциплінарної, цивільно-правової або адміністративної). Тому зазначення у законі про кримінальну відповідальність на настання конкретних, найбільш суттєвих наслідків не тільки є свідченням набуття діянням відповідного ступеня суспільної небезпечності, а й передумовою його криміналізації та встановлення певного виду й розміру покарання у разі спричинення саме такого злочинного результату. Тому визнання у кримінальному законі конкретних суспільно небезпечних наслідків в якості ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення є результатом оцінки кримінального правопорушення як конкретного кримінально протиправного діяння.

Разом з тим, у кримінальному праві ще з ранніх часів переважали підстави відповідальності тільки й виключно у разі спричинення певної матеріальної шкоди, конкретних збитків, пов'язаних з втратами, яких особа зазнала у зв'язку із викраденням, знищенням або пошкодженням її речі (реальними збитками) або втратою доходу, який особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене кримінально протиправною поведінкою (упущеною вигодою). Це і зрозуміло, адже, по-перше, інститут права власності на речі виник дуже давно і за свою багатотисячолітню історію перетворився на майже ідеальну модель правовідносин із своєю структурою, яка являє собою не просту суму складових її частин, а цілісну систему елементів, які її утворюють і які відповідним чином взаємозалежні і взаємодіють один з одним [4, с. 12]. Такі саме збитки, що є свідченням відповідного ступеня суспільної небезпечності діяння у цілому, на сьогодні виступають необхідною передумовою наявності підстави кримінальної відповідальності за вчинення переважної більшості кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (розділ XVII Особливої частини КК України).

Так, відповідно до пунктів 3 та 4 примітки до ст. 364 КК України, істотною шкодою у статтях 364, 364-1, 365, 365-2, 367 КК України вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (далі – НМДГ), а тяжкими наслідками у статтях 364–367 КК України вважаються така шкода, що у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує НМДГ. Водночас, у законі про кримінальну відповідальність відповідні суспільно небезпечні наслідки певного розміру визначені за допомогою категорії «шкода», яка у цивільному законодавстві нашої країни використовується як родове поняття. У ч. 2 ст. 22 Цивільного кодексу України [5] (далі – ЦК України) визначає, що збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). Водночас, у назві цієї норми «Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди», як і у ч. 4 ст. 22 ЦК України як синонім терміну «збитки» законодавець використовує визначення «майнова шкода». Поряд з цим, ст. 23 ЦК України «Відшкодування моральної шкоди» у ч. 2 визначає, що моральна шкода полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи. Частина 3 цієї норми наголошує, якщо інше не встановлено законом, моральна шкода відшкодовується грошовими коштами, іншим майном або в інший спосіб.

Тобто визначення у законі про кримінальну відповідальність вказівки у статтях 364–367 КК України на спричинення шкоди певного розміру апіорі не виключає її наявності як у виді збитків (майнової шкоди), так і моральної шкоди (немайнової шкоди), яка також має відповідний грошовий еквівалент, що використовується при її відшкодуванні. У зв'язку з цим, безсумнівну актуальність набуває розробка питань визначення сутності суспільно небезпечних наслідків

кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, їх прояві, природі, видах та функції, що вони виконують.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження кримінальних правопорушень, передбачених розділом XVII Особливої частини КК України, охоплює різноманітні наукові підходи та напрями, що розкривають як теоретичні, так і практичні аспекти визначення ознак кримінально протиправних діянь цієї групи, їх змісту та значення для кримінально-правової кваліфікації, а також правозастосовної площини притягнення до кримінальної відповідальності за службові зловживання. В останні десятиліття інтерес до цієї тематики значно зріс як у зв'язку з ратифікацією нашою державою Конвенції ООН проти корупції [6], Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією [7], Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією [8], Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму [9], так і у зв'язку з численними змінами, які, на думку законодавця, повинні були посилити кримінально-правову протидію корупції та іншим службовим зловживанням.

Розглядом зазначеної проблематики займалися такі видатні вчені, як П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. М. Гаращук, В. О. Глушков, В. В. Голіна, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, О. О. Дудоров, О. О. Кваша, В. М. Киричко, В. А. Клименко, М. Й. Коржанський, О. М. Костенко, О. М. Литвинов, П. С. Матишевський, В. О. Навроцький, В. В. Сташис, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк, В. Б. Харченко, В. І. Шакур та інші провідні науковці.

Вказані дослідники переважно зосереджувалися на розгляді окремих груп чи окремих кримінальних правопорушень, передбачених розділом XVII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», приділяючи при цьому значну увагу й змісту суспільно небезпечних наслідків такої кримінально протиправної поведінки. Особливої актуальності наведене питання набуло у зв'язку із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для

України» від 13 травня 2014 року [10], яким пункти 3 і 4 примітки до ст. 364 КК України були викладені у новій редакції.

Водночас, розгляд наведеного питання через призму сучасної правозастосовної практики та наявних судових рішень обумовлює необхідність подальших наукових розвідок питання визначення змісту істотної шкоди та тяжких наслідків у статтях 364–367 КК України.

Мета статті – дослідити значення моральної (немайнової) шкоди та її роль для визначення істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, а також тяжких наслідків у службових кримінальних правопорушеннях.

Виклад основного матеріалу. Як вже зазначалося, настання суспільно небезпечних наслідків кримінально протиправної поведінки перетворює правопорушення у відповідній сфері на кримінальне правопорушення, а їх розмір і тяжкість є критерієм юридичної оцінки вчиненого діяння, що одночасно виступає головним критерієм криміналізації (декриміналізації) таких посягань. Спричинена шкода та її розмір індивідуалізують кримінальне правопорушення, визначають його значення, впливають на кваліфікацію вчиненого, вид і розмір покарання, які передбачаються у санкції відповідної норми, або виступають підставами, що унеможливають звільнення особи від кримінальної відповідальності та покарання.

Характеризуючи суспільно небезпечні наслідки, на які наголошується у диспозиціях статей 364, 364-1, 365, 365-2, 367 КК України, як ознак об'єктивної сторони вказаних складів кримінальних правопорушень, слід наголосити на тому, що саме зазначення у кримінальному законі певного виду, розміру або обсягу спричиненої шкоди охоронюваним законом правам або інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб, потрібно розглядати як єдиний можливий механізм виокремлення з усієї сукупності порушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, саме таких, що за своїм рівнем і характером відповідають небезпечності такого соціального явища, як кримінальне правопорушення. Слід констатувати, що закон про кримінальну відповідальність фактично позбавлений іншої можливості вказати на ступень суспільної небезпечності конкретного кримінально протиправного діяння наведеної групи.

У попередній редакції пунктів 3 і 4 примітки до ст. 364 КК України, яка була чинною до 4 червня 2014 року, для визначення істотної шкоди використовувалося словосполучення «...якщо вона полягає у завданні матеріальних збитків...». Теж саме і щодо визначення тяжких наслідків: «...якщо вони полягають у завданні матеріальних збитків...». Нормативний характер зазначених суспільно небезпечних наслідків визначав їх конкретний розмір – в сто і більше разів або у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує НМДГ. Водночас, наявне у пунктах 3 та 4 примітки до ст. 364 КК словосполучення «...якщо вона полягає...», обумовлювало можливість спричинення істотної шкоди чи тяжких наслідків різного виду: як у випадку, коли вони полягали у спричиненні майнової шкоди, так і у разі спричинення внаслідок вчинення цих кримінальних правопорушень шкоди немайнового характеру, у тому числі й моральної шкоди.

Виходячи саме з таких підходів, в абз. 2 та 3 п. 6 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26 грудня 2003 року № 15 наголошувалося, що згідно з п. 3 примітки до ст. 364 КК України, якщо шкода полягає у заподіянні суспільно небезпечних наслідків нематеріального характеру, питання про її істотність вирішується з урахуванням конкретних обставин справи. Зокрема, істотною шкодою можуть визнаватися порушення охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і громадянина (право на свободу й особисту недоторканність та недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо), підлив авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, порушення громадської безпеки та громадського порядку, створення обстановки й умов, що утруднюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій, приховування злочинів [11].

Але соціальний аспект таких наслідків цілком ґрунтувався на суб'єктивних критеріях оцінки. Водночас, нормативна природа наслідків повинна забезпечувати точність у тлумаченні кримінального закону при його застосуванні, адже саме вона визначає кордони між суспільно небезпечними наслідками як ознаками кримінального правопорушення й усіма іншими змінами в об'єктивній дійсності, що настали у результаті його вчинення. Завдяки нормативній визначеності у законі про кримінальну відповідальність зазначених наслідків

всі інші шкідливі зміни, що відбуваються через таку протиправну поведінку, не впливають на кваліфікацію вчиненого і не визначають характер кримінального правопорушення [12, с. 127]. Тому слід погодитися з усталеною у доктрині кримінального права позицією, що суспільно небезпечний наслідок – це не лише фізичне, а й правове поняття. Ігнорування правової ознаки неминуче веде до ототожнення суспільно небезпечного наслідку з будь-якими шкідливими змінами зовнішнього світу, що відбуваються внаслідок вчинення кримінально протиправної поведінки.

Але, як зазначалось, Законом № 1261-VII [10] поміж іншого, пункти 3 та 4 примітки до ст. 364 КК України було викладено у новій редакції, що обумовило виникнення у правозастосовних органів низки питань, пов'язаних із визначенням змісту категорій «істотна шкода» та «тяжкі наслідки», а також щодо впливу таких змін на судову практику [13]. У постанові Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 27 жовтня 2016 року у справі № 5-99кс16 наголошується на тому, що відповідно до змін, «істотною шкодою у статтях 364, 364-1, 365, 365-2, 367 КК вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує НМДГ». Захисник у справі наголошував на тому, що його підзахисних було засуджено за ч. 1 ст. 364 і ч. 1 ст. 365 КК України за заподіяння істотної шкоди у виді підливу авторитету правоохоронних органів, а не за вчинення шкоди у майновому еквіваленті, а тому в їхніх діях відсутній склад вищезазначених злочинів. При цьому касаційний суд також зазначив, що, відповідно до п. 3 примітки до ст. 364 КК, зі змінами, внесеними Законом № 1261-VII, істотною шкодою вважається тільки майнова шкода, а дані про таку у судових рішеннях відсутні. На переконання заступника Генерального прокурора України законодавець допустив некоректне формулювання Закону, зокрема п. 3 примітки до ст. 364 КК, і зробив певні підстави для правової невизначеності, що: «істотною шкодою» може бути лише шкода матеріального характеру. «Водночас у диспозиції ч. 1 ст. 364 КК і ч. 1 ст. 365 КК злочином визнається завдання істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, що не завжди піддається матеріальній оцінці» [14, с. 691–692].

Дослідивши матеріали кримінальної справи та матеріали, додані до заяви, наукові висновки членів Науково-консультативної ради, Судова

палата у кримінальних справах Верховного Суду України дійшла висновку про часткове задоволення заяви захисника, виходячи із того, що з набранням чинності Законом № 1261-VII виклад п. 3 примітки ст. 364 КК України зазнав змін, оскільки законодавець уже не використовує у нормативних визначеннях ознаки «істотна шкода» сполучник «якщо» і тому чинна редакція цього положення охоплює майнову шкоду, яка досягла розміру, що у 100 (сто) і більше разів перевищує НМДГ [14, с. 692].

Водночас, Суд вважає, що диспозиція ч. 1 ст. 364 і ч. 1 ст. 365 КК України, якими передбачено відповідальність за заподіяння істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або громадським чи державним інтересам, чи інтересам юридичних осіб, може становити не лише майнову шкоду, а й включати прояви немайнової шкоди, але тільки ті, які можуть одержати майнове відшкодування (як істотна шкода може враховуватися будь-яка за характером шкоди, якщо вона піддається грошовій оцінці та відповідно до такої оцінки досягла встановленого розміру) [14, с. 693].

І далі, таким проявом немайнової шкоди, який міг би бути інкримінований засудженням за ч. 1 ст. 364 КК України як заподіяння істотної шкоди (за ознакою підризу авторитету правоохоронних органів), є позбавлення потерпілого права на свободу пересування протягом 4 годин, якби наслідки цього заподіяння досягли б розміру, що у 100 (сто) і більше разів перевищує НМДГ. За конкретних обставин справи, наслідки нематеріального характеру, які піддаються грошовій оцінці (реальна шкода) та відповідно до такої оцінки досягли встановленого розміру («істотної шкоди» чи «тяжких наслідків») із заподіянням шкоди охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і громадянина (соціального, політичного, морального, організаційного чи, іншого характеру), можуть бути із: спричинення фізичної шкоди – витрати на лікування чи протезування потерпілої особи; порушення законних прав та інтересів громадян – витрати на відновлення таких прав (виплати незаконно взятому під варту чи ув'язненому або незаконно звільненому з роботи чи навчання, відшкодування за невиконання судового рішення, компенсацію шкоди від поширення відомостей, які ганьблять особу тощо); політичної шкоди (витрати на проведення нових виборів та заходів анти-терористичного характеру тощо); організацій-

ної шкоди (витрати на відновлення роботи установи) [14, с. 694–695].

При цьому, у своїй постанові Верховний Суд України вважає, що у вироку (ухвалі) має бути чітко встановлено і доведено, що саме вчинення того чи іншого службового злочину стало причиною відповідних наслідків. Обчислення їх розміру також має бути належним чином підтверджено (в т.ч. цивільним позовом, як підтвердження факту та розміру реальної майнової шкоди) та не викликати сумніву. Однак з судових рішень порушення цього конституційного права потерпілого не дістало грошової оцінки (не доведено, що у зв'язку з відновленням порушеного права на свободу пересування потерпілий зазнав майнових витрат, що перевищують 100 (сто) НМДГ). Вказана обставина дала Верховному Суду підстави для висновку, що «істотна шкода» як суспільно небезпечні наслідки діянь, передбачених ч. 1 ст. 364 і ч. 1 ст. 365 КК України стали формалізованими, що виключає кваліфікацію вчиненого за наведеними нормами закону про кримінальну відповідальність.

У постанові суд погоджується з тим, що у зв'язку з внесенням на підставі Закону № 1261-VII змін до примітки ст. 364 КК відбулося звуження змісту кримінально-правового поняття «істотна шкода» (і «тяжкі наслідки»), тобто сталася часткова декриміналізація, зокрема, таких діянь, як зловживання владою або службовим становищем і перевищення влади або службових повноважень, що дає підстави стверджувати про відсутність в діях підзахисних складів злочинів, передбачених ч. 1 ст. 364 та ч. 1 ст. 365 КК України. На підставі цього, Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України постановила ухвалу колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 26 січня 2016 року щодо підзахисних у частині їх засудження за ч. 1 ст. 364 та ч. 1 ст. 365 КК України скасувати і справу провадженням закрити за відсутністю в їхніх діях складу злочину за цими статтями [14, с. 698].

Аналізуючи наведені зміни до законодавства, О. К. Марін зазначає, що законодавчі зміни істотно звужують сферу застосування статей 364–367 КК України. На його переконання, незрозумілою стає кримінально-правова оцінка, наприклад, невиконання службовою особою своїх обов'язків через несумлінне ставлення до них, що потягнуло заподіяння шкоди

життю або здоров'ю потерпілого. Якщо раніше такі випадки однозначно могли бути кваліфіковані за ч. 2 ст. 367 КК, то тепер – однозначно ні, адже такі наслідки опиняються поза сферою дії КК України і є фактично декриміналізованими [15, с. 102]. З цього питання В. Б. Харченко зазначає, що чинна на сьогодні редакція пунктів 3 і 4 примітки до ст. 364 КК України є «свідченням недосконалої законодавчої конструкції та результатом кустарної законотворчої роботи» [16, с. 175].

В. В. Антипов також наголошує, що заподіяння шкоди нематеріального характеру означає відсутність складів злочинів, передбачених статтями 364-1, 365, 365-2, 366 і 367 КК України [17, с. 12]. На думку К. П. Задої, істотна шкода та тяжкі наслідки як ознаки складів злочинів у сфері службової діяльності полягають виключно у шкоді майнового характеру, а якщо поряд із майновою шкодою спричинена шкода життю або здоров'ю людини, остання потребує додаткової кваліфікації за відповідними статтями КК [18, с. 32–35]. С. В. Рак також зазначає, що зміни у законодавстві дійсно частково декриміналізували злочин, передбачений ст. 367 КК України, а тому суд має застосовувати законодавство, не допускаючи розширеного тлумачення кримінального закону у напрямі посилення кримінальної відповідальності [19, с. 210–211].

Водночас, окремі суди жодним чином не звернули уваги на зміни у законодавстві щодо змісту істотної шкоди та тяжких наслідків як юридичної ознаки службової недбалості (ст. 367 КК) і навіть припустили їх наявність щодо обставин, які є достатньо спірними. Так, Печерський районний суд міста Києва 18 липня 2016 року у справі № 757/10970/16-к розглянувши у відкритому судовому засіданні кримінальне провадження № 4201600000000567 за звинуваченням особи у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 367 КК України, встановив, що 1 грудня 2013 року підсудний перебував на службі на вул. Банковій, у м. Києві почув безлад на перехресті вул. Банкової та вул. Інститутської, та пішов у вказаному напрямку. Там він побачив, що працівники БМОП «Беркуту» затримали людей, а один із співробітників БМОП «Беркут» почав наносити удари одному із затриманих, хоча потреби у цьому з огляду на ситуацію не було. У даній ситуації підсудний мав би зупинити працівника беркуту, надавши відповідний наказ, проте розгубився та не здійснив цього. Особа була визнана винуватим у вчиненні

злочину, передбаченого ч. 1 ст. 367 КК України (в редакції Закону України від 07.04.2011 № 3207-VI) і їй було призначене покарання у виді штрафу у розмірі 400 НМДГ, що становить 6800 грн., з позбавленням права обіймати посади в правоохоронних органах, на строк три роки [20].

Нещодавно особливого резонансу у наукових колах набула постанова Верховного Суду у провадження № 51-4322км24 від 19 листопада 2024 року щодо неналежного виконання працівниками патрульної поліції у Чернігівській області Департаменту патрульної поліції Національної поліції України своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них. Інкримінується, що вони не забезпечили належного реагування на подію правопорушення щодо вжиття вичерпних заходів, спрямованих на припинення конфлікту між учасниками цієї події. Внаслідок продовження конфлікту, через неналежне реагування працівників поліції, потерпілого було позбавлено життя, що обумовило душевні страждання (моральну шкоду) його дружини, які за висновком експерта від 11 січня 2022 року № СЕ-19/125-21/37611-ПС були оцінені у суму 394 875 грн. [21].

Переконана у тому, що стосовно визначення душевних страждань дружини, тобто моральної шкоди від вчинення вбивства її чоловіка, як наслідку, що за своїм розміром у грошовому еквіваленті відповідає змісту «тяжких наслідків» як ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 367 КК України (у редакції Закону України № 2617-VIII від 22.11.2018), рішення суду є цілком виправданим. Адже, відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 23 ЦК України, моральна шкода може полягати і у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо членів її сім'ї чи близьких родичів. Водночас, вбачається, що Верховний Суд дещо неправильно визначив зміст іншої об'єктивної ознаки вчиненого діяння – причинного зв'язку.

У спеціальній літературі наголошується на тому, що при аналізі причинного зв'язку слід враховувати, що у природі і суспільстві всі явища взаємопов'язані та перебувають у тісній взаємодії. Якщо розглядати всю сукупність причинно-наслідкових зв'язків, ланок та опосередкувань, що призвели до настання суспільно небезпечного наслідку, то досить складно встановити, яке ж явище виступає причиною, а яке – наслідком, оскільки наслідок як результат дії причини водночас за певних умов сам

трансформується у причину і тягне за собою новий наслідок. Тому, щоб чітко, повно і точно встановити зв'язок між причиною і наслідком, необхідно *штучно* (уявно) *ізолювати* два явища – причину і наслідок від інших причинно-наслідкових ланок і опосередкувань, що так чи інакше перебувають у взаємодії з наслідком. Тільки при такому підході можна встановити, чи є певне діяння причиною даного суспільно небезпечного наслідку [22, с. 154–155].

Колегія суддів звернула увагу на те, що кримінальний закон передбачає відповідальність й за опосередковане заподіяння, тобто поведінку, яка разом з іншими необхідними умовами призвела до такого наслідку. Дійсно, опосередкований причинний зв'язок має місце при кримінально протиправній бездіяльності, коли особа не виконує покладених на неї обов'язків і не втручається у розвиток причинних зв'язків для припинення дії загрожуючи факторів і відвернення спричинення шкоди об'єкту кримінально-правової охорони [22, с. 157]. Наведене дає підстави стверджувати, що смерть потерпілого, у наведеному вище випадку, знаходиться у причинному зв'язку з неналежним виконання працівниками патрульної поліції своїх службових обов'язків. Водночас, наслідки у виді загибелі людини не охоплюються сутністю категорій «тяжкі наслідки» і не може обумовлювати кваліфікацію дій працівників патрульної поліції за ч. 2 ст. 267 КК України (у редакції Закону України № 2617-VIII від 22.11.2018). Саме виходячи із цих міркувань, Законом України від 08.11.2023 № 3442-IX [23] ст. 367 КК України була доповнена ч. 3 такого змісту: «3. Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, якщо воно спричинило загибель людини».

Щодо спричинення дружині вбитого моральної шкоди у виді душевних страждань через смерть свого чоловіка, яка за висновком експерта становить 394 875 грн., то така моральна шкода знаходиться у причинному зв'язку не з бездіяльністю працівників патрульної поліції, а з кримінально протиправною поведінкою осіб, стосовно яких на момент ухвали постанови був відсутній обвинувальний вирок суду, і які безпосередньо заподіяли потерпілому смерть, що й обумовило спричинення моральної шкоди відповідного розміру. Тому важко пояснити підстави подання позовної заяви щодо відшкодування моральної шкоди дружині вбитого, спричиненою саме настанням смерті її чоловіка, щодо працівників патрульної поліції, а не до тих осіб, які безпосередньо позбавили життя

її чоловіка. Засади задоволення судом цього цивільного позову щодо стягнення з працівників патрульної поліції у солідарному порядку на користь потерпілої 394 875 грн. у рахунок відшкодування моральної шкоди, також знаходяться поза межами правового поля нашої держави. Адже, п. 2 постанови «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» від 27 березня 1992 року № 6 визначає, що заподіяна шкода підлягає відшкодуванню у повному обсязі особою, яка її заподіяла, за умови, що дії останньої були неправомірними, між ними і шкодою є безпосередній причинний зв'язок та є вина зазначеної особи [24].

Дещо схожа за змістом постанова Колегії суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду України у справі № 452/1490/15-к у провадженні № 51-8688км18 була ухвалена 14 квітня 2020 року [25]. Через неналежне виконання заступником начальника ЦПЗ № 2 із технічних питань покладених на нього службових обов'язків, листоношу, який одноособово без засобів безпеки розвозив кореспонденцію та гроші, було застрелено невстановленими особами й викрадено 283 600 грн. Із змісту постанови є незрозумілим з яких підстав діяння було кваліфіковане саме за ч. 2 ст. 367 КК України (у редакції Закону України № 2617-VIII від 22.11.2018) за ознакою спричинення тяжких наслідків. Якщо в основу кваліфікації покладений розмір викраденого майна і, відповідно, спричинених збитків, з такою кваліфікацією необхідно погодитися за наявності опосередкованого необхідного причинного зв'язку. Водночас, не можна погодитися з кваліфікацією за ч. 2 ст. 367 КК України, якщо вона була обумовлена вбивством листоноші невстановленими особами, адже після внесення змін до пунктів 3 та 4 ст. 364 КК України Законом України № 1261-VII [10] смерть (загибель) людини не може бути віднесена ані до збитків (реальних чи упущеної вигоди), ані до моральної шкоди через неможливість грошового оцінювання вартості життя людини.

У розділі 2.5. Проекту нового Кримінального кодексу України [26] «Шкода та її види. Тяжкість кримінального правопорушення» його розробники обґрунтовано деталізували розміри спричиненої шкоди від мізерної, яка немає наслідком кримінальну відповідальність, і до винятково тяжкої шкоди. Водночас, зазначивши тільки на видові ознаки тієї чи іншої шкоди, наприклад, майнова шкода, шкода здоров'ю

тощо. Водночас, як і у чинному законі про кримінальну відповідальність, кількісні показники шкоди визначені в оціночних поняттях: значна, суттєва, тяжка тощо. Дещо заплутаною, не зовсім зрозумілою та не достатньо чітко визначеною є і встановлення розміру моральної шкоди, спричиненої протиправною поведінкою щодо особи, членів її сім'ї чи близьких родичів. Так, відповідно до абз. 2 ч. 3 ст. 23 ЦК України та абз. 2 п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 року № 4 [27], при визначенні розміру відшкодування моральної шкоди враховуються вимоги розумності і справедливості, тобто категорії, які також є оціночними.

Висновки і пропозиції. Таким чином, на сьогодні можна констатувати, що законодавець у законі про кримінальну відповідальність намагається виключити із кола суспільно небезпечних наслідків такі результати кримінально протиправної поведінки, що не можуть бути визначені у грошовому еквіваленті через складність їх встановлення, доведення та відшкодування. Оціночні визначення спричиненої шкоди на штальт «істотна», «суттєва», «значна» тощо не можуть слугувати належним критерієм диференціації розміру шкоди, особливо у випадку використання таких понять як складової підстави кримінальної відповідальності. Враховуючи, що у сучасному світі майже будь-що має свій грошовий еквівалент, вважаю доречним розглянути питання покладення в основу класифікації не тільки реальних збитків та упущеної вигоди, а й будь-якої шкоди від вчинення кримінального правопорушення, включаючи життя і здоров'я особи, її честь, гідність, ділову репутацію, авторитет тощо певної грошової суми з використанням вже усталеної у кримінальному праві категорії «неоподаткований мінімум доходів громадян». Наведені підходи не тільки дозволять чітко визначити ознаки кримінально протиправного діяння, а й забезпечать належний і прийнятний механізм відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди.

Список використаної літератури:

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, ч. 1, 3 ст. 2, ч. 1 ст. 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб) : Рішення Конституційного суду України від 30.05.2001 № 7-рп/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-01#Text>.
3. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
4. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навч. посіб. Харків : УкрЮА, 1994. 76 с.
5. Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
6. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції : Конвенція ООН від 31.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text.
7. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією : Конвенція Ради Європи від 27.01.1999 № ETS173. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text.
8. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією : Конвенція Ради Європи від 04.11.1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text.
9. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму : Конвенція від 16.05.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text.
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України від 13.05.2014 № 1261-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1261-18#Text>.
11. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень : постанова Верховного суду України від 26.12.2003 № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03#Text>.
12. Шиндель Ю. І. Суспільно небезпечні наслідки в структурі зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2 Кримінального кодексу України) // Вісник Харк. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна Сер. : Право. 2013. № 1077. С. 126–130.
13. Звернення Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ : вих. № 223-770/0/4-15 від 06.05.2015. URL: <http://www.krapka.org.ua/2015/05>.
14. Практика застосування Верховним Судом України положень Особливої частини Кримінального кодексу України [уклад. О. П. Горох];

- за заг. ред. А. А. Музики. Київ : «Центр учбової літератури», 2017. 915 с.
15. Марін О. К. Потенційні проблеми застосування норм про злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг // Забезпечення єдності судової практики у кримінальних справах у контексті подій 2013–2014 років Україні. Київ : ВАІТЕ, 2014. С. 98–102.
 16. Харченко В. Б. Визначення істотної шкоди та тяжких наслідків за новою редакцією примітки до ст. 364 КК України // Форум права. 2015. № 2. С. 169–176. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2015_2_30.pdf.
 17. Антипов В. В. Щодо «випадкової декриміналізації» злочинів у сфері службової діяльності // Новітні кримінально-правові дослідження 2015. зб. наук. пр. / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв : Іліон, 2015. С. 9–13. URL: http://www.nikolaevonua.org.ua/Sbornik_2015.pdf.
 18. Судова практика в справах про злочини в сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: окремі тенденції, проблеми та перспективи вдосконалення / за ред. К. П. Задой. Київ : Аграр Медіа Груп, 2014. 135 с.
 19. Рак С. В. Істотна шкода як ознака об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 367 КК України // Питання боротьби зі злочинністю 2016. Вип. 32. С. 202–217. URL: <http://pbz.nlu.edu.ua/article/view/99187>.
 20. Дмитро Серга колишній беркутовець – офіцер МВС засуджений за бездіяльність під час Євромайдану, зокрема за спостереження за підлеглими, які били активістів // Протокол. Юридичний інтернет ресурс. URL: https://protocol.ua/ua/dmitro_serga_kolishniy_berkutovets_ofitser_mvs_zasudgeniy_za_bezdiyalnist_pid_chas_evromaydanu/.
 21. Постанова Верховного Суду України від 19.11.2024 у справі № 751/626/22 провадження № 51-4322км24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123434125>.
 22. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. 6-те вид. перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 584 с.
 23. Про внесення зміни до ст. 367 КК України щодо посилення відповідальності за службову недбалість, якщо вона спричинила загибель людини : Закон від 08.11.2023 № 3442-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3442-20#n5>.
 24. Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди : постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.03.1992 № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92#Text>.
 25. Постанова Колегії суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду України від 14.04.2020 у справі № 452/1490/15-к провадження № 51-8688км18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88749324>.
 26. Контрольний текст Проекту КК України (станом на 17.02.2025 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/02/17/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-17-02-2025-dlya-opublikuvannya.pdf>.
 27. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text>.

Danylova I. O. Moral (non-pecuniary) damage in the content of substantial damage and grave consequences of official criminal offenses

The article deals with the issues of definition in the doctrine of criminal law of Ukraine and in the Criminal Code of Ukraine of the categories “substantial damage” and “grave consequences” which characterize a number of criminal offenses in the field of official activity and professional activity related to the provision of public services provided for in Section XVII of the Special Part of the Law on Criminal Liability. The author examines the transformations which have taken place in the approaches to the definition of these categories in the criminal law doctrine of our country and in judicial practice, due to both Ukraine’s ratification of a number of international conventions on combating corruption and the implementation of the EU Visa Liberalization Action Plan for Ukraine, and changes to the current Criminal Code of Ukraine. The author states that today the categories of “substantial damage” and “grave consequences” cover, along with property damage of a certain amount, moral (non-pecuniary) damage caused by a criminal offense. The author analyzes the case law and decisions of the Supreme Court of Ukraine relating to moral (non-property) damage caused by official criminal offenses and determines its quantitative indicators. I will consider the issue of determining socially dangerous consequences in Section 2.5. of the Draft New Criminal Code of Ukraine “Harm and its types. Severity of a criminal offense”. The author substantiates the inexpediency of establishing assessment categories for determining the quantitative indicators (size) of damage caused by a criminal offense, such as “significant”, “substantial”, “grave”, etc. It is

proposed to consider the issue of basing the classification not only on actual losses and lost profits, but also on any damage caused by a criminal offense, including life and health of a person, his/her honor, dignity, business reputation, authority, etc., with the use of a certain amount of money, which is already established in criminal law, the category of "non-taxable minimum income of citizens".

Key words: *moral (non-pecuniary) damage; substantial damage; grave consequences; criminal offenses in the sphere of official activity.*

УДК 343.9.

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.1.14>**В. М. Комісарук**

аспірант

Класичного приватного університету

Д. А. Рябчинський

адвокат

адвокатське об'єднання «ЛЕГЕС»

ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ОРГАНАМИ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ ТА ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ПРАВОПОРЯДКУ ЗСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджуються основні напрямки діяльності та продемонстровано зростання ролі таких спеціальних суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням як органи охорони державного кордону України та військова служба правопорядку в Збройних силах України в умовах воєнного стану. Розглянуто наукові підходи щодо виокремлення спеціальних суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, що дозволило віднести вказані органи до цієї групи суб'єктів, оскільки відповідно до визначених законом функцій вони наділені повноваженнями здійснювати запобіжні заходи щодо випередження, обмеження, усунення криміногенних явищ та процесів, захисту людини і соціальних благ, а також заходи щодо відвернення та припинення кримінальних правопорушень. Вказані органи здійснюють спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням, виконуючи правоохоронні функції. Розглянуто специфіку здійснення запобігання цими органами різним видам кримінальних правопорушень, тенденція щодо збільшення яких має місце після початку збройної агресії РФ, зокрема діяльності диверсійно-розвідувальних груп незаконного переміщення через державний кордон України та ін. Уточнено коло органів охорони державного кордону як спеціальних суб'єктів в структурі ДПСУ, а саме такими є: прикордонний загін (в тому числі мобільний прикордонний загін), окремий контрольно-пропускний пункт та авіаційна частина. Акцентовано на важливості діяльності військової служби правопорядку в Збройних силах України в аспекті запобігання як військовим кримінальним правопорушенням, так і кримінальним правопорушенням, які вчинюються військовослужбовцями в цілому. Акцентовано на актуальних напрямках діяльності цього органу щодо запобігання та/або припинення самовільного залишення військової частини або місця служби, незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, незаконного придбання та зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту, потрапляння таких речовин та алкогольної продукції в зону бойових дій.

Ключові слова: запобігання кримінальним правопорушенням, спеціальний суб'єкт, орган охорони державного кордону, військова служба правопорядку, збройні сили України, кримінальне правопорушення.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану актуалізується проблематика належного запобігання окремими правоохоронними органами кримінальним правопорушенням як спеціальними суб'єктами. Оцінюючи зміни в структурі вчинених кримінальних правопорушень з початком воєнного стану фахівці слушно звертають увагу на помітне збільшення частки засуджених за кримінальні правопорушення

проти авторитету органів державної влади, проти основ національної безпеки, а також проти миру й безпеки людства на противагу превалюючим до початку повномасштабної агресії РФ проти України у 2022 році кримінальним правопорушенням, як от проти власності, життя та здоров'я та незаконного обігу наркотиків [1]. Беззаперечним фактом є збільшення також кількості кримінальних правопорушень

проти недоторканності державного кордону (зокрема незаконне переправлення осіб через державний кордон України), забезпечення призову та мобілізації, а також військових кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями. У зв'язку з чим актуалізується питання підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів у напрямку запобігання та припинення вчинення вказаних діянь, зокрема таких спеціальних суб'єктів як органи охорони державного кордону та військова служба правопорядку.

Мета дослідження – проаналізувати основні напрямки діяльності органів охорони державного кордону та військової служби правопорядку у Збройних силах України як спеціальних суб'єктів запобігання тим кримінальним правопорушенням, що мають тенденцію до кількісного збільшення в умовах воєнного стану.

Стан опрацювання проблематики. Особливостям запобігання окремим видам кримінальних правопорушень, вчиненим в умовах воєнного стану в Україні були присвячені публікації Карчевського В.М. (2024 р.) [1], Богатирьова І.Г., (2023 р.) [2;3], Орлова Ю.В. (2023 р.) [4], Степанової Ю.П., яка виокремила види кримінальних правопорушень, протидія яким здійснюється Державною прикордонною службою України [5] та ін. Утім в межах цих досліджень не виокремлювалася роль окремих органів охорони державного кордону та військової служби правопорядку в ЗСУ як спеціальних суб'єктів.

Виклад основного матеріалу. В кримінології суб'єктами запобігання кримінальним правопорушенням визнаються державні органи, громадські організації, соціальні групи, службові особи чи громадяни, які здійснюють, розроблення і реалізацію заходів щодо випередження, обмеження й усунення причин та умов злочинності і недопущення вчинення кримінальних правопорушень на різних стадіях [6, с. 161]. Утім це узагальнене (широке) розуміння суб'єкта кримінального правопорушення, що не ураховує специфіку та напрямки діяльності окремих них, які суттєво різняться.

За специфікою запобіжної діяльності розрізняють суб'єктів які: 1) визначають її основні напрямки, завдання, форми, планують, спрямовують та контролюють, забезпечують її правове регулювання; 2) здійснюють безпосереднє управління і координацію окремими напрямками запобігання кримінальним правопорушенням; 3) виявляють та вивчають об'єкт запобіжного впливу й інформують про нього інших суб'єк-

тів; 4) виконують запобіжні заходи щодо випередження, обмеження, усунення криміногенних явищ та процесів, захисту людини і соціальних благ; 5) реалізують заходи щодо відвернення та припинення кримінальних правопорушень [7, с. 161]. При цьому особливість того чи іншого суб'єкта і межі повноважень в сфері запобігання кримінальним правопорушенням обумовлені їх статусом, тобто для певних суб'єктів така діяльність обумовлена повноваженнями, визначеними законом або іншими нормативно-правовими актами, для інших соціальним статусом або ж громадянськими обов'язками.

За рівнями функціонування суб'єктів запобіжної діяльності поділяють на три групи. До суб'єктів загальносоціального запобігання належать органи влади а також громадські формування, що не виконують безпосередньо правоохоронні функції (міністерства, органи місцевого самоврядування, партії, профспілки та ін.). До групи суб'єктів спеціально-кримінологічного запобігання відносять державні органи, що виконують правоохоронні функції, громадські організації, що виконують правоохоронні функції, та приватні й громадські утворення, що сприяють виконанню правоохоронних завдань. До групи суб'єктів індивідуального запобігання відносять працівників правоохоронних органів, співробітників інших державних установ та окремих громадян [6, с. 669].

Існує і інша система таких органів. Зокрема залежно від цілей і завдань, а також функціональних обов'язків суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням їх поділяють на 2 групи: 1) суб'єкти, які діють на загальносоціальному рівні та 2) спеціальні суб'єкти, які, в свою чергу, поділяються на – державні органи, спеціально створені для боротьби зі злочинністю (органи, що діють у межах кримінального судочинства – правоохоронні органи) та органи, що діють за межами кримінального судочинства [7, с. 574]. Існують і інші підходи до класифікації суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням.

В умовах воєнного стану діяльність окремих з таких спеціальних суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням актуалізувалася, зважаючи на зростання, в першу чергу, зовнішніх загроз для національної безпеки (порушення державного кордону, зростання кількості диверсійних груп), кримінальних правопорушень в сфері недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (незаконне переправлення осіб через державний кордон

України), а також різке зростання кількості окремих військових кримінальних правопорушень (дезертирство, самовільне залишення військової частини та ін.).

Так, зокрема, «контролюючи додержання громадянами та службовими особами встановлених законодавством правил в'їзду, виїзду, перебування в Україні і транзитного проїзду через її територію іноземних громадян та осіб без громадянства, реєстраційні та міграційні підрозділи здійснюють запобігання окремим видам злочинів, проникненню в Україну або виїзду з України (в тому числі екстрадиції) суспільно-небезпечних осіб або запобігання вчиненню порушень у сфері міграції та реєстрації в Україні» [7, с. 164]. Задля належного здійснення таких завдань в структурі Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) діє орган охорони державного кордону, який є оперативно-службовою та адміністративно-господарською ланкою ДПСУ, яка безпосередньо виконує поставлені перед ДПСУ завдання у межах визначеної ділянки щодо забезпечення недоторканності державного кордону України [8].

Степанова Ю.П. пропонує виокремлювати види кримінальних правопорушень, протидія яким здійснюється державною прикордонною службою України залежно від функцій ДПСУ. Таким чином, в межах виконання функцій ДПСУ здійснюється протидія наступним кримінальним правопорушенням: проти основ національної безпеки України; у сфері недоторканності державних кордонів, кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку переміщення через державний кордон України певних товарів/предметів, проти довкілля; у сфері недоторканності державних кордонів проти довкілля, передбачені ст. ст. 243, 244, 249, 250 КК України; у сфері господарської діяльності (ст. 206-1 КК України); проти громадської безпеки (ст. 258 – 258-5 КК України); проти безпеки руху та експлуатації транспорту (ст. 278 КК України); проти авторитету органів державної влади (ст. 339 КК України); проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (ст. ст. 441, 446 КК України); проти громадської безпеки (ст. ст. 255-256 КК України), а також протидії кримінальним правопорушенням, які вчиняються цими організованими злочинними угрупованнями; проти громадської безпеки (ст. ст. 258–258-5, 260 КК України), які можуть поєднуватись із вчиненням кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 201, 267, 269,

332–332² КК України; проти основ національної безпеки України (ст. 112 КК України), авторитету органів державної влади (ст. ст. 344, 346, 349 КК України); проти суспільних відносин у сфері підтримання нормальних міждержавних відносин, що забезпечують мирну співпрацю держав (ст. 444 КК України) [5, с. 251]. При цьому основними кримінальними правопорушеннями, щодо яких здійснюються заходи запобігання визнано наступні кримінальні правопорушення: проти основ національної безпеки України; у сфері недоторканності державних кордонів; проти встановленого порядку переміщення через державний кордон України певних товарів/предметів; проти довкілля; проти встановленого порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї; проти громадської безпеки; проти авторитету органів державної влади; проти суспільних відносин у сфері підтримання нормальних міждержавних відносин, що забезпечують мирну співпрацю держав тощо. Супутніми є кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності; проти встановленого порядку обігу та використання документів; проти життя та здоров'я особи; проти встановленого з метою протидії залученню в економіку «брудних» коштів порядку здійснення господарської діяльності [5, с. 254]. Ми поділяємо таку позицію в цілому, утім вважаємо, що потребує уточнення коло суб'єктів, які можуть реалізуючи функції ДПСУ здійснювати запобігання певній категорії кримінальних правопорушень, адже структура ДПСУ є складною.

Ураховуючи загрози національній безпеці України у сфері безпеки державного кордону одним із завдань органів охорони державного кордону в період правового режиму воєнного стану та в особливий період є забезпечення охорони державного кордону України, участь у боротьбі з диверсійно-розвідувальними групами противника в контрольованих прикордонних районах та відсічі збройної агресії [9; 10]. Протидія диверсійно-розвідувальним групам чи незаконним військовим формуванням, які діють із закордону, як правило, починається на державному кордоні, а саме: намагання перетнути державний кордон законним шляхом через визначенні пункти пропуску за дійсними чи підробленими документами; незаконне перетинання державного кордону поза межами пунктів пропуску через державний кордон [11, с. 54]. Тому, відповідно до вимог Закону України «Про Державну прикордонну службу України» на органи охорони державного кордону покла-

дено функцію з участі у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом, а також припинення діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), організованих груп та злочинних організацій, що порушили порядок перетинання державного кордону України і завдання з участі у виконання заходів територіальної оборони, а також заходів, спрямованих на додержання правового режиму воєнного і надзвичайного стану [12]. Тож перелік вказаних вище кримінальних правопорушень, яким здатні запобігти органи охорони державного кордону включає також і диверсії, передбачені ст. 113 КК України. Адже в умовах війни діяльність диверсійно-розвідувальних груп спрямована на знищення цивільної інфраструктури, поширення «фейків», викриття місць розташування сил безпеки та оборони України для подальшого наведення артилерії, дронів чи ракет [13, с. 153].

Звернення до «Положення про орган охорони державного кордону Державної прикордонної служби» свідчить, що такими спеціальними суб'єктами в структурі цього органу визнаються: прикордонний загін (в тому числі мобільний прикордонний загін), окремий контрольно-пропускний пункт та авіаційна частина [8]. У складі органу охорони державного кордону функціонують оперативно-розшукові підрозділи. Оперативно-розшукові підрозділи органів охорони державного кордону здійснюють оперативно-розшукову діяльність відповідно до ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність», що однозначно дозволяє віднести такий орган до правоохоронного. Слушними є міркування з приводу особливостей здійснення оперативно-розшукової діяльності в умовах воєнного стану. Так, приміром, визнаючи, що оперативно-розшукова діяльність має місце в професійній діяльності прикордонників, в тому числі в умовах правового режиму воєнного стану, оскільки є ефективним інструментарієм стосовно забезпечення захисту державного кордону за рахунок виявлення кримінальних правопорушень, що готуються або осіб, які готують кримінальні правопорушення, фахівці зауважують, що в цей період змінюються саме види протиправної діяльності, що виявляються. Якщо в мирний час або особливий період основний масив становлять типові прояви транскордонної злочинності (контрабанда, торгівля людьми, незаконне переправлення осіб через державний кордон України, порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України, незаконне

перетинання державного кордону України тощо), то в умовах правового режиму воєнного стану збільшується кількість злочинів проти основ національної безпеки України, кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державного кордону, забезпечення призову та мобілізації, військові кримінальні правопорушення, кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку [14, с. 40]. Тож для уточнення видів кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється запобігання доцільно урахувати саме основні завдання та повноваження органів охорони державного кордону, які визначені в Розділі II «Положення про орган охорони державного кордону Державної прикордонної служби України» для прикордонного загону, у тому числі, мобільного прикордонного загону, для окремого контрольно-пропускного пункту та авіаційної частини [8]. Вказуючи, що у Збройних Силах України відповідальність за реалізацію функції запобігання злочинності покладена на Військову службу правопорядку, яка має широкий спектр повноважень для забезпечення правопорядку та військової дисципліни, говорять, що згаданий документ не містить конкретних положень щодо запобігання військовим кримінальним правопорушенням [15, с. 518]. Утім безпосередньо в ст. 1 ЗУ «Про військову службу правопорядку», яка визначає статус і призначення цієї служби, вона визнається спеціальним правоохоронним формуванням у складі Збройних Сил України, призначеним для забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних Сил України у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, установах та організаціях, військових містечках, на вулицях і в громадських місцях; для запобігання кримінальним та іншим правопорушенням у Збройних Силах України, їх припинення; для захисту життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, працівників Збройних Сил України, а також для захисту майна Збройних Сил України від розкрадання та інших протиправних посягань, а так само для участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах [16].

Як ми вже зазначали вище, питання належного виконання функціональних обов'язків приміром співробітниками військової служби правопорядку (далі – ВСП) як спеціального суб'єкта запобігання військовим правопорушенням акту-

алізується в умовах воєнного стану. Так, показано, що в 2023 році найбільше було засуджено військовослужбовців за: злочини проти національної безпеки – 33 особи, проти життя та здоров'я – 233 особи, кримінальні правопорушення проти власності – 199 осіб, кримінальні правопорушення проти громадської безпеки – 295 осіб (здебільшого незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами – 275 осіб), проти безпеки руху та експлуатації транспорту – 131 особа, проти громадського порядку і моральності – 67 осіб (здебільшого хуліганство – 64 особи), у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення – 1086 осіб (здебільшого незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту – 1058 осіб); проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян – 549 осіб (здебільшого підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів – 522 особи); військові злочини – 2535 (переважно самовільне залишення військової частини або місця служби – 1539 осіб, непокоря – 664 особи, дезертирство – 109 осіб) [17]. З цих даних слідує, що саме самовільне залишення військової частини або місця служби становить найбільший відсоток в структурі злочинності військовослужбовців. Зважаючи, що до таких осіб діє більш жорстка кримінально-правова політика, яка полягає в забороні суду пом'якшувати їм покарання або ж звільняти від відбування покарання з випробуванням, що передбачено 69 та 75 КК України наразі передбачена можливість таких військовослужбовців повернутися до служби. Зокрема, ст. 401 КК України була доповнена частиною 4 у формулюванні «Особа, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407, 408 цього Кодексу, може бути звільнена від кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, якщо вона добровільно звернулася із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби та за наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження

проходження такою особою військової служби» [18]. Військова служба правопорядку роз'яснює таким особам, а також їх родичам та близьким, що для реалізації такої можливості особа, яка вчинила зазначені вище злочини, має повернутися до своєї військової частини чи звернутися до військового комісаріату за місцем проживання, або прибути до найближчого органу Військової служби правопорядку, де зробити зізнання та надати первинне пояснення щодо причин самовільного залишення військової частини. При цьому наголошується, що за відсутності тяжких наслідків або фактів вчинення інших злочинів, застосування до особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у ході досудового слідства ініційовано не буде, а в ході вирішення питання щодо правових наслідків самовільного залишення військової частини до уваги приймаються й інші причини та умови, що могли спонукати до дій по залишенню військовослужбовцем військової частини, включаючи збіг тяжких сімейних обставин, наявність позастатутних відносин та інші [19]. З іншого боку залишається затребуваним і інший напрямок роботи ВСП, пов'язаний із контролем за поведінкою військовослужбовців щодо дотримання ними вимог Дисциплінарного статуту, яким заборонено вживати під час проходження військової служби (крім медичного призначення) наркотичні засоби, психотропні речовини чи їх аналоги, а також не вживати спиртні напої під час виконання обов'язків військової служби [20], виявленням та попередженням вчинення військовослужбовцями кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних речовин (зокрема ч.1 т. 309 КК), а також незаконного поводження зі зброєю, боеприпасами та вибуховими речовинами (зокрема ч. 1 ст. 263 КК).

Висновки. Отже, такі органи охорони державного кордону, як прикордонний загін (у тому числі мобільний прикордонний загін), окремий контрольно-пропускний пункт та авіаційна частина, а також військова служба правопорядку у ЗСУ є спеціальними органами запобігання кримінальним правопорушенням, які передусім реалізують заходи відвернення й припинення кримінальних правопорушень на підставі безпосередньо визначених законом повноважень. В умовах збройної агресії РФ проти України основні напрями діяльності органів охорони державного кордону зосереджені на запобіганні, відверненні та припиненні кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки (зокрема діяльності диверсій-

но-розвідувальних груп на території України), незаконного переправлення осіб через державний кордон, незаконного перетинання державного кордону, кримінальних правопорушень проти громадської безпеки; а військової служби правопорядку у ЗСУ – військових кримінальних правопорушень, зокрема самовільного залишення військової частини або місця служби, незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, незаконного придбання та зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту, потрапляння таких речовин та алкогольної продукції в зону бойових дій.

Список використаної літератури:

1. Карчевський М.В. Протидія злочинності в умовах війни: аналіз статистичних даних (2013–2023). *Науковий вісник Львівського національного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2. С. 80-90.
2. Богатирьов І.Г. Заходи запобігання протидії та запобігання організованим злочинності в умовах воєнного стану в Україні. Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення: матеріали наук.-практ. круглого столу (Київ, 26 вересня 2023 р.) / редкол. : Вербенський М.Г., Опришко І.В., Кулик О.Г. та ін. Київ : ДНДІ МВС України, 2023. С. 147–150.
3. Богатирьов Іван, Богатирьов Андрій. Організована злочинність в умовах воєнного стану: проблеми та шляхи їх подолання. *Law & Border*. 2024. № 1 (3). С. 5-26.
4. Орлов Ю.В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри: монографія. Харків : Право, 2023. 252 с.
5. Степанова Ю. П. Види кримінальних правопорушень, протидія яким здійснюється Державною прикордонною службою України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3(118). С. 249–255.
6. Кримінологія: підручник / За заг. ред. Б.М. Головкина. Харків: Право, 2020. 384 с.
7. Велика українська кримінологічна енциклопедія. У 2 т. Т.2: М-Я/ наук. ред. О.М. Литвинов. Харків: Факт, 2021. 870 с.
8. Положення про орган охорони державного кордону Державної прикордонної служби, затверджено Наказом Міністерства внутрішніх справ України 30 листопада 2018 року № 971. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1468-18#n15> (дата звернення 20.01.2025).
9. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. N 389-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 28, ст.250.
10. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 9, ст.106.
11. Цевельов О.Є., Вітер Д.В., Безбах В.С. Робота штабу органу охорони кордону під час організації операцій з ліквідації диверсійно-розвідувальних груп. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України ім. Івана Черняхівського*. 2021. № 3 (73). С. 53-59.
12. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, № 27, ст.208.
13. Боровик Микола. Протидія диверсійно-розвідувальним групам противника підрозділами національної поліції України в умовах дії правового режиму воєнного стану. *Право і безпека*. 2024. № 1 (92). С. 152-162.
14. Вітровчак В. Г., Кушнір Я. О. До питання оперативно-бойової діяльності органів охорони державного кордону на прикладі бойового досвіду прикордонного загону. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 3. С. 34-45.
15. Коломієць Н.В., Соседка С.В. Запобігання вчиненню військових кримінальних правопорушень (в контексті ст. 402, 407, 408 КК України). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2014. № 4. С. 515-519.
16. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 07.03.2002 р. № 3099-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 32. Ст. 1225.
17. Звіт про склад засуджених за 2023 рік (форма № 7 річна).
18. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001, № 25-26, ст.131.
19. Порядок дій військовослужбовців, які самовільно залишили військові частини та спонукання таких осіб до з'явлення з повинною чи повернення до військових частин (місць служби). URL: <https://hups.mil.gov.ua/assets/doc/public-information/samovilne-zalishennya-viyskovoyi-chastini.pdf> (дата звернення 27.01.2025).
20. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24 березня 1999 року № 551-XIV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1999, № 22-23, ст.19.

Komisaruk V. M., Ryabchynskyi D. A. Prevention of Criminal Offenses by the State Border Guard and Military Law Enforcement Service of the Armed Forces of Ukraine under Martial Law

The article examines the areas of activity and demonstrates the growing role of such special subjects of criminal offenses prevention as the State border protection bodies of Ukraine and the military law enforcement service of the Armed Forces of Ukraine under martial law. The author examines the scientific approaches to the allocation of special subjects of criminal offenses prevention, which allowed to refer these bodies to this group of subjects, since, in accordance with the functions defined by law, they are empowered to take preventive measures to prevent, limit, eliminate criminogenic phenomena and processes, protect human and social goods, as well as measures to prevent and suppress criminal offenses. These bodies carry out special criminological prevention of criminal offenses and perform law enforcement functions.

The author examines the specifics of prevention by these bodies of various types of criminal offenses, the tendency of which has been increasing since the beginning of the armed aggression of the Russian Federation, in particular, the activities of sabotage and reconnaissance groups of illegal movement across the state border of Ukraine, etc. The author clarifies the range of state border protection bodies as special entities within the structure of the State Border Guard Service of Ukraine, namely: a border detachment (including a mobile border detachment), a separate checkpoint and an aviation unit. The article focuses on the current activities of this body to prevent and/or stop unauthorized leaving of a military unit or place of service, illegal handling of weapons, ammunition or explosives, illegal acquisition and storage of narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues without the purpose of sale, and the entry of such substances and alcohol products into the combat zone.

Key words: prevention of criminal offenses, special subject, state border protection body, military law enforcement service, armed forces of Ukraine, criminal offense.

Р. П. Лаврьонов

адвокат, аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Класичного приватного університету
ORCID ID: 0000-0002-3953-6318

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ВІЙСЬКОВИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПОРЯДКОМ КОРИСТУВАННЯ ТА ЗБЕРІГАННЯ ВІЙСЬКОВОГО МАЙНА

У статті здійснено комплексний аналіз суб'єктивної сторони військових правопорушень, пов'язаних із порядком користування та зберігання військового майна, з урахуванням теоретичних підходів, правозастосовної практики та міжнародного досвіду. Досліджено поняття суб'єктивної сторони військових злочинів, її структурні елементи та форми вини, що мають безпосереднє значення для кримінально-правової кваліфікації діянь військовослужбовців. Розглянуто особливості розмежування умисних і необережних злочинів у військовій сфері, що є ключовим аспектом при визначенні ступеня відповідальності осіб, які вчинили правопорушення, пов'язані з військовим майном.

Проаналізовано нормативно-правову базу України щодо кримінальної відповідальності за військові злочини, визначено основні проблеми правозастосовної практики та окреслено шляхи їх подолання. Акцентовано увагу на прогалинах у чинному законодавстві, зокрема на відсутності чітких критеріїв для розмежування навмисного та необережного спричинення шкоди військовому майну. Досліджено судову практику щодо кваліфікації військових правопорушень, що свідчить про неоднозначність трактування суб'єктивної сторони злочинів у різних судових рішеннях.

Окрему увагу приділено психологічним аспектам впливу бойових умов на формування вини військовослужбовців. Визначено, що бойовий стрес, психоемоційне виснаження та екстремальні умови можуть суттєво впливати на здатність військових осіб усвідомлювати характер і наслідки своїх дій. Запропоновано розширити механізми проведення військових психологічних експертиз, що дозволить об'єктивніше оцінювати рівень відповідальності військовослужбовців у випадках порушень, пов'язаних із військовим майном.

Здійснено порівняльний аналіз міжнародного досвіду регулювання військових злочинів, зокрема практики країн НАТО та Європейського Союзу. Встановлено, що в державах із розвиненою системою військової юстиції застосовуються спеціалізовані військові трибунали, які дозволяють більш ефективно розглядати справи військовослужбовців. У країнах ЄС значну увагу приділяють розмежуванню рівнів відповідальності та залученню спеціалізованих експертних оцінок для визначення суб'єктивної сторони злочинів.

Розроблено практичні рекомендації щодо вдосконалення кримінально-правового регулювання військових злочинів в Україні.

Запропоновано запровадження окремого інституту військових судів, які б займалися правопорушеннями у військовій сфері, а також удосконалення Кримінального кодексу України з урахуванням диференціації відповідальності за військові злочини залежно від ступеня вини та бойових обставин. Обґрунтовано необхідність запровадження військово-психологічних експертиз як обов'язкового елементу у кваліфікації військових злочинів, що дозволить враховувати вплив екстремальних умов на поведінку військовослужбовців.

Отримані результати дослідження мають практичне значення для вдосконалення кримінального законодавства, судової практики та механізмів правозастосування у військовій сфері. Викладені пропозиції сприятимуть посиленню військової дисципліни, підвищенню ефективності боротьби з військовими правопорушеннями та гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами.

Ключові слова: військові правопорушення, суб'єктивна сторона злочину, кримінальна відповідальність, військове майно, військова юстиція, умисел, необережність, бойові умови, військові трибунали, правозастосовна практика, психологічна експертиза, міжнародні стандарти, кваліфікація злочину, кримінальне законодавство, військовий суд.

Постановка проблеми. Військові правопорушення, пов'язані з порядком користування та зберігання військового майна, становлять одну з ключових загроз для обороноздатності держави, особливо в умовах воєнного стану. Суб'єктивна сторона таких правопорушень є одним із визначальних елементів кримінально-правової кваліфікації, адже саме вона дозволяє розмежувати умисні злочини та діяння, вчинені з необережності. Від правильної оцінки форми вини залежать не лише вид і розмір кримінальної відповідальності, а й ефективність превентивних заходів, спрямованих на зменшення втрат військового майна.

Зміни у воєнному законодавстві України, посилення контролю за використанням військового майна та підвищені ризики корупційних і недбалих дій в умовах війни вимагають ґрунтовного аналізу суб'єктивної сторони відповідних злочинів. Необхідність диференціації відповідальності за умисні та необережні правопорушення у військовій сфері актуалізує питання уточнення доктринального розуміння суб'єктивної сторони злочину.

Також особливої уваги потребує дослідження впливу психологічних чинників на здатність військовослужбовців адекватно оцінювати наслідки своїх дій у стресових умовах бойових дій.

Сучасна судова практика засвідчує, що встановлення форми вини у справах, пов'язаних із неналежним використанням та зберіганням військового майна, викликає значні труднощі. У деяких випадках складно розмежувати злочинну недбалість від об'єктивно зумовлених факторів, пов'язаних із бойовими умовами, що може призводити до неоднозначності у кваліфікації злочинів та призначенні покарання. Водночас питання про наявність прямого чи непрямого умислу у військових злочинах залишається предметом дискусій серед учених-правників.

Крім того, аналіз міжнародного досвіду регулювання суб'єктивної сторони військових злочинів (зокрема, практики країн НАТО та ЄС) свідчить про доцільність розробки спеціальних критеріїв для оцінки рівня вини військовослужбовців з урахуванням воєнного контексту. В Україні такі механізми ще не набули належного розвитку, що ускладнює ефективне правозастосування та може спричиняти правову невизначеність.

Таким чином, актуальність дослідження суб'єктивної сторони військових правопорушень, пов'язаних із порядком користування

та зберігання військового майна, зумовлена необхідністю вдосконалення кримінально-правової кваліфікації таких діянь, розробки механізмів розмежування умислу та необережності, а також впровадження нових підходів до оцінки психоемоційного стану військових під час вчинення правопорушень.

Вступ. Функціонування військового сектора держави, особливо в умовах воєнного стану, передбачає суворий контроль за порядком використання та зберігання військового майна. Зловживання, недбалість або навмисне пошкодження матеріальних ресурсів можуть призводити до катастрофічних наслідків, ставлячи під загрозу обороноздатність країни.

Військові правопорушення, що стосуються порядку користування та зберігання військового майна, є однією з найважливіших категорій кримінально-правових діянь, які потребують чіткої кваліфікації. Визначення суб'єктивної сторони таких правопорушень відіграє ключову роль у розмежуванні кримінальної відповідальності та застосуванні справедливих санкцій відповідно до ступеня вини військовослужбовця.

У кримінальному праві суб'єктивна сторона злочину розглядається як психічне ставлення особи до вчиненого діяння та його наслідків. Вона включає в себе вину, мотив і ціль, які в сукупності формують внутрішній зміст протиправного діяння.

При цьому особливу складність викликає диференціація між прямим і непрямим умислом, а також між злочинною самовпевненістю та злочинною недбалістю. У військовій сфері ці аспекти мають специфічний характер, оскільки на рішення військовослужбовців можуть впливати бойові умови, стресові фактори, рівень підготовки та дисциплінарний контекст.

В умовах воєнного стану, запровадженого в Україні у зв'язку з широкомасштабною агресією Російської Федерації, питання кримінально-правової кваліфікації військових злочинів набуває особливої актуальності. Значне посилення контролю за збереженням і використанням військового майна, зростання ризиків його втрати або пошкодження, а також необхідність оперативного реагування на виклики бойових дій створюють нові правові проблеми. З одного боку, існує потреба у посиленні відповідальності за умисні військові злочини, з іншого – необхідно враховувати об'єктивні обставини, що можуть обмежувати здатність військовослужбовця раціонально оцінювати свої дії.

Аналіз національного законодавства та судової практики свідчить, що розмежування умислу та необережності у військових правопорушеннях нерідко викликає труднощі.

Наприклад, втрата військової техніки через недбале ставлення командира підрозділу може мати як ознаки злочинної недбалості, так і виправданий характер, якщо вона була зумовлена об'єктивними умовами ведення бойових дій. Водночас існують випадки, коли дії військовослужбовців спрямовані на умисне пошкодження або незаконне використання військового майна, що потребує жорстких кримінально-правових заходів. У країнах НАТО такі злочини підпадають під спеціалізовані військові трибунали, що забезпечують швидке й ефективне правосуддя, тоді як в Україні правозастосовна практика у цій сфері ще розвивається.

Відповідно, наукове дослідження суб'єктивної сторони військових правопорушень, пов'язаних із порядком користування та зберігання військового майна, є необхідним для вдосконалення правозастосовної практики та уточнення кваліфікаційних підходів.

Аналіз теоретичних засад кримінальної відповідальності, судових рішень і міжнародного досвіду дозволить не лише поглибити розуміння психічного ставлення військовослужбовців до своїх дій, але й сприятиме формуванню правових рекомендацій для вдосконалення законодавства України у сфері військової юстиції.

Метою дослідження є комплексний кримінально-правовий аналіз суб'єктивної сторони військових правопорушень, пов'язаних із порядком користування та зберігання військового майна, з урахуванням особливостей правозастосовної практики, судових рішень та міжнародного досвіду.

Завдання дослідження. У межах статті визначено такі завдання:

- дослідити правове регулювання військових злочинів, пов'язаних із порядком користування та зберігання військового майна, відповідно до Кримінального кодексу України та міжнародних стандартів;
- встановити критерії розмежування умисних і необережних військових правопорушень, з урахуванням особливостей їх кваліфікації;
- здійснити аналіз судової практики щодо застосування кримінального законодавства до військових злочинів, що стосуються порядку використання та зберігання військового майна;

- оцінити вплив бойових умов і психологічних факторів на суб'єктивну сторону військових злочинів;

- розробити пропозиції щодо вдосконалення кримінально-правового регулювання військових правопорушень в Україні на основі міжнародного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика військових правопорушень, пов'язаних із порядком користування та зберігання військового майна, є предметом наукових дискусій у межах кримінального права, військової юстиції та правозастосовної практики.

В українській та зарубіжній літературі значну увагу приділено питанням визначення суб'єктивної сторони військових злочинів, її впливу на кримінально-правову кваліфікацію та практичному застосуванню відповідних норм законодавства.

Дослідженнями, що ґрунтовно розкривають поняття суб'єктивної сторони злочину у військовій сфері, є роботи Харитонова С.О., який у своїй монографії аналізує загальні тенденції розвитку кримінального законодавства у сфері військових злочинів, зокрема форми вини та їхню роль у правозастосовній діяльності. Він акцентує увагу на необхідності врахування специфіки військової служби при визначенні ступеня вини особи у військових правопорушеннях[1].

Колодяжний М.Г. досліджує проблематику детермінації та запобігання військовим злочинам в Україні, наголошуючи на труднощах у розмежуванні умислу та необережності у справах, пов'язаних із втратою або пошкодженням військового майна.

У своїх висновках він підкреслює, що чинна система кримінальної відповідальності потребує вдосконалення в частині врахування бойових умов та психоемоційного стану військовослужбовців [2].

Особливий акцент на міжнародному правовому регулюванні військових правопорушень зроблено в роботах Піддубної М.І., яка досліджує специфіку воєнних злочинів у кримінальному праві України та їх відповідність міжнародним стандартам.

Вона аналізує механізми притягнення до відповідальності військових осіб за правопорушення, пов'язані із користуванням військовим майном, у країнах НАТО, наголошуючи на важливості адаптації цих механізмів до українських реалій [3].

В аспекті психологічних чинників, що впливають на суб'єктивну сторону військових злочинів,

нів, слід відзначити дослідження Садової Т.С., яка розглядає вплив бойового стресу, психоемоційного навантаження та посттравматичних розладів на поведінку військовослужбовців. Вона обґрунтовує необхідність удосконалення судової практики з урахуванням психологічної експертизи у справах, де поведінка військових могла бути обумовлена екстремальними умовами воєнного часу [4].

Питання правозастосування щодо військових правопорушень розкрито у працях Галабали І.П., який аналізує судову практику щодо кваліфікації злочинів, пов'язаних із порядком зберігання та використання військового майна. Він звертає увагу на проблеми доказування умислу у таких справах та необхідність розробки більш чітких критеріїв для оцінки суб'єктивної сторони злочину [5].

Зарубіжні дослідження також пропонують цікаві аспекти аналізу суб'єктивної сторони військових злочинів.

У країнах НАТО значна увага приділяється військовим трибуналам, які займаються кримінальним переслідуванням військовослужбовців за правопорушення, пов'язані із зловживанням військовим майном.

Праці західних науковців, зокрема дослідження С. Метью та Дж. Гріффіта, акцентують увагу на важливості об'єктивного розгляду бойових обставин при оцінці рівня вини військових у судових процесах [6].

Таким чином, аналіз наукової літератури свідчить про комплексний характер проблеми визначення суб'єктивної сторони військових правопорушень, що поєднує кримінально-правові, психологічні та військово-адміністративні аспекти.

Незважаючи на значну кількість досліджень у цій сфері, залишається низка невирішених питань, пов'язаних із розмежуванням умисних та необережних військових злочинів, впливом бойових умов на їхню кваліфікацію та необхідністю гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами. Це зумовлює потребу у подальших дослідженнях, спрямованих на вдосконалення механізмів кримінальної відповідальності за військові правопорушення, що стосуються порядку користування та зберігання військового майна.

Матеріали та методи. Дослідження ґрунтується на аналізі нормативно-правових актів, судової практики, наукових публікацій та міжнародних документів, що регулюють кримінальну відповідальність за військові правопорушення.

Основну матеріальну базу становлять положення Кримінального кодексу України, норми міжнародного гуманітарного права та акти, що визначають порядок зберігання й використання військового майна. Особливу увагу приділено матеріалам судової практики, які дозволяють дослідити проблематику кваліфікації суб'єктивної сторони військових злочинів.

Методологічну основу становить комплекс правових і міждисциплінарних підходів.

Догматичний метод застосовано для аналізу кримінального законодавства, що дозволило визначити правові особливості суб'єктивної сторони військових правопорушень. Порівняльно-правовий аналіз використано для зіставлення підходів України та зарубіжних країн до кваліфікації військових злочинів. Вивчення судової практики дало змогу виявити труднощі в розмежуванні умислу та необережності, а також особливості застосування кримінальних санкцій.

Соціологічні та психологічні аспекти проблеми досліджувалися з урахуванням впливу бойового стресу та психоемоційного навантаження на поведінку військовослужбовців.

Це дозволило оцінити, наскільки об'єктивно можна встановити суб'єктивну сторону злочину в умовах бойових дій. Використання системно-структурного підходу сприяло глибшому розумінню взаємозв'язку між правовими та психологічними чинниками у визначенні ступеня вини військовослужбовців. Метод прогнозування застосовано для розробки рекомендацій щодо вдосконалення законодавства та правозастосовної практики.

Запропонований методологічний підхід забезпечив комплексне висвітлення проблеми, дозволивши оцінити її з позицій кримінального права, військової юстиції та психології.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктивна сторона військових правопорушень охоплює психічне ставлення особи до власних дій та їхніх наслідків. У кримінальному праві цей елемент визначає форму вини та впливає на правову кваліфікацію діяння. Військові злочини можуть вчинятися як умисно, так і через необережність, що вимагає чіткого розмежування між цими формами для коректного застосування санкцій.

Умисел у військових злочинах може бути прямим або непрямым. Прямий умисел передбачає, що особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає його наслідки і бажає або свідомо допускає їх

настання. Наприклад, умисне знищення військового майна з метою уникнення бойових завдань є злочином із прямим умислом.

Непрямий умисел має місце, коли особа передбачає можливість настання шкідливих наслідків і свідомо їх допускає, не маючи прямого наміру заподіяти шкоду. Необережність у військових злочинах поділяється на злочинну самовпевненість та злочинну недбалість.

Розмежування умислу і необережності у військових злочинах є принципово важливим для визначення ступеня вини військовослужбовця та обрання відповідного покарання. Судова практика засвідчує труднощі у встановленні меж між грубою недбалістю та непрямим умислом, особливо в умовах бойових дій або форс-мажорних обставин.

У наведеній таблиці 1 представлено основні форми вини у військових злочинах.

Психологічний стан військовослужбовця значною мірою впливає на формування його суб'єктивного ставлення до вчинених дій. В умовах бойових дій фактори стресу, втоми, страху або посттравматичних розладів можуть змінювати сприйняття ситуації, що впливає на рівень відповідальності.

Висока інтенсивність бойових дій, необхідність швидко ухвалювати рішення та емоційна напруга нерідко призводять до того, що військові допускають помилки, які можуть бути кваліфіковані як військові злочини.

Наприклад, солдат, який через нервову перенапругу втрачає контроль над ситуацією та залишає позицію, може сприймати свої дії як єдиний можливий спосіб виживання, тоді як з юридичної точки зору це розцінюється як дезертирство.

У дослідженнях військових психологів зазначено, що бойовий стрес може викликати викривлене сприйняття реальності, знижу-

вати когнітивні функції та впливати на рівень самоконтролю. Саме тому в багатьох країнах, зокрема у США та Великій Британії, до судових процесів над військовослужбовцями залучають військових психологів, які оцінюють стан обвинуваченого та його здатність усвідомлювати свої дії під час вчинення злочину. У цьому контексті значну роль відіграє психологічна експертиза, яка може допомогти визначити, чи впливали зовнішні фактори (бойова втома, шок, ПТСР) на здатність військового усвідомлювати незаконність своїх дій. Введення психологічного аналізу в процес кваліфікації військових злочинів в Україні дозволило б враховувати реальні умови, в яких діяли обвинувачені, та розмежовувати випадки, коли злочин було вчинено під тиском екстремальних обставин.

На рисунку 1 зображено ключові психологічні фактори, що впливають на суб'єктивну сторону військових правопорушень.

Діаграма демонструє рівень впливу таких факторів, як бойовий стрес, психоемоційне виснаження, посттравматичний синдром (ПТСР), вплив авторитету командирів, швидкість ухвалення рішень і недостатність інформації. Це підкреслює необхідність врахування психологічних обставин при правовій кваліфікації військових злочинів.

Проблематика кримінальної відповідальності за військові злочини, пов'язані із порядком користування та зберігання військового майна, регулюється національним законодавством, зокрема Кримінальним кодексом України. Основні положення щодо кваліфікації таких діянь містяться в розділі XIX, який визначає види військових злочинів, порядок їх кваліфікації та санкції, що можуть бути застосовані до військовослужбовців. Відповідно до статті 413 Кримінального кодексу України, знищення або пошкодження військового майна тягне за собою

Таблиця 1

Форми вини у військових злочинах

Форма вини	Визначення	Приклад у військовій сфері
Прямий умисел	Особа усвідомлює злочинний характер діяння, передбачає наслідки і бажає їх настання	Умисне пошкодження техніки для уникнення бойового завдання
Непрямий умисел	Особа передбачає наслідки своїх дій, допускає їх, хоча не прагне до їх настання	Порушення правил безпеки, що призводить до пошкодження боеприпасів
Злочинна самовпевненість	Особа передбачає можливість шкідливих наслідків, але легковажно розраховує їх уникнути	Перевезення небезпечного вантажу без дотримання правил безпеки
Злочинна недбалість	Особа не усвідомлює можливих наслідків, хоча мала і могла це зробити	Втрата військового обладнання через нехтування службовими обов'язками

Джерело: створено автором

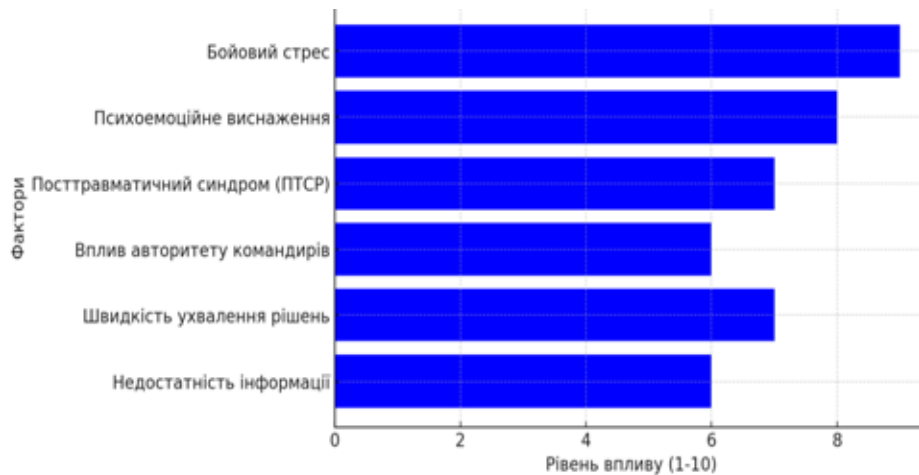

Рис. 1. Психологічні фактори, що впливають на суб'єктивну сторону військових правопорушень

Джерело: створено автором на основі [5-7]

кримінальну відповідальність залежно від ступеня вини, розміру заподіяної шкоди та наявності обтяжуючих обставин.

Правовий режим зберігання військового майна регулюється також нормативними актами Міністерства оборони України, що встановлюють стандарти експлуатації та обліку техніки, озброєння та інших засобів військового призначення.

Порушення цих норм може розглядатися як службова недбалість, якщо доведено відсутність умислу на спричинення шкоди. Аналіз судової практики свідчить, що в багатьох випадках кваліфікація діянь залежить від наявності чи відсутності умислу у військовослужбовця. Судові рішення, ухвалені військовими судами України, демонструють неоднорідність правозастосування у випадках, коли необхідно відрізнити необережність від умислу при втраті або пошкодженні військового майна.

Варто відзначити, що міжнародні правові акти, зокрема Римський статут Міжнародного кримінального суду, також містять положення, які можуть бути застосовані до розгляду військових злочинів, зокрема щодо знищення військового майна та невиконання наказів, що призвело до матеріальних втрат. Досвід держав-членів НАТО демонструє, що військова юстиція в цих країнах діє за принципом диференційованого підходу до оцінки вини, беручи до уваги умови бойових дій та оперативну ситуацію.

Правозастосовна практика свідчить, що кваліфікація військових правопорушень, пов'язаних із порядком користування та зберігання військового майна, потребує детального розгляду

суб'єктивної сторони злочину. Одним із ключових питань залишається визначення наявності чи відсутності умислу у діях військовослужбовця.

У випадках, коли особа свідомо ухиляється від виконання обов'язків або вчиняє дії, спрямовані на пошкодження або незаконне використання військового майна, йдеться про умисний злочин.

Прикладом може бути умисне розукомплектування техніки з метою продажу запчастин або її пошкодження з метою уникнення бойового застосування.

Водночас, у ситуаціях, коли шкода військовому майну заподіяна через недбале ставлення до службових обов'язків, йдеться про злочин, вчинений з необережності.

Особливу складність становить визначення межі між злочинною самовпевненістю та злочинною недбалістю. У військовій сфері це має критичне значення, оскільки військовослужбовці можуть діяти в екстремальних умовах, що обмежують їхню здатність до раціонального прийняття рішень.

Враховуючи це, одним із перспективних напрямів удосконалення судової практики є розробка методичних рекомендацій для військових судів щодо встановлення суб'єктивної сторони злочинів, що дасть змогу забезпечити більш уніфікований підхід до кваліфікації діянь.

На рисунку 2 зображено співвідношення частоти випадків умисних і необережних військових злочинів за даними судової практики.

Як видно, значна частина військових правопорушень кваліфікується як умисні, що свідчить про необхідність більш чіткого розмежування

Рис. 2. Співвідношення умисних і необережних військових злочинів

Джерело: створено автором на основі [4-6]

між формами вини для забезпечення об'єктивного правозастосування

Військове законодавство держав-членів НАТО та Європейського Союзу передбачає суворі механізми контролю за збереженням військового майна, чітку диференціацію між умисними та необережними військовими злочинами, а також спеціалізовані військові трибунали, що здійснюють правосуддя щодо військовослужбовців.

У країнах з розвинутою військовою юстицією, зокрема у США, Великій Британії, Німеччині та Франції, функціонують спеціальні органи військової прокуратури, які займаються розслідуванням і кваліфікацією військових злочинів.

Нормативна база військової юстиції країн НАТО базується на підходах, згідно з якими військові злочини класифікуються залежно від тяжкості, враховуються бойові обставини, а також застосовується система диференційованих покарань. У США діє Єдиний кодекс військової юстиції (UCMJ), що містить положення про відповідальність військовослужбовців за умисні та необережні правопорушення, а також визначає спеціальні процедури оцінки вини. Зокрема, умисне знищення військового майна розглядається як саботаж і тягне за собою суворі покарання, тоді як пошкодження через недбалість може мати менш жорсткі санкції.

У Великій Британії та Німеччині військові злочини розглядаються як окрема категорія в межах кримінального законодавства. Особливу увагу приділено встановленню суб'єктивної сторони злочину, для чого у судових проце-

сах використовуються військово-психологічні експертизи та оцінка бойових умов.

У Франції діє система військових судів, які розглядають злочини, вчинені військовослужбовцями, з урахуванням особливостей їхньої служби, рівня відповідальності та бойових обставин.

В Україні основні підходи до регулювання військових злочинів визначаються Кримінальним кодексом та підзаконними актами, однак практика розслідування таких злочинів залишається недостатньо диференційованою. Відсутність військових трибуналів та спеціалізованих процедур оцінки бойових обставин може призводити до труднощів у кваліфікації правопорушень.

У таблиці 2 представлено основні відмінності між підходами України та міжнародного досвіду до кваліфікації військових злочинів.

Досвід європейських країн і НАТО демонструє, що ефективна військова юстиція базується на спеціалізованих процедурах оцінки військових правопорушень, чіткій диференціації форм вини та врахуванні бойових обставин під час судового розгляду.

З урахуванням міжнародного досвіду та особливостей воєнного стану в Україні, існує необхідність удосконалення правового регулювання військових злочинів, пов'язаних із порядком користування та зберігання військового майна.

Необхідним є також запровадження системи військових експертиз, зокрема психологічних, які дозволили б визначати рівень усвідомленості військовослужбовця під час вчинення пра-

Таблиця 2

Порівняння міжнародного та національного підходів до кваліфікації військових злочинів

Країна / аспект	Наявність військових трибуналів	Диференціація відповідальності	Врахування бойових умов	Спеціальні експертизи (психологічні, технічні)
США	Так	Чітка, окремо для умислу і необережності	Так, бойові обставини розглядаються судом	Так
Велика Британія	Так	Чітка, залежно від тяжкості наслідків	Так, є військові експерти	Так
Німеччина	Так	Висока, з урахуванням обставин	Так	Так
Франція	Так	Відповідно до ступеня вини	Частково	Так
Україна	Ні	Обмежена, без глибокої диференціації	Враховується частково	Вкрай рідко

Джерело: створено автором

Рис. 3. Ключові напрями вдосконалення кримінально-правового регулювання військових злочинів

Джерело: створено автором на основі [8-10]

вопорушення. В умовах бойових дій це відіграє критичну роль, оскільки стресові фактори та інтенсивність конфлікту можуть суттєво впливати на психічний стан особи.

Потребує вдосконалення і нормативна база. Доцільним є розширення положень Кримінального кодексу України щодо чіткої диференціації умисних та необережних військових злочинів, зокрема шляхом запровадження окремих статей, що відображатимуть тяжкість наслідків у кожному випадку.

На рисунку 3 представлено модель реформи військової юстиції в Україні, що враховує ключові міжнародні підходи.

Запропоновані напрями реформування військової юстиції в Україні сприятимуть більш ефективному та справедливому розгляду справ

щодо військових злочинів. Створення спеціалізованих військових трибуналів, запровадження військових експертиз, удосконалення Кримінального кодексу та врахування бойових умов у судочинстві дозволять забезпечити належну правову оцінку дій військовослужбовців. Такі зміни сприятимуть гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, посиленню правового захисту військових і підвищенню рівня правосуддя у сфері військової юстиції.

Висновки. Дослідження суб'єктивної сторони військових правопорушень, пов'язаних із порядком користування та зберігання військового майна, дозволило сформулювати низку теоретичних і практичних положень, що мають важливе значення для вдосконалення кримі-

нально-правової відповідальності у військовій сфері.

Аналіз національного законодавства засвідчив, що в Україні відповідальність за військові злочини, зокрема за порушення порядку користування та зберігання військового майна, закріплена у Кримінальному кодексі України. Однак правозастосовна практика демонструє певні труднощі у розмежуванні форм вини, що зумовлено відсутністю чітких критеріїв диференціації між умисними та необережними злочинами у військовій сфері. Відсутність належного нормативного врегулювання цього питання призводить до неоднозначного трактування правопорушень, що, у свою чергу, впливає на правозастосування та справедливість покарання.

Дослідження міжнародного досвіду показало, що в країнах НАТО та Європейського Союзу ефективність військової юстиції досягається завдяки спеціалізованій судовій системі, військовим експертизам, диференційованому підходу до кваліфікації злочинів, а також врахуванню бойових обставин під час розгляду справ.

У країнах, де функціонують військові трибунали, система правосуддя щодо військовослужбовців є більш адаптованою до умов бойових дій, що дозволяє забезпечувати правову визначеність і відповідність санкцій тяжкості вчиненого діяння.

Важливим аспектом дослідження є встановлення впливу психологічних факторів на формування вини у військовослужбовців. Бойовий стрес, психоемоційне навантаження та екстремальні умови служби можуть суттєво впливати на здатність особи усвідомлювати свої дії та передбачати їх наслідки.

Врахування цих обставин при оцінці суб'єктивної сторони злочину є важливим кроком до більш об'єктивної кримінально-правової кваліфікації військових правопорушень. Водночас аналіз судової практики засвідчив відсутність комплексного підходу до залучення військово-психологічних експертиз у справах щодо військових злочинів, що потребує відповідного нормативного закріплення.

Результати дослідження підтверджують необхідність удосконалення кримінального законодавства України в частині регулювання військових злочинів, пов'язаних із порядком користування та зберігання військового майна. Доцільним є запровадження положень, які б забезпечували чітку диференціацію між умисними та необережними військовими злочинами,

а також визначали механізми оцінки впливу бойових умов на поведінку військовослужбовців. Запровадження військових експертиз, зокрема психологічного аналізу стану військових осіб під час вчинення правопорушення, сприятиме більш справедливій оцінці рівня їхньої відповідальності.

З метою вдосконалення правозастосовної практики важливо розробити єдині методичні рекомендації для військових судів щодо кваліфікації злочинів, що стосуються військового майна, з урахуванням міжнародних стандартів та судової практики розвинених країн.

Відповідне вдосконалення законодавства сприятиме підвищенню ефективності військової юстиції в Україні, посиленню дисципліни серед військовослужбовців та мінімізації випадків безкарності у справах щодо неналежного використання військового майна.

Таким чином, результати дослідження підтверджують необхідність комплексного реформування підходів до кримінально-правової кваліфікації військових злочинів, що забезпечить більш справедливе та ефективне застосування кримінальної відповідальності у сфері військового правопорушення.

Список використаної літератури:

1. Харитонов С. О. Військові злочини: поняття, система та проблеми кваліфікації: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – Харків, 2019. – 570 с. – [Електронний ресурс]. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/16872> (дата звернення: 21.02.2025).
2. Колодяжний М. Г. Військові злочини в Україні: детермінація та запобігання // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 4. – С. 191–197. – [Електронний ресурс]. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/6457> (дата звернення: 21.02.2025).
3. Піддубна М. І. Воєнні злочини в кримінальному праві України // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2014. – Вип. 27. – С. 123–126. – [Електронний ресурс]. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jsui/bitstream/lib/39705/1/ВОЄННИ%20ЗЛОЧИНИ%20В%20КРИМІНАЛЬНОМУ%20ПРАВІ%20УКРАЇНИ.pdf> (дата звернення: 21.02.2025).
4. Садова Т. С. Міжнародні воєнні злочини проти довілля: кримінально-правові аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Одеса, 2021. – 220 с. – [Електронний ресурс]. URL: https://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/science/razovi_spec_vcheni_rady (дата звернення: 21.02.2025).

5. Галабала І. П. Кримінально-правова охорона військової дисципліни в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Львів, 2013. – 20 с. – [Електронний ресурс]. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/208/1/galabala%20dus.pdf> (дата звернення: 21.02.2025).
6. Matthew S., Griffith J. Military Justice and the Law of War in NATO Countries // *Journal of Military Law*. – 2020. – Vol. 45, No. 2. – P. 105–128.
7. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 21.02.2025).
8. Закон України «Про правовий режим воєнного стану»: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 21.02.2025).
9. Рубашченко М. А. Кримінальні правопорушення проти державної безпеки в проєкті нового Кримінального кодексу України // Вісник асоціації кримінального права України. – 2022. – № 3. – С. 45–58. – [Електронний ресурс]. URL: <https://vakp.nlu.edu.ua/article/view/266927/264808> (дата звернення: 21.02.2025).
10. Басиста І. В., Гаврилюк Л. В., Гутник А. В., Хумра А. Я. Використання цифрових даних з відкритих джерел під час розслідування кримінальних правопорушень: окремі аспекти // Науково-інформаційний вісник. – 2024. – Вип. 17(29). – С. 227–243. – [Електронний ресурс]. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/> (дата звернення: 21.02.2025).
3. Piddubna, M. I. (2014). *Voenni zlochyyny v kryminalnomu pravi Ukrainy* [War crimes in Ukraine's criminal law]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series*, 27, 123–126. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/39705/1/BOENNI%20ZLOCHYNY%20V%20KRIMINALNOMU%20PRABI%20UKRAINI.pdf>
4. Sadova, T. S. (2021). *Mizhnarodni voenni zlochyyny proty dovkillia: kryminalno-pravovi aspekty* [International war crimes against the environment: Criminal-legal aspects] (PhD dissertation). Odesa. Retrieved from https://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/science/razovi_spec_vcheni_rady
5. Halabala, I. P. (2013). *Kryminalno-pravova okhrona viiskovoi dysypliny v Ukraini* [Criminal-legal protection of military discipline in Ukraine] (PhD dissertation). Lviv. Retrieved from <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/208/1/galabala%20dus.pdf>
6. Matthew, S., & Griffith, J. (2020). Military justice and the law of war in NATO countries. *Journal of Military Law*, 45(2), 105–128.
7. Criminal Code of Ukraine. (2001). *Law of Ukraine No. 2341-III, April 5, 2001*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
8. Law of Ukraine on the legal regime of martial law. (2015). *Law of Ukraine No. 389-VIII, May 12, 2015*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>
9. Rubashchenko, M. A. (2022). *Kryminalni pravoporushennia proty derzhavnoi bezpeky v proiekti novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Criminal offenses against state security in the draft of the new Criminal Code of Ukraine]. *Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*, 3, 45–58. Retrieved from <https://vakp.nlu.edu.ua/article/view/266927/264808>
10. Basysta, I. V., Havryliuk, L. V., Hutnyk, A. V., & Khytrova, A. Ya. (2024). *Vikorystannia tsyfrovyyh danyh z vidkrytykh dzherel pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen: okremi aspekty* [Use of digital data from open sources in criminal investigations: Some aspects]. *Scientific-Informational Bulletin*, 17(29), 227–243. Retrieved from <https://visnyk.iful.edu.ua/>

References

1. Haritonov, S. O. (2019). *Viiskovi zlochyyny: poniattia, systema ta problemy kvalifikatsii* [Military crimes: Concept, system and qualification problems] (Doctoral dissertation). Kharkiv. Retrieved from <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/16872>
2. Kolodiaznyi, M. H. (2013). *Viiskovi zlochyyny v Ukraini: determinatsiia ta zapobihannia* [Military crimes in Ukraine: Determination and prevention]. *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 4, 191–197. Retrieved from <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/6457>

Lavronov R. P. The Subjective Aspect of Military Offenses Related to the Use and Storage of Military Property

The article provides a comprehensive analysis of the subjective aspect of military offenses related to the use and storage of military property, considering theoretical approaches, law enforcement practices, and international experience. The concept of the subjective aspect of military crimes, its structural elements, and forms of guilt, which play a crucial role in the criminal-legal qualification of military personnel's actions, are examined. The study explores the distinction between intentional and negligent offenses in the military sphere, which is fundamental for determining the degree of responsibility of individuals who commit offenses related to military property.

The normative and legal framework of Ukraine regarding criminal liability for military offenses is analyzed, highlighting key issues in law enforcement practices and outlining ways to address them. The article identifies gaps in current legislation, particularly the lack of clear criteria for differentiating between intentional and negligent harm to military property. The analysis of judicial practice in the qualification of military offenses demonstrates inconsistencies in the interpretation of the subjective aspect of crimes in different court rulings.

Special attention is given to the psychological factors influencing the formation of military personnel's guilt under combat conditions. It is established that combat stress, psycho-emotional exhaustion, and extreme service conditions can significantly impact a soldier's ability to comprehend the nature and consequences of their actions. The study suggests expanding the mechanisms for conducting military psychological examinations, allowing for a more objective assessment of military personnel's responsibility in cases of violations related to military property.

A comparative analysis of international approaches to regulating military offenses, particularly the practices of NATO and the European Union, has been conducted. The findings indicate that countries with developed military justice systems implement specialized military tribunals, enabling a more effective review of military personnel's cases.

European Union countries emphasize differentiating levels of responsibility and utilizing specialized expert assessments to determine the subjective aspect of crimes.

Practical recommendations have been developed for improving criminal-legal regulation of military offenses in Ukraine. It is proposed to introduce a separate institution of military courts to handle violations within the military sector and to refine the Criminal Code of Ukraine to incorporate a differentiation of responsibility for military offenses based on the degree of guilt and combat conditions. The necessity of integrating mandatory military psychological examinations into the qualification of military offenses is substantiated, ensuring the consideration of extreme conditions' impact on soldiers' behavior.

The research results obtained have practical significance for enhancing criminal legislation, judicial practice, and law enforcement mechanisms in the military sphere. The proposed measures will contribute to strengthening military discipline, increasing the effectiveness of combating military offenses, and harmonizing national legislation with international standards.

Key words: *military offenses, subjective aspect of crime, criminal liability, military property, military justice, intent, negligence, combat conditions, military tribunals, law enforcement practice, psychological examination, international standards, crime qualification, criminal legislation, military court.*

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

УДК 347.137

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.1.16>

О. О. Торбас

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

А. В. Чебанов

прокурор другого відділу процесуального керівництва
при провадженні досудового розслідування територіальними органами поліції
та підтримання публічного обвинувачення
Одеської обласної прокуратури

РОЗМЕЖУВАННЯ ПОТЕРПІЛОГО ТА ЦИВІЛЬНОГО ПОЗИВАЧА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

В статті автори порівнюють кримінальні процесуальні статуси потерпілого та цивільного позивача. Автори зазначають, що якщо порівняти положення ч. 1 ст. 55 КПК України та ч. 1 ст. 61 КПК України, то можна помітити, що фактично єдина відмінність між потерпілим-фізичною особою та цивільним позивачем-фізичною особою, яким була задана майнова або моральна шкода, є те, що цивільний позивач також звернувся до уповноваженої посадової особи з цивільним позовом. Хоча така відмінність є очевидною, вона і стає причиною, за якою на практиці виникають проблеми при розмежуванні цих двох правових статусів.

Було зроблено висновок, що Верховний Суд притримується позиції, відповідно до якої ч. 1 ст. 55 КПК України необхідно тлумачити вужче, ніж вона була сформульована законодавцем і при оцінці того, чи може особа бути визнана потерпілою у кримінальному провадженні, обов'язково необхідно встановлювати не лише факт заподіяння майнової чи моральної шкоди, а і зв'язок з об'єктом кримінального правопорушення. Аналізуючи правові позиції Верховного Суду, автори виділяють наступні критерії визнання фізичної особи в якості потерпілого у кримінальному провадженні:

- 1) особі було завдано фізичну, майнову або моральну шкоду;*
- 2) таку шкоду було завдано кримінальним правопорушенням;*
- 3) суспільне благо, якому було завдано шкоду, має бути безпосереднім об'єктом відповідного кримінального правопорушення.*

Перші два критерії є очевидними та такими, що не потребують додаткових роз'яснень, адже вони чітко передбачені в ч. 1 ст. 55 КПК України. Третій же критерій впливає з практики Верховного Суду та виступає фактично єдиною підставою розмежування цивільного позивача та потерпілого у кримінальному процесі. Якщо в ході здійснення кримінального провадження буде встановлено, що особі хоча і було завдано майнової або моральної шкоди, але така шкода не стосується об'єкту кримінального правопорушення, то такій особі має бути відмовлено у визнанні потерпілим та може бути запропоновано подати цивільний позов.

Ключові слова: кримінальне провадження, потерпілий, цивільний позивач, кримінальний процесуальний статус, майнова шкода.

Постановка проблеми. Момент набуття особою певного статусу у кримінальному процесі має вкрай велике значення, адже з цього моменту вона може реалізувати свої права під час розслідування, розгляду та вирішення кримінальних правопорушень. В той же час і науковці, і практики неодноразово звертали увагу на відсутності єдиної концепції побудови положень кримінального процесуального законодавства, через що виникають труднощі у правозастосуванні. І однією з таких проблем, як свідчить практика, є складність у визначенні критеріїв відокремлення потерпілого та цивільного позивача.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемою оцінки кримінального процесуального статусу потерпілого та цивільного позивача переймалися такі вчені як С.Є. Абламський, І.В. Мудрак, І.О. Романчук, М.В. Сенаторов, К.О. Таранець та інші. В той же час наявна прогалина в частині порівняння їх процесуальних статусів, що і вказує на актуальність даного дослідження.

Мета статті – порівняти процесуальні статуси потерпілого та цивільного позивача з метою встановлення критеріїв для їх розмежування.

Виклад основного матеріалу. Вчені досить активно вивчали та продовжують досліджувати специфіку правового статусу потерпілого. Так, у кримінальному праві потерпілого розглядають як «суб'єкта суспільних відносин, що є об'єктом кримінально-правової охорони і якому заподіюється шкода при вчиненні злочину чи створюється реальна загроза заподіяння такої шкоди» [1, с. 212]. М.В. Сенаторов, визначаючи ознаки потерпілого від злочину, говорить, що це «соціальний суб'єкт (фізична чи юридична особа, держава, інше соціальне утворення або ж суспільство в цілому), благу, праву чи інтересу якого, що знаходиться під охороною кримінального закону, злочином заподіюється шкода або створюється загроза такої» [2, с. 60].

Велика Палата Верховного Суду в постанові від 16.01.2019 зазначила, що «поняття «потерпілий» у матеріальному кримінальному праві та у кримінальному процесі за змістом не є тотожними. У кримінально-правовому розумінні потерпілий – це особа, якій кримінальним правопорушенням безпосередньо заподіюється фізична, моральна та/або матеріальна шкода (або існує безпосередня загроза її заподіяння)... Визначення статусу потерпілого настає з моменту вчинення щодо такої особи кримінального правопорушення, а не з моменту

подання такою особою відповідної заяви, як це передбачено ч. 2 ст. 55 КПК» [3]. Відповідно, кримінально-правове та кримінальне процесуальний розуміння сутності потерпілого не співпадає, адже з точки зору кримінального права потерпілим вже визнається особа, яка зазнала фізичної, майнової або матеріальної шкоди. В той же час момент набуття особою статусу потерпілого стосується не стільки факту вчинення кримінального правопорушення, скільки факту звернення відповідної особи до уповноваженого правоохоронного органу із заявою.

Відповідно до ч. 2 ст. 55 КПК України, права і обов'язки потерпілого виникають з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. З таким формулюванням не погоджується О. О. Сольонова, яка зазначає, що «таке регулювання не узгоджується з фундаментальними положеннями доказового права, у зв'язку з чим особа має набувати процесуальний статус потерпілого лише після доведення того факту, що вчинено кримінальне правопорушення, яким їй заподіяно вказану шкоду. Для цього потрібно змінити процесуальну форму початку досудового розслідування» [4, с. 40–41]. С.Є. Абламський з цього приводу зазначає, що «в одних випадках наслідки включаються в диспозицію статті Особливої частини КК як обов'язкова ознака складу злочину, а в інших ні. З огляду на це, злочини поділяються на дві групи: 1) з матеріальним складом; 2) з формальним складом. Тож, у злочинах із формальним складом для наявності об'єктивної сторони закон вимагає встановлення тільки діяння, а наслідки є не обов'язковою ознакою, у зв'язку з чим їх встановлення на кваліфікацію злочину не впливає. У таких злочинах сам факт вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК, утворює закінчений злочин (наприклад, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, шпигунство, погроза вбивством, погроза знищення майна, завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину тощо)» [5, с. 18].

Немає серед науковців і єдності у розумінні самого статусу потерпілого. Наприклад, Н.В. Михайлова зазначає, що «потерпілою необхідно вважати також фізичну і юридичну особу, якщо злочином завдано шкоди її діловій репутації, а не лише майнових збитків» [6]. Мудрак І.В. з цього приводу зазначає, що «забезпеченню законних інтересів потерпілого – юридичної особи в кримінальному про-

вадженні слугуватиме вказівка в законі на шкоду немайнового характеру поряд із майновою шкодою, що може бути заподіяна такій особі внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Вищенаведене вказує на необхідність внесення змін та доповнень до ч. 1 ст. 55 КПК щодо визначення потерпілого в кримінальному провадженні з тим, щоб викласти її у такій редакції: «Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням чи суспільно небезпечним діянням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди або щодо якої створена загроза заподіяння такої шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням чи суспільно небезпечним діянням завдано майнової або немайнової шкоди» [7, с. 177].

В той же час в межах даного дослідження ми хочемо провести порівняння між кримінальним процесуальним статусом потерпілого та цивільного позивача як в аспекті сутності такого статусу, так і у прив'язці до підстав і порядку його набуття. Власне цим питанням переймалися і інші вчені. Так, М. Тлепова стверджує, що «цивільного позивача з кола учасників кримінального провадження слід взагалі виключити, оскільки процесуальні статуси потерпілого та цивільного позивача, враховуючи їх право на отримання відшкодування за пред'явлення цивільного позову, майже повністю тотожні, тому відсутня потреба додатково наділяти потерпілого процесуальним статусом цивільного позивача» [8, с. 59]. В той же час О. Щиголь зазначає, що «виключення з КПК норм про цивільного позивача у кримінальному провадженні, призведе до деформування та розмиття процесуального статусу потерпілого, оскільки тільки останні зможуть пред'явити цивільний позов, що, в свою чергу, обмежує права тих осіб, які бажали б уникнути набуття статусу потерпілого, або призведе до необхідності визнання потерпілим виключно для отримання особою права на пред'явлення цивільного позову» [9, с. 317]. К.О. Таранець у зв'язку з цим стверджує, що «залишення цивільного позову без розгляду, позовної заяви – без руху і не усунення її недоліків в уставлені судом строки, що веде до повернення позовної заяви, відмова від цивільного позову в кримінальному провадженні, мають прямий вплив на статус особи цивільного позивача в кримінальному процесі, проте не позбавляють таку особу процесуального статусу потерпілого. Вбачається і темпоральна відмінність, коли процесуальний

статус цивільного позивача може бути набутий значно пізніше статусу потерпілого, якщо цивільний позов подано безпосередньо суду до початку розгляду справи по суті. Відтак, хоча права і обов'язки потерпілого та цивільного позивача, згідно КПК України, співвідносяться як загальне і спеціальне (особливе), дозволяє ідеальне поєднання в одній особі потерпілого та цивільного позивача, але не виключає участі у кримінальному процесі цивільного позивача і за відсутності статусу потерпілого» [10, с. 75].

Продовжуючи дані дослідження, ми хочемо також звернутися до визначень потерпілого та цивільного позивача, які передбачені кримінальним процесуальним законодавством. Так, якщо порівняти положення ч. 1 ст. 55 КПК України та ч. 1 ст. 61 КПК України, то можна помітити, що фактично єдина відмінність між потерпілим-фізичною особою та цивільним позивачем-фізичною особою, яким була задана майнова або моральна шкода, є те, що цивільний позивач також звернувся до уповноваженої посадової особи з цивільним позовом. Хоча така відмінність є очевидною, вона і стає причиною, за якою на практиці виникають проблеми при розмежуванні цих двох правових статусів.

Змоделюємо ситуацію – в результаті порушення правил дорожнього руху особою, яка була за кермом іншого авто, було нанесено тілесні ушкодження середньої тяжкості. Відповідно, дане кримінальне правопорушення буде кваліфіковане за ч. 1 ст. 286 КК України – порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, що спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження. Особа, яка отримала тілесні ушкодження, в даному кримінальному провадженні набуває статусу потерпілого (за умови, що нею було подано заяву про кримінальне правопорушення або заява про залучення її до кримінального провадження в якості потерпілого). Власник авто, який не брав участі в ДТП, проте який бажає відшкодувати майнову шкоду у зв'язку з пошкодженням транспортного засобу, має право подати цивільний позов та, відповідно, отримує статус цивільного позивача. Однак чи має право власник транспортного засобу замість цивільного позову також подати заяву про залучення його до провадження в якості потерпілого? Нагадуємо, що відповідно до визначення, яке надається в ч. 1 ст. 55 КПК України, потерпілим також є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдана майнова

шкода. В даному конкретному випадку власник транспортного засобу підпадає під ці ознаки, тому, якщо буквально тлумачити дану норму закону, то кримінальний процесуальний статус буде залежати виключно від волі самої особи: у випадку подання цивільного позову власник транспортного засобу стає цивільним позивачем, а у випадку подання заяви про залучення його в якості потерпілого – потерпілим. Звертаємо також увагу на той факт, що потерпілим може бути особа, якій завдано лише моральної шкоди, що дозволяє тлумачити ч. 1 ст. 55 КПК України ще ширше. Відповідно, виникає ситуація, за якої кримінальний процесуальний статус особи залежить не від об'єктивних обставин, які власне і будуть визначати коло прав та обов'язків, а від суб'єктивного бажання набутти той чи інший статус. І хоча кримінальне процесуальне законодавство дозволяє певний ступінь дискреції, конкретно в даному випадку коло прав у потерпілого та цивільного позивача суттєво відрізняється, що вказує на неправильність підходу визначати статус особи виключно в залежності від її бажання.

При цьому законодавець не уточнює, якою саме має бути шкода, обмежуючись лише формулюванням, що моральна або майнова шкода має бути «завдана кримінальним правопорушенням», що можна використовувати як ще один аргумент на користь позиції, що «стандартний» в нашому розумінні цивільний позивач може претендувати на статус потерпілого за його власним бажанням.

Необхідно зазначити, що на практиці такі ситуації виникають досить часто, у зв'язку з чим судді починають виробляти власні критерії щодо встановлення того, чи може особа, якій завдано лише майнової чи моральної шкоди, бути визнаною потерпілим у кримінальному провадженні. Так, Верховний Суд вказує наступне: «щодо доводів сторони захисту про неправильне вирішення цивільного позову ОСОБА_9 тому, що внаслідок ДТП вона не отримала тілесних ушкоджень та не може бути потерпілою, слід зазначити таке. Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 286 КК України є безпека руху й експлуатація автомобільного та деяких інших видів транспорту, а його додатковим обов'язковим об'єктом є життя та здоров'я особи. Відповідальність за ч. 1 ст. 286 КК України залежить від наслідків, які настали, а саме заподіяння потерпілому середньої тяжкості тілесних ушкоджень. В результаті ДТП водієві ОСОБА_9 не спричинено наслідків, передбаче-

них ч. 1 ст. 286 КК України, тому її безпідставно визнано потерпілою у даному кримінальному провадженні. Разом із цим, судами попередніх інстанцій чітко встановлено, що внаслідок ДТП ОСОБА_9 заподіяно шкоду її майну, а саме пошкоджено автомобіль «Volkswagen Tiguan», тобто спричинено майнову шкоду, яка витікає із злочину. Тому визнання ОСОБА_9 потерпілою не вплинуло на можливість ухвалити законне й справедливе судові рішення у даному провадженні, відтак це порушення не можна вважати істотним з огляду на вимоги ст. 412 КПК України» [11]. В даному випадку Верховний Суд констатував, що особу було неправильно визнано потерпілим, але в цілому це не обмежило право особи на відшкодування шкоди, а тому не повинно вважатися істотним порушенням вимог кримінального процесуального законодавства. Однак ми звертаємо увагу саме на те, що така особа не повинна була бути визнаною потерпілою в такому кримінальному провадженні.

Таким чином Верховний Суд притримується позиції, відповідно до якої ч. 1 ст. 55 КПК України необхідно тлумачити вужче, ніж вона була сформульована законодавцем і при оцінці того, чи може особа бути визнана потерпілою у кримінальному провадженні, обов'язково необхідно встановлювати не лише факт заподіяння майнової чи моральної шкоди, а і зв'язок з об'єктом кримінального правопорушення.

Аналогічне правило необхідно застосовувати і відносно інших кримінальних правопорушень. Так, у кримінальному провадженні щодо вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України (Службове підроблення), суд зазначив наступне: «об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України є встановлений порядок службової діяльності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, установах чи організаціях незалежно від форми власності. Законодавцем віднесено злочини, передбачені ст. 366 КК України до Розділу XVII кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг, а отже слідчим обґрунтовано відмовлено у залученні в якості потерпілого ОСОБА_7, оскільки кримінальні правопорушення, передбачені ч. 1 ст. 366 КК України відносяться до злочинів з формальним складом для наявності об'єктивної сторони якого не є обов'язковим настання суспіль-

но-небезпечних наслідків, зокрема спричинення шкоди» [12].

Ми не будемо стверджувати, що така практика є універсальною, адже можна знайти велику кількість судових рішень, в яких судді інакше тлумачать ч. 1 ст. 55 КПК України. Тому це ще раз підкреслює необхідність детального дослідження не лише специфіки кримінального процесуального статусу потерпілого, але й встановлення відмінності зі статусом цивільного позивача.

Висновки та пропозиції. Оцінюючи позиції Верховного Суду, які були зазначені вище, а також логіку окремих положень кримінального процесуального законодавства, можна дійти висновку, що будь-який потерпілий може стати цивільним позивачем (за умови подання ним цивільного позову), але не будь-який цивільний позивач може стати потерпілим. Якщо притримуватись позиції щодо необхідності буквального тлумачення ч. 1 ст. 55 КПК України, яка визначає потерпілим особу, якій кримінальним правопорушенням було завдано моральну або майнову шкоду, то в такому випадку взагалі зникає необхідність у існуванні такого суб'єкту як цивільний позивач, адже його процесуальний статус повністю буде поглинатися процесуальним статусом потерпілого. В той же час ми підтримуємо позицію, що такі процесуальні статуси різні. Звертаємо увагу, що в ст. 56 КПК України, де перелічені права потерпілого, зазначено, що він має право на «відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом». Таке відшкодування шкоди можливе лише шляхом подачі цивільного позову. Тому можна стверджувати, що статус потерпілого лише констатує факт наявності шкоди, але не покладає на особу, винувату у вчиненні кримінального правопорушення, обов'язку її відшкодовувати, такий обов'язок з'являється тільки після розгляду та задоволення цивільного позову судом. Іншими словами потерпілий, який бажає саме відшкодування шкоди, зобов'язаний для цього подати цивільний позов, в іншому випадку обов'язок щодо відшкодування шкоди по відношенню до нього не настає.

Поряд з цим кримінальний процесуальний статус цивільного позивача породжує обов'язок у іншої особи відшкодувати шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, проте лише факт існування такого обов'язку не робить цю особу потерпілим. Аналізуючи правові позиції Верховного Суду, можна виділити наступні критерії

визнання фізичної особи в якості потерпілого у кримінальному провадженні¹:

1) особі було завдано фізичну, майнову або моральну шкоду;

2) таку шкоду було завдано кримінальним правопорушенням;

3) суспільне благо, якому було завдано шкоду, має бути безпосереднім об'єктом відповідного кримінального правопорушення.

Перші два критерії є очевидними та такими, що не потребують додаткових роз'яснень, адже вони чітко передбачені в ч. 1 ст. 55 КПК України. Третій же критерій впливає з практики Верховного Суду та виступає фактично єдиною підставою розмежування цивільного позивача та потерпілого у кримінальному процесі. Якщо в ході здійснення кримінального провадження буде встановлено, що особі хоча і було завдано майнової або моральної шкоди, але така шкода не стосується об'єкту кримінального правопорушення, то такий особі має бути відмовлено у визнанні потерпілим та може бути запропоновано подати цивільний позов.

Список використаної літератури:

1. Романчук І.О. Кримінально-правова характеристика потерпілого від злочину, передбаченого статтею 148 Кримінального кодексу України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 3 (11). С. 209-222.
2. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / За редакцією доктора юридичних наук, професора, академіка Академії правових наук України В. І. Борисова. Х.: Право, 2006. 208 с.
3. Постанова ВП ВС від 16.01.2019, справа № 439/397/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298600>
4. Сольонова О. О. Показання потерпілого як джерело доказів у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 239 с.
5. Абламський, С. Є. Щодо моменту визнання особи потерпілим у кримінальному провадженні. *Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики* : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 листоп. 2018 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 17-19.
6. Михайлова Н.В. Інститут захисту прав потерпілого за новим КПК України. *Право і суспільство*. 2013. № 2. С. 203–206.

¹Задля недопущення необґрунтованого розширення даного дослідження ми не будемо брати до уваги осіб, які діють в інтересах власників облігацій та які також можуть визнаватися потерпілими

7. Мудрак І.В. Щодо визнання особи потерпілою у кримінальному провадженні. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 175-180.
8. Тлепова М. І. Процесуальне становище потерпілого під час досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 221 с.
9. Щиголь О. Співвідношення процесуального статусу потерпілого з процесуальними статусами заявника і цивільного позивача у кримінальному провадженні. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2023. № 4 (56). С. 312-320.
10. Таранець К.О. Доступ до правосуддя цивільного позивача у кримінальному процесі: дис. ... доктора філософії 081 «Право». Київ, 2024. 300 с.
11. Постанова ККС ВС від 08.12.2022, справа № 686/11795/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107938401>
12. Ухвала Вінницького апеляційного суду від 19.07.2024, справа № 127/19508/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120598240>

Torbas O. O., Chebanov A. V. Distinction between victim and civil plaintiff in criminal proceedings

In the article, the authors compare the criminal procedural statuses of the victim and the civil plaintiff. The authors note that if we compare the provisions of Part 1 of Art. 55 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and Part 1 of Art. 61 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, we can see that in fact the only difference between the victim-individual and the civil plaintiff-individual who was charged with property or moral damage is that the civil plaintiff also applied to the authorized official with a civil claim. Although such a difference is obvious, it becomes the reason why in practice problems arise when distinguishing these two legal statuses. It was concluded that the Supreme Court adheres to the position according to which Part 1 of Art. 55 of the Criminal Procedure Code of Ukraine must be interpreted more narrowly than it was formulated by the legislator and when assessing whether a person can be recognized as a victim in criminal proceedings, it is necessary to establish not only the fact of causing property or moral damage, but also the connection with the object of the criminal offense. Analyzing the legal positions of the Supreme Court, the authors distinguish the following criteria for recognizing an individual as a victim in criminal proceedings:

- 1) the person was caused physical, property or moral damage;*
- 2) such damage was caused by a criminal offense;*
- 3) the public good to which the damage was caused must be the direct object of the relevant criminal offense.*

The first two criteria are obvious and do not require additional explanations, since they are clearly provided for in Part 1 of Article 55 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. The third criterion follows from the practice of the Supreme Court and is actually the only basis for distinguishing between a civil plaintiff and a victim in criminal proceedings. If, during the criminal proceedings, it is established that although a person has suffered property or moral damage, such damage does not relate to the object of the criminal offense, then such a person should be denied recognition as a victim and may be offered to file a civil lawsuit.

Key words: *criminal proceedings, victim, civil plaintiff, criminal procedural status, property damage.*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.456:341.174 (4ЄС)

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.1.17>

Х. Бехруз

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Р. М. Бірюков

кандидат юридичних наук,
докторант кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕФОРМУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЄВРОПОЛУ ЧЕРЕЗ РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ РАДИ

Стаття присвячена інституційній реформі Європолу з переходом правового регулювання його діяльності від Конвенції про Європол до Рішення Європейської Ради щодо Європолу. Розглядається характер та особливості політичних впливів, що призвели до ухвалення відповідного рішення. Досліджується Рішення про Європол з точки зору теорії вертикальної інтеграції поліцейського співробітництва в ЄС. Демонструється в який спосіб терористична загроза та загроза організованої злочинності впливала на ухвалення та реалізацію такого рішення. Характеризується особливості розширення повноважень Європолу з ухваленням Рішення Європейською Радою.

Розглядаються фактори, що призвели до ухвалення Рішення про Європол, зокрема зовнішні, такі, що походили від загроз, породжених окремими видами злочинності, та внутрішні, що походили від політичного підприємництва та функціонального тиску в бік розширення повноважень Європолу, а також зростаючих практичних та інституційних взаємозв'язків, що створювали потребу в розширенні співробітництва. Наголошується, що Європол не одразу став ключовим гравцем в сфері міжнародного поліцейського співробітництва в ЄС, оскільки він ще не мав достатньо потужного міжнародного представництва. Підкреслюються зусилля Європейської Комісії, спрямовані на зміну положення, що склалося та використання функціонального тиску для реформування Європолу. Досліджуються підготовлений Європейською Комісією проект рішення про Європол.

Досліджуються зусилля Європолу, спрямовані на ухвалення Рішення про Європол. Зазначається, що розбудова репутації та інституційних спроможностей Європолу відіграли ключову роль в розвитку цього процесу по мірі того, як Європол просував свої послуги серед європейських держав. Показується зростання ролі Європолу як проактивного гравця та ініціатора змін в міжнародному поліцейському співробітництві в рамках ЄС. Підкреслюється роль взаємодії з неєвропейськими державами в розбудові інституційних спроможностей Європолу. Робиться висновок, що постійна адвокація з боку Європейської Комісії та Європолу визначила преференції держав на користь подальшої інтеграції міжнародного поліцейського співробітництва в Європі через Рішення Ради.

Ключові слова: Європейський Союз, Рада ЄС, міжнародне поліцейське співробітництво, поліцейська інтеграція в Європі, Європол, Конвенція про Європол, Рішення про Європол, міжнародна злочинність.

Постановка проблеми. Європейське поліцейське управління (Європол) пройшло три-валлий шлях розвитку, що характеризувався, зокрема, змінами в правових основах його діяльності. В різні періоди його діяльність регулювалася Конвенцією про Європол, Рішенням Ради Європейського Союзу про Європол та Регламентом про Європол. Відповідні реформи демонструють зростання та утвердження ролі Європолу як одного з ключових гравців в міжнародному поліцейському співробітництві в Європі. Одним з етапів такої еволюції стало ухвалення Рішення Європейської Ради про Європол, що перетворило Управління з міжурядової структури на актора Європейського Союзу. Це знаменувало собою розширення повноважень організації та надання їй більших можливостей з управління поліцейським співробітництвом в Європі.

Метою дослідження є встановлення особливостей розвитку правового регулювання діяльності Європолу після ухвалення Рішення Ради Європейського Союзу про Європол, виявлення змін, що були привнесені Рішенням, визначення впливу цих змін на діяльність організації.

Стан опрацювання проблематики формування та розвитку Європолу можна назвати незадовільним. У вітчизняних дослідженнях практично відсутні будь-які згадки про цю систему. Небагато досліджень проводилося і за кордоном, серед яких можна виділити роботу, К. Каунерта, Ф. Кьоніга, С. Леонарда, Дж.Д. Очіпінті. Це вказує на актуальну проблему в дослідженні правових засад діяльності Європолу вітчизняною юридичною наукою.

Виклад основного матеріалу. Таким чином, напочатку 2000-х років держави-учасниці ЄС проявляли зацікавленість в посиленні операційної ролі Європолу в поліцейському співробітництві ЄС [1, с. 50]. Вибір правового інструменту у вигляді протоколів до Конвенції показує, що уряди намагалися дотриматися балансу між міжурядовою природою Європолу та мережею ЄС, захищаючи національний суверенітет та власне верховенство в управлінні Європолом [1, с. 53]. Лише за декілька місяців держави-учасниці узгодили можливість формального внесення змін Радою до Конвенції, що зробило можливим ухвалення Рішення Ради щодо Європолу.

Хоча суспільно-політичні очікування і проклали шлях до подальшої інтеграції, позиції держав-учасниць на користь нового порядку правового регулювання діяльності Європолу

визначалися зростаючою взаємозалежністю та політизацією. Зростаючі внутрішні взаємозалежності все більше демонстрували структурні недоліки Конвенції про Європол та практичні проблеми її імплементації. Хоча Конвенція передбачала створення інституційної структури поліцейського співробітництва в ЄС, реальне транскордонне співробітництво залишалося виключенням, а не правилом. Нестача довіри, необізнаність та заперечення необхідності співробітництва між національними поліцейськими органами створювали проблеми з координацією в рамках Європолу. Лише суттєві функціональні тиски від інституційних взаємозалежностей визначали преференцію держав щодо поглиблення інтеграції.

Вертикальна інтеграція в сфері поліцейського співробітництва в ЄС могла бути засобом для вирішення вказаних проблем. Кризи, викликані зростанням злочинності та терористичними нападами показували цю зростаючу взаємозалежність та проявляли практичні недоліки. Водночас, ці кризи, такі як терористичні напади, створювали вікно можливостей для Європолу, спроможності якого були унікальними в багатьох питаннях, наприклад в обміні даними з національних баз даних [2].

Таким чином, терористичні напади посилили залученість Європолу в поліцейське співробітництво ЄС, особливо щодо інформаційного обміну та аналізу даних. Водночас, незважаючи на інтернаціоналізацію тероризму та стратегій боротьби з тероризмом в ЄС, Європол отримав лише незначні переваги від цих нападів. Здавалося, що терористичні групи знаходяться відносно далеко від ЄС, і хоча Європол отримав нові фінансові та людські ресурси, бюрократичний супротив не дозволив здійснити інституційних змін в організації як такої.

Ситуація змінилася лише в 2005 році, коли нові терористичні напади створили стимули для реформування поліцейського співробітництва в боротьбі з тероризмом. Відповідно, європейські уряди проявили значно більшу готовність до дій, зокрема через Європол та Євроюст, для просування боротьби з тероризмом. Так, в Декларації про боротьбу з тероризмом 2004 року містився заклик до держав-учасниць «забезпечити оптимальне та найбільш ефективне співробітництво з Європолом та Євроюстом у боротьбі з тероризмом» [3]. Хоча це не призвело до негайного розширення повноважень Європолу, Декларація підкреслила зростаючу зацікавленість в поліцейському

співробітництві. Громадський тиск суттєво посилювався після терористичних нападів у Лондоні та Мадриді, створивши запит на зміну порядку поліцейського співробітництва від ретроспективних до проактивних дій.

Хоча Рішення про Європол охоплювала значно ширше коло питань, ніж боротьба з тероризмом, початковий поштовх до її створення походив саме від терористичних нападів, що створили громадський тиск на держави-учасниці, змушуючи їх діяти в сфері боротьби з тероризмом. В свою чергу, це дозволило розширити коло питань поліцейського співробітництва в цілому, а отже все поліцейське співробітництво в Європі отримало розвиток завдяки одній сфері. Це є прикладом того, як громадське занепокоєння та проінтеграційні преференції відіграли більшу роль, ніж фактична взаємозалежність.

Слід відзначити, що саме терористична загроза, а не інша організована злочинність, створювала найбільшу політизацію, що дозволяло різко збільшувати обсяги поліцейського співробітництва. Громадський тиск та очікування від політиків щодо подолання кризи відігравали значну роль в поширенні поліцейського співробітництва та подальшому посиленні Європолу. Оборотною стороною цього було падіння зацікавленості громадськості в розвитку міжнародного поліцейського співробітництва після того, як криза уявлялася подоланою. Отже, політизація сама по собі не може пояснити прагнення держав до довготривалої вертикальної інтеграції. Так само недостатньо пояснення через функціональний тиск від зростаючої взаємозалежності чи недоліків поточного співробітництва.

Додатковими факторами, що вплинули на ухвалення Рішення про Європол, походили від наддержавного політичного підприємництва, що визначили преференції держав понад Рішення в три основних способи. По-перше, поглиблення поліцейського співробітництва визначалося наднаціональними структурами, що виникали не тільки в управлінні правосуддям і внутрішніми справами, але й в ЄС в цілому. Йдеться про функціональний тиск в бік розширення співробітництва в рамках Європолу та зсув від міждержавних договорів до європейських інструментів, а також створення наддержавних органів як інструментів управління та регуляції. Наприклад, Лісабонський договір розширив функціональне охоплення компетенцій ЄС, будучи відповіддю на зростаючі політичні

очікування на національному рівні та рівні ЄС зі створенням спільних інституцій та через колективні дії [4, с. 278].

По-друге, постійно зростаючі практичні та інституційні взаємозв'язки між поліцейськими органами створювали функціональну потребу для врегулювання такого співробітництва. Зв'язки в одних сферах перетікали в інші сфери. Наприклад, боротьба з тероризмом викликала необхідність взаємодії у пов'язаних сферах, таких як, наприклад, контрабанда зброї. Подібним чином, співробітництво між виконавчими органами починалося, переважно, як обмін інформацією в окремих випадках, але результати такого співробітництва породжували запит на взаємодію в більш широкому сенсі, наприклад, в питаннях обміну досвідом та спільних програм підготовки.

По-третє, преференції держав щодо міжнародного поліцейського співробітництва в ЄС створювали умови для наднаціонального політичного підприємництва. Хоча різні актори ЄС відігравали важливу роль в просуванні інтеграції Європолу в інституційну структуру ЄС, Європейська Комісія та Європол самі по собі здійснювали наднаціональну адвокацію щодо визначення преференцій держав на користь ухвалення Рішення про Європол. Відбувся своєрідний «розподіл повноважень». Комісія активно просувала глибшу інтеграцію, а Європол, переважно, впливав на позиції урядів, використовуючи своє унікальне становище спільної інституції. Політична вага обох структур зростала в ході їхньої практичної діяльності та покращення репутації організації [5, с. 381].

Напочатку 2000-х років ані Європол, ані Комісія ще не стали ключовими гравцями у співробітництві ЄС в сфері внутрішньої безпеки, та ще не мали достатньо потужного голосу у визначення порядку поліцейського співробітництва. Тим не менш, обидві організації добивалися якомога більших успіхів, використовуючи навіть обмежений вплив. Наприклад, Європейська Комісія забезпечувала інституційний розвиток через формування порядку денного агенцій ЄС. Вже в 2001 році нею була запропонована Біла книга європейського урядування [6], що заклала підвалини для реформи Союзу. Через рік було видане повідомлення Комісії щодо операційної мережі регуляторних агенцій ЄС [7], яким було ініційовано процес координації органів ЄС в сфері поліцейського співробітництва. На підставі повідомлення 2002 року була розроблена інституційна угода щодо операційної мережі

європейських регуляторних агенцій [8]. Завдяки цьому, адвокація з боку Комісії почала посилювати відповідну діяльність Європолу. Між ними в 2003 році була підписана угода, що полегшила подальші контакти [9]. В такий спосіб, комісія не тільки отримала суттєві знання щодо порядку денного європейського поліцейського співробітництва, однак також почала просувати Європол в його організаційних потребах.

В 2006 році Комісія піддала критиці статус кво, що склався в поліцейському співробітництві на рівні ЄС. Зокрема, в пояснювальному меморандумі щодо створення Європолу зазначалося, що жодний з Протоколів до Конвенції про Європол не набрав чинності, оскільки не всі держави-учасниці Конвенції ратифікували їх [10]. В цьому контексті Комісія підкреслила два рушія, що особливо ясно проявили недоліки міжнародного поліцейського співробітництва в ЄС. По-перше, вона відзначила зростаючий функціональний тиск зовнішніх взаємозалежностей, а саме необхідність реагувати на нові загрози безпеці, що кидали Європолу нові виклики та вимагали нових підходів. Крім того, Комісія вказала на внутрішні взаємозв'язки, зростаючу потребу в обміні інформацією, що зумовлювало потребу в формуванні правової та інституційної структури Європолу. На думку Комісії, відповіддю на ці виклики повинно було стати ухвалення рішення про перетворення Європолу на орган ЄС, що підпорядковувався б Комісії.

Перший проект рішення про Європол був поданий Комісією того ж року, що задало загальний тон дискусії та визначило її обсяги та зміст, що були сконцентровані на інституційних змінах. При цьому Європейська Комісія отримувала перевагу від двох додаткових факторів. По-перше, Комісія, на відміну від окремих держав-учасниць, змогла представити узгоджену позицію для переговорів щодо ухвалення рішення. Хоча держави-учасниці віддавали перевагу Європолу в форматі міжурядового співробітництва та побоювалися, що передача Європолу у відання Комісії створить додаткові бюрократичні перешкоди та зменшить його гнучкість, вони погодилися що були необхідні більш глибокі зміни для подолання недоліків Конвенції. Однак, держави-учасниці не змогли досягти згоди щодо можливого рішення. Це дозволило Комісії використати свій вплив та сформувати преференції держав. По-друге, Комісія явно скористалася функціональним та громадським тиском. Вона використала ці тиски для посиленого наднаціонального полі-

тичного підприємництва в напрямку більшої інтеграції в сфері міжнародного поліцейського співробітництва в ЄС. На початку 2000-х років європейські уряди здійснили достатньо зусиль для спільної роботи з метою створення Європолу, а отже були готові до формування його як нового органу на рівні ЄС.

Наростання взаємозалежностей не тільки створило функціональну потребу в розширенні функціонального охоплення та спроможностей Європолу відповідно до зростаючих та різноманітних потреб національних поліцейських органів, але й вимагало вертикальної адаптації управлінської мережі з метою кращої координації колективних дій. Паралельний розвиток структур ЄС дозволив інтенсифікувати інституційні зв'язки та зсунути політики в галузі управління безпекою на наднаціональний рівень. Політизація, викликана терористичними нападами, сприяла наднаціональному політичному підприємству. Тож ухвалення Рішення про Європол перетворила його в агенцію ЄС та посилило формальну роль Європейської Комісії в управлінні та визначенні стратегічних пріоритетів Європолу. В силу Рішення Комісія отримала постійне місце в правлінні Європолу з повноваженнями щодо бюджетного нагляду та фінансового планування [11, с. 162].

Слід зауважити, що сам Європол на початку 2000-х років почав все частіше виступати як самостійний політичний актор. Після серії терористичних нападів, що розглядалися вище, організація зайняла проактивну позицію в європейському поліцейському співробітництві, діючи автономно, а не тільки в якості органу ЄС [12, с. 12]. Дискусія щодо Європолу оберталася навкруги питання про те, що він може запропонувати урядам та поліцейським органам держав Європи, і чиновники Європолу зверталися до цих акторів з відповідними пропозиціями. Таким чином, Європол намагався відповідати політичним очікуванням на рівні ЄС та Ради. Наприклад, чиновники Європолу успішно пролобіювали організацію центрального координаційного органу для Європи та зовнішніх акторів. Таким чином, преференції держав все більше формувалися таким чином, аби сприяти розширенню функціонального охоплення Європолу понад боротьбу з тероризмом та подальшій легітимзації організації як агента європейського поліцейського співробітництва.

Так, після терористичних нападів в Мадриді та Лондоні, Європол негайно запропонував свої послуги постраждалим країнам та почав здійс-

нювати їхню підтримку навіть без відповідного запиту. Однак, на відміну від Комісії, політичне підприємництво Європолу розвивалося значно більш поступово та фокусувалося на посиленні легітимності організації як актора європейського поліцейського співробітництва. Частково це стало відповіддю на бюрократичний супротив з боку урядів та виконавчих органів. Коли Європол почав свою діяльність в 1999 році, він не мав якоїсь визначної репутації серед урядів та національних органів. Доходило до того, що європейські уряди приховано бойкотували Європол. Наприклад, інформація не передавалася вчасно, а вакансії Європолу не заповнювалися через те, що національні чиновники побоювалися відтоку цінних кадрів [13, с. 81]. Відповідно, просування певного політичного підприємництва мало значення для інституційного виживання Європолу. Через підвищення своєї репутації та проактивну пропозицію своїх послуг, організація прагнула забезпечити взаємодію з національними поліцейськими органами держав-учасниць ЄС.

Нестача довіри залишалася однією з найбільш значущих проблем для національних поліцейських органів, що були залучені до поліцейського співробітництва ЄС. Проблему становила навіть координація між окремими поліцейськими підрозділами. Інституційне суперництво часто не дозволяло здійснювати ефективне поліцейське співробітництво.

Конкуренція між представниками окремих держав поширювалася значно далі, ніж звичайне міжурядове співробітництво, через що поліцейські чиновники неохоче ділилися інформацією з Європолом, що зумовлювалося побоюваннями втрати контролю та скептичним ставленням до інших традицій в сфері безпеки та управління поліцією. Наприклад, Німеччина чітко розділяла правозастосування та розвідку, а у французькій та британській системах вони не були чітко розділені. Британські та німецькі поліцейські органи приділяли найбільше уваги запобіганню, а у Франції та Іспанії запобігання навіть не розглядалося як завдання поліцейських органів. Ці культурні розбіжності створювали перешкоди у взаємодії з Європолом.

Слід враховувати також, що поліцейські чиновники, які співпрацювали на двосторонній основі і лише щодо конкретних випадків, були налаштовані скептично, якщо не сказати вороже, до нової інституціоналізованої та централізованої форми співробітництва, а також до обміну інформацією через Європол в цілому.

Представники Європолу намагалися подолати цей настрій шляхом розбудови репутації організації, просуваючи Європол як координаційну платформу для національних поліцейських органів. Зокрема, представники Європолу відвідували держави-учасниці ЄС з метою представлення організації та просування її послуг з урахуванням проблем організованої злочинності, з якими стикалася кожна конкретна держава [14, с. 359].

При цьому, чиновники Європолу продовжували озвучувати занепокоєння щодо недоліків та обмежень Конвенції. Наприклад, в 2004 році Європол почав співпрацювати з Комісією для створення нових правових рамок своєї діяльності. Подібно до Комісії, Європол використовував громадський та функціональний тиск для спрямування преференцій держав в бік поліцейського співробітництва на рівні ЄС, зокрема на підтримку Рішення про Європол. З метою формування необхідної громадської думки, Інтерпол покращував свою репутацію, прагнучи спонукати держави-учасниці до співробітництва. Його чиновники використовували всі можливості для покращення образу організації в засобах масової інформації, через відвідування конференцій, спілкування безпосередньо з урядами та поліцейськими чиновниками окремих країн.

Європол не тільки напряду звертався до урядів, що відчували загрозу організованої злочинності та тероризму, з пропозиціями по підтримку, і йому вдалося також досягнути суттєвого зростання рівня інформаційного обміну через його бази даних. При цьому, Європолу вдалося підтримати високий рівень політизації своєї діяльності навіть після спаду громадського занепокоєння терористичними нападами [15].

Окрім використання суспільного тиску для просування власного впливу, Європол сам створював функціональний тиск на політиків з метою подальшого розвитку європейського поліцейського співробітництва. Завдяки унікальному набору послуг, організація поступово переконала уряди держав-учасниць ЄС та національні поліцейські органи в своїй власній значущості та легітимності. Завдяки цьому, Європол набував все більшої популярності на національному рівні. Розвиток такої популярності розпочався на початку 2000-х років та швидко зростав. Завдяки розбудові репутації та досвіду практичної роботи, Європол зміг стати ключовою платформою для поліцейського співробітництва в ЄС. Його політичне підприємство виявилось настільки успішним оскільки він

зміг продемонструвати свою спроможність не тільки як платформи для співробітництва, але й як проактивного гравця та ініціатора змін. Крім того, Європол виступав як платформа для соціалізації для національних поліцейських органів, цілеспрямовано добиваючись їхньої довіри та долаючи бюрократичний супротив. Його вплив на преференції держав зростав в силу організаційного підприємництва та розбудови репутації, створюючи позитивний імідж всередині та поза межами ЄС. Чим більше неєвропейських держав співпрацювали з Європолом, то більше легітимності він отримував, і то більше функціонального тиску на держави-учасниці ЄС виникало, спонукаючи їх також співпрацювати з Європолом [17, с. 141].

Висновки. Що більше чиновникам Європолу вдавалося просувати організацію та її послуги, і що більше вони користувалися попитом всередині держав, то більшим ставав запит на послуги Європолу. Це поступово але неухильно підвищувало значущість Європолу та його легітимність. Діяльність організації поступово збільшувала тиск на держави-учасниці, визначаючи їхні преференції. К моменту, коли в Комісії почалося обговорення Рішення про Європол, останній встиг напрацювати значну практику, що виходила за межі його початкового мандату. Хоча організація не мала настільки потужного впливу на уряди як Європейська Комісія, постійна адвокація, що здійснювалася Європолом, визначила преференції держав на користь інтеграції Європолу в мережу ЄС. Цей вплив продовжував зростати з його інституційним розвитком та професіоналізацією.

Список використаної літератури:

1. Europol. 1998-2016 – Looking Back, Moving Forward: One Hundred Meetings of the Europol Management Board. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016. P. 48-59.
2. Storbeck J. Wir sind in Grenzbereichen. URL: <https://www.spiegel.de/politik/wir-sind-in-grenzbereichen-a-76ab0524-0002-0001-0000-00020899551?context=issue> (дата звернення: 13.09.2024).
3. Declaration on Combatting Terrorism, 2004. URL: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/79637.pdf (дата звернення: 13.09.2024).
4. Kaunert C., Leonard S., Occhipinti J.D. Agency Governance in the European Union's Area of Freedom, Security and Justice. *Perspectives on European Politics & Society*. 2013, No 14(3). P. 273-284.
5. Waeraas A., Maor M. Organizational Reputation in the Public Sector. New York: Routledge, 2015. 455 p.
6. European Governance A White Paper, 2001. URL: https://ec.europa.eu/commission/press-corner/detail/en/DOC_01_10 (дата звернення: 14.09.2024).
7. The operating framework for the European Regulatory Agencies. Communication from the Commission. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2002:0718:FIN:EN:PDF> (дата звернення: 14.09.2024).
8. Draft Interinstitutional Agreement on the operating framework for the European regulatory agencies, 2005. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0059:FIN:EN:PDF> (дата звернення: 14.09.2024).
9. Administrative Agreement on Co-operation between the European Commission and the European Police Office, 2003. URL: https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/documents/Administrative_Agreement_on_Co-operation_between_the_European_Commission_and_the_European_Police_Office.pdf (дата звернення: 14.09.2024).
10. Proposal for a Council Decision establishing the European Police Office (EUROPOL), and
11. Explanatory Memorandum, 2006. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52006PC0817> (дата звернення: 14.09.2024).
12. Bures O. EU counter-terrorism: Glass half-full or half-empty? *The Routledge Handbook of Justice and Home Affairs* / A.R. Sevent, F. Trauner (eds.) Abingdon: Routledge, 2018. P. 157-169.
13. Carpenter D.P., Krause G.A. Transactional Authority and Bureaucratic Politics. *Journal of Public Administration Research and Theory*. 2014, No 25(1). P. 5-25.
14. Jeffreys-Jones M. The Idea of a European FBI. *Strategic Intelligence, Vol. 4: Counterintelligence and Counterterrorism: Defending the Nation Against Hostile Forces*. L.K. Johnson (ed.). New York: Praeger, 2006. P. 73-96. P. 81.
15. Carrapico H., Trauner F. Europol and its Influence on EU Policy-making on Organized Crime: Analyzing Governance Dynamics and Opportunities. *Perspectives on European Politics and Society*. 2013, Vol. 14, Issue 3. P. 357-371.
16. Gomes L. EU Counter-terrorism Developments. URL: https://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/146797/1/TFM_Leticia_Gomes_Montenegro.pdf (дата звернення: 15.09.2024).
17. König F. The Rise of EU Police Cooperation: Governing Differentiated Integration. London: Routledge, 2022. 308 p.

Behruz H., Biriukov R. M. The reformation of the Europol activities through the European Council decision

The article is devoted to the institutional reform of Europol with the transition of the legal regulation of its activities from the Europol Convention to the European Council Decision on Europol. The nature and features of the political influences that led to the adoption of the relevant decision are considered. The Europol Decision is studied from the point of view of the theory of vertical integration of police cooperation in the EU. It is demonstrated how the terrorist threat and the threat of organized crime influenced the adoption and implementation of such a decision. The features of the expansion of Europol's powers with the adoption of the Decision by the European Council are characterized.

The factors that led to the adoption of the Europol Decision are considered, in particular external ones, those that came from threats generated by certain types of crime, and internal ones, which came from political entrepreneurship and functional pressure towards the expansion of Europol's powers, as well as growing practical and institutional relationships that created the need for expanded cooperation. It is emphasized that Europol did not immediately become a key player in the field of international police cooperation in the EU, since it did not yet have a sufficiently strong international representation. The efforts of the European Commission aimed at changing the status quo and using functional pressure to reform Europol are emphasized. The draft decision on Europol prepared by the European Commission is examined.

Europol's efforts aimed at adopting the Europol Decision are examined. It is noted that building Europol's reputation and institutional capacity played a key role in the development of this process as Europol promoted its services among European states. The growing role of Europol as a proactive player and initiator of changes in international police cooperation within the EU is shown. The role of interaction with non-European states in building Europol's institutional capacity is emphasized. It is concluded that the continuous advocacy by the European Commission and Europol has determined the preferences of states in favor of further integration of international police cooperation in Europe through a Council Decision.

Key words: *European Union, EU Council, international police cooperation, police integration in Europe, Europol, Europol Convention, Europol Decision, international crime.*

Е. Е. Кузьмін

адвокат, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕФЛЕКСІЯ КАРАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПОКАРАННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ

Статтю присвячено спробі комплексного теоретичного осмислення проблематики оцінювання рівня реального карального потенціалу покарання за міжнародні злочини через перспективу існуючих модернових філософсько-правових уявлень про міжнародне кримінальне правосуддя та специфіку його функціонування.

З огляду на проведений теоретико-правовий аналіз передових досягнень наукової фахової думки за останні декілька декад, визначено формування тенденції до суцільної всебічної критики міжнародного кримінального права та системи міжнародного кримінального правосуддя, як на концептуальному рівні, так і в площині окремих аспектів її практичної діяльності.

Особливу увагу приділено Міжнародному кримінальному суду, що наразі залишається «заручником» вельми нестандартної й хитросплетеної ситуації вимушеної потреби у віднайденні балансу між «служінням правосуддю і миру» та «встановленням пріоритету справедливості над силою».

Виявлено ключові фактори, які безпосередньо негативно впливають на рівень відплатного потенціалу покарання, що призначається органами міжнародної кримінальної юстиції: надмірний ступінь політизації системи міжнародного кримінального правосуддя, оскарження легітимності через відсутність належної міри примусу, а також характер притаманної вибірковості, наявність значної кількості та варіативності цілей із надто високою планкою для досягнення, інтуїтивність та казуальність правосуддя, які підривають відчуття загальної справедливості, а також гіпертрофоване сприйняття концепції прав людини.

Наголошено на нагальній необхідності повернення «моди на покарання» у сферу міжнародних відносин: кардинальної зміни ставлення до покарання, як непопулярного об'єкту, який цураються до перепідтвердження прихильності міжнародного співтовариства до тотальної, абсолютної й беззастережної неприйнятності безкарності за вчинення міжнародних злочинів.

Сформовано твердження про цілковиту неприпустимість толерування міжнародних злочинів і безальтернативність покарання, як засобу досягнення справедливості, що веде до мирного суспільного співіснування, в якому усі винуватці за бруталне насильство будуть засуджені та покарані за своїми заслугами: без незрозумілого пом'якшення, великодушності, поблажливості, милосердя та моралізації, – відплатно, суворо і невідворотно.

Ключові слова: покарання, міжнародне покарання, покарання за міжнародні злочини, міжнародне кримінальне право, покарання у міжнародному кримінальному праві, міжнародне кримінальне правосуддя, органи міжнародної кримінальної юстиції, покарання у міжнародній кримінальній юстиції, відповідальність за міжнародні злочини, боротьба з безкарністю.

Постановка проблеми. Перша зоря третього тисячоліття ознаменує собою, натепер вже таку схоже узвичаєну і начебто невід'ємну, асоціацію із передвістям переходу до нової захоплюючої ери в розвитку міжнародного кримінального права, – епохи його масованої нищівної критики та глибинного ціннісного «переформатування»,

а також заразом сутнісної трансформації концепту міжнародного кримінального правосуддя, – конструювання формули «справедливості для нового міленіуму» [1].

Доволі оптимістичний початок, тісно пов'язаний передусім із буквально «виокремленням» консенсусу між урядами та міжнародним гро-

мадянським суспільством, що загалом фіналізується у випрацювання драфту Римського статуту [2, с. xiv] та зрештою результує у створення перманентного [3, с. 520] Міжнародного кримінального суду [1], наводить на думку про те, що ключова роль у перевпорядкуванні світу з метою надання пріоритету справедливості над силою, що водночас становить узагальнене відображення як заявленої мети, так і власне призначення самого міжнародного кримінального права, як такого, та вимагає «переписування» правил, норм і практик [4, с. 125], буде цілком логічно і закономірно відведена саме цій, на той момент, новоствореній установі, – тому, що абсолютно законоправно вважалось, якщо не апофеозом, то принаймні апогеєм процесу, який був значно каталізований у Нюрнберзі, в якості інтегральної частини континууму [5, с. 191] циклічного розвитку [6, с. 545] міжнародного кримінального правосуддя.

Втім, досить швидко враження від позитивного дебюту та сподівання про широке і універсальне прийняття Суду усіма країнами, а також того, що з часом він стане однією з найважливіших міжнародних інституцій у світі [2, с. xviii], яка, з-поміж іншого, буде гідна не тільки своєї назви, а й постійної рішучої підтримки [5, с. 192], змінюються риторикою досадних розчарувань та невиправданих очікувань [6, с. 545]. В ній не без того «шорстке» [7] відплатне [8, с. 166] правосуддя – це моветон, кримінальне правосуддя – конкуруюча парадигма [9, с. 131]; а єдина чарівна панацея – розбудова відновного підходу ресторативного правосуддя [10, с. 6]: гуманного правосуддя [11, с. 5], правосуддя для жертв [12, с. 8], правосуддя за домовленістю [13, с. 49, 86] і через переговори [14, с. 1029], правосуддя, спрямованого на дистиляцію правди [15, с. 108], правосуддя, заснованого на «широкому прочитанні» прав людини [4, с. 131], а також максимальне сприяння утвердженню «альтернативного правосуддя із некримінальними формами покарання» [16, с. 157] під гаслом «тотального орієнтування на потерпілих» [17, с. 24].

З огляду на те, що міжнародне кримінальне право, словами Ш. Бассіуні, так само й досі перебуває у власній «мандрівці, яка ще не пройдена до кінця», а перехід від «політики безкарності до філософії караності» достатньо далекий від свого завершення [2, с. xiii], такі тенденції змушують серйозно замислитись над тим, в який саме спосіб вбачається ліквідація безкарності без покарання? Яким чином уявля-

ється скасування безкарності без кари? Втім, навіть у разі тих вочевидь рідкісних випадків призначення покарання органами міжнародного кримінального правосуддя, відкритим залишається й питання про те, наскільки ефективним видається його каральний вплив.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Трохи більше ніж за останню чверть століття все частіше та дедалі чіткіше починає проглядатись суттєве зростання наукового інтересу до проведення досліджень у сфері міжнародного кримінального права та правосуддя, що приводить до появи низки публікацій, присвячених різним аспектам означеної проблематики. Міркування, спрямовані на окреслення основоположних засад та загального обрису функціонального призначення міжнародного кримінального правосуддя закладаються у наукових роботах таких відомих фахівців, як Ш. Бассіуні [18; 19], Ф. Мегрета [20], а також В. Шабаса [6], з-поміж інших. Слугуючи своєрідним підґрунтям квінтесенція думок, які містяться у цих наукових працях знаходить своє безпосереднє відлуння у рефлексіях А. Кассезе [21; 22] та Д. Любана [23], які заслуговують особливої уваги насамперед тому, що здебільшого присвячені формуванню уяви про те, чим є та яким має бути міжнародне кримінальне правосуддя. У свою чергу осмислення процесу його поміщення у контекст «міжнародної справедливості», а також позиціонування Міжнародного кримінального суду у площині злободенних реалій відображається у знакових напрацюваннях Д. Боска [7] та Л. Н. Садат [1]. Примітно, що окреме місце в цій частині має бути неодмінно відведене «спостереженням з точки зору міжнародного кримінального права» К. Амбоса [3] та «відплатному аргументу» М. Кремніцера [8], які формують «належний тон» й «коректний вектор» спрямування, як міжнародного кримінального права, так і власне його правосуддя. Базисні роздуми щодо ролі покарання у межах міжнародного кримінального правосуддя та поза ним деталізуються у направду монументальному доробку К. Б. Карлсон [4], Д. К. Стюарта [24], П. Хазана [25; 17], а також М. М. деГузман [26] та ін.

Попри наявність такої кількості наукових публікацій, в жодному разі не применшуючи їхнє значення і внесок, слід зазначити про те, що переважна більшість з них концентрується в основному довкола тих питань, які лише опосередковано стосуються карального потенціалу «міжнародного покарання», що поряд із неабиякою актуальністю означеної тематики у сучас-

них реаліях сьогодення обумовлює доцільність проведення відповідного дослідження.

Мета статті – теоретико-правовий аналіз «відплатної спроможності міжнародного покарання», призначеного в межах діяльності системи органів міжнародного кримінального правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Стан піднесення та легкої ейфорії, які виразисто простежуються на рубежі століть відносно міжнародного кримінального правосуддя, а також навколо певних позитивних політичних подій, що його оточують [3, с. 538] сьогодні здається добіг своєї логічної кульмінації, а відтак, як вельми метафорично зазначає Д. Любан, за «медовим місяцем» [23, с. 505] настає період «Великої Депресії», – пік циклу в моменті замінюється спадом, інтенсивним зниженням ентузіазму [6, с. 545] та всебічним критиканством.

Те, що зовсім нещодавно вважалось «незаангажованою територією, вольною від політики» та розробленим таким чином, щоб бути значною мірою вільним від політичного контролю [7, с. 4], в аргументах окремих спостерігачів вмиль перетворюється на останній оплот політичної упередженості [27, с. 563] та знаряддя політичної боротьби [28, с. 941]. Як наслідок, гучне і повсюдне транслявання меседжу необхідності ясного розуміння і усвідомлення того, що Міжнародний кримінальний суд просто не може оминати політику і стати звичайною частиною верховенства права [23, с. 505].

Всьому виною надмірні амбіції та завищені очікування [29, с. 1, 25], які головним чином походять від мети служити не лише правосуддю, але й миру [2, с. xiv], – грандіозні та урочисті обов'язки, що першочергово полягають саме у покладенні краю безкарності й забезпечення правосуддя для жертв за допомогою справедливого та неупередженого судового процесу [30, с. 328], а також великі сподівання його виходу за межі виключно кримінального покарання злочинця у напрямку допомогти громадам, охопленим кривавим конфліктом, відмовитися від насильства і прийняти нове, колективне майбутнє [31, с. 1092], які не можуть бути виконані [30, с. 328] та виправдані [31, с. 1092].

Наратив подібної інституційної неспроможності [27, с. 563] надалі досить фривольно продовжується акцентуацією на неабиякій млявості, неефективності та надмірній політизації системи міжнародного кримінального правосуддя, – критиці, що, з одного боку, побудована

на аргументації крихкості легітимності через відсутність належного ступеня примусу та внутрішнього безпорядку, а також неузгодженості, зумовлених недосяжним рівнем безлічі протилежних цілей [29, с. 25], які «розтягують її у різні боки» (стримування, відплата, справедливість для жертв, примирення та формування історичної пам'яті) [29, с. 25], а з іншого – покірності, що проявляється у нездатності протистояти багатим і сильним, а тільки слабким і маргіналам та небажання братися за складні справи, які загрожують могутнім державам [6, с. 545].

Легітимний авторитет через практику верховенства права, засновану на передбачуваності та підзвітності, тобто на правосудді та справедливості [4, с. 131] не береться до уваги, натомість міжнародне кримінальне правосуддя ототожнюється із «афективним правосуддям», в якому «міжнародні інституції верховенства права» не створюють правових процесів, що артикулюють правосуддя у стабільний та передбачуваний спосіб [32, с. 7], а також сприймається як форма «неглобального кримінального правосуддя», що переважно зосереджується на справедливості, яка оцінюється в кожному конкретному випадку, що послабляє претензії Міжнародного кримінального суду на роль справедливої інституції [20, с. 77].

Радикальна мета трансформування світової політичної уяви, щоб десакралізувати насильство, вчинене в ім'я держави або групи, так, щоб воно стало розглядатися як суто кримінальний злочин [23, с. 505], – це також не про Міжнародний кримінальний суд, адже міжнародне кримінальне правосуддя не може дозволити собі бути священним, відокремленим простором для здійснення правосуддя, що розуміється через такі категорії ідентичності, як «жертви» або «злочинці» [32, с. 7]; радше, це «громадяни, які здійснюють спільний проєкт, спрямований на досягнення миру і примирення [33, с. 274], тобто ті, хто був «розділений ворожнечею і зараз пов'язаний певним єдиним зобов'язанням рухатися вперед і відпустити минуле» [34, с. 116], беручи участь у процесі написання спільного наративу [17, с. 45].

В ньому жертви – це не ті, хто абсолютно «нормально» шукає відплати [33, с. 274] за найбільш «ненормальні» злочини у світі [23, с. 505], а ті, хто не стільки очікують покарання, скільки визнання того факту, що те, що їх змусило страждати, було «неправильним», і що їхня моральна велич буде символічно підтверджена [35, с. 371], а потреба у фактичній та особистій

правді втамована [17, с. 40]. Винуватці – не ті, хто, як ні хто інший [36, с. 13-14], заслуговують на принаймні щось хоча б віддалено наближене до пропорційного покарання (з огляду на те, що жодного покарання, яке б охоплювало і відповідало повній тяжкості їх діянь просто не існує [34, с. 129]); це – «цапи-відбувайли», які звинувачуються у нематеріальних страхах і розчаруваннях суспільства [26, с. 22].

Все це зрештою резюмується у твердження про те, що міжнародне кримінальне правосуддя легітимізується через «абстрактну потерпільність» і обіцянку «правосуддя для потерпілих» [11, с. 13]; є вкрай ідеологізованими [17, с. 22], та таким, яке «страждає» від вибірковості та політизації [37, с. 219] настільки, що зацікавлені коментатори почали ставити під сумнів те, чи є правосуддя щодо міжнародних злочинів справжнім правосуддям відповідно до принципу верховенства права, або, скоріше, (не) правосуддям для кількох «нещасних, які потрапили в немилість до наддержав» [37, с. 219].

Висновки і пропозиції. Таким чином, подібний стан справ схоже лише дедалі більше утверджує правдивість тези про те, що кримінальні положення щодо захисту прав людини на міжнародному рівні, на превеликий жаль, лише заплутали і збили з пантелику спроби науковців та юристів створити насправді дієве міжнародне кримінальне право [38, с. 28]. Досі залишається незрозумілим те, як можна «врятувати» саме поняття міжнародного верховенства права, якщо найбільш кричущі його порушення отримують «менш ніж бліду» реакцію [39, с. 858]. Надзвичайно прикро спостерігати за тим, як замість ефективної промоції міжнародного кримінального права у Міжнародному кримінальному суді та поза ним [40, с. 464], виникає ніщо інше, аніж запитання про те, чи повинен він після вчинення злочинів проти людяності та грубих порушень прав людини, сприяти застосуванню кримінальних санкцій, чи натомість підтримувати прощення і примирення [41, с. 2]? Замість того, аби дивитись у «вікно в майбутнє» [2, с. xiii] та сприяти руху вперед і вирішенню проблем Суду, чимраз частіше погляд концентрується на «привідкритих дверях» визнання деяких «позасудових методів в екстремальних обставинах, що не передбачають кримінального переслідування» [42, с. 16]. Про який каральний потенціал покарання може йти мова, якщо вкотре знову відстоюванню має підлягати центральна ідея, – неприйнятність безкарності та відповідальності за вчинення

міжнародних злочинів, пріоритет правосуддя у формі судового переслідування понад усім [42, с. 16], а також «спонукання» міжнародного співтовариства до перевіднайдення «міжнародної» волі до покарання [43], м'якість якого не межує із поблажливим потуранням; суворого, відплатного, адекватного і, насамкінець, невідворотного.

Список використаної літератури:

1. Sadat L. N. The International Criminal Court and the Transformation of International Law: Justice for the New Millennium. Ardsley ; New York : Transnational Publishers, 2002. 566 pp.
2. Cherif Bassiouni M. Foreword. *The International Criminal Court and the Transformation of International Law: Justice for the New Millennium* / L. N. Sadat. Ardsley ; New York : Transnational Publishers, 2002. pp. xiii-xviii.
3. Ambos K. Establishing an International Criminal Court and an International Criminal Code: Observations from an International Criminal Law Viewpoint. *European Journal of International Law*. 1996. Vol. 7, Iss. 4. pp. 519-544.
4. Carlson K. B. Punishment, Legality, and Other Challenges of International Criminal Law. *International Criminal Law Review*. 2023. Vol. 23, Iss. 1. pp. 123-144.
5. From Nuremberg to The Hague: The Future of International Criminal Justice / ed. by P. Sands. New York : Cambridge University Press, 2003. 192 pp.
6. Schabas W. A. The Banality of International Justice. *Journal of International Criminal Justice*. 2013. Vol. 11, Iss. 3. pp. 545-551.
7. Bosco D. Rough Justice: The International Criminal Court in a World of Power Politics. New York : Oxford University Press, 2014. 312 pp.
8. Kremnitzer M. An Argument for Retributivism in International Criminal Law. *Why Punish Perpetrators of Mass Atrocities? Purposes of Punishment in International Criminal Law* / ed by F. Jeßberger, J. Geneuss. New York : Cambridge University Press, 2020. pp. 161-175.
9. Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms? / ed. by A. von Hirsch, J. Roberts, A. E. Bottoms, K. Roach, M. Schiff. Oxford ; Portland : Hart Publishing, 2003. 348 pp.
10. Combs N. A. Guilty Pleas in International Criminal Law: Constructing a Restorative Justice Approach. Stanford : Stanford University Press, 2007. 370 pp.
11. Lohne K. Penal Welfarism 'Gone Global'? Comparing International Criminal Justice to The Culture of Control. *Punishment & Society*. 2021. Vol. 23, Iss. 1. pp. 3-23.

12. Moffett L. Justice for Victims before the International Criminal Court. London ; New York : Routledge, 2014. 308 pp.
13. Henham R., Drumbl M. Plea Bargaining at the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. *Criminal Law Forum*. 2005. Vol. 16. pp. 49-87.
14. Damaška M. Negotiated Justice in International Criminal Courts. *Journal of International Criminal Justice*. 2004. Vol. 2. pp. 1018-1039.
15. Findlay M., Henham R. Beyond Punishment: Achieving International Criminal Justice. Basingstoke ; New York : Palgrave Macmillan, 2010. 305 pp.
16. Nouwen S. M. H., Werner W. G. Monopolizing Global Justice: International Criminal Law as Challenge to Human Diversity. *Journal of International Criminal Justice*. 2015. Vol. 13, Iss. 1. pp. 157-176.
17. Hazan P. Measuring the Impact of Punishment and Forgiveness: A Framework for Evaluating Transitional Justice. *International Review of the Red Cross*. 2006. Vol. 88, Iss. 861. pp. 19-47.
18. Cherif Bassiouni M. Searching for Justice in the World of Realpolitik. *Pace International Law Review*. 2000. Vol. 12, Iss. 2. pp. 213-231.
19. Cherif Bassiouni M. Perspectives on International Criminal Justice. *Virginia Journal of International Law*. 2010. Vol. 50, Iss. 2. pp. 269-323.
20. Mégret F. What Sort of Global Justice is 'International Criminal Justice'? *Journal of International Criminal Justice*. 2015. Vol. 13, Iss. 1. pp. 77-96.
21. Cassese A. Reflections on International Criminal Justice. *Journal of International Criminal Justice*. 2011. Vol. 9, Iss. 1. pp. 271-275.
22. Cassese A. Reflections on International Criminal Justice. *The Modern Law Review*. 1998. Vol. 161, No. 1. pp. 1-10.
23. Luban D. After the Honeymoon: Reflections on the Current State of International Criminal Justice. *Journal of International Criminal Justice*. 2013. Vol. 11, Iss. 3. pp. 505-515.
24. Stewart J. K. Responsibility and Punishment: The International Criminal Justice Approach. *The Brains That Pull the Triggers: Syndrome E* / ed. by I. Fried, A. Berthoz, G. M. Mirdal. Odile Jacob, 2020. pp. 495-506.
25. Hazan P. Justice in a Time of War: The True Story Behind the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. College Station : Texas A&M University Press, 2004. 248 pp.
26. deGuzman M. M. Harsh Justice for International Crimes? *The Yale Journal of International Law*. 2014. Vol. 39. pp. 1-35.
27. Dugard J. Palestine and the International Criminal Court: Institutional Failure or Bias? *Journal of International Criminal Justice*. 2013. Vol. 11, Iss. 3. pp. 563-570.
28. Nouwen S. M. H., Werner W. G. Doing Justice to the Political: The International Criminal Court in Uganda and Sudan. *European Journal of International Law*. 2010. Vol. 21, Iss. 4. pp. 941-965.
29. Aksenova M. Symbolism as a Constraint on International Criminal Law. *Leiden Journal of International Law*. 2017. Vol. 30, Iss. 2. pp. 475-499.
30. Dougherty B. K. Right-Sizing International Criminal Justice: The Hybrid Experiment at the Special Court for Sierra Leone. *International Affairs*. 2004. Vol. 80, Iss. 2. pp. 311-328.
31. Fletcher L. E. From Indifference to Engagement: Bystanders and International Criminal Justice. *Michigan Journal of International Law*. 2005. Vol. 26, Iss. 4. pp. 1013-1095.
32. Clarke K. M. Affective Justice: The International Criminal Court and the Pan-Africanist Pushback. Durham ; London : Duke University Press, 2019. 351 pp.
33. Meernik J. Justice and Peace? How the International Criminal Tribunal Affects Societal Peace in Bosnia. *Journal of Peace Research*. 2005. Vol. 42, No. 3. pp. 271-289.
34. Kamatali J. M. The Challenge of Linking International Criminal Justice and National Reconciliation: The Case of the ICTR. *Leiden Journal of International Law*. 2003. Vol. 16, Iss. 1. pp. 115-133.
35. McCarthy C. Victim Redress and International Criminal Justice: Competing Paradigms, or Compatible Forms of Justice? *Journal of International Criminal Justice*. 2012. Vol. 10, Iss. 2. pp. 351-372.
36. The Oxford Companion to International Criminal Justice / ed. by A. Cassese. Oxford : Oxford University Press, 2009. 1008 pp.
37. Justice Belied: The Unbalanced Scales of International Criminal Justice / ed. by S. Chartrand, J. Philpot. Montréal : Baraka Books, 2014. 282 pp.
38. Friedlander R. A. The Foundations of International Criminal Law: A Present-Day Inquiry. *Case Western Reserve Journal of International Law*. 1983. Vol. 15, Iss. 1. pp. 13-25.
39. Mégret F. International Criminal Justice as a Peace Project. *European Journal of International Law*. 2018. Vol. 29, Iss. 3. pp. 835-858.
40. Goldstone R. J. Justice as a Tool for Peace-Making: Truth Commissions and International Criminal Tribunals. *New York University Journal of International Law and Politics*. 1996. Vol. 28, No. 3. pp. 485-503.
41. Minow M. Do Alternative Justice Mechanisms Deserve Recognition in International Criminal Law?: Truth Commissions, Amnesties, and Complementarity at the International Criminal Court. *Harvard International Law Journal*. 2019. Vol. 60, No. 1. pp. 1-45.

-
42. Keller L. M. The False Dichotomy of Peace versus Justice and the International Criminal Court. *Hague Justice Journal*. 2008. Vol. 3, No. 1. pp. 13-49.
43. Lohne K. *Advocates of Humanity: Human Rights NGOs in International Criminal Justice*. Oxford : Oxford University Press, 2019. 288 pp.
-

Kuzmin E. E. Reflection on the punitive potential of punishment through the prism of international criminal justice

The article is devoted to an attempt to provide a comprehensive theoretical consideration of the issue of assessing the level of real punitive potential of punishment for international crimes from the perspective of existing modern philosophical-legal concepts of international criminal justice and the specifics of its functioning.

Given the undertaken theoretical-legal analysis of the advanced achievements of scientific professional thought over the past few decades, it is determined that there is a tendency towards a consistent full-scale critique of international criminal law and the system of international criminal justice, both at the conceptual level and in terms of certain aspects of its practical activities.

Particular attention is paid to the International Criminal Court, which currently remains a “hostage” to a very non-standard and intricate situation of the forced necessity to find a balance between “serving justice and peace” and “establishing the priority of justice over might”.

Key factors that have a direct negative impact on the level of retributive potential of punishment imposed by international criminal justice bodies are identified: excessive politicisation of the international criminal justice system, challenging legitimacy due to the lack of an adequate degree of coercion, as well as the nature of inherent selectivity, the presence of a large number and variety of goals with too high a bar to achieve, intuitive and case-based justice that undermines the sense of universal justice, as well as an exaggerated perception of the concept of human rights.

It is emphasised that there is an urgent need to return the “fashion for punishment” to the sphere of international relations: a radical change in attitude to punishment as an unpopular object that is shunned to reaffirm the commitment of the international community to the total, absolute and unconditional inadmissibility of impunity for international crimes.

A statement is made about the absolute inadmissibility of tolerating international crimes and the lack of alternatives to punishment as a means of achieving justice leading to peaceful social coexistence, in which all those responsible for brutal violence will be convicted and punished for their own deserts: without any inexplicable mitigation, generosity, leniency, mercy and moralisation – retributively, severely and inevitably.

Key words: *punishment, international punishment, punishment for international crimes, international criminal law, punishment in international criminal law, international criminal justice, international criminal justice bodies, punishment in international criminal justice, responsibility for international crimes, fight against impunity.*

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.1.19>

Г. О. Попадинець

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії

Інституту гуманітарних та соціальних наук
Національного університету «Львівська політехніка»

ПРИРОДНЕ ПРАВО ЯК ЗАСАДА ПРАВОВОГО СТАТУСУ БІЖЕНЦІВ

У статті аналізуються основоположні принципи правового статусу біженців у Конвенції про правовий статус біженців 1951 року якими є принцип поваги до прав людини, рівності, недискримінації, невисилки, невидачі, добровільної репатріації, конфіденційності, свободи пересування. Зауважено, що всі принципи правового статусу біженців ґрунтуються на ідеї природного права. Зазначено, що усталеним трактуванням поняття «біженець» є трактування його як вимушеного мігранта, який залишає свою країну не з власної волі, а внаслідок певних об'єктивних причин.

Встановлено, що Конвенція 1951 року містить певні критерії, підпадаючи під які, особа може бути визнана біженцем, це – обґрунтований страх та причини переслідування; перебування за межами своєї країни, неможливість чи небажання користуватися захистом своєї країни тощо.

Досліджено, що у науці міжнародного права принципи правового статусу біженців за змістом поділяють на дві категорії: універсальні і спеціальні. До універсальних відносять принцип поваги до прав людини, рівності та заборони дискримінації, до спеціальних – невисилки, невидачі, конфіденційності особистих даних, добровільної репатріації, свободи пересування.

З'ясовано, що принцип поваги до прав людини є одним з визначальних принципів, порушення якого зумовлює процес міграції; принцип рівності забезпечує рівні права біженців з правами громадян країни перебування, принцип недискримінації дає право на захист незалежно від раси, кольору шкіри, політичних чи інших переконань; принципи невисилки і невидачі передбачають заборону переслідування та можливість видачі біженців у виняткових випадках; принцип добровільної репатріації дає можливість повернення біженців у свою країну; принцип конфіденційності захищає від розголошення особистих даних; принцип свободи пересування забезпечує вільне пересування біженців країною притулку.

Зазначено, що міжнародні принципи правового статусу біженців за допомогою імплементації у внутрішньодержавне право знаходять своє відображення у принципах національного права, що стосуються осіб визнаних біженцями.

Ключові слова: міжнародні принципи, держава, міжнародне право, права і свободи людини, міграція, міграційна криза.

Постановка проблеми. Основоположними і невід'ємними правами людини, згідно ідеї природного права, є право на життя, свободу, право на здоров'я, освіту і т.п. Природне право людини жити у безпеці закріпила Женевська Конвенція про статус біженців, як міжнародний договір, ухвалений 28 липня 1951 року ООН для захисту прав біженців у Європі після Другої світової

війни та розширена для розв'язання проблеми переміщення для решти світу у 1967 році. Дотримання цих прав зобов'язалися всі країни, які ратифікували зазначений договір.

Сьогодні міграційні процеси стали невід'ємною ознакою світової сучасності, а міграційна криза 21 століття набула безпрецедентних масштабів. За даними Управління Верховного

комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців (УВКБ ООН), на кінець 2022 року кількість біженців у світі становила 35,3 мільйона, що на понад вісім мільйонів більше, ніж роком раніше.

Зовнішні і внутрішні конфлікти, політична, релігійна, соціально-економічна, правова нестабільність у державах, екологічна криза, зміна клімату планети стали причинами міграції та порушення природних прав і свобод людини. Разом з тим, питання захисту прав біженців та контроль за їхнім перебуванням у країні-притулку пов'язані ще із нелегальною міграцією, боротьбою з організованою злочинністю, з бідністю у країнах «третього світу». Останніми роками проблема усугубилася масштабними війнами в Сирії, Ізраїлі, росії з Україною. Однак, Конвенція про статус біженців покликана захищати правовий статус біженців незалежно від причини їхньої міграції, а самі міграційні процеси показали взаємозалежність країн у вирішенні цієї проблеми, як однієї для всіх глобальної. Тому тема правового статусу біженців та проблеми її вирішення завжди були предметом аналізу і вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовий статус біженців у своїх наукових працях досліджували як зарубіжні, так і вітчизняні вчені. Серед них: А. Дяченко «Теоретичні основи дослідження державної міграційної політики: аналіз понятійно-категоріального апарату», О. Безпалова «Особливості визначення прав біженців у міжнародному законодавстві», О. Городецький «Міжнародні стандарти захисту біженців та їх основоположні принципи». О. Котляр «Принцип недискримінації у праві біженців», В. Чуєнко «Принципи міжнародно-правового статусу біженців», А. Бакала «Поняття, сутність та види міграції у контексті сучасності», В. Завгородня, Є. Полянська. «Поняття та категорії вимушених мігрантів у міжнародному праві», Л. Біла-Тіунова «Правове регулювання статусу біженця в Україні: стан і перспективи реформування», М. Сірант «Статус біженців у Європейському Союзі» та ін.

Проте світова нестабільність, сучасні війни, що супроводжуються міграційними процесами спонукають до продовження дослідження правового статусу біженців, а тому це питання не втрачає своєї актуальності.

Мета статті. Метою статті є аналіз основоположних принципів правового статусу біженців на основі природного права людини та Конвенції про правовий статус біженців 1951 року.

Виклад основного матеріалу. Біженці є особливою і найбільш вразливою категорією світових міграційних процесів. Під цим поняттям розуміють будь-яку особу, яка, мігруючи у чужу країну, прагне захиститися від правових, ідеологічних, релігійних переслідувань у своїй країні, несвободи, громадянських конфліктів, війни, економічної і екологічної кризи і т.п. Біженець залишає країну свого національного чи етнічного походження не з власної волі, а під тиском певних обставин, тобто характер переміщення таких людей є вимушений. Ніхто не прагне і не хоче стати біженцем з власної волі. Бути біженцем – це не просто переїхати в чужу країну, це жити у вигнанні, у повній залежності від інституцій іншої країни у питаннях продовольства, одягу, житла, забезпечення предметами першої необхідності [1, с. 61-70].

А. Дяченко і Н. Колесніченко, характеризуючи поняття «біженець» зазначають, що для цієї категорії мігрантів характерна раптовість, нервозність ситуації, невідповідність до від'їзду, невизначеність нового місця проживання, відсутність необхідних зв'язків та інформації про можливості працевлаштування тощо [2; 3].

Сьогодні доволі поширеною точкою зору є розуміння того, що сучасне право біженців (Refugee Law) стало самостійною галуззю міжнародного права з сукупністю норм і принципів, які покликані захищати інтереси біженців, як найбільш вразливої групи зовнішньопереміщених осіб. На офіційному сайті ООН право біженців (Refugee Law) трактується як надання міжнародного захисту біженцям на основі принципів верховенства права і поваги до прав людини відповідно до міжнародних актів про біженців та інших документів з прав людини [4].

Принципи правового статусу біженців є основоположними засадами, керівними ідеями, що визначають зміст і сутність їх правового становища у рамках міжнародного права, обмежують права держав щодо дотримання природних прав людини, виконують правозахисну функцію. При цьому, імплементація міжнародного права у внутрішньодержавне не втрачає свого міжнародно-правового значення.

Зазначимо, що «Сенс ідеї природних прав полягає у визнанні того, що разом з правом, створеним у державі людьми (тобто позитивним правом), існує природне право, яке є глибшим, ґрунтовнішим, засадничим у житті людей феноменом і джерелом якого є сам природний порядок речей – у суспільстві та природі» [5]. Ці ідеї використовували і розвивали Г. Гроцій,

Б. Спіноза, Т. Гоббс, Самуїл фон Пуфендорф, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, С. Оріховський та ін.

Конвенцією 1951 року визначено принципи на яких ґрунтується правовий статус біженців, які регулюють відносини між особою, визнаною біженцем і приймаючою державою. Є. Микитенко вважає, що це «конкретна форма реалізації раніше встановленого правового становища даної особи на території країни притулку» [6, с. 38]. Тобто це взаємини, які забезпечують і гарантують права біженцю.

Принципи правового статусу біженців прийнято поділяти на дві групи: загальні, що виходять з концепції природно-правових прав людини, є універсальними, первинними і визначальними стосовно державного права, у яких конкретизується зміст загальнолюдських цінностей, таких як гуманізм, справедливість, рівність, свобода, визнані всіма цивілізованими державами, вважаються стандартом дотримання прав і свобод людини і спеціальні, розроблені державами для реалізації матеріальних і процесуальних норм правового статусу.

До фундаментальних, загальних принципів, які дають можливість біженцям реалізувати свої права, відносять принцип поваги до прав людини, принцип рівності та заборони дискримінації.

Зміст принципу поваги до прав людини полягає в зобов'язанні держави, яка є приймаючою стороною, сприяти дотримання прав людини і основних свобод відповідно до ст. 1 Статуту ООН в якому зазначається «...сприяння миру та безпеці шляхом сприяння співпраці між націями через освіту, науку та культуру для розвитку загальної поваги до справедливості, до верховенства права та за права людини та основні свободи для всіх народів світу, незалежно від раси, статі, мови чи релігії...», [7] та «Здійснювати міжнародне співробітництво у вирішенні міжнародних проблем... в заохоченні та розвитку поваги до прав людини та основних свобод незалежно від раси, статі, мови та релігії» [7]. Цей принцип знайшов своє відображення у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права: «Ніяке обмеження чи приниження будь-яких основних прав людини, визнаних або існуючих в якій-небудь державі-учасниці цього Пакту... не допускається...» (ч.2, ст.5) [8].

Ідеї природного права лежать і в основі принципу рівності, фундаментальність якого проголосила Загальна декларація прав людини 10.12.1948 року. «Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах (ст. 1)

і «Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом» (ст.7) [9]. Принцип рівності міститься і у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права «Кожна держава зобов'язується поважати і забезпечувати всім перебуваючим у межах її території та під її юрисдикцією особам права, ...без будь-якої різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини» (ч.1 ст.2) [8].

Особливим принципом є принцип заборони дискримінації, який характеризується будь-якою відмінністю, виключенням, обмеженням або перевагою за ознаками раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних або інших поглядів, національного або соціального походження, майнового стану, народження або іншої обставини, яка має на меті або наслідком знищення чи применшення визнання, використання або здійснення всіма особами на рівних умовах усіх прав і свобод. Таке визначення дискримінації подає Комітет ООН з прав людини у Зауваженнях загального порядку № 18: недискримінація, на XXXVII сесії (1989), п. 7) [10]. Захист від дискримінації міститься у ст. 7 Загальної декларації прав людини 10.12.1948 р., де зазначається: «Усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації...», у ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «Користування правами та свободами,... має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою» [9].

Спеціальними принципами правового статусу біженців є принципи, які спільно розроблені державами і у яких відображені особливості становища біженців у світі. До них відносять принцип невисилки, принцип невидачі, конфіденційності особистих даних, добровільної репатріації, свободи пересування. В основі зазначених принципів також природне право кожної людини на безпечне життя, свободу волевиявлення, пересування тощо. До проблем осмислення співвідношення свободи, справедливості, страху, безпеки постійно зверталися Т. Гоббс, Ю. Габермас, А. Гонет, О. Гьофе.

Визначальним принципом є спеціальний принцип «невисилки», сутність якого полягає

у забороні примусової висилки або повернення біженців будь-яким способом до кордонів країни, де існує загроза життю чи свободі із-за раси, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань (ч. 1 ст. 33 Конвенції про статус біженця) [11]. Зокрема, Генеральна Асамблея ООН закликала держави «поважати основоположний принцип невисилки, від якого не допускаються відступлення» [11].

Принцип «невисилки» включений у законодавчі акти багатьох європейських країн, забезпечує реалізацію права людини шукати притулок в іншій країні, є захистом і гарантією від примусового повернення в країну походження. Його закріплено в різних формах у декількох міжнародних документах, що стосуються надання статусу біженців та прав людини, зокрема, у ст. 33.1 Конвенції 1951 р. [11], у ст. 14 Загальної декларації прав людини [9], у ст. 8 Декларації про захист всіх осіб від насильницького зникнення Генеральної Асамблеї ООН [12]. У цих документах закріплено заборону державам висилати, повертати чи видавати будь-яку особу іншій державі, якщо є підстави загрози небезпеки насильницьких дій проти цієї особи.

Окрім того, принцип невисилки (*non-refoulement*) знаходимо і в інших багатосторонніх договірних документах у сфері прав людини, а саме: у ст. 45 Четвертої Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни [13], у ст. 3 Декларації ООН про територіальний притулок, у ст. 3 Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких і нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання [14] та ін.

Спеціальним принципом, є принцип невидачі (*non-expulsion*). Зміст цього принципу виходить із принципу невисилки (*non-refoulement*), тому у тексті Конвенції про статус біженців прямою нормою його не визначено. Проте, аналіз ст.ст. 32 і 33 Конвенції про статус біженців дає підстави вважати, що існує заборона видачі переслідуваних осіб на запит держави. Проте зазначено, що «ця постанова, однак, не може застосовуватися до біженців, які розглядаються з поважних причин як такі, що є суспільно небезпечними і становлять загрозу безпеці країни, в якій вони знаходяться, або засуджені чинним вироком за вчинення особливо тяжкого злочину» [11]. Отже, Конвенція закріпила правову можливість видачі біженців тільки у виняткових ситуаціях «з міркувань державної безпеки або

громадського порядку» [11]. Норма зобов'язує біженців поважати закони країни перебування і передбачає суверенітет держав щодо обмеження суспільно-небезпечних дій біженців, а отже, носить попереджувальний характер [15, с. 64].

Наступним спеціальним принципом є принцип добровільної репатріації, правову основу якого забезпечує положення ст. 13 Загальної декларації прав людини: «Кожна людина має право покинути будь-яку країну, включаючи й свою власну, і повертатися у свою країну» [9]. Принцип добровільної репатріації здійснюється свідомим волевиявленням особи, зобов'язує країну етнічного чи громадянського походження забезпечити безпеку та гарантії відновлення її правового статусу. Біженець повинен бути поінформований щодо своєї фізичної, матеріальної та правової захищеності з врахуванням особливих своїх потреб, наприклад таких як возз'єднання сім'ї.

Правову безпеку біженцям складає принцип конфіденційності особистих даних, який також є спеціальним принципом правового статусу. Цей принцип забезпечує правову основу надання інформації про особу з врахування законного інтересу країни-запитувача та гарантує право на конфіденційність.

Фундаментальним принципом є принцип свободи пересування, що забезпечує біженцям право обирати місце проживання та вільно пересуватися в межах території країни перебування, за умови законного проживання. Зазначена свобода пересування регламентується ст. 26 Конвенції про статус біженців «за умови дотримання всіх правил, які зазвичай застосовуються до іноземців за тих же обставин» [11]. Тобто держави-учасниці не можуть вводити будь-які обмеження щодо реалізації даного принципу стосовно біженців.

Висновки і пропозиції. Отже, основоположні принципи правового статусу біженців, ґрунтовані на ідеї природного права, забезпечують фундаментальні права і свободи людини на життя, освіту, гідність, рівність, волевиявлення, безпеку переслідування. Кожна держава, яка приєдналася до Конвенції, в основі законодавства якої принцип верховенства права, повинна брати участь у найефективнішому забезпеченні міжнародного захисту біженців, розробляти і впроваджувати у національну систему міжнародні стандарти їхнього захисту для подолання проблем сучасних міграційних викликів.

Список використаної літератури:

1. Тиндик Н.П. Еволюція статусу біженця у міжнародно-правовій практиці. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: 36. наук. праць. Донецьк :ДЮІ ЛДУВС, 2007. № 4. С. 61–70.
2. Дяченко А. Теоретичні основи дослідження державної міграційної політики: аналіз понятійно-категоріального апарату. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2017. Вип. 2(33). С. 6-13.
3. Колесніченко Н. «До проблеми визначення поняття «біженець». Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер.: Політологія. 2016. Т. 273, Вип. 261. С. 29-33.
4. Refugee Law. URL: <https://www.un.org/ruleoflaw/thematic-areas/international-law-courts-tribunals/refugee-law/>
5. Проблеми реалізації прав людини та громадянина в Україні: монографія. /Кол. авторів; За ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 424 с.
6. Микитенко Є. Щодо особливостей правового регулювання статусу біженців. *Науковий вісник Міжнар. гуман. у-ту*. Сер.: Юриспруденція. 2015. № 14. Т. 1. С. 38-40.
7. Конституція ЮНЕСКО (Статут Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
9. Загальна декларація прав людини 10.12.1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
10. Що таке дискримінація? URL: <http://amnesty.org.ua/materiali/materiali-kampaniyi/shho-take-diskriminatsiya/>
11. Конвенція про статус біженців від 29.07.1951 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
12. Резолюція 47/33 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 року «Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_225#Text
13. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
14. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text
15. Городецький О. Міжнародні стандарти захисту біженців та їх основоположні принципи. *Право і державне управління*. 2020. № 2. С. 62-68.

Popadynets H. O. Natural law as the basis of the legal status of refugees

The article analyzes the fundamental principles of the legal status of refugees in the 1951 Convention on the Legal Status of Refugees, which are the principles of respect for human rights, equality, non-discrimination, non-refoulement, non-extradition, voluntary repatriation, confidentiality, and freedom of movement. It is noted that all the principles of the legal status of refugees are based on the idea of natural law. It is noted that the established interpretation of the term «refugee» is the interpretation of him as a forced migrant who leaves his country not of his own free will, but as a result of certain objective reasons.

It is established that the 1951 Convention contains certain criteria, falling under which a person can be recognized as a refugee, these are – well-founded fear and reasons of persecution; stay outside the borders of one's country, inability or unwillingness to use the protection of one's country, etc.

It has been studied that in the science of international law, the principles of the legal status of refugees are divided into two categories: universal and special. Universal ones include the principle of respect for human rights; equality and prohibition of discrimination, to special ones – non-deportation, non-extradition, confidentiality of personal data, voluntary repatriation, freedom of movement.

It was found that the principle of respect for human rights is one of the defining principles, the violation of which determines the process of migration; the principle of equality ensures equal rights of refugees with the rights of citizens of the host country, the principle of non-discrimination gives the right to protection regardless of race, color, political or other beliefs; the principles of non-refoulement and non-extradition provide for the prohibition of persecution and the possibility of extradition of refugees in exceptional cases; the principle of voluntary repatriation makes it possible for refugees to return to their country; the principle of confidentiality protects against the disclosure of personal data; the principle of freedom of movement ensures free movement of refugees in the country of asylum.

It is noted that the international principles of the legal status of refugees with the help of implementation into domestic law are reflected in the principles of national law concerning persons recognized as refugees.

Key words: international principles, state, international law, human rights and freedoms, migration, migration crisis.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 347.951.3

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.1.20>

Р. Ю. Молчанов,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права і процесу
Дніпровського державного університету внутрішніх справ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НЕДОПУЩЕННЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ ЗА ОЗНАКАМИ СЕКСУАЛЬНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ТА ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено вирішенню проблеми дискримінації, висвітлення потреби оновлення національного законодавства щодо розширення переліку захищених ознак та недопущення будь-яких проявів дискримінації. Метою дослідження визначено проведення аналізу стану правового регулювання недопущення дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності в Україні. Наголошено, що у законодавчих актах національного права сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність не виділяються серед ознак, за якими в Україні забороняється дискримінація. Позитивне виключення на рівні кодифікованих та законодавчих актів становить Кодекс законів про працю України. Підкреслено, що такий стан справ призводить до неоднозначного тлумачення правових норм та різного правозастосування. Зроблено висновок про недоцільність отождолення сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Так само неправильним визнано підхід згідно якого обидва поняття поєднуються в межах однієї захищеної ознаки. Констатовано, що правове регулювання недопущення дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності посприяє знаходженню відображення у вітчизняному законодавстві. Окремі дослідники помилково співвідносять цю проблему суто із захистом прав ЛГБТ спільноти, не приймаючи до уваги семантику досліджуваних понять. Запропоновано для удосконалення механізмів запобігання та протидії дискримінації в Україні та поліпшення стану захисту прав і свобод людини та громадянина у цілому, уніфікувати антидискримінаційні норми у різних законодавчих актах, узгодити та розширити перелік захищених ознак. Це дозволить оптимізувати правозастосовну діяльність органів публічної влади, зокрема, посилити ефективність роботи суб'єктів владних повноважень у сфері запобігання та протидії дискримінації в Україні.

Ключові слова: сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність, дискримінація, права людини, забезпечення прав і свобод, ЛГБТ, органи публічної влади, насильство.

Постановка проблеми. Сьогодні, в умовах триваючої дії особливого правового режиму воєнного стану в Україні трансформується сталий порядок організації суспільних відносин, змінюються як норми права, так і сама сутність правового регулювання [1, с. 163]. Поряд із введенням певних обмежень прав і свобод людини та громадянина, обумовлених дією особливого правового режиму воєнного стану, потрібно вести мову про посилення механізмів захисту відповідних прав від різноманітних порушень. Це дозволить зберегти рівновагу між держав-

ним примусом та свободою дій особи, або ж між публічним та приватним інтересом. Водночас, не менш важливими тут видаються дві умови: по-перше, наявність нормативно-правової основи; по-друге, наявність ефективно функціонуючих державних інституцій для забезпечення регулюючої дії права.

Потрібно наголосити, що все більш важливого значення у сучасних умовах набуває вирішення проблеми дискримінації тих чи інших осіб, або груп осіб за певними ознаками. Наприклад, можна вести мову про прояви дискримі-

нації ромів, ЛГБТ осіб, осіб з інвалідністю тощо. Наведене актуалізує потребу оновлення національного законодавства щодо розширення переліку захищених ознак та недопущення будь-яких проявів дискримінації. Це буде відповідати як духу і цінностям демократичної держави, так і сприятиме формуванню толерантного громадянського суспільства в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Незважаючи на те, що висвітлення у вітчизняній правовій науці різноманітних аспектів захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні є доволі поширеним, проблема формування дієвих механізмів запобігання та протидії дискримінації продовжує залишатися актуальною. Серед вітчизняних науковців можна виокремити праці В. В. Боняк, Ю. О. Легези, Б. О. Логвиненка, Л. Р. Наливайко, П. М. Рабіновича, С. П. Світличного, В. І. Теремецького, Н. В. Уварової та багатьох інших фахівців. Разом із тим, відсутність ефективно функціонуючої системи запобігання і протидії дискримінації в Україні, призводить до потреби розгляду питання про розширення переліку захищених ознак як за поточних умов воєнного стану, так і в період повоєнної відбудови. Зокрема, це стосується таких ознак як сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність.

Мета статті полягає у проведенні аналізу стану правового регулювання недопущення дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Насамперед слід нагадати про те, що згідно статті 24 Конституції України, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [2]. Як впливає з наведеної статті Основного Закону, сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність не визначаються як захищені ознаки, проте вони можуть бути охоплені поняттям «інші ознаки».

Конституційні положення деталізовані в законодавчих актах, на яких слід зупинитися детальніше. Так, у 2005 році був прийнятий Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», метою якого стало досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення

рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України [3].

Далі слід вказати на титульний у досліджуваному аспекті Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», відповідно до п. 2) ч. 1 статті 1 якого визначено, що дискримінація – це ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними [4].

Примітно, що у перерахованих актах сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність не розглядаються серед ознак, за якими в Україні забороняється дискримінація. Як наслідок, це призводить до неоднозначного тлумачення правових норм та різного правозастосування. Відповідно, розглядаючи для прикладу порушення прав трансгендерної особи, інтерсексуальної особи або іншого представника чи представниці ЛГБТ спільноти, можна сміливо заявляти про неоднозначну практику реагування органів публічної влади на такі факти.

У зазначеному аспекті Б. О. Логвиненко та Н. В. Уварова відмічають те, що вітчизняне антидискримінаційне законодавство не здатне дієво врегулювати суспільні відносини без відповідних організаційних заходів, а останні мають здійснюватись органами публічної влади на всіх рівнях. Закон лише створює засади для розвитку суспільства, в якому кожна людина матиме рівні права та можливості. Натомість, реалізація таких засад залежить як від держави, так і від суспільства, що особливо набуває особливої важливості в реаліях воєнного стану, коли вкрай важливо зберегти демократичні цінності за які продовжує боротьбу Український народ, виборюючи своє право на вільний розвиток серед держав-членів Європейського Союзу [5, с. 3].

Примітно, що незважаючи на те, що у ключових законодавчих актах не виокремлюються такі ознаки як сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність, у ч. 1 статті 2-1 Кодексу законів про працю України, закріплено заборону будь-якої дискримінації у сфері праці, зокрема порушення принципу рівності прав і можливостей, пряме або непряме обмеження прав працівників залежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, сімейного та майнового стану, сімейних обов'язків, місця проживання, членства у професійній спілці чи іншому громадському об'єднанні, участі у страйку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав або надання підтримки іншим працівникам у захисті їхніх прав, повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції», а також сприяння особі у здійсненні такого повідомлення, за мовними або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання [6].

Що ж представляють собою сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність слід розглянути детальніше. Так, гендерна ідентичність може бути визначена як власне сприйняття та відчуття приналежності до одного або декількох гендерів. Термінів, якими можна описати гендерну ідентичність доволі багато, окремими з них є такі: андрогінність, цисгендерність, гендерна флюїдність, гендерквір, інтерсексуальність, нейтруа, небінарність, трансгендерність [7].

У свою чергу, сексуальна орієнтація – це один із п'яти компонентів сексуальності (чотири інших компоненти: біологічна стать, гендерна ідентичність, гендерна роль, сексуальна ідентичність), який визначається як більш-менш постійний емоційний, романтичний, сексуальний або еротичний (чуттєвий) потяг індивіда до інших індивідів певної статі. До типів сексуальної орієнтації відносять: гетеросексуальність, гомосексуальність, бісексуальність, пансексуальність, сапісексуальність, амбісексуальність [8].

З викладеного можна дійти проміжного висновку про те, що ототожнювати сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність недоцільно. Так само неправильним слід вважати підхід за

якого обидві ознаки поєднуються в межах однієї захищеної ознаки.

Л. П. Амелічева зазначає, що у світлі теорії прав людини й концепції гідної праці зміст понять «гендерна ідентичність» і «сексуальна орієнтація» чітко розкривається у Зводі юридичних принципів застосування міжнародно-правових норм з прав людини по відношенню до сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності – «Джогьякартські принципи». За концепцією гідної праці гендерна ідентичність і сексуальна орієнтація як невіддільні елементи гідності й особистості кожної людини характеризуються ще й тим, що входять в систему понять гідної праці, адже ці ознаки не повинні служити підставою для дискримінації або порушень у трудових відносинах. До того ж заборона дискримінації за «захищеними» ознаками, зокрема за ознаками гендерної ідентичності і сексуальної орієнтації, є важливим виміром або основною компонентою гідної праці. Вчена наголошує на проблемі правового забезпечення заборони дискримінації за ознаками гендерної ідентичності і сексуальної орієнтації, зазначаючи, що у національному антидискримінаційному законодавстві законотворцем не закріплено легальних визначень вказаних «захищених» ознак, не встановлено чіткий правовий механізм протидії дискримінації за цими ознаками в трудових відносинах тощо [9, с. 74].

Досліджуючи перспективи законодавчого закріплення понять сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності як захищених ознак, О. Уварова наводить низку міжнародних документів, що стосуються захисту від дискримінації за вищенаведеними ознаками. Вчена зазначає про достатню кількість документів, ухвалених на рівні авторитетних міжнародних інституцій, що вказують на необхідність заборони дискримінації на підставі гендерної ідентичності або сексуальної орієнтації. Аргумент, що відповідні міжнародні документи є рекомендаційними, а не зобов'язальними для України, на її думку ігнорує поняття м'якого права в міжнародному праві. Також, це демонструє суто маргінальну позицію, що допоки нас не зобов'язали, не будемо запроваджувати відповідні стандарти. Крім того, вона нагадує про зобов'язання держави поважати й забезпечувати права людини, у тому числі забезпечувати захист від дискримінації за будь-якою ознакою. Сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність називаються дослідницею одним із фундаментальних аспектів життя. Держава зобов'язана здійснювати

всі залежні від неї заходи, не озираючись на те, чи покладено на неї відповідне міжнародне зобов'язання [9].

Таким чином, можна констатувати те, що правове регулювання недопущення дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності поступово знаходить відображення у вітчизняному законодавстві. Окремі науковці помилково співвідносять цю проблему суто із захистом прав ЛГБТ спільноти, не приймаючи до уваги семантику досліджуваних понять.

Висновки. Підводячи підсумок аналізу стану правового регулювання недопущення дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності в Україні, можна з упевненістю стверджувати про актуальність піднятої у дослідженні проблеми. Вітчизняне законодавство доволі фрагментарно оперує поняттями «сексуальна орієнтація» та «гендерна ідентичність», при цьому не виокремлюючи їх в якості захищених ознак. Позитивне виключення на рівні кодифікованих та законодавчих актів становить Кодекс законів про працю України.

Поряд із цим звернута увага на недоцільність розгляду сексуальної орієнтації та гендерна ідентичності як споріднених понять, адже вони є пов'язаними між собою, проте не тотожними за змістовним наповненням.

Для удосконалення механізмів запобігання та протидії дискримінації в Україні та поліпшення стану захисту прав і свобод людини та громадянина у цілому, вкрай важливо уніфікувати антидискримінаційні норми у різних законодавчих актах, узгодити та розширити перелік захищених ознак. Це дозволить оптимізувати правозастосовну діяльність органів публічної влади, зокрема, посилити ефективність роботи суб'єктів владних повноважень у сфері запобігання та протидії дискримінації в Україні.

Список використаної літератури:

1. Адміністративне право під час дії особливих правових режимів : навч. посібник (у визначеннях, таблицях і схемах) / Р. З. Голобутовський, Б. О. Логвиненко. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 176 с.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
3. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
4. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>
5. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Борис Логвиненко, Наталія Уварова. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2024. 108 с.
6. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
7. Гендерна ідентичність – Хто я? LIEBESLEBEN. URL: <https://www.liebesleben.de/ua/genderna-identichnist/>
8. Сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність. Путівник в світ різноманіття. UPDATE. URL: https://update.com.ua/likbez_tag/seksualna-orntatcia-ta-genderna-dentichnst-putivnik-v-svt-rznomanttia_n4337
9. Амелічева Л. П. Заборона дискримінації за ознаками «гендерна ідентичність» та «сексуальна орієнтація» у світлі теорії прав людини та концепції гідної праці. Часопис цивілістики. 2020. Вип. 36. С. 70-76.
10. Уварова О. Гендерна ідентичність і сексуальна орієнтація як підстави дискримінації: обговорення проекту Конституції України. Спільне. URL: <https://surl.li/jkqltf>

Molchanov R. Yu. Legal regulation of non-discrimination based on sexual orientation and gender identity in Ukraine

The article is devoted to solving the problem of discrimination, highlighting the need to update national legislation to expand the list of protected characteristics and prevent any manifestations of discrimination. The purpose of the study is to analyze the state of legal regulation of non-discrimination on the grounds of sexual orientation and gender identity in Ukraine. It is emphasized that the legislative acts of national law do not distinguish sexual orientation and gender identity among the grounds on which discrimination is prohibited in Ukraine. A positive exception at the level of codified and legislative acts is the Labor Code of Ukraine. The author emphasizes that this state of affairs leads to ambiguous interpretation of legal provisions and different law enforcement. The author concludes that it is inappropriate to equate sexual orientation and gender identity. The approach according to which both concepts are combined within one protected characteristic is also recognized as incorrect. It is stated that the legal regulation of non-discrimination on the grounds of sexual orientation and gender identity is gradually being reflected in domestic legislation. Some researchers mistakenly correlate this problem solely with the protection of the rights of the LGBT

community, without taking into account the semantics of the concepts under study. To improve the mechanisms of preventing and combating discrimination in Ukraine and to improve the protection of human, civil rights, and freedoms in general, the author proposes to unify anti-discrimination provisions in various legislative acts, to harmonize and expand the list of protected characteristics. This will optimize the law enforcement activities of public authorities, in particular, enhance the efficiency of public authorities in preventing and combating discrimination in Ukraine.

Key words: sexual orientation, gender identity, discrimination, human rights, ensuring rights and freedoms, LGBT, public authorities, violence.

О.О. Бекетовстарший партнер, адвокат
Адвокатського об'єднання «Етерна Ло»

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Стаття присвячена висвітленню нормативно-правового забезпечення міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні. Визначено, формування та вдосконалення правового регулювання міжнародного співробітництва у сфері кримінального провадження загалом свідчить про прогресивну тенденцію, суть якої полягає у вдосконаленні національного кримінально-процесуального законодавства щодо міжнародного співробітництва у сфері кримінального судочинства, існує необхідність аналізу окремих аспектів правового регулювання інформаційних відносин в Україні. Система правового регулювання міжнародного співробітництва у кримінальному, являє собою комплекс норм конституційного, кримінального, кримінального процесуального права, міжнародного законодавства та деяких інших галузей права.

На підставі системного аналізу нормативно-правового регулювання міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні, виокремлено дві основні міжнародно-правові форми міжнародного співробітництва під час кримінального провадження: 1) договірно-правова чи конвенційна (укладання спеціальних договорів, що регулюють відносини у цій галузі); 2) інституційна (співробітництво, що здійснюється в рамках укладених угод між органами та організаціями, загального та регіонального характеру).

На теперішній час міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні відбувається у наступних правових формах: 1) шляхом укладання двосторонніх та багатосторонніх угод та договорів щодо надання правової допомоги у кримінальному провадженні або на основі принципу взаємності, згідно якого уповноважений центральний орган видає письмове зобов'язання у тому, що у майбутньому держава зобов'язується здійснювати якісь певні дії; 2) шляхом участі України у міжнародних організаціях, які займаються питаннями боротьби зі злочинністю; 3) шляхом укладання угод з окремими державами або міжнародними організаціями або участі у багатосторонніх конвенціях, спрямованих на спільну діяльність у боротьбі з злочинністю та на оптимізацію розслідування злочинів.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, кримінальне провадження, нормативно-правове забезпечення, взаємна допомога.

Вступ. Тенденції сучасної злочинності визначають необхідність створення ефективних міжнародних механізмів більш тісного співробітництва і між державами у боротьбі з нею. Аналіз цих тенденцій та укладених у цій сфері договорів свідчить, що на теперішній час міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю є складним системним явищем, зміст якого, поряд з іншим, становлять узгоджені між державами заходи щодо надання допомоги у розслідуванні кримінальних правопорушень та здійсненні кримінального переслідування; розслідування міжнародних злочинів, здійснення кримінального переслідування та покарання осіб, винних у їх скоєнні; забезпечення виконання кримінальних покарань. Правове

регулювання міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні визначаються зобов'язаннями України, прийнятими нею під час підписання міжнародних договорів. Деякі з них містять, з одного боку, норми кримінально-процесуального характеру, а з іншого – норми, що зобов'язують держави-учасниці вживати заходів до включення до національного законодавства процесуальних правил для максимально широкого міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні. За умовами абсолютної більшості багатосторонніх міжнародних договорів і згідно з правилами, встановленими всіма без винятку двосторонніми міжнародними договорами України, що діють у сфері, що розглядається, при виконанні запитів інозем-

них держав застосуванню підлягає кримінально-процесуальне законодавство запитуваної сторони. Аналогічний порядок надання правової допомоги лише з використанням національного законодавства є базовим у праві різних країн. Належне регулювання в національному кримінально-процесуальному законодавстві правил міжнародного співробітництва є необхідною гарантією здійснення правосуддя, гарантією не менш важливу, ніж правове регулювання традиційних інститутів та підгалузей кримінального судочинства. Важливість правовідносин у сфері міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні зумовила необхідність конституційного закріплення основних прав і свобод людини та громадянина через гарантування кожному охорони приватного життя, особистої і сімейної таємниці, захисту честі й гідності особи (ст. ст. 28, 29 Конституції України), недоторканності житла (ст. 30 Конституції України), таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31 Конституції України), через заборону втручання в особисте і сімейне життя людини, крім випадків, передбачених Конституцією України, не допущення збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини (ст. 32 Конституції України) [1]. Особливо необхідно підкреслити реалізацію конституційного принципу законності, який є базовим у всій діяльності правоохоронних органів. Цими спеціальними нормами Конституції встановлені межі роботи з інформацією, які продубльовані в нормах Закону України «Про інформацію» [2]. Водночас, і тільки з метою захисту прав, свобод людини та задля безпеки суспільства конституційними нормами визначається також те, що правоохоронні органи мають право обмежувати окремі права і свободи людини та юридичних осіб в якості виняткового і тимчасового засобу лише за рішенням суду щодо осіб, у діях яких є ознаки злочину, та у випадках, передбачених законодавством України.

Зважаючи на те, що формування та вдосконалення правового регулювання міжнародного співробітництва у сфері кримінального процесу загалом свідчить про прогресивну тенденцію, суть якої полягає у вдосконаленні національного кримінально-процесуального законодавства про міжнародне співробітництво у сфері кримінального процесу (судочинства), існує

необхідність аналізу окремих аспектів правового регулювання інформаційних відносин в Україні. Вважаємо, що враховуючи багатоаспектність міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю треба звернути увагу й на те, що проблема правового регулювання міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні не може бути віднесена до суто кримінально-процесуальної діяльності. Окремі аспекти цієї діяльності входять у предмет вивчення також галузей права, що безпосередньо чи опосередковано регулюють діяльність суб'єктів кримінального провадження та правовідносин, що виникають як результат цього у відповідних сферах суспільних відносин. Саме тому, вважаємо, що система правового регулювання міжнародного співробітництва у кримінальному, являє собою комплекс норм конституційного, кримінального, кримінального процесуального права, міжнародного законодавства та деяких інших галузей права.

Огляд останніх досліджень. Загальні теоретико-практичні питання міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні досліджено в роботах: А. Антонюк, Н.М. Ахтирської, І.В. Гловюк, С.М. Блажівського, О.В. Буткевича, О.В. Ведро, О. І. Виноградової, Ю. В. Гуцуляка, О. І. Коваль, М.П. Климчук, І.М. Козьякова, В. В. Косова, О.Ю. Костюченко, І. В. Лешукової, В. В. Лисенка, В. В. Максименко, С.С. Мірошніченка, В.В. Мухіна, О.А. Осауленко, Д.П. Письменного, О.В. Приходька, О.В. Сапіна, А.П. Слободяна, В.В. Сухонос, С.А. Сороки, Ю. В. Терещенка, Г.М. Степанової, Ю.М. Черноус, В.М. Юрчишина, та інших. У яких авторами висвітлено як основні питання міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні, так і пов'язані з дослідженням окремої його форми – міжнародної правової допомоги під час проведення процесуальних дій.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу доктринальних досліджень та норм законодавства дослідити особливості нормативно-правового забезпечення міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні.

Наразі пріоритетними напрямками розвитку правового регулювання міжнародного співробітництва у сфері кримінального процесу (кримінального судочинства) є, по-перше, вдосконалення його процесуальної процедури за рахунок розширення в кримінально-процесуальному законодавстві кола норм і правових інститутів, що детально регламентують цілі та предмет такого співробітництва, поняття

та зміст його окремих напрямів та видів, прав та обов'язків осіб, що беруть у ньому участь, а по-друге, формування у вітчизняному кримінальному процесі правових засад реалізації його нових напрямів, формування яких на міжнародно-правовому рівні вже ведеться, у тому числі за участю України.

Безсумнівно, правову основу міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні становлять Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, закони України «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про прокуратуру» «Про Службу безпеки України» інші законодавчі акти, міжнародні договори України, а також установчі акти та правила міжнародних правоохоронних організацій, членом яких є Україна.

Так, статтею 543 КПК України встановлено, що порядок направлення запиту до іншої держави, порядок розгляду уповноваженим (центральним) органом України запиту іншої держави або міжнародної судової установи про таку допомогу і порядок виконання такого запиту визначаються КПК України і чинними міжнародними договорами України [3]. При цьому ч.2 ст.1 КПК України визначено, що кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших законів України [3]. Положення Конституції України містять норми про чинні міжнародні договори та, після їх ратифікації Верховною Радою України, про зовнішньо-політичну діяльність шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права. Одним із проявів демократичної міжнародної комунікації, який став частиною внутрішнього законодавства України, є закріплення прав іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах користуватися тими самими правами і свободами, а також нести такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. [1]. Як зазначено у ч.4 ст.4 КПК України при виконанні на території України окремих процесуальних дій за запитом (дорученням) компетентних органів іноземних держав у рамках міжнародного співробітництва застосовуються

положення КПК України. На прохання компетентного органу іноземної держави під час виконання на території України таких процесуальних дій може застосовуватися процесуальне законодавство іноземної держави, якщо це передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, а за відсутності такого міжнародного договору України – за умови, що дане прохання не суперечить законодавству України [3]. Аналізуючи норми КПК України, приходимо до висновку, що Глави 42-46 КПК України, регламентують загальні засади, порядок і процедуру надання міжнародної правової допомоги в кримінальному провадженні України, зокрема основними формами міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні є: 1) проведення компетентними органами однієї держави процесуальних дій (п.1. ч.1 ст. 541, гл. 43 КПК України); 2) видача особи (екстрадиція) (п.2. ч.1 ст. 541, гл. 44 КПК України); 3) перейняття кримінального провадження (п.3. ч.1 ст. 541, гл. 45 КПК України); 4) визнання та виконання вироків іноземних судів та передача засуджених осіб (гл. 46 КПК України). Можуть застосовуватися й інші форми міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, якщо це передбачено відповідним міжнародним договором України. Також формою міжнародного співробітництва є створення спільних слідчих груп для досудового розслідування кримінальних злочинів, скоєних на територіях декількох держав, а також у разі порушення інтересів цих держав. Такі слідчі групи створюються на обмежений термін для досягнення конкретної мети за взаємною згодою. При цьому, як визначено у ч.4 ст. 9 КПК України у разі якщо норми КПК України суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України [3].

Системний аналіз нормативно-правового регулювання міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні, дозволяє виділити дві основні міжнародно-правові форми міжнародного співробітництва під час кримінального провадження: 1) договірно-правова чи конвенційна (укладання спеціальних договорів, що регулюють відносини у цій галузі); 2) інституційна (співробітництво, що здійснюється в рамках укладених угод між органами та організаціями, загального та регіонального характеру). Традиційно міжнародне співробітництво під час кримінального провадження

пов'язане з укладанням відповідних міжнародних договорів, хоча варто відмітити, що питання надання правової допомоги можуть вирішуватись і у відомчих угодах, які укладаються з міжнародними інституціями. Цілком очевидно, що норми, які регулюють питання міжнародного співробітництва під час кримінального провадження мають бути засновані на перевірених практикою механізмах, які забезпечать найбільш повне та всебічне розслідування злочинів. Взаємодія правоохоронних органів різних держав дозволить впровадити найбільш ефективні методи розслідування злочинів. При цьому правовою основою мають виступати норми міжнародних договорів, в тому числі які передбачають часткову передачу компетенції відповідним органам іншої держави в порядку виконання прийнятих на себе зобов'язань за міжнародними договорами.

Юридичними підставами міжнародного співробітництва в кримінально-правовій сфері є міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Основна мета міжнародних договорів (конвенцій) про видачу, взаємну правову допомогу у кримінальних справах та інших питань міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю полягає у створенні правових можливостей співробітництва компетентних органів різних держав з метою ефективного здійснення кримінального правосуддя. Для реалізації подібних договорів необхідне належне внутрішньо національне правове регулювання. Вказане вимагає видання в значній кількості держав спеціальних законів, що регламентують як сукупність, так і окремі аспекти міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні. В цих законах закріплено компетенцію національних правозастосовних та судових органів з питань міжнародного співробітництва у сфері кримінального провадження.

Міжнародні договори щодо надання правової допомоги у кримінальному провадженні в переважній більшості є двосторонніми. В окремих випадках, за умови наявності певних інтеграційних відносин, питання правової допомоги вирішують на підставі багатосторонніх угод. Так, Україна, приймає участь у двох таких системах міжнародної правової допомоги – СНД і Раді Європи.

У рамках Ради Європи Україна є учасниками таких Конвенцій: Конвенція про кіберзлочинність, 2001 р.; Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується кри-

міналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи, 2003 р.; Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму, 2005 р.; Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, 2005 р.; Конвенція про взаємодопомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу, 2000 р.; Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах, 1959 р.; Додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах, 1978р.; Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах, 2001 р.; Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, 1990 р.; Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму, 2005 р.; Європейська конвенція про видачу правопорушників, 1957 р.; Додатковий протокол до Європейської конвенції про видачу правопорушників, 1975 р.; Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про видачу правопорушників, 1978 р.; Третій додатковий протокол до Європейської конвенції про видачу правопорушників, 2010 р.; Четвертий додатковий протокол до Європейської конвенції про видачу правопорушників, 2012 р.; Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах, 1972 р.; Конвенція про передачу засуджених осіб, 1983 р.; Додатковий протокол до Конвенції про передачу засуджених осіб, 1997 р.; Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом, 1977 р.; Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків, 1970 р.; Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму, 2005 р.; Угода про незаконний обіг на морі, укладена на виконання статті 17 Конвенції ООН про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин, 1995 р.; Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією, 1999 р.; Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, 2003 р.

У рамках СНД це один багатосторонній договір – Конвенція про правову допомогу у правових відносинах із цивільних, сімейних та кримінальних справ 1993 року. Проте, 1 грудня 2022 року Верховна Рада прийняла Закон «Про зупинення дії та вихід з Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімей-

них і кримінальних справах та Протоколу до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року»[4], оскільки **російська федерація систематично грубо порушує норми та принципи міжнародного права, у тому числі щодо припинення дії (виходу з) міжнародних договорів, укладених з Україною, що стало підставою для зупинення дії Конвенції 1993 року та Протоколу 1997 року у відносинах з російською федерацією та республікою білорусь та подальший вихід з цих міжнародних договорів.** Відповідно до ч. 2 ст. 84 Конвенції 1993 року, кожна Договірна Сторона може вийти з цієї Конвенції, направивши письмове повідомлення про це депозитарію за 12 місяців до закінчення поточного п'ятирічного терміну її дії. Поточний п'ятирічний період закінчився 18 травня 2024 року. Після виходу з Конвенції 1993 року правова допомога може здійснюватися на підставі інших двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорів. Наприклад, на двосторонньому рівні діють: у правовідносинах з Грузією: Договір між Україною і Республікою Грузія про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах[5]; з Узбекистаном: Договір між Україною і Республікою Узбекистан про правову допомогу і правові відносини у цивільних і сімейних справах [6]; з Молдовою: Договір між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах [7]

З часів незалежності по теперішній час двосторонні та багатосторонні договори, що регламентують питання надання взаємної правової допомоги у кримінальних справах, укладено Україною із 195 державами [8]. Загалом в Україні діє близько 30 двосторонніх договорів про правову допомогу у кримінальних справах із країнами як близького, так і далекого зарубіжжя. Значення договірної співробітництва полягає в тому, що договори визначають обсяги і види правової допомоги у розслідуванні злочинів, можливість застосування норм процесуального законодавства запитуючої сторони під час виконання доручення, умови, підстави і порядок видачі осіб для кримінального переслідування тощо [9, с. 114]. Поряд з двостороннім міжнародно-правовим регулюванням, Україна приймає активну участь у формуванні багатосторонньої правової бази міжнародного співробітництва у сфері кримінального провадження, ставши учасником Європейської кон-

венції про видачу, правової допомоги у кримінальних справах (1959 р.) та додаткового протоколу до неї, Європейської конвенції про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів від злочинної діяльності (1990 р.). Спеціальні багатосторонні договори та конвенції, визначають правові підстави такого міжнародного співробітництва та засади боротьби з конкретними видами злочинів. Також існують загальні конвенції, спрямовані на регулювання основних аспектів надання правової допомоги, зокрема: Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією; Конвенція Ради Європи про пошук, відмивання, арешт та конфіскацію доходів, отриманих злочинним шляхом; Конвенція про припинення та попередження торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї; Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності та інші. Також до міжнародних багатосторонніх договорів України за загальними напрямами міжнародного співробітництва під час кримінального провадження належать: Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах; Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків; Європейська конвенція про видачу правопорушників; Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах. При цьому, відповідно до ст. 544 КПК України відсутність міжнародного договору України міжнародна правова допомога чи інше співробітництво може бути надано на підставі запиту іншої держави чи запитано на засадах взаємності [3]. У такому разі міжнародну правову допомогу може бути надано *ad hoc* (з особливої нагоди). Слід підкреслити, що взаємність за умови відсутності договору – є головною гарантією можливості здійснення такого співробітництва, принаймні – у напрямку нормативного урегулювання майбутньої співпраці [10, с. 17]. При цьому ч. 2 ст. 544 КПК України встановлено, що уповноважений (центральный) орган України, направляючи до такої держави запит, письмово гарантує запитуваній стороні розглянути в майбутньому її запит про надання такого самого виду міжнародної правової допомоги.

Отже, аналіз положень ст. 544 КПК України дозволяють зробити такі висновки: 1) відсутність міжнародного договору не може бути перешкодою для надання міжнародної правової допомоги чи іншого співробітництва на території України, останнє може бути здійснено на основі принципу взаємності; 2) наявність взаємності презюмується (правило сприятливого

ставлення щодо надання міжнародної правової допомоги чи іншого співробітництва).

Слід зазначити, у напрямку розвитку міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, в Україні зроблено певні позитивні кроки. Так, у 2022 році ратифіковано Конвенцію про екстрадицію від 26.12.1933 р. учасниками якої, зокрема, є Гондурас, Сполучені Штати Америки, Сальвадор, Домініканська Республіка, Гаїті, Аргентина, Венесуела, Уругвай, Парагвай, Мексика, та інші держави, які підписавши Конвенцію беруть на себе зобов'язання видавати будь-якій запитуючій Державі осіб, які можуть перебувати на їхніх територіях і які є обвинуваченими або засудженими. Це право може бути використано лише за таких обставин: а) Якщо запитуюча Держава має юрисдикцію судити та застосовувати покарання за правопорушення, у якому обвинувачується особа, яку вона бажає екстрадувати; б) Якщо діяння, за яке вимагається екстрадиція, є злочином і карається відповідно до законів запитуючої Держави та запитуваної Держави мінімальним покаранням у виді позбавлення волі на один рік [11]. Також, Верховною Радою України було підтримано законопроект № 7304 про співробітництво з Міжнародним кримінальним судом, цим законом КПК України доповнено розділом, у якому визначається процедура та принципи взаємодії з Міжнародним кримінальним судом, що є досить важливим у розслідуванні злочинів на території України, зокрема воєнних [12]. Чітко прописана взаємодія з Міжнародним кримінальним судом дозволяє створити всі необхідні інструменти для ефективного розслідування злочинів на території України [13, с. 442].

Крім того, розвиток безпосередніх зносин між компетентними органами, сприяє укладанню чисельних меморандумів та угод про співпрацю безпосередньо між такими органами, замінюючи традиційну, але досить бюрократичну, класичну систему направлення та отримання запитів про допомогу через уповноважений (центральный) орган України [14, с. 609].

Отже, на теперішній час міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні відбувається у наступних правових формах: 1) шляхом укладання двосторонніх та багатосторонніх угод та договорів щодо надання правової допомоги у кримінальному провадженні або на основі принципу взаємності, згідно якого уповноважений центральный орган видає письмове зобов'язання у тому, що у майбутньому держава зобов'язується здійснювати якісь певні дії;

2) шляхом участі України у міжнародних організаціях, які займаються питаннями боротьби зі злочинністю; 3) шляхом укладання угод з окремими державами або міжнародними організаціями або участі у багатосторонніх конвенціях, спрямованих на спільну діяльність у боротьбі з злочинністю та на оптимізацію розслідування злочинів.

Дослідження правової основи міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні надало підстави констатувати, що нормативно-правове забезпечення міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні певною мірою відповідає вимогам забезпечення прав і свобод людини. Закріплення в національному законодавстві загально-прийнятих міжнародних норм, приведення його положень у відповідність до світових стандартів, утвердження міжнародного співробітництва як окремого інституту в КПКУ країни та розширення регулювання питань міжнародної правової допомоги становлять необхідний і ефективний інструмент. Завдяки цьому забезпечується не лише дотримання законності, верховенства права та правопорядку в державі, алей налагоджено гармонійне співробітництво з іншими країнами.

Список використаної літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про інформацію: Закону України від 13.01.2011 № 2939-VI. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
4. Про зупинення дії та вихід з Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах та Протоколу до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 р. : Закон України від 01.12.2022 р. № 2783-IX. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2783-20#Text>
5. Договір між Україною та Республікою Грузія про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах (Договір ратифіковано Законом № 451/95-ВР від 22.11.95 р.) Верховна Рада України: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268_542#Text

6. Договір між Україною і Республікою Узбекистан про правову допомогу і правові відносини у цивільних і сімейних справах (Договір ратифіковано Законом № 238-XIV від 05.11.98 р.). Верховна Рада України: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/860_013#Text
7. Договір між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах. (Договір ратифіковано Законом № 238/94-ВР від 10.11.94 р.) Верховна Рада України: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498_604#Text
8. Перелік двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорів у сфері правової допомоги та правового співробітництва у цивільних та кримінальних справах (по країнах): Міністерство юстиції України [сайт]. URL: <https://minjust.gov.ua/m/perelik-dvostoronnih-ta-bagatostoronnih-mijnarodnih-dogovoriv-u-sferi-pravovoi-dopomogi-ta-pravovogo-spivrobitnitstva-u-tsilivnih-ta-kriminalnih-spravah-po-krainah>
9. Сердюк В.В., Бабанли Р.Ш. Загальні засади міжнародного співробітництва при наданні міжнародної правової допомоги у кримінальних справах: процесуальний аспект. Часопис цивільного і кримінального судочинства. № 6 (9). С. 113–132.
10. Бараннік Р.В. Принципи міжнародного співробітництва та міжнародної правової допомоги під час кримінального провадження. Вісник кримінального судочинства. № 2. 2017. С. 11-18.
11. Конвенція про екстрадицію від 26.12.1933 р. Закон № 2674-IX від 18.10.2022 р. Верховна Рада України: [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_001-33#Text
12. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом. Закон України від 03.05.2022 № 2236-IX. Поточна редакція від 03.05.2022. Верховна Рада України: [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#Text>
13. Павлик А.Г., Лікаренко А.О., М'якінченко А.О. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження: окремі аспекти. Юридичний науковий електронний журнал. № 6. 2022. С. 441-446. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/98>
14. Зуєв В.В. Тенденції міжнародного співробітництва України у кримінальному провадженні. Юридичний науковий електронний журнал. № 4. 2024. С. 608-616.

Beketov O.O. Regulatory and legal ensurance of international cooperation in criminal proceedings

The article is devoted to highlighting the regulatory and legal support for international cooperation in criminal proceedings. It is determined that the formation and improvement of legal regulation of international cooperation in the field of criminal proceedings generally indicates a progressive trend, the essence of which is to improve national criminal procedural legislation on international cooperation in the field of criminal justice, there is a need to analyze certain aspects of legal regulation of information relations in Ukraine. The system of legal regulation of international cooperation in criminal matters is a complex of norms of constitutional, criminal, criminal procedural law, international law and some other branches of law.

Based on a systematic analysis of the regulatory and legal regulation of international cooperation in criminal proceedings, two main international legal forms of international cooperation during criminal proceedings have been identified: 1) contractual or conventional (conclusion of special agreements regulating relations in this area); 2) institutional (cooperation carried out within the framework of agreements concluded between bodies and organizations, of a general and regional nature).

Currently, international cooperation in criminal proceedings takes place in the following legal forms: 1) by concluding bilateral and multilateral agreements and treaties on the provision of legal assistance in criminal proceedings or on the basis of the principle of reciprocity, according to which the authorized central body issues a written undertaking that the state undertakes to perform certain actions in the future;

2) through Ukraine's participation in international organizations dealing with issues of combating crime; 3) through concluding agreements with individual states or international organizations or participating in multilateral conventions aimed at joint activities in combating crime and optimizing the investigation of crimes.

Key words: *international cooperation, criminal proceedings, regulatory and legal support, mutual assistance.*

УДК 343.326(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.1.22>**А.С. Беніцький**

кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ

НЕПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ЗЛОЧИНИ ТЕРОРИСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ: ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

В роботі звернуто увагу на суспільну небезпеку від загроз терористичного характеру. Вказано про спрямованість державно-правової політики щодо боротьби з тероризмом та злочинами, які сприяють розвитку тероризму у світі. Запропоновано включення до розділу XIX Особливої частини КК України ст. 258-7 КК (неповідомлення про злочини терористичної спрямованості). Зазначено про правову природу неповідомлення про предикатний злочин, яка є різновидом інституту причетності до кримінальних правопорушень.

Наведено об'єктивні та суб'єктивні умови настання відповідальності за неповідомлення про злочин. Зазначено, що для кримінально-правової кваліфікації діянь за ознаками неповідомлення про терористичний злочин важливе значення є ступінь обізнаності суб'єкта про предикатний злочин. Джерелами отримання інформації про терористичний акт можуть бути будь-які відомості, які свідчили б про існування терористичного угруповання та його учасників, наявність зброї, конвертаційного центру з фінансування тероризму або відмивання коштів, які спрямовані на матеріальне забезпечення терористичної організації тощо.

Вказано про те, що відповідальність за неповідомлення про терористичний злочин повинна наступати лише за умови, що суб'єкту достовірно було відомо про цей злочин. Припущення щодо вчинення злочину терористичної спрямованості виключає кримінальну відповідальність за неповідомлення про такий злочин. Зазначено, що повідомлення про терористичний злочин повинно бути своєчасним. Способи повідомлення про терористичний акт компетентних органів можуть бути усні чи письмові, публічні або приватного порядку.

Звернуто увагу на критерії розмежування неповідомлення про терористичний злочин та заздалегідь не обіцяне приховування такого злочину. Вказано на те, що при конкуренції зазначених видів причетності до кримінальних правопорушень приховування поглинає неповідомлення про злочин.

Ключові слова: терористичний акт, терористична загроза, неповідомлення про терористичний злочин, причетність, фінансування тероризму.

Постановка проблеми. В період воєнного стану злочини терористичної спрямованості становлять особливу небезпеку для національної безпеки і оборони України, інститутів громадянського суспільства тощо.

Уряд України визначає напрямки із запобігання загрозам терористичного характеру. Так, відповідно до розділу IV Концепції боротьби з тероризмом в Україні, затвердженої Указом Президента України від 05 березня 2019 р. № 53 (Далі – Концепція 2019 р.) одним із основних пріоритетів боротьби з тероризмом є забезпечення своєчасного виявлення осіб, які причетні до міжнародних терористичних організацій чи терористичних груп або висловлюють терористичні наміри, та вжиття відповідних заходів реагування [1].

У Плані заходів, спрямованих на запобігання виникненню та/або зменшення негативних наслідків ризиків, виявлених за результатами третьої національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, на період до 2026 року, затвердженого Кабінетом міністрів України від 27 грудня 2023 р. № 1207, звернута увага на негативні наслідки ризиків, які пов'язані з неефективним розслідуванням злочинів терористичної спрямованості, зокрема, фінансування тероризму та ін. [2].

Стратегією забезпечення державної безпеки, затвердженою Указом Президента Укра-

їни від 16 лютого 2022 р. № 56, визначено напрямки державної правової політики у сфері національної безпеки. В ній вказано про те, що сучасна модель глобалізації уможливила поширення міжнародного тероризму та нових схем його фінансування, міжнародної злочинності, зокрема в кіберпросторі, наркоторгівлі, торгівлі людьми, релігійного фундаменталізму, політичного та релігійного екстремізму, підживлюваного з-за кордону сепаратизму, нелегальної міграції, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, розповсюдження зброї масового знищення та засобів її доставки тощо. [3]. У Стратегії морської безпеки, затвердженій Указом Президента України від 17 липня 2024 р. № 468, звернуто увагу на те, що Україна як морська держава уражена ризиками від терористичної діяльності, оскільки це явище зачіпає інтереси морської індустрії та внутрішнього водного транспорту, що загрожує настанням важких наслідків [4].

У Концепції 2019 р. зазначено, що виявлення і припинення терористичної діяльності передбачає вирішення таких завдань, зокрема, через здійснення в установленому порядку комплексних пошукових заходів з метою своєчасного добування достовірної інформації про загрози та наміри вчинення терористичних актів, джерела фінансування терористичної діяльності, забезпечення якісного аналізу здобутої інформації тощо [1]. Досягнення таких завдань можливе при удосконаленні антитерористичного законодавства України, посиленні відповідальності за терористичну діяльність, реалізації комплексу заходів із залучення громадськості для запобігання загроз терористичного характеру та ін.

В умовах загрози державній безпеці України від злочинів терористичної спрямованості необхідно звернути увагу на проблеми вдосконалення кримінального законодавства в частині посилення кримінальної відповідальності за участь та сприяння у вчиненні злочинів терористичної спрямованості, а також за причетність до цих злочинів. Виникають питання щодо доцільності встановлення правового обов'язку для всіх громадян України, а також осіб, які мешкають на території України, повідомляти компетентні органи про підготовлюваний або вчинений терористичний акт або злочин терористичної спрямованості.

Терористичну діяльність організацій та угруповань слід розглядати не лише проблемою для однієї держави, це транснаціональна про-

блема. Міжнародні організації на різних рівнях намагаються створити основи для формування та удосконалення національних законодавств для боротьби з розповсюдженням тероризму та тим, хто сприяє його існуванню. Так, Конвенцією Ради Європи «Про запобігання тероризму» 2005 р. та додатковим протоколом до неї 2015 р. рекомендовано європейським країнам для ефективного захисту прав людини та основоположних свобод вживати активних заходів щодо запобігання та протидії міжнародному тероризму та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінально-правової кваліфікації злочинів терористичної спрямованості, а також питання відповідальності за неповідомлення про злочини розглядалися в працях В.Ф. Антипенка, О.В. Єпеля, В.П. Ємельянова, В.П. Журавльова, В.Н. Кубальського, О.В. Шамари та ін.

Проте у авторів немає єдиного підходу щодо правової оцінки діяльності суб'єктів, причетних до терористичної діяльності, доцільності криміналізації неповідомлення про злочин та ін.

Мета статті. Визначити суспільну небезпеку та умови відповідальності за неповідомлення про злочини терористичної спрямованості. Встановити критерії розмежування неповідомлення про злочин терористичного характеру від суміжних складів кримінальних правопорушень та ін.

Виклад основного матеріалу. За своєю правовою природою неповідомлення про кримінальне правопорушення є різновидом інституту причетності до кримінального правопорушення. Воно може вчинятися лише шляхом бездіяльності. Відповідно, встановлення кримінальної відповідальності за неповідомлення можливе лише за наявності двох умов: по-перше, обов'язку для суб'єкта скоїти певні дії (об'єктивна умова), а по-друге, реальної можливості для суб'єкта вчинити такі дії (суб'єктивна умова).

В кримінальному законодавстві України відсутня окрема кримінально-правова норма, яка передбачала б відповідальність за неповідомлення про кримінальне правопорушення, яке готується, або вчинене кримінальне правопорушення. Хоча за окремі види причетності до кримінального правопорушення передбачена відповідальність, зокрема: ст.ст. 198, 256, 396 та ін. КК України.

Обов'язок для суб'єкта вчинити певні дії може виникнути лише при існуванні правового

імперативу, закріпленого у відповідному нормативному документі. Обов'язок повідомляти певні владні органи про кримінальне правопорушення буде пов'язаний із певним обмеженням свободи волі людини. Таким обов'язком держава фактично перекладає на громадян завдання, які повинні виконувати правоохоронні органи. Передбачення кримінально-правових заходів за неповідомлення про кримінальне правопорушення має бути обмежене відповідними рамками. Застосовування кримінально-правових санкцій необхідне лише за неповідомлення про злочини, які становлять підвищену загрозу для національної безпеки та оборони України, територіальної цілісності, громадської безпеки та порядку тощо.

У зв'язку з цим правовий обов'язок має бути встановлений для осіб, яким стало відомо про готування, замах або вчинений терористичного акту або злочину терористичної спрямованості. Постає питання, яким нормативно-правовим документом повинен бути встановлений імператив для громадян України та осіб, які мешкають на території України, повідомляти органи влади про зазначені злочини.

Такий обов'язок може бути закріплений в Конституції України, де є прописаними зобов'язання сприяти правоохоронним органам у попередженні злочинів, які становлять підвищену суспільну небезпеку, тобто тяжких та особливо тяжких злочинів. Проте такий підхід буде невірним, оскільки встановлення обов'язку сприяти органам влади у запобіганні злочинам терористичного характеру має бути закріплено спеціальним антитерористичним законодавством України. Можна закріпити обов'язок повідомляти про такі злочини у відповідній кримінально-правовій нормі. Така законотворча практика існує в багатьох країнах Європейського Союзу.

Для певної категорії суб'єктів нормативно-правовими актами України передбачено обов'язок повідомляти компетентні органи про певні факти й навіть про вчинення кримінального правопорушення. Це випливає із змісту ч. 7 ст. 27 КК України, де зазначено, що не є співучастю обіцяне до закінчення вчинення кримінального правопорушення неповідомлення про достовірно відоме підготовлюване або вчинюване кримінальне правопорушення й лише в окремих випадках такі особи підлягають кримінальній відповідальності, коли вчинене ними діяння містить ознаки іншого кримінального правопорушення.

Обов'язок повідомити про злочин встановлений спеціальною кримінально-правовою нормою – ч. 2 ст. 146-1 (насильницьке зникнення) КК України. Проте відповідальність буде нести лише особа, яка має спеціальні ознаки, а саме «керівник», на якого покладається обов'язок повідомити компетентні органи про злочин, який було вчинено підлеглим керівника, про що останньому стало відомо. Злочин, який мається на увазі у ч. 2 ст. 146-1 КК України, має ознаки предикативності. Перелік таких злочинів, зазначений у ч. 1 ст. 146-1 КК України, а саме: арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі, приховування даних про долю такої людини чи місце перебування та ін.

Звертає увагу зміст ч. 1 ст. 31-1 (кримінальна відповідальність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників) КК України, де зазначено, що військовий командир або інша особа, яка фактично діє як військовий командир, підлягає кримінальній відповідальності за будь-який із злочинів, передбачених ст.ст. 473–439, 442 і 442-1 КК України, у випадку, якщо не вжив дій, які повинен був і міг вжити у межах своїх повноважень для повідомлення компетентного органу про злочин (ст.ст. 473–439, 442 і 442-1 КК України), який було скоєно підлеглою особою. Умовою настання відповідальності за неповідомлення злочинів (ст.ст. 473–439, 442 і 442-1 КК України) є те, що військовий командир або інша особа, яка фактично діє як військовий командир, заздалегідь знав або, зважаючи на обставини, що склалися на той час, повинен був і міг знати, що підлегла особа вчинила або мала намір вчинити зазначений злочин.

Спеціальна кримінальна відповідальність за неповідомлення злочину передбачена ч. 1 ст. 426 (бездіяльність військової влади) КК України у випадку, коли військова службова особа не направила до органу досудового розслідування повідомлення про підлеглого, який вчинив кримінальне правопорушення.

У кримінальному законодавстві передбачено захист осіб, які повідомили про певні види предикатних злочинів. Так, ч. 1 ст. 172 (грубе порушення законодавства про працю) КК України встановлена відповідальність за незаконне звільнення працівника з роботи у випадку, якщо останній був викривачем й повідомив про вчинення іншою особою корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, інших порушень ЗУ «Про запобігання корупції».

Відповідальність за неповідомлення про терористичний злочин повинна наставати не лише для спеціальних суб'єктів, але й також для всіх тих, хто досяг загального віку кримінальної відповідальності.

У випадку, якщо особа публічно, у тому числі через засоби масової інформації, журналістів, громадські об'єднання, професійні спілки, повідомить про вчинення кримінального правопорушення, то такі дії не утворюють склад порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК України).

Кримінально-правову норму, яка б передбачала відповідальність за неповідомлення про злочин терористичної спрямованості, необхідно включити до розділу XIX «Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки» Особливої частині КК України після статті 258-6 (перетинання державного кордону України з терористичною метою). Таку кримінально-правову норму слід нумерувати як ст. 258-7 КК України й назвати «Неповідомлення про злочин терористичної спрямованості».

Кримінальна відповідальність за неповідомлення про злочин терористичного характеру не повинна наступати у певних випадках. Так, наприклад, коли особа повідомила про готування до скоєння терористичного акту, однак працівникам правоохоронних органів не вдалося запобігти його скоєнню, то відсутні ознаки неповідомлення, оскільки особа виконала зобов'язання, які покладаються на неї. Причини настання суспільно-небезпечних наслідків в результаті скоєння терористичного акту не знаходяться у причинно-слідчому зв'язку з діями вказаної особи, яка виконала свій правовий обов'язок щодо повідомлення про готування терористичного акту.

Крім того, важливу роль на правову оцінку діянь особи, яка не повідомила про злочин терористичного спрямування, є обставини непереборної сили (бойова обстановка, пожежа, повінь, стихійне лихо та інші природні явища), перебування суб'єкта під фізичним або психічним примусом, який перешкоджав йому повідомити компетентні органи про предикатний злочин. При наявності обов'язку активно діяти у суб'єкта була відсутня можливість це зробити, тому через відсутність суб'єктивної умови діяти певним чином в бездіяльності особи відсутній склад неповідомлення про злочин терористичної спрямованості.

У випадку криміналізації неповідомлення про злочин терористичної спрямованості

необхідно визначити коло цих предикатних злочинів. Доцільно в примітці до цієї кримінально-правової норми встановити перелік злочинів, які мають ознаки тероризму, зокрема ст.ст. 258–258-6 КК України. Для кримінально-правової кваліфікації не має значення, про який саме злочин терористичної спрямованості не було повідомлено компетентним органам: терористичний акт чи фінансування тероризму. При диференціації кримінальної відповідальності можливо лише врахувати стадії скоєння предикатного злочину, а саме попередня злочинна діяльність (готування чи замах на злочин) або закінчення злочину.

Однією із важливих обставин при кримінально-правовій кваліфікації є ступінь обізнаності про предикатний злочин. Відповідальність має наставати лише за умови того, що особі достовірно було відомо про цей злочин. Достовірність відомостей означає, що суб'єкт, який ними володіє, не сумнівається щодо їхньої істинності. Неповідомлення про обставини, у дійсності яких особа сумнівається, не може бути кваліфіковано як неповідомлення про предикатний злочин. Тому, конструюючи диспозицію норми, яка би передбачала відповідальність за неповідомлення про злочин, обов'язково слід використовувати словосполучення «достовірно відомі» [5, с. 410]. Такими джерелами є обстановка отримання інформації про предикатний злочин, яка свідчить про те, що угруповання готується до терористичного акту та ін. Відомості про терористичний акт або інший злочин терористичного характеру можуть бути надані терористами або іншими учасниками такого злочину.

Припущення щодо вчинення злочину терористичної спрямованості виключає кримінальну відповідальність за неповідомлення про такий злочин, оскільки відсутня така ознака, як достовірність інформації.

Строки повідомлення про предикатний злочин можуть бути різними. Проте при правовій оцінці бездіяльності особи необхідно з'ясувати, які обставини заважали своєчасно, тобто в максимально можливий короткий термін, повідомити компетентні органи про достовірно відомий предикатний злочин. Необхідно встановити, наскільки обстановка сприяла виконати особі правовий обов'язок, щоб це було зроблено своєчасно.

На кримінально-правову кваліфікацію не впливають способи повідомлення компетентних органів про злочин терористичної спрямо-

ваності, тобто усно чи письмово, публічно або в приватному порядку. Адресатом отримання інформації від викривача терористичного злочину повинні бути компетентні органи, а саме органи влади або місцевого самоврядування. Особа може не знати усіх обставин вчинення терористичного акту, а саме час, місце, спосіб, знаряддя або учасників терористичної організації. Обсяг інформації про зазначений злочин повинен бути повним, тобто містити всі відомі суб'єкту факти, які можуть мати значення для викриття терористів; виявлення слідів скоєння терористичного акту; встановлення джерел фінансування тероризму; місцезнаходження «брудних» коштів, які відмиваються через конвертаційні центри й направляються на потреби терористичної організації або угруповання. У випадку, коли суб'єкт завідомо приховає яку-небудь значущу обставину, то відповідальність за неповідомлення повинна наступати для такої особи.

У випадку, коли особа помилково вважала, наприклад, що поштове відправлення до правоохоронних органів з інформацією про готування до терористичного акту було останніми отримано, але з певних причин це не сталося, то відповідальність за неповідомлення про предикатний злочин повинна виключатись. В даному випадку суб'єкт помилково вважав, що органи державної влади або місцевого самоврядування були своєчасно ним обізнані щодо готування до терористичного акту, але це не сталося з причин, які від зазначеної особи не залежали.

Неповідомлення про злочин терористичної спрямованості має схожі ознаки із заздалегідь не обіцяним приховуванням такого злочину. Приховувач не несе відповідальності за неповідомлення про предикатний злочин, який він, заздалегідь не обіцяючи, приховує. Згідно з правилами кваліфікації злочинів при конкуренції частини та цілого неповідомлення про злочин поглинається злочином, передбаченим ст. 396 КК України, оскільки є частиною приховування злочину [5, с. 429]. Кримінально-правова кваліфікація за правилами ідеальної сукупності злочинів в даному випадку виключається.

Висновки. Зазначено, що злочини терористичної спрямованості представляють підвищену загрозу для національної безпеки та оборони України та ін. Криміналізація неповідомлення про злочини терористичної спрямованості буде сприяти попередженню чи припиненню таких видів предикатних злочинів, дотриманню

суб'єктами конституційного принципу невідворотності кримінальної відповідальності за скоєний злочин та ін.

За своєю правовою природою неповідомлення про злочин терористичної спрямованості є видом причетності до кримінального правопорушення. Встановлення кримінальної відповідальності за неповідомлення про терористичні злочини можливо лише при наявності правового обов'язку для суб'єкта скоїти певні дії (об'єктивна умова) та при реальній можливості вчинити такі дії (суб'єктивна умова).

Відповідальність за ст. 258-7 (неповідомлення про злочин терористичної спрямованості) КК України повинна наступати не лише для спеціальних суб'єктів, які в силу своїх посадових зобов'язань повинні запобігати та протидіяти скоєнню терористичних злочинів, але й також для всіх суб'єктів, хто досяг загального віку кримінальної відповідальності. В примітці до ст. 258-7 КК необхідно вказати перелік кримінально-правових норм, які мають ознаки злочинів терористичної спрямованості.

Список використаної літератури:

1. Концепція боротьби з тероризмом в Україні, затвердженої Указом Президента України від 05 березня 2019 р. № 53 URL: <https://surl.li/sspdsh>.
2. План заходів, спрямованих на запобігання виникненню та/або зменшення негативних наслідків ризиків, виявлених за результатами третьої національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, на період до 2026 року, затвердженого розпорядженням Кабінетом міністрів України від 27 грудня 2023 р. № 1207-р. URL: <https://surl.li/tfriff>.
3. Указ Президента України № 56 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки»» від 16 лютого 2022 р. URL: <https://surl.li/axoyjh>.
4. Указ Президента України № 468 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 липня 2024 року «Про Стратегію морської безпеки України»» від 17 липня 2024 р. URL: <https://surl.li/zeiozr>.
5. Беніцький А. С. Причетність до злочину: проблеми кримінальної відповідальності : монограф. : / МВС України, ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. Луганськ : СПД Резников В. С., 2014. 552 с.

Benitskiy A.S. Failure to report terrorist crimes: problems of criminal legal qualification

The article draws attention to the public danger from terrorist threats. It indicates the direction of state and legal policy in combating terrorism and crimes that contribute to the development of terrorism in the world. It is proposed to include in Section XIX of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine Art. 258-7 of the Criminal Code (failure to report terrorist crimes). It indicates the legal nature of failure to report a predicate crime, which is a type of the institution of involvement in criminal offenses.

The objective and subjective conditions for the occurrence of liability for failure to report a crime are given. It is noted that for the criminal legal qualification of acts on the grounds of failure to report a terrorist crime, the degree of awareness of the subject about the predicate crime is important. Sources of information about a terrorist act may be any information that would indicate the existence of a terrorist group and its participants, the presence of weapons, a conversion center for terrorist financing or money laundering aimed at material support of a terrorist organization, etc.

It is indicated that liability for failure to report a terrorist crime should arise only if the subject was reliably aware of this crime. The assumption of the commission of a terrorist crime excludes criminal liability for failure to report such a crime. It is indicated that reporting a terrorist crime must be timely. The methods of reporting a terrorist act to competent authorities may be oral or written, public or private.

Attention is drawn to the criteria for distinguishing failure to report a terrorist crime and concealment of such a crime not promised in advance. It is indicated that when the above types of involvement in criminal offenses compete, concealment absorbs failure to report a crime.

Key words: *terrorist act, terrorist threat, failure to report a terrorist crime, involvement, terrorist financing.*

УДК 342.922:35.08:352(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.1.23>

В.К. Колпаков,

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного та адміністративного права,
Запорізького національного університету

Є.В. Курінний,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного та адміністративного права,
Запорізького національного університету

Д.С. Євтушенко,

доктор філософії (PhD) у галуз права,
старший викладач кафедри конституційного та адміністративного права,
Запорізького національного університету

ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЮРИДИЧНИХ СЛУЖБ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО ВРЯДУВАННЯ

У статті досліджено принципи функціонування юридичних служб суб'єктів публічного врядування в контексті сучасної адміністративно-правової доктрини та трансформацій системи місцевого самоврядування в Україні. Обґрунтовано, що принципи як фундаментальні засади правозабезпечувальної діяльності виступають не лише нормативними орієнтирами, а й інструментами організації, саморегулювання, оцінювання та контролю юридичної служби в межах публічного управління.

У межах системного підходу здійснено класифікацію принципів на загально-правові, адміністративно-організаційні, етико-професійні та функціонально-правові. Розкрито їх зміст у контексті правової експертизи, нормотворення, судового представництва, антикорупційної роботи та юридичного аудиту. Визначено ключові виклики реалізації принципів на практиці, зокрема фрагментарність нормативного регулювання, дефіцит професіоналізму, політичну залежність, відсутність цифрових інструментів та публічної підзвітності.

На основі порівняльно-правового аналізу досвіду Франції, Німеччини, Польщі та США окреслено інституційні моделі, які можуть бути імплементовані в українську практику. У статті запропоновано низку практичних рекомендацій, зокрема щодо розроблення типового положення про юридичну службу, впровадження індикаторів оцінки ефективності, запровадження професійної сертифікації та цифровізації юридичної діяльності. Автор доводить, що реалізація принципів функціонування юридичних служб є ключовою умовою підвищення якості публічного управління та утвердження правової державності в Україні.

Ключові слова: юридична служба; публічне врядування; принципи права; адміністративне право; місцеве самоврядування; правове забезпечення; правова експертиза; службова діяльність; ефективність управління; правова держава.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розбудови правової держави, реформування публічної служби та впровадження принципів належного врядування зростає потреба у зміцненні інституційної спроможності юридичних служб суб'єктів публічного врядування. Саме ці служби покликані забезпечити правову обґрунтованість управлінських рішень, дотримання законності в діяльності органів місцевого самоврядування, а також

реалізацію публічного інтересу в адміністративних процедурах. Проте вітчизняна правозастосовна практика демонструє наявність численних проблем: нормативна фрагментарність, нестача кадрових ресурсів, відсутність єдиних стандартів правової експертизи, політичний тиск на правників публічного сектору, що загалом унеможливлює належну реалізацію засадничих принципів функціонування юридичних служб.

Попри наявність окремих положень у спеціальному законодавстві, таких як Закон України «Про державну службу» та Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування», інституційна модель юридичних служб і, зокрема, принципи їхньої діяльності залишаються нормативно неструктурованими, методологічно недослідженими та управлінськи неврегульованими. Це зумовлює необхідність системного наукового аналізу засад функціонування юридичних служб у контексті адміністративного права, з урахуванням як вітчизняної нормативної бази, так і європейських стандартів публічного врядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика організації, правового статусу та функціонування юридичних служб у сфері публічного врядування останніми роками набувають зростаючого наукового інтересу, що обумовлено трансформаціями інституційної архітектури публічної адміністрації, процесами децентралізації та необхідністю адаптації українського законодавства до європейських стандартів. Актуальні дослідницькі результати з цих питань містять роботи, які підготували Баймуратов М. О. і Кравець О. О. (Роль юридичної служби органу місцевого самоврядування в формуванні та функціонуванні правового простору локальної демократії), Кравець О. О. (Правовий статус юридичної служби органу місцевого самоврядування в Україні), Слобожан О. В. (Формування та організація діяльності юридичних служб органів місцевого самоврядування України), Кахович О. О. (Юридична служба в організаціях приватного та публічного права), Домбровський С. Ф. і Тараненко Л. С. (Правове забезпечення організації та діяльності юридично служби в Україні та Польщі: порівняльно-правові аспекти), Коваленко В. В. (Правові засади діяльності юридичної служби органів місцевого самоврядування) та інші.

Якщо в українській адміністративно-правовій науці питання інституційної ролі юридичних служб лише починають системно аналізуватися, то у працях зарубіжних дослідників ця проблематика має усталену традицію. Так, у дослідженнях Р. Крайга (Craig, P. (2012). *Administrative Law*. Oxford University Press) і С. Харлоу (Harlow, C., Rawlings, R. (2009). *Law and Administration*. Cambridge University Press) розкрито функціональні виміри діяльності правових радників у системах публічного управління Великої Британії; J. Schwarze (Schwarze, J. (2006). *European Administrative Law*. Sweet & Maxwell) класифікує

принципи адміністративної діяльності в країнах ЄС як джерело для уніфікації підходів до юридичної експертизи; К. Девіс (Davis, K. C. (1971). *Discretionary Justice*) і С. Кассесе (Cassese, S. (2012). *Research Handbook on Global Administrative Law*. Edward Elgar) акцентують на доброчесності, процедурній справедливості та незалежності службовців юридичного профілю. У документах програми SIGMA/OECD (OECD (2017). *The Principles of Public Administration*. SIGMA Papers No. 55) визначено низку європейських стандартів, що формують основу для розбудови правових служб публічного сектору як гарантів законності та прозорості управлінських рішень.

Мета і завдання дослідження. Мета статті полягає в отриманні нових знань щодо принципів функціонування юридичних служб суб'єктів публічного врядування шляхом їх теоретичного аналізу та систематизації з урахуванням чинного законодавства, адміністративно-правової доктрини та європейських стандартів доброго врядування.

Завданнями дослідження є: з'ясування гносеологічної природи правових принципів та особливостей їх прояву у сфері правового забезпечення; аналіз нормативного підґрунтя та розмежування базових і спеціалізованих принципів; виокремлення структурно-функціональної ролі принципів у діяльності юридичних служб; ідентифікація проблем та викликів реалізації принципів у практиці публічного врядування; порівняльний огляд європейських моделей правового забезпечення та їх принципових засад.

Вступ. Сучасні трансформаційні процеси у сфері публічного управління та адміністрування, зумовлені європейським вектором розвитку України, вимагають не лише оновлення інституційних структур, а й докорінного переосмислення функціональних засад діяльності публічної служби. У цьому контексті особливого значення набуває діяльність юридичних служб як інструментів забезпечення законності, правової визначеності, нормативної упорядкованості публічного врядування. Саме через призму їх функціонування здійснюється правова експертиза, представництво інтересів органів публічної влади, юридичне забезпечення управлінських рішень, уніфікація правозастосовних підходів.

Актуальність проблематики функціонування юридичних служб впливає також із Закону України «Про службу в органах місцевого само-

врядування»[1], де визначено принципи такої служби як політично неупередженої, фахової, доброчесної, ефективної. Ці положення у поєднанні з практикою застосування Закону України «Про державну службу»[2] утворюють підґрунтя для осмислення функціональних принципів юридичних підрозділів як окремого інституту у структурі публічної адміністрації.

Обґрунтоване осмислення принципів функціонування юридичних служб сприятиме не лише підвищенню ефективності юридичної діяльності в системі публічного врядування, але й стане підґрунтям для формування цілісної доктрини юридичної служби як професійного інституту публічної служби в умовах адміністративної реформи.

Викладення основного матеріалу. Осмислення принципів функціонування юридичних служб суб'єктів публічного врядування вимагає звернення до онтології та гносеології правових принципів як категорій правового мислення, а також до методології, яка уможливіє їх ідентифікацію, класифікацію та нормативну інституціоналізацію. Методологічна перспектива дослідження у цьому контексті полягає у встановленні закономірностей, за якими позитивне право виводить і транслює нормативну ідею в універсальні засади – принципи, що набувають обов'язковості у сфері публічної адміністрації.

Поняття «принцип» у правознавстві є багатовимірним: на філософському рівні воно означає первинну підставу (лат. *principium* – початок), на теоретико-правовому – загальну ідею, яка пронизує правову систему, а на нормативному – норму вищого рівня, що спрямовує діяльність правотворчих, правозастосовних та контрольних інститутів. Як наголошується в сучасній українській адміністративно-правовій науці, принципи адміністративного права є результатом конвертації пізнаних позитивних закономірностей у правову форму з метою регулятивного і стабілізаційного впливу на публічні відносини.

Методологічно принципи можуть бути виведені шляхом: онтологічного аналізу – через виявлення об'єктивних закономірностей функціонування публічної влади, зокрема таких, як домінування принципу законності в усіх ділянках управлінської діяльності; гносеологічного аналізу – через систематизацію позитивного правового матеріалу (законів, підзаконних актів, доктрини) з метою виокремлення імпліцитних нормативних начал; функціонального аналізу – як ідентифікації принципів на основі їх повто-

рюваної ролі у забезпеченні сталості і ефективності правового регулювання; герменевтичного підходу – шляхом інтерпретації змісту законодавчих положень, які за формою можуть не бути названими «принципами», але функціонують як такі; порівняльно-правового методу – через виявлення спільних і відмінних рис принципових засад у законодавстві та практиці інших країн Європи, США, Канади тощо [3, с. 57].

Особливої ваги в дослідженні набуває використання системного підходу, згідно з яким принципи не розглядаються ізольовано, а утворюють ієрархічно впорядковану сукупність – від метапринципів (наприклад, верховенства права) до спеціалізованих принципів правозабезпечувальної діяльності. Це узгоджується з підходом, який вбачає у правовому принципі системоутворюючу і водночас аксіологічну категорію права, що поєднує ідею, функцію та норму в одне понятійне поле.

Застосування категоріального методу дозволяє розрізняти принципи як: нормативно зафіксовані (наприклад, вказані в ст. 4 Закону України «Про державну службу» або ст. 4 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування»); виведені з прецедентної практики (передусім із рішень Конституційного Суду України та національних адміністративних судів); доктринально реконструйовані (через осмислення функціонального призначення юридичної служби як інституту правозабезпечення).

Вказані методологічні засади є критично важливими для унеможливлення змішування принципів із правилами поведінки або інструментальними нормами. Принципи, на відміну від останніх, мають підвищений ступінь абстракції, універсальності й обов'язковості, забезпечуючи логічну цілісність правової системи. Таким чином, методологічний апарат аналізу принципів функціонування юридичних служб суб'єктів публічного врядування базується на синтезі онтологічних, гносеологічних і функціональних підходів, які дозволяють не лише виявити та класифікувати ці принципи, але й осмислити їхнє призначення у правовій архітектоніці публічної служби.

Правове закріплення принципів функціонування юридичних служб суб'єктів публічного врядування становить собою один із ключових етапів інституціоналізації правозабезпечувальної діяльності у сфері державного та муніципального управління. Законодавець не використовує універсального підходу до фор-

малізації цих принципів, однак їх нормативне вираження простежується в ряді актів конституційного, адміністративного та спеціалізованого законодавства.

Передусім фундаментальною підставою є Конституція України, положення якої слугують джерелом конституційних принципів діяльності юридичних підрозділів, зокрема: принципу верховенства права (ст. 8); принципу правової визначеності й стабільності (як елемент принципу правової держави – ст. 1); принципу підконтрольності та підзвітності органів влади (ст. 19, ст. 5, ч. 3); принципу недопущення узурпації повноважень і дотримання меж компетенції (ст. 6, ст. 19).

Ці положення становлять вищий рівень нормативного відображення принципів, які обов'язково втілюються в діяльність усіх юридичних служб органів публічного управління.

На рівні галузевого законодавства принципи більш деталізовані та адресно визначені. Так, стаття 4 Закону України «Про державну службу» у чинній редакції (із змінами від 2024 року) встановлює обов'язковість дотримання низки засад, серед яких: верховенство права – як підпорядкування діяльності державного службовця ідеї правової вищості Конституції; законність – обов'язок діяти в межах, на підставі та у спосіб, визначений законом; доброчесність – орієнтація на публічний інтерес і відмова від приватного; професіоналізм і ефективність – включаючи постійне професійне навчання, знання мов, управління ресурсами; стабільність, прозорість, рівний доступ тощо.

Аналогічно, стаття 4 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» (2023) встановлює систему принципів, релевантних і для юридичних служб: служіння територіальним громадам – як основний вектор правозабезпечувальної роботи; поєднання місцевих і державних інтересів – що безпосередньо впливає на функції правової експертизи; ефективність і доброчесність – у роботі зі статутами, договорами, рішеннями рад, антикорупційній практиці; політична неупередженість – що набуває особливого значення в діяльності юридичної служби при обслуговуванні виборних органів

У контексті локального врядування функціональна складова принципів юридичних служб отримала подальшу конкретизацію у законі «Про місцеве самоврядування в Україні», зокрема: у вимогах до правової форми прийняття рішень (ст. 26, 59), у забезпеченні від-

критості та доступу до інформації (ст. 38), у нормотворчій компетенції рад і виконавчих органів (ст. 26, 33, 38), в обов'язку дотримання законності при реалізації владних повноважень.

Також слід згадати Закон України «Про запобігання корупції», який закріплює етичні та правові принципи доброчесності, конфлікту інтересів, прозорості, превентивного правового контролю, що прямо реалізуються юридичними службами в їхній контрольно-аналітичній та консультативній діяльності.

У практичному вимірі правове оформлення принципів здійснюється через: положення про юридичні служби; інструкції з ведення правової роботи; типові регламенти і посадові інструкції; локальні акти органів місцевого самоврядування (рішення про створення структурних підрозділів, делегування повноважень тощо).

Водночас слід зауважити, що уніфікованого типового положення про юридичну службу органу публічного врядування чинним законодавством не передбачено. Це породжує правову фрагментарність у нормативному закріпленні функцій, меж відповідальності та механізмів реалізації принципів.

Таким чином, чинне українське законодавство забезпечує багаторівневе закріплення принципів діяльності юридичних служб – від конституційних норм до спеціалізованих актів. Однак наявність прогалин у уніфікації формального вираження цих принципів потребує подальшого наукового осмислення та нормативної стандартизації.

Формування узгодженої, концептуально завершеної системи принципів функціонування юридичних служб у структурі публічного врядування є важливою умовою забезпечення правової визначеності, інституційної ефективності та добросовісності діяльності цих підрозділів. Принципи не можуть існувати як випадковий перелік декларативних засад – вони повинні бути систематизовані, логічно впорядковані та орієнтовані на конкретні функціональні аспекти роботи юридичних служб. Класифікація принципів відіграє методологічну та прикладну роль: з одного боку, вона дозволяє осмислити змістовну структуру правозабезпечувальної діяльності, а з іншого – створює передумови для розроблення типових положень, посадових інструкцій, процедур оцінювання, аудиту та кадрової політики.

В основу класифікації принципів функціонування юридичних служб можуть бути покладені кілька аналітичних критеріїв. По-перше, за

нормативним джерелом розрізняють принципи конституційні (наприклад, верховенство права, закріплене у статті 8 Конституції України), законодавчі (визначені у статтях 4 відповідно Законів України «Про державну службу» та «Про службу в органах місцевого самоврядування»), підзаконні (інструктивні документи, накази міністерств, методики) та локальні (встановлені внутрішніми актами суб'єктів публічного врядування). По-друге, за сферою дії доцільно розмежовувати загальноадміністративні принципи (які поширюються на всю систему публічного управління) та спеціалізовані галузеві, характерні саме для юридичних підрозділів. По-третє, за функціональним навантаженням можна виокремити організаційні (що регламентують структурно-функціональні аспекти), регулятивні (пов'язані з правозастосуванням), етичні (морально-професійні орієнтири) та процедурні (що визначають стандарти роботи). Нарешті, за суб'єктом реалізації принципи можуть бути універсальними (застосовуються до всіх службовців публічного сектору) і специфічними (притаманні виключно юридичним службам).

З урахуванням наведених підходів пропонується умовна чотирьохгрупова класифікація принципів. Перша група – загально-правові принципи, які становлять нормативну основу всієї правової системи і є обов'язковими для реалізації в діяльності юридичних служб. До них належать принципи верховенства права, законності, правової визначеності, пропорційності, юридичної стабільності. Вони є системоутворюючими, оскільки визначають межі й зміст правозастосування, а також легітимність будь-яких управлінських рішень. Друга група – адміністративно-організаційні принципи, до яких належать стабільність, підконтрольність, підзвітність, ефективність і результативність. Вони регулюють логіку внутрішньої організації роботи юридичних служб, порядок прийняття рішень, систему звітності, а також механізми управління якістю.

Третю групу складають етико-професійні принципи: доброчесність, неупередженість, відповідальність, професіоналізм і конфіденційність. Їх дотримання забезпечує високий рівень правової культури, етичну стійкість та довіру до юридичної служби з боку інших структурних підрозділів, керівництва та громадськості. Ці принципи набувають особливого значення в контексті антикорупційного контролю та реалізації положень Закону України «Про запобігання корупції». Нарешті, до четвертої групи

належать функціонально-правові принципи, які безпосередньо стосуються змісту і технології юридичної роботи: експертність (обов'язок надавати професійно обґрунтовані висновки), консистентність (внутрішня узгодженість правових позицій), превентивність (орієнтація на запобігання правовим ризикам), універсальність (здатність забезпечувати правову підтримку всіх напрямів діяльності органу) та правозабезпечувальна спрямованість (орієнтація на реалізацію норм права, а не лише на захист інтересів адміністрації).

Системний аналіз цих груп дозволяє побудувати інтегровану модель функціонування юридичної служби як цілісного правозабезпечувального інституту, діяльність якого є результатом взаємодії нормативних засад, професійних етичних стандартів і організаційних механізмів. Принципи не лише задають орієнтири, але й структурно формують інституційне поле: вони впливають на формування посадових обов'язків, оцінку ефективності, дисциплінарну відповідальність, побудову комунікацій з іншими підрозділами[4, с. 145-147]. На практиці їх реалізація відбувається в таких формах, як правова експертиза, участь у нормотворчості, підготовка відповідей на запити, представництво в судах, аудит рішень, правова освіта співробітників, контроль за дотриманням антикорупційного законодавства.

Таким чином, систематизація принципів функціонування юридичних служб має не лише пізнавальне, а й регулятивне значення. Вона виступає основою для формування професійної доктрини юридичної служби як інституту, який у структурі публічного врядування поєднує адміністративну стабільність, правову обґрунтованість і етичну відповідальність, будучи не лише гарантом законності, але й каталізатором інституційної якості державного управління загалом.

Функціональне навантаження принципів у структурі юридичної служби публічного врядування полягає не лише в окресленні загальних орієнтирів чи декларативних вимог, а насамперед у трансформації цих засад у конкретні дії, управлінські процедури, методи правової роботи та механізми внутрішнього саморегулювання. Функціональне значення принципів розкривається саме через їх здатність матеріалізуватись у професійних алгоритмах діяльності – як у щоденній практиці підготовки юридичних висновків, так і в розробці актів, судовому представництві, антикорупційних аудитах,

локальній нормотворчості та консультативному супроводі управлінських рішень.

Насамперед принцип верховенства права реалізується у щоденному правовому супроводі діяльності органів публічного управління через безумовну орієнтацію юридичної служби на пріоритетність положень Конституції України, практики Конституційного Суду та міжнародно-правових стандартів. На практиці це виявляється в забезпеченні відповідності актів органу нормам вищої юридичної сили, у забезпеченні стабільності нормативного середовища та мінімізації дискреційного свавілля.

Принцип законності функціонує як підстава всієї правозабезпечувальної діяльності юридичної служби. Він втілюється у перевірці проєктів актів на відповідність чинному законодавству, супроводі рішень органу у судах, аналізі ризиків юридичної відповідальності та консультуванні посадових осіб щодо меж повноважень. Цей принцип забезпечує функцію превенції порушень і правову охайність в управлінській діяльності.

Принцип ефективності матеріалізується через створення і впровадження системи правового менеджменту, спрямованої на досягнення конкретних результатів за допомогою раціонального використання ресурсів. Наприклад, оптимізація юридичного супроводу проєктів, скорочення витрат на судові процеси через якісну превенцію, створення шаблонізованих форм актів, а також налагодження внутрішніх правових регламентів та реєстрів. Принцип ефективності прямо пов'язаний з цифровізацією та автоматизацією частини процедур юридичної підтримки.

Принцип доброчесності реалізується в обов'язку юридичної служби виступати арбітром між публічним інтересом і потенційними приватними впливами. У сфері практичної реалізації цей принцип знаходить втілення у контролі за конфліктами інтересів, участі в комісіях з оцінювання доброчесності посадових осіб, проведенні внутрішніх юридичних аудитів, а також у розробці кодексів етики чи стандартів службової поведінки. Він також лежить в основі забезпечення сумлінної правової позиції під час представництва органу в суді.

Принцип професіоналізму набуває матеріального наповнення через систематичне навчання юридичних кадрів, володіння інструментами аналітичної і нормопроектної діяльності, підтримання належного рівня правової грамотності у сфері адміністративного, цивіль-

ного, господарського та конституційного права. Його функціональна реалізація проявляється у здатності формувати юридичні висновки, які не тільки відповідають чинному праву, але й здатні проактивно вказати на потенційні правові ризики, перспективи нормативного вдосконалення чи дефіцити у законодавчій базі.

Принцип превентивності, як складова функціонального підходу, реалізується через те, що юридична служба має не лише реагувати на правові проблеми, а передусім – передбачати і запобігати їм. Це означає моніторинг судової практики, аналітику змін у законодавстві, завчасне виявлення колізій у проєктах актів чи неповноти правових регулювань. Превентивність формує основи антикризового правового менеджменту, у якому юридична служба виступає як «система раннього попередження».

У свою чергу принцип універсальності юридичної служби забезпечується її залученістю до всіх ділянок діяльності суб'єкта публічного врядування – від управління комунальним майном і бюджетним процесом до міжмуніципального співробітництва і правової освіти населення[5, с. 41, 54]. Така багатофункціональність накладає підвищені вимоги до методологічної підготовки та здатності працювати з широким спектром галузей права.

Також слід окремо відзначити функціональну роль консистентності, що проявляється у необхідності забезпечення логічної узгодженості усіх правових позицій, які формує юридична служба. Це передбачає уніфіковану правову аргументацію в межах одного органу, підтримання послідовності в юридичних висновках та судовому представництві, недопущення суперечливих позицій у різних сферах дії.

Загалом, кожен з принципів виконує не лише нормативну, а й функціональну роль: слугує критерієм оцінки якості роботи юридичної служби, основою для розроблення внутрішніх стандартів, визначення показників результативності, елементом правового аудиту. Їхнє втілення в практичну площину дозволяє не лише реалізувати вимоги законодавства, а й підвищити інституційну спроможність органу публічного врядування, зміцнити довіру громадськості та запровадити принципи належного управління в межах державного і муніципального сектора.

Незважаючи на чітке нормативне закріплення та методологічну опрацьованість принципів функціонування юридичних служб суб'єктів публічного врядування, на практиці виникає низка суттєвих проблем, які ускладнюють або

навіть унеможливають їх повноцінну реалізацію. Ці проблеми пов'язані як із прогалинами в законодавчому регулюванні, так і з інституційними викликами, кадровими ризиками, управлінською недосконалістю та політичними впливами.

Одним із ключових викликів є фрагментарність нормативного забезпечення функціонування юридичних служб. Станом на 2025 рік в Україні відсутнє типове положення про юридичну службу органу публічного врядування, що ускладнює впровадження єдиних стандартів професійної діяльності, визначення переліку функцій, процедурних вимог, механізмів підпорядкування та оцінки ефективності. Різні органи місцевого самоврядування, міністерства, служби і агентства реалізують юридичне забезпечення на основі локальних підходів, що породжує асиметричність і нерівномірність у забезпеченні правової функції.

Наступною суттєвою проблемою є дефіцит професійної кваліфікації юридичних кадрів, особливо на рівні територіальних громад. У практиці поширеною є ситуація, коли функції юридичної служби виконує один працівник, без належної підтримки, доступу до баз даних, оновлених джерел права, належного матеріального забезпечення та системи підвищення кваліфікації. Це не тільки знижує рівень правового забезпечення, але й створює передумови для формального підходу до дотримання принципів доброчесності, професіоналізму, ефективності.

Окрему загрозу становить політична вразливість юридичних служб, яка проявляється в тиску з боку керівництва органів, у використанні правової експертизи як інструменту легітимації політично доцільних, а не юридично обґрунтованих рішень. Принципи політичної неупередженості, служіння публічному інтересу, доброчесності часто підмінюються адміністративною лояльністю, що нівелює інституційну автономію юридичної служби.

Системною проблемою залишається відсутність внутрішніх механізмів самоконтролю і внутрішнього аудиту в структурі юридичних служб. Практика проведення регулярного юридичного аудиту (*internal legal audit*), аналізу типових помилок, внутрішнього консиліуму при підготовці важливих актів – майже відсутня. Внаслідок цього принципи превентивності, консистентності, ефективності реалізуються випадково або не реалізуються зовсім.

Виклики виникають також у сфері цифровізації та доступу до сучасних правових інстру-

ментів. У багатьох органах влади немає автоматизованих систем підготовки актів, електронних правових експертиз, баз знань судової практики чи навіть актуальних редакцій нормативних актів. Такий цифровий розрив обмежує реалізацію принципів професіоналізму, ефективності, правової стабільності та правової визначеності.

Ще одним суттєвим викликом є обмежена підзвітність юридичної служби перед суспільством. Хоча юридичні підрозділи формально діють від імені органу влади, у реальності вони функціонують як ізольовані підрозділи з мінімальною публічністю своєї діяльності. Відсутність відкритих звітів, аналізу практики представництва в судах, експертних висновків або консультацій позбавляє громадськість можливості оцінити якість правового супроводу публічного управління.

Крім того, відсутність дієвої системи індикаторів оцінювання ефективності юридичної служби унеможливорює запровадження принципу результативності. Юридичну службу часто оцінюють за формальними критеріями (кількість підготовлених документів, терміни реагування), а не за якісними параметрами – обґрунтованість правових позицій, виграні справи, упереджені правові ризики, забезпечення балансу інтересів.

Таким чином, проблеми реалізації принципів у діяльності юридичних служб мають комплексний характер: вони включають як нормативні, так і інституційні, кадрові, політичні, процедурні й цифрові аспекти. Їх подолання потребує не лише вдосконалення законодавчого поля, а й запровадження інноваційних управлінських практик, розбудови внутрішніх стандартів правової служби, посилення її автономії, професіоналізації та підзвітності. Лише за умови системного оновлення архітектури юридичної служби як інституту публічного врядування можна гарантувати повноцінну реалізацію її засадничих принципів.

Порівняльно-правовий аналіз принципів функціонування юридичних служб у системах публічного врядування інших держав дає змогу не лише виявити універсальні моделі право-забезпечення, але й окреслити ті структурні та функціональні орієнтири, які можуть бути релевантними для вдосконалення української практики. Вивчення інституційного дизайну юридичних підрозділів у країнах з усталеними демократичними традиціями – зокрема у Франції, Німеччині, Польщі та Сполучених Штатах Америки – дозволяє виокремити спільні риси

й специфічні підходи до реалізації принципів законності, ефективності, доброчесності, незалежності й підзвітності[6]

У Франції інститут правового супроводу адміністративної діяльності реалізується передусім через функціонування *juridique interne* – внутрішніх юридичних служб муніципалітетів, а також через інститут префектури, де юридичні відділи здійснюють екстернальний контроль за актами органів місцевого самоврядування. Основоположним принципом діяльності є принцип *neutralité administrative* (адміністративної нейтральності), що гарантує неупередженість правової оцінки та незалежність юридичних висновків. Крім того, діє принцип *rigueur juridique* – високого стандарту юридичної обґрунтованості, що забезпечується шляхом участі юридичних радників у всіх ключових процесах правотворення, закупівель, управління майном. Правова експертиза є обов'язковою перед будь-яким важливим рішенням муніципалітету, що значно підвищує рівень превенції юридичних ризиків[7].

У Німеччині функціонування юридичних служб у системі *öffentliche Verwaltung* має дворівневу структуру – у межах *kommunale Selbstverwaltung* (муніципального самоврядування) та в апараті *Landesverwaltung* і *Bundesverwaltung* (земельної і федеральної адміністрації). Особливістю є високий рівень автономії юридичних служб, які діють у статусі самостійних відділів із чітко регламентованими функціями (*Rechtsamt*). Принципи *Rechtssicherheit* (правової визначеності), *Verhältnismäßigkeit* (пропорційності) та *Effizienz* (ефективності) є обов'язковими до реалізації в усіх процесах правового супроводу. У практиці широко застосовується внутрішній аудит юридичної діяльності (*Rechtskontrolle*), що дозволяє забезпечити системність правового супроводу та уникнення правових помилок [8, с. 232, 342, 455].

У Польщі, яка має правову систему, близьку до української, юридичні служби (*dział prawny*) при органах *samorządu terytorialnego* (територіального самоврядування) функціонують на основі Закону про самоврядування гмін, повітів і воєводств. Польський підхід ґрунтується на принципах *jawność* (відкритість), *bezstronność* (неупередженість) та *fachowość* (професійність). Служби зобов'язані забезпечити юридичну експертизу кожного рішення перед його винесенням на сесію ради або підписанням головою виконавчого органу. Важливо, що польське законодавство передбачає навчання та

сертифікацію юридичних працівників ОМС, що закладає інституційну основу для дотримання принципу професіоналізму[9, с. 164].

У Сполучених Штатах Америки юридичні служби (*legal departments*) при органах місцевої влади або у виконавчих агенціях функціонують як офіси міських/окружних юристів (*City Attorney's Office*), які мають широкий спектр повноважень. Основними принципами є *accountability* (підзвітність), *legal integrity* (правова доброчесність), *public interest first* (пріоритет публічного інтересу). Оскільки публічні юристи США підпорядковуються як голові виконавчого органу, так і виборній раді (*council*), забезпечується баланс впливів і запобігається політичному тиску. Юридичні служби також зобов'язані щорічно публікувати звіти про свою діяльність, що є елементом інституційної прозорості та відповідальності перед громадськістю.

Порівняння цих підходів дозволяє виокремити кілька спільних принципів, які мають універсальний характер: автономність юридичних служб як структурних підрозділів із чітко визначеними повноваженнями; обов'язкова превентивна юридична експертиза всіх проєктів актів і управлінських рішень; високі стандарти доброчесності, юридичної відповідальності та професійної підготовки; незалежність від політичного тиску та орієнтація на публічний інтерес; інституціоналізована система оцінювання та публічної підзвітності [10].

Для української правової дійсності ці моделі мають як орієнтаційну, так і нормативно-еволюційну цінність. Їх імплементація в українське правове середовище має враховувати національні традиції муніципального врядування, однак інтеграція таких принципів, як юридична автономія, обов'язкова експертиза, професіоналізм і відкритість[11, с. 1667], є безумовною умовою посилення правової спроможності публічного сектора.

Висновки. Результати проведеного дослідження дозволяють сформулювати низку теоретичних висновків і практичних пропозицій, які є релевантними як для подальшої наукової розробки проблематики правового забезпечення публічного врядування, так і для нормативно-організаційного вдосконалення діяльності юридичних служб органів публічної влади.

У теоретико-методологічному аспекті обґрунтовано, що принципи функціонування юридичних служб слід розглядати не лише як загальні правові орієнтири, а як інституціоналізовані регулятивні засади, що виконують сис-

темоутворюючу, стабілізуючу, превентивну та інтерпретаційну функції у структурі публічного врядування. Принципи є результатом конвертації пізнаних закономірностей публічного управління у правову форму, що забезпечує сталість, передбачуваність і цілісність діяльності юридичних підрозділів.

У межах класифікаційного аналізу запропоновано систематизацію принципів на чотири взаємопов'язані групи: загально-правові, адміністративно-організаційні, етико-професійні та функціонально-правові. Така структура дозволяє врахувати як нормативно-ціннісну, так і операційно-функціональну природу правозабезпечувальної діяльності. Встановлено, що принципи верховенства права, законності, доброчесності, професіоналізму, ефективності та превентивності становлять ядро інституційної ідентичності юридичної служби у публічному секторі.

Розкрито функціональний зміст зазначених принципів, зокрема у сферах правової експертизи, судового представництва, локального нормотворення, антикорупційного контролю, внутрішнього аудиту та правової просвіти. Доведено, що практична реалізація принципів потребує не лише формального дотримання, а активної трансформації в управлінські процедури, регламенти, моделі оцінювання та антикризове реагування.

Водночас встановлено низку суттєвих проблем, що перешкоджають повноцінному втіленню принципів у діяльність юридичних служб: відсутність типового положення про юридичну службу, дефіцит професійної підготовки кадрів, політична вразливість, брак внутрішнього самоконтролю, відсутність цифрових інструментів, обмежена підзвітність і недостатня публічність. Ці чинники не лише ускладнюють реалізацію конкретних принципів, але й підривають довіру до інституту юридичного супроводу як такого.

Порівняльно-правовий аналіз дозволив ідентифікувати спільні моделі реалізації принципів у системах публічного управління Франції, Німеччини, Польщі та США, зокрема: інституційну автономність юридичної служби, нормативну обов'язковість правової експертизи, функціональну незалежність, професіоналізацію через постійну підготовку та публічну підзвітність.

На основі викладеного формулюються наступні практичні пропозиції:

1. Розробити та затвердити типове положення про юридичну службу органу публічного врядування, в якому закріпити перелік принци-

пів її діяльності, функції, процедури експертизи, порядок внутрішнього контролю, а також індикатори результативності.

2. Інституціоналізувати систему професійної сертифікації юридичних службовців публічного сектору, яка включала б курси підвищення кваліфікації, етичне навчання, знання іноземного законодавства (особливо в умовах євроінтеграції), управлінську підготовку.

3. Впровадити внутрішні стандарти превентивного правового супроводу, зокрема: обов'язкову юридичну експертизу всіх проектів нормативних актів; запровадити обов'язок фіксації правових висновків із зазначенням правової позиції; створити реєстр типових юридичних рішень органу.

4. Створити нормативні та технічні умови для цифровізації юридичної служби: автоматизація юридичних процедур, впровадження внутрішніх електронних платформ для правового обліку, інтеграція з ЄДРСР (Єдиний державний реєстр судових рішень), базами судової практики, нормативно-правових актів тощо.

5. Запровадити щорічну публічну звітність юридичних служб, у тому числі у формі огляду практики правового супроводу, аналізу виграшних/програних судових справ, експертних висновків, антикорупційних заходів, консультаційної роботи.

6. Зміцнити гарантії політичної незалежності юридичної служби через встановлення чітких меж відповідальності, заборони втручання у зміст правових висновків, і можливість оскарження тиску на юридичний підрозділ до відповідної комісії етики або органу публічної служби.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що реалізація принципів функціонування юридичних служб суб'єктів публічного врядування є не лише питанням правового регулювання, а й індикатором якості державного управління загалом. Трансформація юридичної служби в ефективний, незалежний, публічний інститут правового забезпечення стане важливим етапом модернізації публічного сектору України в контексті побудови правової держави та належного врядування.

Список використаної літератури:

1. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України від 02.05.2023. № 3077. Відомості Верховної Ради. 2023. № 72. Ст.249.
2. Про державну службу: Закон України 10.12.2015. № 889. Відомості Верховної Ради. 2016. № 4. Ст. 43.

3. Davis, K. C. Discretionary Justice: A Preliminary Inquiry. Urbana : University of Illinois Press, 1971. 214 p.
4. Слобожан О. В. Формування та організація діяльності юридичних служб органів місцевого самоврядування України: дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.04. Київ, 2012. 259 с.
5. Кравець О. О. Правовий статус юридичної служби органу місцевого самоврядування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.02. Київ, 2017. 218с.
6. Craig, P. Administrative Law. Oxford: Oxford University Press, 2012. 888 p.
7. Harlow, C., Rawlings, R. Law and Administration. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. 544 p.
8. Schwarze, J. European Administrative Law. London : Sweet & Maxwell, 2006. 1368 p.
9. Домбровський С. Ф., Тараненко Л. С. Правове забезпечення організації та діяльності юридично служби в Україні та Польщі: порівняльно-правові аспекти. Університетські наукові записки. 2016. № 57. С. 164-174.
10. OECD. The Principles of Public Administration. SIGMA Papers No. 55. Paris : OECD Publishing, 2017. 128 p. URL: <https://www.oecd.org/governance/the-principles-of-public-administration.htm>
11. Колпаков В. К. Деліберативне врядування: конституційна легітимність і межі інституціоналізації. Наукові інновації та передові технології. Випуск № 5. 2025. С. 1661-1673. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-5\(45\)-1661-1673](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-5(45)-1661-1673)

Kolpakov V.K., Kurinnyi Ye.V., Yevtushenko D.S. Principles governing the functioning of legal services within local self-government and other public governance entities

The article examines the principles governing the functioning of legal services of public governance entities in the context of contemporary administrative and legal doctrine and the ongoing transformation of the local self-government system in Ukraine. It is substantiated that these principles, as fundamental foundations of legal support activity, serve not only as normative guidelines but also as tools of organization, self-regulation, evaluation, and internal control within public administration.

Adopting a systemic approach, the article proposes a classification of principles into general legal, administrative-organizational, ethical-professional, and functional-legal categories. Their content is revealed through the practical dimensions of legal expertise, rulemaking, litigation, anti-corruption activities, and internal legal audit. The study identifies key practical challenges to the implementation of these principles, such as fragmented legal regulation, lack of professional qualifications, political dependence, insufficient digital infrastructure, and the absence of public accountability mechanisms.

Based on a comparative legal analysis of models from France, Germany, Poland, and the United States, the article outlines institutional approaches potentially applicable to the Ukrainian context. It proposes a set of practical recommendations, including the development of a standard regulation on legal services, implementation of performance evaluation indicators, introduction of professional certification, and the digitalization of legal support activities. The author argues that the implementation of well-defined principles for legal services is a key precondition for enhancing the quality of public governance and affirming the rule of law in Ukraine.

Key words: legal service; public governance; legal principles; administrative law; local self-government; legal support; legal expertise; public service activity; governance efficiency; rule of law.

УДК 343.13(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2025.1.24>**О.О. Нагорнюк-Данилюк,**кандидат юридичних наук,
викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Національної академії внутрішніх справ

ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В ПОРЯДКУ СПЕЦІАЛЬНОГО СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті досліджено питання здійснення судового розгляду в порядку спеціального судового провадження та окреслено шляхи вдосконалення процедури оскарження судового рішення, ухваленого за його результатами. Зазначено, що спеціальне судове провадження є винятковою формою кримінального процесу, яка застосовується у випадках відсутності обвинуваченого, що переходить від правосуддя, перебуваючи на окупованій території або за кордоном. Основна увага приділяється забезпеченню дотримання права на захист обвинуваченого та процесуальним гарантіям під час проведення такого судового розгляду. Проаналізовано проблеми участі захисника за призначенням, який, не маючи контакту з підзахисним, часто виконує свої обов'язки формально. Наголошено, що така ситуація створює ризики порушення права на захист. Відтак, для підвищення ефективності захисту запропоновано удосконалити законодавче регулювання повноважень захисника та внести зміни до Правил адвокатської етики з визначенням стандартів поведінки адвоката під спеціального судового провадження. Окремо досліджено проблеми оскарження судових рішень, ухвалених за результатами спеціального судового провадження. Виявлено прогалини в правовому регулюванні щодо можливості поновлення процесуальних строків для обвинувачених, які повернулися з тимчасово окупованих територій або іноземних держав. У зв'язку з цим запропоновано внести зміни до статей 395, 436 Кримінального процесуального кодексу України, передбачивши можливість обвинуваченим оскаржувати судові рішення, ухвалені за результатами спеціального судового провадження в апеляційному чи касаційному порядку в разі наявності поважних причин їх відсутності під час первинного розгляду. Зауважено, що вдосконалення законодавчих механізмів має на меті забезпечити баланс між ефективністю судового провадження та захистом прав обвинуваченого. Запропоновано закріпити норми, що регулюють повторний судовий розгляд, у випадку повернення особи та визнання її аргументів обґрунтованими. Ці зміни сприятимуть підвищенню рівня правової визначеності, дотриманню стандартів справедливого судового розгляду та виконанню міжнародних зобов'язань України у сфері захисту прав людини.

Ключові слова: спеціальне кримінальне провадження, спеціальне судове провадження, права людини, суддя, судове засідання, судове рішення.

Актуальність теми. Здійснення судового розгляду в порядку спеціального судового провадження зумовлюється актуальними потребами національної правозастосовної практики, особливо в умовах воєнного стану, масового переміщення населення, збройної агресії проти України, зростанням кількості осіб, які переходять від органів досудового розслідування та суду, зокрема підозрюваних у вчиненні особливо тяжких злочинів, у тому числі воєнних.

Інститут спеціального судового провадження (in absentia), передбачений главою 24-1 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України [1], є винятковим процесуальним механізмом, що дозволяє забезпечити реалізацію функцій

кримінального переслідування та відновлення справедливості у випадках, коли обвинувачений свідомо ухиляється від правосуддя. Застосування цього інституту має особливе значення для розслідування воєнних злочинів, злочинів проти основ національної безпеки, терористичної діяльності та систематичного домашнього насильства, в яких підозрювані цілеспрямовано уникають судового розгляду.

Однак практика судового розгляду у порядку спеціального провадження супроводжується численними проблемами, серед яких: неоднозначність тлумачення процесуальних умов для ініціювання in absentia-провадження; відсутність усталених критеріїв належного повідом-

лення обвинуваченого про судовий розгляд; ризики порушення права на захист, гарантованого Конституцією України [2] та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (ЄКПЛ) [3].

У зв'язку з цим дослідження питань, пов'язаних із забезпеченням балансу між ефективністю правосуддя та дотриманням фундаментальних прав особи, набуває особливої важливості. Не менш значущим є й аналіз судової практики, яка формується щодо тлумачення підстав для застосування спеціального провадження, процесуальних гарантій учасників, ролі захисника та меж дискреції суду.

Таким чином, вивчення особливостей здійснення судового розгляду в порядку спеціального судового провадження є актуальним як з точки зору забезпечення доступу до правосуддя в умовах переховування обвинуваченого, так і гарантування дотримання прав людини в умовах надзвичайних обставин. Це дослідження має теоретичне, практичне та правотворче значення для удосконалення кримінального процесуального законодавства України відповідно до міжнародних стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання правової регламентації та практичного застосування інституту спеціального кримінального провадження неодноразово ставали предметом наукових дискусій серед вітчизняних учених-процесуалістів, серед яких слід відзначити І. В. Басисту, І. В. Гловюк, М. А. Макарова, В. В. Михайленка, Є. М. Пеліхос, Л. Д. Удалову, А. В. Шевчишена, Д. М. Шишмана та ін. Їхні наукові розвідки становлять концептуальну базу для теоретичного осмислення сутності, функцій та правових меж спеціального провадження у кримінальному процесі.

Водночас, з урахуванням динаміки змін у законодавстві, сучасного безпекового контексту та практичних викликів, кримінальна процесуальна наука сьогодні потребує поглибленого аналізу й узагальнення правозастосовної практики здійснення судового розгляду в порядку спеціального судового провадження. Особливу увагу потребує уточнення процесуальних стандартів, дотримання прав обвинуваченого, який не бере участі у провадженні, а також узгодження положень національного законодавства з міжнародно-правовими зобов'язаннями України.

Виклад основного матеріалу. Судове провадження – це основна стадія кримінального провадження, на якій суд колегіально або

суддя одноособово за участю сторін з дотриманням усіх засад кримінального провадження розглядає кримінальне провадження по суті. Спеціальне судове провадження здійснюється відповідно до загальних положень судового розгляду. Судові справи розглядаються в залах судових засідань, які мають відповідну нумерацію. Під час судового розгляду справи здійснюється повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу. Фіксування судового засідання технічними засобами здійснює секретар судового засідання або за розпорядженням головуючого інший працівник апарату суду [4].

Відповідно до підпункту «б» п. 3 ст. 6 ЄКПЛ кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення повинен мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту. Необхідно додати, що для спеціального судового провадження актуальні ті ж самі загальнопроцесуальні проблеми щодо процесуального статусу захисника, способу визначення його прав у Кримінальному процесуальному кодексі (КПК) України, узгодженості кримінального процесуального законодавства з положеннями спеціального законодавства, яке стосується діяльності адвокатів, співвідношення процесуальних можливостей збирання доказів стороною обвинувачення і захисту тощо.

Наявність часу і можливостей, необхідних для підготовки свого захисту, є складовим компонентом справедливого суду, який проявляється в тому, що самої лише декларації про можливість захищатися недостатньо, право на захист перестає бути ілюзорним і стає ефективним за наявності відповідних ресурсів, в першу чергу, часу і можливостей [5, с. 198]. Проте, слід зауважити, що чинний КПК України не містить переліку прав адвоката підозрюваного чи обвинуваченого, лише зазначено, що захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику (ст. 46 КПК України). З огляду на це можна дійти висновку, що діяльність адвоката у кримінальному провадженні може набути здебільшого формального характеру [6]. Це в тому числі підтверджується судовою практикою: здебільшого захисники не заперечують проти задоволення клопотання про здійснення спеціального судового провадження [7; 8]; покладаються на розсуд суду [9; 10]; заперечують проти задово-

лення клопотання про здійснення спеціального судового провадження, але не наводять жодних аргументів [11; 12], а іноді навіть підтримують клопотання прокурора про здійснення спеціального судового провадження [13].

Відповідно до прецедентної практики Європейського суду з прав людини гарантія, визначена підпунктом «b» п. 3 ст. 6 ЄКПЛ означає, що ефективна підготовка захисту по суті головних обвинувачень може включати проведення з його боку всіх «необхідних заходів». Обвинувачений повинен мати можливість організувати свій захист належним чином і без перешкод можливості викласти суду, який розглядає справу, всі необхідні аргументи захисту і таким чином вплинути на результат провадження (п. 65 рішення у справі «Іглін проти України» 2012 року) [14].

Однак, в ЄКПЛ не визначено, які саме заходи мають застосовуватися для підготовки до захисту, а використовується термін «необхідні для підготовки свого захисту».

Для спеціального судового провадження одним із актуальних залишається питання участі захисника за призначенням, який не контактує з підзахисним. Д. М. Шишман зазначає, що позиція захисника за призначенням під час спеціального кримінального провадження (*in absentia*), коли, не маючи контакту з підозрюваним, обвинуваченим, він не може узгодити з ним тактику дій, повинна зводитися до належного виконання функції захисту відповідно до вимог чинного законодавства та будуватися за принципами «не нашкодити» інтересам підозрюваного та «захистити» його права, зокрема: з'являтися за викликом слідчого, прокурора, слідчого судді, суду для участі у слідчих (розшукових), процесуальних діях і судових засіданнях, захищати права й інтереси підозрюваного, обвинуваченого під час їх проведення, а у разі неможливості прибути за наявності поважних причин – завчасно повідомити про це уповноважену особу; здійснювати нагляд за дотриманням прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого з боку уповноважених органів під час всього спеціального кримінального провадження (*in absentia*), а у разі їх порушення; вживати передбачених законом заходів; оскаржувати незаконні дії та рішення уповноважених державних органів тощо; аналізувати зібрані докази на предмет їх допустимості, належності та достатності, а у разі невідповідності їх вимогам кримінального процесуального законодавства – доводити це суду [15].

На нашу думку, А. В. Шевчишен та Д. О. Шумейко обґрунтовано звертають увагу на необхідність удосконалення нормативно-правового регулювання повноважень захисника в умовах спеціального судового провадження, зокрема з метою недопущення формування викривленої практики зведення його ролі до формального одержувача копій процесуальних документів, що підлягають врученню обвинуваченому. З метою подолання зазначених викликів автори пропонують внести відповідні зміни до Правил адвокатської етики, які б закріпили етичні та професійні орієнтири для адвоката, що надає правову допомогу у спеціальному кримінальному провадженні, особливо за відсутності безпосереднього контакту з підзахисним. У такому процесуальному контексті захисник має діяти в межах своєї професійної компетентності, керуючись власним досвідом, глибоким аналізом обставин справи та об'єктивною оцінкою наявних доказів, аби забезпечити належну реалізацію права на захист, гарантованого як Конституцією України, так і міжнародними стандартами. Особливої важливості в цьому аспекті набуває дотримання принципів добросовісності, неупередженості та правової обґрунтованості при формуванні правової позиції сторони захисту у провадженнях *in absentia*. Формування такої позиції без участі клієнта потребує від адвоката етичного балансу між забезпеченням законності захисту та уникненням можливого зловживання процесуальними правами, що підкреслює необхідність закріплення відповідних етичних стандартів у спеціальному нормативному регулюванні [4; 16].

Ураховуючи зазначене, погоджуємось з пропозицією у ч. 4 ст. 46 КПК України уточнити, що під час спеціального кримінального провадження (спеціального досудового розслідування, спеціального судового розгляду) захисник самостійно на користь свого клієнта реалізовує його права, передбачені пунктами 8–16 ч. 3 ст. 42 КПК України.

Вивчення процесуальних документів (скарги, заяви, клопотання, ухвали, вироки) у спеціальному кримінальному провадженні, показало, що коли захисник обґрунтовано заперечує проти задоволення клопотання про здійснення спеціального судового провадження, то свої заперечення переважно обґрунтовує:

1) безпідставністю здійснення спеціального судового провадження (необізнаність підзахисного про кримінальне провадження);

2) вина підзахисного не доведена (адже мотив і умисел на вчинення злочину неможливо встановити, зважаючи на те, що вони є суб'єктивними ознаками, а підзахисний жодного разу не був допитаний у кримінальному провадженні);

3) недопустимістю і неналежністю доказів сторони обвинувачення (як правило, шляхом вказівки на процесуальні порушення).

Для спеціального судового провадження особливістю також є те, що обвинувачений зазвичай не контактує із захисником, а отже і не виявляє ініціативу у зверненнях до відповідних дисциплінарних органів щодо оцінки ефективності захисту, тому серед цих критеріїв відсутня важлива складова – позиція самого підзахисного. Проте, здійснення захисту за призначенням не є порушенням права на захист і спірні ситуації тут будуть вирішуватись швидше з позицій ефективності захисту, де, вважаємо, потрібно орієнтуватися не тільки на процесуальну активність захисника, а й враховувати інші критерії, зокрема своєчасність, кваліфікованість, послідовність позиції, а головне – відповідність дій захисника призначенню захисту: з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого – тобто інтересам підзахисного. Інша справа, що адвокати, які призначаються центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги, не завжди здійснюють ефективний захист підозрюваного, обвинуваченого чи то в силу об'єктивних обставин (відсутність можливості підготуватися до участі у процесі), чи суб'єктивних (не добросовісне виконання обов'язків) [17].

Строк ознайомлення з матеріалами кримінального провадження залежить як від суб'єктивних факторів (як швидко особа може ознайомлюватися з письмовими документами, які містять спеціальну термінологію), так і об'єктивних – кількість матеріалів, з якими потрібно ознайомлюватися, їх характеристика (текстовий матеріал, аудіо- чи відеозаписи). Таким чином, законодавчо визначити чіткий узагальнений проміжок часу, необхідний для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, недоцільно і неможливо. Тому, за загальним правилом питання адекватності часу та можливостей, наданих обвинуваченому, слід вирішувати в контексті обставин кожної конкретної справи (п. 65 рішення у справі «Іглін проти України» 2012 р.) [14].

Отже, для спеціального судового провадження, якщо обвинувачений не контактує з призначеним захисником, на суд покладається не тільки обов'язок щодо забезпечення права на захист, а й оцінка ефективності такого захисту. Крім зазначених вище обставин, суд, на нашу думку, крім оцінки дій сторони обвинувачення, також має приділити увагу діям захисника, які спрямовані на встановлення зв'язку із підзахисним для з'ясування його позиції щодо провадження та причин відсутності під час судового розгляду.

У матеріалах правозастосовної практики не виявили документів або посилань на те, що захисник за призначенням, який не має контакту з підзахисним, здійснював спроби встановити такий зв'язок. Вбачається, що висвітлення цих обставин у судових рішеннях сприяло б формуванню об'єктивної оцінки щодо справжньої позиції підозрюваного, обвинуваченого про його участь у провадженні.

Спільними ознаками спеціального судового провадження та спеціального досудового розслідування є: 1) необхідність постановлення ухвали про їх здійснення за наявності для цього підстав; 2) обов'язкова участь захисника; 3) порядок вручення процесуальних документів.

Суд має надавати особливого значення охороні прав і законних інтересів обвинуваченого як учасника спеціального кримінального провадження по забезпеченню повного та неупередженого судового розгляду з тим, щоб до обвинуваченої особи була застосована належна правова процедура в контексті приписів ст. 2 КПК України з дотриманням усіх загальних засад кримінального провадження з урахуванням особливостей, встановлених законом. Ці особливості вимагають від суду особливо критичної та прискіпливої оцінки доказів обвинувачення, тому до доказування у цьому випадку висуваються підвищені вимоги.

Окремої уваги потребує резолюція Комітету Міністрів Ради Європи (75)11 від 19 січня 1973 року «Про критерії, які регламентують розгляд, що проводиться у відсутність обвинуваченого». Так, розгляд може бути проведений у відсутності обвинуваченого: а) за умови своєчасного повідомлення особи про проведення розгляду і надання йому достатнього часу для підготовки захисту; б) наявності підтвердження про фактичне отримання такого повідомлення; в) за умови проведення розгляду в загальному порядку і наданні захисту права втручатися в цей

процес; г) за умови забезпечення надання особі судового рішення, прийнятого за наслідками розгляду, і обчислення термінів на оскарження з моменту вручення такого рішення; д) за умови надання особі права на оскарження судового рішення; ж) за умови забезпечення права особи на повторне проведення розгляду в загальному порядку, якщо його відсутність була викликана наявністю поважних причин, про які він не міг повідомити уповноважені органи [18].

Тому, з метою реалізації п. 6 (мінімальне правило) Резолюції (75) 11 Комітету Міністрів Ради Європи пропонуємо копію судового рішення надсилати за останнім відомим місцем її проживання чи перебування, а також надсилається захиснику. У зв'язку з цим, видається за необхідне доповнити ч. 7 ст. 376 КПК України абз. 2 наступного змісту: «Особі, щодо якої здійснювалося спеціальне судове провадження, копія судового рішення надсилається за останнім відомим місцем її проживання чи перебування, а також надсилається захиснику».

Далі, переходячи до проблеми оскарження судового рішення у кримінальному процесі. Зауважимо, що апеляційна скарга подається, у тому числі й на судові рішення, ухвалені судом першої інстанції; ухвали слідчого судді – безпосередньо до суду апеляційної інстанції. Така скарга може бути подана на ухвали суду першої інстанції – протягом семи днів з дня її оголошення. Якщо ухвалу суду або слідчого судді було постановлено без виклику особи, яка її оскаржує, або якщо вирок було ухвалено без виклику особи, яка його оскаржує, в порядку, передбаченому ст. 382 КПК України, то строк апеляційного оскарження для такої особи обчислюється з дня отримання нею копії судового рішення [1].

Як бачимо, у ст. 395 КПК України нічого не сказано про засудженого, щодо якого здійснювалося спеціальне судове провадження та який повернувся в тому числі з тимчасово окупованої території України або території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, та у якого наявні поважні причини неприбуття на виклик суду. У зв'язку з цим пропонуємо, доповнити ч. 3 ст. 395 КПК України абз. 3 наступного змісту: «Якщо засуджений, щодо якого здійснювалося спеціальне судове провадження, повернувся, в тому числі з тимчасово окупованої території України або території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, та у якого наявні поважні причини неприбуття на виклик суду,

апеляційна скарга на судові рішення, ухвалені судом першої інстанції в порядку спеціального судового провадження (in absentia), подається стороною захисту протягом тридцяти днів з дня повернення».

У випадку скасування рішення, яке набрало законної сили, касаційним судом і направлення справи на новий розгляд перестають існувати правові підстави утримання особи. При цьому досить часто виникають ситуації коли особі необхідно обрати запобіжний захід, щоб вона не ухилялася від судового розгляду при перегляді справи. У зв'язку з цим, видається за необхідне доповнити ст. 436 ч. 2 наступного змісту: «2. Якщо суд касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги скасує судові рішення і призначить новий розгляд у суді першої чи апеляційної інстанції, то він з урахуванням особливостей, передбачених цією главою, має право обрати запобіжний захід».

Вдосконалення таких вищезазначених законодавчих механізмів має на меті забезпечити баланс між ефективністю судового провадження та захистом прав обвинуваченого.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що кримінальним процесуальним законодавством для спеціального судового провадження визначено: підстави та умови для здійснення спеціального судового провадження; вимоги до прокурора та порядок дій суду; порядок інформування обвинуваченого про хід і результати спеціального судового провадження; можливість судового розгляду в одному кримінальному провадженні за наявності у такому провадженні інших обвинувачених за клопотанням прокурора; порядок дій суду у разі, якщо підстави для спеціального судового розгляду перестали існувати; обов'язковість дослідження всіх наданих доказів. Згідно цього, спільними ознаками спеціального судового провадження та спеціального досудового розслідування є: 1) необхідність постановлення ухвали про їх здійснення за наявності для цього підстав; 2) обов'язкова участь захисника; 3) порядок вручення процесуальних документів.

Список використаної літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
4. Шумейко Д. О. Особливості здійснення судового розгляду у спеціальному кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 435–438.
5. Михайленко В. В. Реалізація засади верховенства права у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 281 с.
6. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» від 7 жовтня 2014 р. № 1689-VII: зауваження Головного юридичного управління. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51914
7. Ухвала Вінницького міського суду Вінницької області у справі № 127/11387/16-к від 10.05.2017 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66589185>.
8. Ухвала Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області у справі № 242/2268/17 від 03.12.2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93280170>.
9. Ухвала Першотравенського міського суду Дніпропетровської області у справі № 186/1284/23 від 03.10.2024 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122046275>.
10. Ухвала Першотравенського міського суду Дніпропетровської області у справі № 186/1242/23 від 21.02.2024 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117130609>.
11. Ухвала Першотравенського міського суду Дніпропетровської області у справі № 186/346/23 від 30.05.2024 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119381603>.
12. Ухвала Святошинського районного суду м. Києва у справі № 759/6423/17 від 04.07.2018 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75107503>.
13. Ухвала Слов'янського міськрайонного суду Донецької області у справі № 243/4863/17 від 01.09.2017 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/68576035>.
14. Справа «Ірглін проти України» (Заява № 39908/05) : рішення Європейського Суду з прав людини від 12.01.2012 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_780
15. Шишман Д. М. Проблемні питання участі захисника у спеціальному кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 2. С. 259–264.
16. Шевчишен А. В. Проблемні питання участі захисника у спеціальному досудовому розслідуванні. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 10 листопада 2017 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2017. С. 275.
17. Пеліхос Є. М. Забезпечення права на ефективний захист у кримінальному провадженні in absentia URL:http://www.lsej.org.ua/11_2021/185.pdf
18. Саленко О. In absentia у справах про воєнні злочини: проміжні висновки моніторингу. URL: <https://uba.ua/ukr/news/in-absentia-u-spravakh-pro-vonn-zlochini>

Nahorniuk-Danyliuk O.O. Conducting court proceedings in a special court proceeding

The article examines the issues of conducting court proceedings in the special court proceedings and outlines the ways to improve the procedure for appealing against a court decision made on the basis of its results. It is noted that special court proceedings are an exceptional form of criminal proceedings which are used in cases where the accused is absent and is a fugitive from justice, being in the occupied territory or abroad. The main focus is on ensuring the observance of the right to defence of the accused and procedural guarantees during such a trial. The author analyses the problems of participation of an appointed defence counsel who, having no contact with the defendant, often performs his/her duties formally. It is noted that this situation creates risks of violation of the right to defence. Therefore, in order to improve the effectiveness of defence, the author proposes to improve the legislative regulation of defence counsel's powers and to amend the Rules of Attorneys' Ethics with the definition of standards of conduct of an attorney-at-law in special court proceedings. The article also examines the problems of appealing against court decisions made as a result of special court proceedings. The author identifies gaps in legal regulation regarding the possibility of renewal of procedural terms for defendants who have returned from the temporarily occupied territories or foreign countries. In this regard, it is proposed to amend Articles 395 and 436 of the Criminal Procedure Code of Ukraine to allow defendants to appeal against court decisions made as a result of special court proceedings in appeal or cassation proceedings if there are valid reasons for their absence during the initial consideration. It is noted that the improvement of legislative mechanisms is aimed at striking a balance between the efficiency of court proceedings and protection of the rights of the accused. The author proposes to consolidate the rules governing retrial in case

of return of a person and recognition of his/her arguments as substantiated. These changes will help to increase the level of legal certainty, compliance with fair trial standards and fulfil Ukraine's international human rights obligations.

Key words: *special criminal proceedings, special court proceedings, human rights, judge, court hearing, court decision.*

НОТАТКИ